

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Ευάγγελος – Ορέστης Βουβονίκος
Α.Μ.: 2266

«Η απαγόρευση των κομματικών εκδηλώσεων των δικαστικών λειτουργών σύμφωνα με την ελληνική και την ευρωπαϊκή νομοθεσία και νομολογία»

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
ΑΘΗΝΑ, 2020

Ευάγγελος – Ορέστης Βουβονίκος

«Η απαγόρευση των κομματικών εκδηλώσεων των δικαστικών λειτουργών σύμφωνα με την ελληνική και ευρωπαϊκή νομοθεσία και νομολογία»

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: Καθηγητής Σπ. Βλαχόπουλος	
ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Καθηγητής Σπ. Βλαχόπουλος Ομότιμος Καθηγητής Φ. Σπυρόπουλος Επικ. καθηγητής Ν. Παπασπύρου	
ΕΠΤΑΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ	
Ομότιμος Καθηγητής Φ. Σπυρόπουλος Καθηγητής Σπ. Βλαχόπουλος Καθηγήτρια Π. Παπαρρηγοπούλου Αναπλ. Καθηγητής Π-Μ Ευστρατίου Αναπλ. Καθηγητής Β. Κονδύλης Επικ. Καθηγητής Ν. Παπασπύρου Επικ. Καθηγήτρια Β. Χρήστου	

Copyright © Ευάγγελος – Ορέστης Βουβονίκος, Δεκέμβριος 2020

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Περιεχόμενα

Βασικές συντομογραφίες – σελ. 9

Πρόλογος – σελ. 10

Εισαγωγή: Θεωρητικά ζητήματα από τη σχέση των δικαστικών λειτουργών με την κρατική εξουσία

I. Η αρχή της πολιτικής ουδετερότητας της κρατικής εξουσίας ως κρατούσα γνώμη στη νομική επιστήμη

A. Προδιάθεση – σελ. 12

B. Ιστορική προέλευση και περιεχόμενο της αρχής της πολιτικής ουδετερότητας

i) Η εδραίωση του πολιτειολογικού πλάσματος της πολιτικής ουδετερότητας της κρατικής εξουσίας με την ανάδυση του έθνους - κράτους – σελ. 13

ii) Η ενίσχυση της θεωρητικής προσέγγισης για την ουδετερότητα υπό την οπτική του νομικού θετικισμού – σελ. 15

iii) Η αναγωγή της πολιτικής ουδετερότητας σε συνταγματικά προβλεπόμενο καθήκον κατά τη νεότερη περίοδο – σελ. 16

iv) Τα συστατικά μέρη της πολιτικής ουδετερότητας: η αυστηρή διάκριση κράτους και κοινωνίας και η νομική μεταχείριση του κομματικού φαινομένου

α. Σχετικά με την αντίληψη περί τη διάσταση κράτους και κοινωνικών συσσωματώσεων – σελ. 17

β. Ως προς την αρνητική αντιμετώπιση της δραστηριότητας πολιτικών κομμάτων – σελ. 18

II. Η αρχή ανεξαρτησίας της δικαστικής λειτουργίας – σελ. 19

III. Άλλες απόψεις για τη σχέση κράτους και δικαστικής λειτουργίας

A. Η νέα ερμηνεία του κανονιστικού περιεχομένου της δημοκρατικής αρχής και ο πολιτικός χαρακτήρας του δικαίου – σελ. 20

B. Η μαρξιστική αντίληψη σχετικά με το δικαιοϊκό φαινόμενο και τη δικαστική λειτουργία – σελ. 23

Γ. Σχετικά με το σύστημα διορισμού των ανώτατων δικαστικών λειτουργών στο ελληνικό δίκαιο (άρθρο 90§5 Σ.) – σελ. 25

Δ. Η αρχή της δικαστικής αμεροληψίας ως ratio legis της απαγόρευσης των κομματικών εκδηλώσεων – σελ. 26

Μέρος Πρώτο: Η απαγόρευση των κομματικών εκδηλώσεων των δικαστικών λειτουργών κατά την εγχώρια συνταγματική και νομοθετική πρόβλεψη

Κεφάλαιο 1^ο: Το κανονιστικό περιεχόμενο του άρθρου 29§3 εδ. α' Σ. ως προς τους δικαστικούς λειτουργούς

I. Οι βασικές έννοιες του απαγορευτικού κανόνα – σελ. 29

A. Η σύσταση και η παύση λειτουργίας του πολιτικού κόμματος κατά το Ν. 3023/2002 – σελ. 29

B. Πότε υπάρχει εκδήλωση υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος – σελ. 31

Γ. Για τον απόλυτο χαρακτήρα της υπό εξέταση απαγόρευσης

i) Η απόλυτη απαγόρευση υπό την οπτική του λειτουργικού κριτηρίου – σελ. 32

ii) Η συνταγματική προστασία του αγαθού της ιδιωτικής ζωής (άρθρο 9§1 εδ. β' Σ.) – σελ. 33

iii) Η έκταση της προστασίας της ιδιωτικής ζωής στην ΕΣΔΑ (άρθρο 8§1 ΕΣΔΑ) – σελ. 34

Δ. Ο ερμηνευτικός προσδιορισμός της επίμεμπτης εκδήλωσης κατ' άρθρο 29§3 εδ. α' Σ.

i) Οριοθέτηση του απαγορευτικού κανόνα βάσει υποθετικών περιπτώσεων εκδήλωσης υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος – σελ. 35

α. Δικαστικοί λειτουργοί και απόκτηση οργανικής σχέσης με πολιτικό κόμμα (το άρθρο 29§1 Σ. σε συνάρτηση με την απαγόρευση του άρθρου 29§3 Σ.) – σελ. 35

β. Αναφορικά με τις "λέσχες φίλων" πολιτικού κόμματος – σελ. 37

γ. Η έκφραση δημόσιας γνώμης σχετικά με επικεφαλής ή στελέχη πολιτικών κομμάτων – σελ. 37

δ. Η εκφορά γνώμης σε σχέση με αλλοδαπό και ενωσιακό πολιτικό κόμμα – σελ. 38

ε. Η δημόσια έκφραση γνώμης ως προς ορισμένη πολιτική ιδεολογία – σελ. 40

στ. Η συμμετοχή δικαστικού λειτουργού σε συνάθροιση οργανωμένη από πολιτικό κόμμα – σελ. 41

ζ. Η εκφορά γνώμης από δικαστικό λειτουργό σχετικά με δημοτικές, περιφερειακές παρατάξεις και παρατάξεις συνδικαλιστικών οργανώσεων – σελ. 44

η. Η εκφορά γνώμης δικαστικού λειτουργού σχετικά με την κυβέρνηση – σελ. 44

θ. Η έκφραση γνώμης δικαστικών λειτουργών στο διαδίκτυο – σελ. 45

ii) Η έννοια των εκδηλώσεων ως αόριστη έννοια

α. Το περιεχόμενο του όρου εκδήλωση – σελ. 49

β. Το ζήτημα του αριθμού των κομματικών εκδηλώσεων – σελ. 51

II. Η προϋσχύουσα ρύθμιση – σελ. 52

III. Η διαμόρφωση της ισχύουσας συνταγματικής πρόβλεψης – σελ. 55

IV. Άλλα δικαιώματα και κωλύματα από τη συνταγματική θέση των δικαστικών λειτουργών – σελ. 56

A. Ο κανόνας της απαγόρευσης της συμμετοχής δικαστικού λειτουργού σε κυβέρνηση (άρθρο 89§4 Σ.) – σελ. 56

B. Σχετικά με τη λειτουργία των ενώσεων δικαστικών λειτουργών – σελ. 57

Γ. Τα κωλύματα εκλογιμότητας που ισχύουν για τους δικαστικούς λειτουργούς – σελ. 59

Κεφάλαιο 2^ο: Η ρύθμιση του δικαιώματος των δικαστικών λειτουργών προς δημόσια έκφραση γνώμης στην κοινή νομοθεσία

I. Η ουσιαστική πειθαρχική ευθύνη των δικαστικών λειτουργών σε σχέση με τον κανόνα της απαγόρευσης των κομματικών εκδηλώσεων

A. Οι διατάξεις του άρθρου 91§4 ΚΟΔΚΔΛ και η μεταβολή της νομοθετικής ρύθμισης – σελ. 61

i) Η αρχική ρύθμιση αναφορικά με τους περιορισμούς στο δικαίωμα έκφρασης γνώμης των δικαστικών λειτουργών βάσει του ΚΟΔΚΔΛ – σελ. 62

ii) Η τροποποίηση στο δικαίωμα δημόσιας έκφρασης γνώμης σύμφωνα με το άρθρο 14§3 του Ν. 1868/1989

α. Η διεύρυνση του δικαιώματος δικαστικού λειτουργού στη δημόσια έκφραση γνώμης – σελ. 63

β. Η συμπερίληψη του όρου ‘πολιτική οργάνωση’ στη διάταξη του άρθρου 91§5 περ. β) ΚΟΔΚΔΔ – σελ. 64

γ. Αναφορικά με την προϋπόθεση της ‘δημόσιας έκφρασης γνώμης’ – σελ. 65

iii) Η ισχύουσα ρύθμιση του άρθρου 91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΔ βάσει του Ν. 4055/2012 – σελ. 66

Β. Το ζήτημα της απουσίας εξωτερίκευσης ως προς τη δικαστική ιδιότητα – σελ. 67

Γ. Εφαρμογή του πειθαρχικού δικαίου σε πραγματικά περιστατικά δημόσιας έκφρασης γνώμης δικαστικών λειτουργών – σελ. 68

II. Η ρύθμιση των προϋποθέσεων αναδιορισμού κατά τον ΚΟΔΚΔΔ – σελ. 71

III. Για τους λόγους εξαίρεσης των δικαστικών λειτουργών – σελ. 72

Μέρος Δεύτερο: Η οριοθέτηση του δικαιώματος των δικαστικών λειτουργών προς δημόσια έκφραση γνώμης στην ΕΣΔΑ και σε ευρωπαϊκά δίκαια

Κεφάλαιο 1^ο: Το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση γνώμης των δικαστικών λειτουργών κατά την ΕΣΔΑ (άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ)

I. Γενικές παρατηρήσεις ως προς τις συναφείς διατάξεις της ΕΣΔΑ

A. Επισήμανση για την πρόβλεψη του άρθρου 6§1 εδ. α’ ΕΣΔΑ – σελ. 74

B. Το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση γνώμης (άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ) – σελ. 75

Γ. Ο έλεγχος συμβατότητας προς την ΕΣΔΑ των περιοριστικών μέτρων των συμβαλλομένων μερών – σελ. 77

Δ. Τα δικαιώματα στη συνάθροιση και τη συνένωση (άρθρο 11§1 ΕΣΔΑ) – σελ. 79

Ε. Το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης στην ενωσιακή έννομη τάξη (άρθρο 11§1 ΧΘΔΕΕ) – σελ. 80

II. Το δικαίωμα στην έκφραση γνώμης των δικαστικών λειτουργών στη νομολογία των δικαιοδοτικών οργάνων της ΕΣΔΑ

A. Το καθήκον διακριτικότητας και ο κίνδυνος του ‘chilling effect’

i) Η επιφύλαξη για τη ‘διασφάλιση του κύρους και αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας’ (άρθρο 10§2 ΕΣΔΑ) – σελ. 81

ii) Το καθήκον διακριτικότητας – σελ. 82

iii) Ο κίνδυνος του ‘chilling effect’ – σελ. 83

B. Επιμέρους αποφάσεις σε υποθέσεις δικαστικών λειτουργών – σελ. 85

i) ΕυρΕΔΑ, *E v. Switzerland*, 07.05.1984

α. Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης – σελ. 85

β. Η κρίση της ΕυρΕΔΑ – σελ. 86

ii) ΕΔΔΑ, *Jhangiryan v. Armenia*, 08.10.2020

α. Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης – σελ. 87

β. Η κρίση του ΕΔΔΑ – σελ. 88

iii) ΕΔΔΑ, *Hrico v. Slovakia*, 20.10.2004

α. Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης – σελ. 89

β. Η κρίση του ΕΔΔΑ – σελ. 89

iv) ΕΔΔΑ, *Perna v. Italy*, 06.05.2003

- α. Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης – σελ. 91*
- β. Οι δύο αποφάσεις του ΕΔΔΑ – σελ. 91*
- ν) ΕΔΔΑ, Wille v. Liechtenstein, 28.10.1999*
- α. Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης – σελ. 93*
- β. Η κρίση του ΕΔΔΑ – σελ. 94*
- vi) ΕΔΔΑ, Baka v. Hungary, 23.06.2016*
- α. Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης – σελ. 95*
- β. Οι δύο αποφάσεις του ΕΔΔΑ – σελ. 96*
- vii) ΕΔΔΑ, Kövesi v. Romania, 05.08.2020*
- α. Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης – σελ. 98*
- β. Η κρίση του ΕΔΔΑ – σελ. 99*

Κεφάλαιο 2^ο: Οριοθέτηση της εκτός υπηρεσίας συμπεριφοράς των δικαστικών λειτουργών του ΕΔΔΑ και συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης

- I. Οι όροι άσκησης των καθηκόντων των δικαστών του ΕΔΔΑ – σελ. 102
- II. Κανόνες δικαστικής δεοντολογίας στη λειτουργία του ΕΔΔΑ – σελ. 103
- III. Συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την εκτός υπηρεσίας δραστηριότητα των δικαστικών λειτουργών – σελ. 104

Κεφάλαιο 3^ο: Η ρύθμιση της έκφρασης πολιτικής γνώμης των δικαστικών λειτουργών στις νομοθεσίες άλλων ευρωπαϊκών κρατών

- I. Η γερμανική νομοθεσία
  - A. Το ειδικό νομικό πλαίσιο – σελ. 109
  - B. Η φιλελεύθερη δημοκρατική θεμελιώδης τάξη – σελ. 112
  - Γ. Θέσεις της γερμανικής νομολογίας – σελ. 114
- II. Η ιταλική νομοθεσία – σελ. 118
- III. Η γαλλική νομοθεσία – σελ. 121
- IV. Η σουηδική νομοθεσία – σελ. 121
- V. Επισκόπηση άλλων ηπειρωτικών ευρωπαϊκών νομοθεσιών – σελ. 122
- VI. Η νομοθεσία του Ηνωμένου Βασιλείου – σελ. 124
- Συμπερασματικές παρατηρήσεις – σελ. 127

Τεκμηρίωση

I.Βιβλιογραφία & αρθρογραφία

A. Αλλοδαπή – σελ. 135

B. Ελληνική – σελ. 138

II. Ευρωπαϊκά νομικά κείμενα – σελ. 149

III. Αλλοδαπή νομολογία

A. Αποφάσεις γερμανικών δικαστηρίων – σελ. 150

B. Νομολογία ΕυρΕΔΑ & ΕΔΔΑ – σελ. 150

Βασικές συντομογραφίες

BVerfG – Bundesverfassungsgericht
BVerwG – Bundesverwaltungsgericht
DRiG – Deutsches Richterrecht
fdGO – freiheitliche demokratische Grundordnung
GG – Grundgesetz
JZ – «Juristen Zeitung»
NJW – «Neue Juristische Wochenschrift»
NVwZ – «Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht»
VGH – Verwaltungsgerichtshof
ZRP – «Zeitschrift für Rechtspolitik»

ΑΕΔ – Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο
ΑΠ – Άρειος Πάγος
Άρμεν. – «Άρμενόπουλος»
ΔΕΕ – Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΔιΔίκη – «Διοικητική Δίκη»
ΔιΜΕΕ – «Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης & Επικοινωνίας»
ΕΔΔΑ – Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕΕυρΔ – «Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου»
ΕλλΔ/νη – «Ελληνική Δικαιοσύνη»
ΕΣΔΑ – Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΕΔΑ – Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕφαρΔΔ – «Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου»
ΕφημΔΔ – «Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου»
ΘΠΔΔ – «Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου»
ΚΔΔ – Κώδικας Διοικητικής Δικονομίας
ΚΟΔΚΔΔ – Κώδικας Οργανισμού Δικαστηρίων
& Κατάσταση Δικαστικών Λειτουργιών
ΚΠΔ – Κώδικας Ποινικής Δικονομίας
ΚΠολΔ – Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας
ΝοΒ – «Νομικό Βήμα»
ΠοινΔικ – «Ποινική Δικαιοσύνη»
ΠοινΧρον – «Ποινικά Χρονικά»
ΣΕΕ – Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
ΣΛΕΕ – Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣτΕ – Συμβούλιο της Επικρατείας
ΤοΣ – «Το Σύνταγμα»
ΧΘΔΕΕ – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Πρόλογος

I. Η παρούσα μελέτη θα εστιάσει στην ερμηνεία του κανόνα της ‘‘απόλυτης απαγόρευσης των κομματικών εκδηλώσεων των δικαστικών λειτουργών’’, σύμφωνα με το άρθρο 29§3 εδ. α’ Σ., που συνιστά έναν από τους ειδικούς περιορισμούς δικαιωμάτων που συνοδεύει τη δικαστική ιδιότητα. Εξετάζεται περαιτέρω η αντιμετώπιση του ζητήματος αυτού και σε νομοθεσίες άλλων ευρωπαϊκών κρατών, με παραπλήσιο δικαιοσύνη ρυθμίσεις με το ελληνικό δίκαιο. Η ελεγχόμενη προβληματική συνδέεται και με άλλους ειδικούς περιορισμούς που ισχύουν για τους δικαστικούς λειτουργούς (τιθέμενοι είτε σε άλλες συνταγματικές ρυθμίσεις είτε στην κοινή νομοθεσία), καθώς και ευρύτερα με το θέμα της οριοθέτησης της πολιτικής τους έκφρασης.

Ο απαγορευτικός κανόνας ισχύει για τους δικαστές και των τριών δικαιοδοτικών κλάδων (πολιτικής, ποινικής και διοικητικής δικαιοδοσίας), καθώς και τα μέλη του δικαστικού σώματος των ενόπλων δυνάμεων.

Δεν καταλαμβάνει αντίθετα κατηγορίες κρατικών λειτουργών το νομικό καθεστώς των οποίων προσομοιάζει με αυτό των δικαστικών μόνο ως προς εγγυήσεις της προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας, όπως ισχύει για τα μέλη των ανεξάρτητων αρχών και για όσα από τα μέλη της σύνθεσης του ΑΕΔ, του μισθοδικείου (άρθρο 88§2 Σ.) και του δικαστηρίου αγωγών κακοδικίας (άρθρο 99§1 Σ.) δεν είναι δικαστικοί λειτουργοί¹.

II. Ενόψει της διατύπωσης του άρθρου 29§3 εδ. α’ Σ., βασικά ζητήματα προς διερεύνηση είναι τα εξής:

α) Εφόσον θεμελιώνεται το δικαίωμα των δικαστικών λειτουργών στη δημόσια έκφραση γνώμης [άρθρα 14§1 Σ., 10§1 ΕΣΔΑ και 91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ] πώς ασκείται αυτό ενόσω ισχύει η απαγόρευση των κομματικών εκδηλώσεων;

β) Πώς επιδρά το πεδίο προστασίας της κατ’ άρθρο 9§1 εδ. β’ Σ. έννοιας της ιδιωτικής ζωής στην κρίσιμη συνταγματική διάταξη; Και

γ) Πώς τυποποιείται εννοιολογικά η απαγορευμένη ‘‘κομματική εκδήλωση’’;

III. Ως σκοπός της κατ’ άρθρο 29§3 εδ. α’ Σ. απαγόρευσης πρέπει να θεωρηθεί η διαφύλαξη της εμπιστοσύνης των πολιτών στην αμερόληπτη άσκηση των δικαστικών καθηκόντων. Αυτό φαίνεται να γίνεται δεκτό στη νομολογία του ΕΔΔΑ και των γερμανικών δικαστηρίων όταν αυτά κλήθηκαν να ερευνήσουν δικαστική εκτός υπηρεσίας συμπεριφορά.

Προκειμένου όμως να διαφυλαχτεί η εμπιστοσύνη των τρίτων στην αμερόληπτη άσκηση των δικαστικών καθηκόντων έχουν διατυπωθεί αποκλίνουσες γνώμες.

Σημαντικό μέρος τόσο της αλλοδαπής όσο και της εγχώριας νομικής επιστήμης εξακολουθεί να ανάγει σε σκοπό των απαγορεύσεων ή των περιορισμών στις κομματικές εκδηλώσεις κρατικών λειτουργών και υπαλλήλων τη λεγόμενη πολιτική ουδετερότητά τους. Η τελευταία συσχετίστηκε στο παρελθόν με τη γενικότερη πολιτική ουδετερότητα της κρατικής εξουσίας και των λειτουργιών που συνέχονται με αυτή.

---

¹ Απαιτείται, κατά συνέπεια, σύμπτωση της τυπικής ιδιότητας του δικαστικού λειτουργού με την ανάθεση καθαυτού δικαστικού καθήκοντος προκειμένου να ενεργοποιηθεί η υπό εξέταση απαγόρευση – Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Άρθρο 29, σε Σύνταγμα – Κατ’ άρθρο ερμηνεία, Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ (επιστ. διεύθυνση), Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, σελ. 784. Σύμφωνα με το άρθρο 90§1 ΚΟΔΚΔΛ, το πειθαρχικό δίκαιο των δικαστικών λειτουργών εφαρμόζεται και όταν οι δικαστικοί μετέχουν σε συμβούλια και επιτροπές ή ασκούν διοικητικά καθήκοντα στη βάση ειδικών διατάξεων – Ν. ΠΑΝΤΑΖΗΣ, Ειδικό Πειθαρχικό Δίκαιο, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 233 επ.

IV.Θέση της μελέτης είναι ότι, ο κανόνας της απαγόρευσης των κομματικών εκδηλώσεων προκύπτει από την ανάγκη προστασίας της αρχής της δικαστικής αμεροληψίας².

V.Η συνταγματική απαγόρευση των κομματικών εκδηλώσεων των δικαστικών λειτουργών εξειδικεύεται στο άρθρο 91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ. Ένα από τα καθήκοντα των δικαστικών λειτουργών είναι η αποχή από τις κομματικές ή αντικομματικές εκδηλώσεις (άρθρο 40§6 ΚΟΔΚΔΛ). Το άρθρο 91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ επιτρέπει όμως τη δημόσια έκφραση γνώμης των δικαστικών.

Επιπλέον, οι δικαστικοί λειτουργοί έχουν δικαίωμα να εκφέρουν και κριτικές απόψεις, στο πλαίσιο της λειτουργίας των ενώσεων δικαστικών λειτουργών [91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ].

VI.Η νομολογία που έχει σχηματιστεί από το ΕΔΔΑ και την ΕυρΕΔΑ παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον. Ιδιαίτερα το ΕΔΔΑ, ερμηνεύοντας το κατ' άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση γνώμης και τους συναρτώμενους με αυτό περιορισμούς, αναδεικνύει τον κίνδυνο οι δικαστικοί λειτουργοί να αυτοπεριορίζουν το δημόσιο λόγο τους (συμπυκνώνοντας το γεγονός αυτό με τον όρο 'chilling effect'), εξαιτίας απειλούμενων κυρώσεων σε βάρος τους.

VII.Η απαγόρευση των κομματικών εκδηλώσεων των δικαστικών ισχύει στις νομοθεσίες αρκετών ευρωπαϊκών κρατών. Ωστόσο, η έκτασή της ποικίλει σημαντικά. Ενώ, όπως προβλέπεται ιδίως στην αντίστοιχη ιταλική ρύθμιση, τα περιθώρια της εξωπηρεσιακής δικαστικής δραστηριότητας διευρύνονται όταν αυτή πραγματοποιείται συλλογικά, μέσω των δικαστικών ενώσεων.

VIII.Ως προς τη δομή της μελέτης, στην εισαγωγή παρατίθεται συνοπτικά το θεωρητικό πλαίσιο με το οποίο έγιναν προσπάθειες εξήγησης της σχέσης της δικαστικής λειτουργίας με την κρατική εξουσία. Καταγράφονται έτσι και οι κυριότερες, διαφορετικές αντιλήψεις στο θέμα.

Στο πρώτο μέρος εμπεριέχεται η ερμηνευτική ανάλυση της συνταγματικής ρύθμισης του άρθρου 29§3 εδ. α' Σ., καθώς και των συναφών πειθαρχικών νομοτυπικών υποστάσεων του ΚΟΔΚΔΛ. Συναξιολογείται η ιστορική ερμηνεία των σχετικών προβλέψεων (όπως διαμορφώθηκαν αρχής γεννωμένης από το 1975 όσον αφορά τους συνταγματικούς κανόνες).

Στο δεύτερο μέρος της μελέτης γίνεται επεξεργασία των συμπερασμάτων που αντλούνται από τη νομολογία των δικαιοδοτικών σχηματισμών της ΕΣΔΑ, σχετικά με τα κριτήρια που διαπλάστηκαν για την οριοθέτηση της επιτρεπτής εκτός υπηρεσίας συμπεριφοράς των δικαστικών λειτουργών. Παρατίθενται οι βασικότερες προτάσεις που απευθύνει το Συμβούλιο της Ευρώπης προς τα συμβαλλόμενα κράτη ως προς τα μέτρα που μπορούν να νομοθετήσουν για τη διαφύλαξη της αρχής της δικαστικής αμεροληψίας αλλά και του δικαιώματος των δικαστικών λειτουργών στην εξωπηρεσιακή δραστηριότητα. Επιπλέον, επιχειρείται σύγκριση των ρυθμίσεων που έχουν θεσπιστεί σε ηπειρωτικά ευρωπαϊκά δίκαια και η νομοθεσία του Ηνωμένου Βασιλείου, σε σχέση ιδίως με τα τιθέμενα όρια στην πολιτική δραστηριότητα των δικαστικών λειτουργών.

---

² Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, Δικαστική δεοντολογία, σε Δικαστική δεοντολογία, ελευθερία του λόγου και προστασία της προσωπικότητας – Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2016, σελ. 29 επ.

Εισαγωγή

Θεωρητικά ζητήματα από τη σχέση των δικαστικών λειτουργών με την κρατική εξουσία

I. Η αρχή της πολιτικής ουδετερότητας της κρατικής εξουσίας ως κρατούσα γνώμη στη νομική επιστήμη

A. Προδιάθεση

Η κατασκευή της πολιτικής ουδετερότητας δεν αποτελεί στοιχείο του πραγματικού ορισμένης διάταξης του ισχύοντος ελληνικού συντάγματος. Κατά την άποψη της κρατούσας γνώμης στην εγχώρια επιστήμη του δημοσίου δικαίου, η νομική βάση προκειμένου να συναχθεί λεγόμενο καθήκον περί την πολιτική ουδετερότητα που δεσμεύει κανονιστικά τους δημοσίους υπαλλήλους τίθεται στη διάταξη του άρθρου 103§1 εδ. α' Σ. Σύμφωνα με αυτή προβλέπεται ότι: «*Οι δημόσιοι υπάλληλοι είναι εκτελεστές της θέλησης του Κράτους και υπηρετούν το Λαό· οφείλουν πίστη στο Σύνταγμα και αφοσίωση στην Πατρίδα*».

Τόσο η ανωτέρω διάταξη όσο κυρίως το μέγεθος της κατηγορίας των δημοσίων υπαλλήλων φαίνεται να προξένησαν το αυξημένο ενδιαφέρον της κρατούσας γνώμης. Ούτως ώστε να καταγράφεται συχνά συμπερίληψη του κριτηρίου της πολιτικής ουδετερότητας μεταξύ των γενικών καθηκόντων τα οποία διέπουν την ενδοϋπηρεσιακή και εξουπηρεσιακή συμπεριφορά των δημοσίων υπαλλήλων³.

Αναφορικά με την κατηγορία των δικαστικών λειτουργών που συνιστά το αντικείμενο μελέτης του παρούσας εργασίας, μετά τη θέση σε ισχύ της αναθεωρημένης πρόβλεψης του άρθρου 29§3 εδ. β' Σ. από το 2001, η συμπάρθεση του καθήκοντος της πολιτικής ουδετερότητας επιχειρείται να εξηγηθεί υπό τη χρήση του επιχειρήματος *a minore ad maius*. Για το λόγο αυτό, ο εισηγητής της πλειοψηφίας κατά τη διάρκεια των εργασιών της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής Ε. Βενιζέλος επισήμανε χαρακτηριστικά ότι: «*...κατηγορίες προσώπων που συγκροτούν το σκληρό πυρήνα του*

---

³ Ενδεικτικά βλ. Σ. ΦΛΟΓΑΪΤΗΣ, Το ελληνικό διοικητικό σύστημα, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1987, σελ. 41 επ., Ε. ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗΣ, Βασικοί θεσμοί Δημοσιοϋπαλληλικού Δικαίου, ένατη έκδοση, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα – Κομοτηνή, 2017, σελ. 55 επ., Δ. ΚΟΡΣΟΣ, Υπάρχει εκ του Συντάγματος πλαίσιο ελευθερίας των δημοσίων διοικητικών υπαλλήλων προς εκδηλώσεις υπέρ πολιτικών κομμάτων;, ΤοΣ, τχ. 2, 1987, σελ. 235 επ., Ν. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΣ, Το δικαίωμα ακρόασης και η πολιτική ουδετερότητα των δημοσίων υπαλλήλων – Παρατηρήσεις στις αποφάσεις ΣΕ 3138/91 και 2141/93, ΤοΣ, τχ. 2, 1994, σελ. 367 επ., Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗΣ, Τα πολιτικά δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων. Το ζήτημα της κομματικής δραστηριότητας, σε Το Σύνταγμα και τα πολιτικά δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, σελ. 67, Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, έβδομη έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2014, σελ. 189 επ., Β. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, Ουδετερότητα – Μορφές πολιτικοποίησης, δικαιώματα και υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων. Ιστορική προσέγγιση του προβλήματος (Γαλλία, Μεγάλη Βρετανία και ΗΠΑ), Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τχ. 4, 1994, σελ. 99, Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Η κομματική δραστηριότητα των δημοσίων υπαλλήλων (Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 29§3 του Συντάγματος του 1975/86 και του σχετικού νομοθετικού πλαισίου), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1990, σελ. 19 επ., Γ. ΔΡΟΣΟΣ, Η νομική θέση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1982, σελ. 248 επ., Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Συνταγματικό Δίκαιο – Οργάνωση και λειτουργία της Πολιτείας, τ. Β', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, σελ. 553 επ., Δ. ΡΑΪΚΟΣ, Δικαστική ανεξαρτησία και αμεροληψία (& Πειθαρχικός έλεγχος των δικαστικών λειτουργών για "σφάλματα" της δικανικής κρίσης), Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2008, σελ. 106 επ., Μ. ΠΙΚΡΑΜΕΝΟΣ, Η ανάθεση διοικητικών καθηκόντων σε δικαστικούς λειτουργούς, σε Η Δικαιοσύνη και το Σύνταγμα: ορισμένα κρίσιμα προβλήματα, Γ. ΘΕΟΔΟΣΗΣ κ.ά., Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, σελ. 85.

κράτους...είναι οι δικαστικοί λειτουργοί και οι υπηρετούντες στα σώματα ασφαλείας και τις ένοπλες δυνάμεις»⁴.

Εκτός από τη νομική θεωρία, ως γνώμονας η πολιτική ουδετερότητα επικράτησε και στο πλαίσιο της εγχώριας νομολογίας. Η επίκληση της πολιτικής ουδετερότητας σχετίστηκε κατά κύριο λόγο με υποθέσεις δημοσίων υπαλλήλων. Πρόκειται επίσης για αποφάσεις οι οποίες εκδόθηκαν σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα.

Από τις επεξεργασίες στις οποίες προέβη η νομολογία κύρια των ελληνικών διοικητικών δικαστηρίων απολείπεται η απόπειρα επισταμένης ερμηνευτικής επεξήγησης και στη συνέχεια οριοθέτησης της έννοιας της πολιτικά ουδέτερης συμπεριφοράς, με την οποία ωστόσο βαρύνονται οι κρατικοί λειτουργοί και υπάλληλοι⁵.

Ποιο είναι όμως το ιστορικό περιβάλλον διαμόρφωσης της παραπάνω κατασκευής που αξιοποιείται κατά τη σύγχρονη περίοδο ως η ratio legis περιοριστικών ή απαγορευτικών κανόνων των δικαιωμάτων του status actívus;

B. Ιστορική προέλευση και περιεχόμενο της αρχής της πολιτικής ουδετερότητας

ι) Η εδραίωση του πολιτειολογικού πλάσματος της πολιτικής ουδετερότητας της κρατικής εξουσίας με την ανάδυση του έθνους – κράτους

Η ένταση της πολυπλοκότητας των κρατικών αρμοδιοτήτων διαφαίνεται πως αποτέλεσε σημαντικό αίτιο προκειμένου κατά την ύστερη μεσαιωνική περίοδο να εκκινήσει βαθύτερη επεξεργασία εν σχέσει με το νομικό δεσμό που διείπε τη σχέση μεταξύ της κρατικής εξουσίας και της υπαλληλίας.

Στην προαναφερόμενη περίοδο διακρίνεται η σχετικά ακώλυτη ακόμη αναπαραγωγή του φεουδαλικού κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού, καθώς και η επικράτηση στον ευρωπαϊκό χώρο απόλυτα μοναρχικών πολιτευμάτων.

Χαρακτηριστικό αυτών των πολιτειακών μορφών υπήρξε η συγκέντρωση της διατακτικής εξουσίας στο μονοπρόσωπο όργανο του απόλυτου μονάρχη. Από την τελευταία ρυθμιζόταν η καθόλου κρατική δραστηριότητα. Προς τούτο και το σύνολο των κρατικών οργάνων ήταν σε ευθεία ιεραρχική υποταγή στη βούληση του απόλυτου μονάρχη.

Σε αυτό το πλαίσιο, στη μοναρχική εξουσία αποδόθηκε το γνώρισμα της ουδετερότητας. Κατά τα στάδια λήψης των κρατικών αποφάσεων από το φορέα της απόλυτης μοναρχίας δε μπορούσε ασφαλώς να ελεγχθεί η σκοπιμότητα των επιλογών της συγκεντρωμένης κρατικής εξουσίας.

Η νομική σχέση με την οποία συνεχόταν η κρατική υπαλληλία με την κρατική εξουσία ήταν αυτή της εξαναγκαστικής ταύτισης της συμπεριφοράς των υπαλλήλων με το περιεχόμενο της

---

⁴ Α. ΡΑΪΚΟΣ, Γενική πολιτειολογία, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2008, σελ. 221. Με την παραπάνω τοποθέτηση συμφώνησε και ο γενικός εισηγητής του κόμματος της αξιωματικής αντιπολίτευσης – Βουλή των Ελλήνων, Ζ' Αναθεωρητική Βουλή, Περίοδος Ι', Σύνοδος Α', Πρακτικά, Συνεδρίαση ΡΚΑ', 2001, σελ. 5187 και 5191.

⁵ Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Η εκτός υπηρεσίας κομματική δραστηριότητα των δημοσίων υπαλλήλων (ΣΕ 3138/91 και 2143/93), ΤοΣ, τχ. 2, 1994, σελ. 391 επ. Βλ. ενδεικτικά τις εξής αποφάσεις: Διοικ. Εφ. Αθ. 320/1980, ΤοΣ, τχ. 1, 1980, σελ. 236 επ., ΣτΕ 1715/1983 (Ολ.), ΤοΣ, τχ. 3, 1983, σελ. 444 επ., ΑΠ 1648/1986, Τμ. Στ', ΝοΒ, τ. 35, τχ. 2, 1987, σελ. 221, ΣτΕ 452/1995 (Πρακτικό επεξεργασίας), ΤοΣ, τχ. 4, 1995, σελ. 961. Τα προηγούμενα επαληθεύονται με επίταση στη συναφή νομολογία της περιόδου που προηγείται της ισχύος του Συντάγματος 1975. Το καθήκον προς επίδειξη πολιτικής ουδετερότητας περιγράφηκε σαν 'μόνιμο στοιχείο εν τη κρατική οργανώσει', όπως κρίθηκε σύμφωνα με τη 19/1964 απόφαση του εκλογοδικείου – Α. ΤΑΧΟΣ, Θεμελιώδεις υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1981, σελ. 199.

βούλησης του απόλυτου μονάρχη. Ως φορείς η δραστηριότητα των οποίων αντιπροσώπευε άμεσα τις κατευθύνσεις της απόλυτης μοναρχικής εξουσίας, οι κρατικοί υπάλληλοι θεωρήθηκαν σαν αυτονομημένο σώμα, ενσωματωμένο στην κρατική εξουσία και αντικείμενο στις κοινωνικές συσσωματώσεις⁶.

Περαιτέρω, κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα ολοκληρώνεται η διαδικασία μετάβασης ως προς την επικράτηση των σχέσεων του κεφαλαιοκρατικού κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού. Από την προρρηθείσα διαδοχή των κοινωνικοοικονομικών σχηματισμών εξηγείται η πολιτειακή μεταβολή από τη μορφή της απόλυτης μοναρχικής εξουσίας σε αυτή της συνταγματικής μοναρχίας.

Κυριαρχεί ήδη το χαρακτηριστικό της συγκρότησης νέων εθνικών κρατών, υπό μορφή ενιαίας εσωτερικής και εξωτερικής υπόστασης. Σε αντίθεση με τον κερματισμό των κρατικών οντοτήτων κατά τα χρονικά διαστήματα προηγούμενων ιστορικών περιόδων εξέλιξης του κρατικού φαινομένου. Στην εξεταζόμενη περίοδο, παρά το γεγονός ότι επικρατεί η βούληση περιορισμού του εύρους των αρμοδιοτήτων του φορέα του μοναρχικού θεσμού και της μεγέθυνσης της σημασίας νέων κρατικών οργάνων, ο μονάρχης εξακολουθεί να κατέχει την ιδιότητα του αρχηγού του κράτους. Συνιστάμενη σε άσκηση σημαντικού τμήματος της κρατικής εξουσίας⁷.

Ενδεικτικά, στο κανονιστικό πλαίσιο το οποίο διαμορφώνεται υπό την ισχύ του πρωσικού Συντάγματος 1850 η εξουσία του φορέα της μοναρχίας καθίσταται διατακτική και συγκεντρωτική, χωρίς πρόβλεψη για δυνατότητα παρεμβολής της βούλησης άλλων οργάνων του κράτους.

Και στην αναλυόμενη περίοδο η μοναρχική εξουσία προβλέφτηκε να αποτελεί τον αμέτοχο σε ανταγωνισμούς ρυθμιστή του κρατούντος οικονομικού συστήματος και πολιτεύματος. Από τις θέσεις της νομικής δογματικής ο μονάρχης προκρίνεται ως το κρατικό όργανο το οποίο διατηρείται ανεπηρέαστο από αντιπαραθέσεις ή και συγκρούσεις οικονομικού και πολιτικού χαρακτήρα.

Σύμφωνα ειδικότερα με τις απόψεις του θεωρητικού του αστικού φιλελευθερισμού των αρχών του 19^{ου} αιώνα Β. Constant, ο μονάρχης, ως ο επικεφαλής της κρατικής κυριαρχίας, απέχει των εκάστοτε υφιστάμενων κοινωνικών διεργασιών και διαφορών.

Την αυτή στάση οφείλουν να τηρούν και οι λειτουργοί και υπάλληλοι των διοικητικών υπηρεσιών του κράτους. Διότι στην υπηρεσία αυτών αντικατοπτρίζεται με άμεσο τρόπο το περιεχόμενο της βούλησης του μονάρχη. Δηλαδή και σε αυτήν τη χρονική περίοδο του λογιζόμενου σαν πολιτικά ουδέτερου αρχηγού της κρατικής εξουσίας. Σε σύγκριση με τις λοιπές

---

⁶ Β. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, Ουδετερότητα – Μορφές πολιτικοποίησης, δικαιώματα και υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων. Ιστορική προσέγγιση του προβλήματος (Γαλλία, Μεγάλη Βρετανία και ΗΠΑ), Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τχ. 4, 1994, σελ. 101, Σ. ΦΛΟΓΑΪΤΗΣ, Το ελληνικό διοικητικό σύστημα, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1987, σελ. 43, Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, Μελέτες IV (Ειδικά θέματα δικαστικής εξουσίας 1973 – 1999), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2000, σελ. 270 επ., R. ZIPPELIUS, Allgemeine Staatslehre, Εκδ. Becksche Verlagsbuchhandlung, München, 1985, σελ.242 επ., BVerfG, Beschluss v. 22. 5. 1975, σε NJW, Heft 36, 1975, σελ. 1642.

⁷ C. SCHMITT, Verfassungslehre, τρίτη έκδοση, Duncker & Humblot, Berlin, 1957, σελ. 53 επ., Π. ΣΤΟΥΤΣΚΑ, Ο επαναστατικός ρόλος του δικαίου και του κράτους – Γενική θεωρία του δικαίου, μτφ. Θ. ΓΙΑΝΝΑΔΗΣ, Εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1992, σελ. 107, F. NEUMANN, The Decay of German Democracy, σε W. SCHEUERMAN, The Rule of Law under Siege, Εκδ. University of California Press, 1996, σελ. 29. Για στοιχεία αναφορικά με τις πολιτειακές μεταβολές και την εξέλιξη των αποκαλούμενων ενδιάμεσων μορφών τις οποίες προσέλαβε το αγγλικό πολίτευμα βλ. Β. ΠΑΠΑΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, Λαϊκή κυριαρχία και κοινοβουλευτισμός στην Αγγλία, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 137 επ., καθώς και D. EASTWOOD, The state we were in – Parliament, centralization and English state formation, σε R. ENGLISH, C. TOWNSHEND, The State – Historical and political dimensions, Εκδ. Routledge, 1999, σελ. 20 επ.

λειτουργίες της κρατικής εξουσίας ο φορέας της μοναρχίας προσκτάται το γνώρισμα θεσμού ο οποίος από τη φύση του δύναται να ασκεί έλεγχο στους έτερους σχηματισμούς του κράτους. Βασική στόχευση αποτελεί η αποτροπή εκδήλωσης αποκλίσεων από το επιφανόμενο της ενιαίας κρατικής βούλησης⁸.

ii) Η ενίσχυση της θεωρητικής προσέγγισης για την ουδετερότητα υπό την οπτική του νομικού θετικισμού

Και στη νομική δογματική θεωρία του 19^{ου} αιώνα (όπως και στους περισσότερους επιστημονικούς κλάδους κατά την ίδια περίοδο) επικρατεί ως κύρια μέθοδος εξήγησης του θεσπισμένου δικαίου ο θετικισμός⁹.

Οι υποστηρικτές της νομικοθετικιστικής προσέγγισης προέκριναν ειδικότερα τη θέση ότι, το ενέργημα της ερμηνείας των κανόνων δικαίου θα πρέπει να πραγματώνεται αποκλειστικά στη βάση των παραδεδομένων νομικών ερμηνευτικών μεθόδων.

Αυτή η μεθοδολογική πρόταση συνδεόταν με την ουσιαστική στόχευση που απέρρεε από τις αντιλήψεις ιδιαίτερα του ρεύματος του γερμανικού νομικού θετικισμού. Ότι δηλαδή, η λειτουργία του νομικού συστήματος οφείλει να διαχωρίζεται σε απόλυτο βαθμό από την πολιτική πρακτική. Αυτό γιατί, κατά τη μελετώμενη προσέγγιση, το δικαϊκό φαινόμενο συλλαμβάνεται ως πλήρες και αυτονομημένο από τα λοιπά συστήματα παραγωγής του εξαναγκαστικού ετεροκαθορισμού των βιοτικών σχέσεων.

Άμεση συνέπεια των θέσεων αυτών είναι αντίληψη για το ότι πρέπει να αποκλείεται η διασύνδεση των δεοντικών στοιχείων του κρατούντος νομικού συστήματος (δηλαδή των κανόνων δικαίου με νομικά δεσμευτική ισχύ) με τα όποια προέλευσης εξωνομικά δεδομένα¹⁰.

Υπό την προσέγγιση του νομικού θετικισμού κάθε μορφή κρατικής δραστηριότητας αναπαριστάται σαν υποκειμένη μόνο στην παραγόμενη δεσμευτικότητα των τεθειμένων κανόνων δικαίου και εντεταγμένη με σταθερότητα στο πεδίο του γινόμενου δεκτού σαν νομικού δέοντος.

Με διαφορετική διατύπωση, η υπό κρίση θετικιστική κατεύθυνση ερμηνείας διακρίνεται από την άρνηση απόδοσης στο δίκαιο (κατ' επέκταση και στην κρατική εξουσία) του γνωρίσματος του πολιτικού φαινομένου. Αποτελώντας παράγοντα στην επιδίωξη διαφύλαξης και ακώλυτης αναπαραγωγής των υφιστάμενων σχέσεων ιδιοκτησίας και εξουσίας. Το περιεχόμενο των κανόνων δικαίου φέρεται να χαρακτηρίζεται από αρτιότητα και αυθυπαρξία, σύστοιχα

---

⁸ Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, Αι εγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος, τ. 2, Εκδ. Π. Σάκκουλα, 1961 – 1965, σελ. 164 επ., Α. ΤΑΧΟΣ, Θεμελιώδεις υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1981, σελ. 178 επ., Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Η κομματική δραστηριότητα των δημοσίων υπαλλήλων (Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 29§3 του Συντάγματος του 1975/86 και του σχετικού νομοθετικού πλαισίου), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1990, σελ. 26 επ., Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Πολιτεία, Εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα, 2010, σελ. 198, Θ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Ιστορία Πολιτικών Ιδεών (Από τον 17^ο αιώνα έως τις απαρχές του 21^{ου} αιώνα), Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2016, σελ. 127 επ., Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, Συνταγματικό Δίκαιο, δεύτερη έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2014, σελ. 226.

⁹ D. TSATSOS, M. MORLOK, Parteienrecht, Εκδ. C. F. Müller Juristischer Verlag, Heidelberg, 1982, σελ. 26 επ., Α. ΤΑΧΟΣ, Θεμελιώδεις υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1981, σελ. 35 επ.

¹⁰ Πρόκειται για βασικό άξονα της υπό αναφορά θετικιστικής προσέγγισης, παρά το γεγονός της καταγραφής ορισμένων μεθοδολογικής φύσης αποκλίσεων μεταξύ των διάφορων θεωρητικών παραλλαγών του νομικού θετικισμού – Π. ΣΟΥΡΛΑΣ, Η διαπλοκή δικαίου και πολιτικής και η θεμελίωση των νομικών κρίσεων, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1989, σελ. 27 επ. και 36 επ.

γνωρίσματα με αυτό της αντικειμενικότητας που διέπει τη δραστηριότητα της κρατικής εξουσίας¹¹.

Η απόπειρα για εξειδίκευση των προαναφερόμενων θέσεων του γερμανικού νομικού θετικισμού συμπληρώθηκε καίρια διαμέσου της ανάπτυξης ενός άλλου θεωρητικού σχήματος. Αυτού περί τη νομική προσωπικότητα του κράτους.

Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, για την υποστασιοποίηση της κρατικής εξουσίας έχει δεσπόζουσα σημασία το γνώρισμα της κυριαρχίας. Αποτέλεσμα αυτού του γνωρίσματος είναι η κρατική διοίκηση να διαθέτει την καλούμενη ως αρμοδιότητα της αρμοδιότητας (Kompetenz – Kompetenz). Απολείπονται περιθώρια ουσιαστικού ετεροπροσδιορισμού της κρατικής βούλησης από τους κοινωνικούς δρώντες, καθώς και από οποιασδήποτε κατεύθυνσης αξιακό σύστημα¹².

Η εισαγωγή της νομικής προσωπικότητας αποσκοπούσε στο να μελετηθεί η αναγωγή του κράτους σε αυτοτελές υποκείμενο δικαίου. Ωστόσο, και μέσω αυτής επιχειρήθηκε να ενδυναμωθεί η αντίληψη για το φερόμενο σαν αμετάβλητο χαρακτήρα της κρατικής εξουσίας¹³.

iii) Η αναγωγή της πολιτικής ουδετερότητας σε συνταγματικά προβλεπόμενο καθήκον κατά τη νεότερη περίοδο

Στη νεότερη περίοδο, βαρύνουσας σημασίας γεγονός στην εξελικτική αντικατάσταση των μοναρχικών πολιτειακών μορφών από το πολίτευμα της αβασίλευτης δημοκρατίας υπήρξε η θέση σε ισχύ του μετεπαναστατικού γερμανικού Συντάγματος το 1919.

Κατά τα γεγονότα της πολιτειακής μετάβασης η κατασκευή περί την πολιτική ουδετερότητα της κρατικής εξουσίας εξακολουθεί να κατισχύει. Συνιστώντας πλέον συνταγματικά προβλεπόμενο κανόνα δικαίου¹⁴.

Συγκεκριμένα, στη θέση του επικεφαλής της κρατικής εξουσίας τίθεται ο θεσμός του αιρετού προέδρου του Reich. Σύμφωνα με τη συνταγματική τυποποίηση του θεσμού, ο πρόεδρος του Reich συνιστά το ανώτατο κρατικό όργανο, με επίταση του στόχου της εξισορροπητικής παρέμβασής του στο πλαίσιο λειτουργίας του πολιτεύματος. Αναλαμβάνοντας συγχρόνως την

---

¹¹ Άξιο επισήμανσης είναι το γεγονός ότι η θετική υποδοχή των κατασκευών της πολιτικής ουδετερότητας και της πλήρους αντιδιαστολής κράτους και κοινωνίας συνιστά κοινό χαρακτηριστικό περισσότερων και κυρίως ετερόκλητων μεταξύ τους νομικών θεωριών. Ακόμη και όσων δεν εντάχθηκαν από συστηματική άποψη στην κατεύθυνση του νομικού θετικισμού. Στο πλαίσιο αυτό, ενισχυτική της προάσπισης του πλάσματος της διάκρισης κράτους και κοινωνίας υιοθετεί και ο Γερμανός πολιτειολόγος C. Schmitt στις αρχές του 20ού αιώνα, ανάγοντας το εξεταζόμενο πλάσμα σε ζωτικής σημασίας γνώρισμα της εκάστοτε κρατικής εξουσίας. Συγκεκριμένα, διαμορφώνοντας τη θεωρία της αποκαλούμενης εχθρικής αντίθεσης για τον επιστημονικό προσδιορισμό του πολιτικού φαινομένου, ο Schmitt τοποθετείται υπέρ του πολιτειολογικού προτύπου μίας κρατικής κυριαρχίας με ενιαία υπόσταση και ολοκληρωτικά γνωρίσματα, στη θεωρητική διάπλαση της οποίας ενυπάρχει η προσπάθεια εξάλειψης κάθε στοιχείου σχετιζόμενου με τον κάθε φορά υπάρχοντα πολιτικό και κοινωνικό ανταγωνισμό – Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Πολιτεία, Εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα, 2010, σελ. 93 επ. και 139 επ., του ιδίου, Εισηγήσεις Πολιτειολογίας, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1977, σελ. 57 επ., Π. ΣΟΥΡΛΑΣ, ό. π., σελ. 27 επ., R. KÜHNEL, Μορφές αστικής κυριαρχίας (Φιλελευθερισμός – Φασισμός), μτφ. Χ. ΠΑΤΣΑΛΗΣ, Εκδ. Επίκεντρο, 1980, σελ. 96 επ., D. GRIMM, Recht und Politik, Juristische Schulung, τχ. 11, 1969, σελ. 509 επ., R. OGOREK, Richterkönig oder Subsumtionsautomat? (Zur Justiztheorie im 19. Jahrhundert), Εκδ. Vittorio Klosterman Frankfurt am Main, 1986, σελ. 235 επ., K. ΜΑΥΡΙΑΣ, Ιστορία των πολιτικών ιδεών (από την Ελληνική Αρχαιότητα έως τον Ρουσσώ), Εκδ. Δίκαιο & Οικονομία, Π. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2014, σελ. 7 επ.

¹² R. HERZOG, Allgemeine Staatslehre, Εκδ. Athenäum, 1971, σελ. 147 επ.

¹³ A. ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας, Εκδ. Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1994, σελ. 106 επ. και 116 επ., R. HERZOG, σελ. 89.

¹⁴ A. ΜΑΝΕΣΗΣ, Το συνταγματικόν δίκαιον ως τεχνική της πολιτικής ελευθερίας, Αρμεν., 1962, σελ. 540 επ.

κανονιστική δέσμευση να παραμένει αυστηρά αμέτοχος των κομματικών αντιπαραθέσεων. Ενώ το θεσμό δεν επηρεάζει η εναλλαγή διαφορετικών πολιτικών κομμάτων στην κυβέρνηση¹⁵.

Επισημαίνεται ότι, το 1930 εισήχθησαν ρυθμίσεις οι οποίες περιλάμβαναν τη διεύρυνση του πλέγματος αρμοδιοτήτων του προέδρου του Reich με ανάλογο περιορισμό των αρμοδιοτήτων που ανατέθηκαν στο νομοθετικό όργανο. Το κοινοβούλιο απώλεσε την κρίσιμη αυτού θέση κατά τη διαδικασία της νομοθέτησης, εξαιτίας της επέκτασης της κανονιστικής αρμοδιότητας του προέδρου του Reich στη ρυθμιστική ύλη που σχετιζόταν με τη δημόσια ασφάλεια.

Σύμφωνα με την πρόβλεψη του προαναφερθέντος συντάγματος, οι έχοντες ιδιότητα δημοσίου υπαλλήλου υποχρεούνται να απόσχουν από κάθε μορφή κομματικής ένταξης ή και ανάληψης δραστηριότητας, εφόσον συνιστούν προσωπικούς φορείς οργάνων του διαμορφωμένου σαν πολιτικά ουδέτερου κράτους¹⁶.

iv) Τα συστατικά μέρη της πολιτικής ουδετερότητας: η αυστηρή διάκριση κράτους και κοινωνίας και η νομική μεταχείριση του κομματικού φαινομένου

α. Σχετικά με την αντίληψη περί τη διάσταση κράτους και κοινωνικών συσσωματώσεων

Το πολιτειολογικό πλάσμα της ουδετερότητας αξιοποιήθηκε από την κρατούσα γνώμη προκειμένου να επιτευχθεί η πρόσφορη εκνομίκευση της επιβολής της αποστασιοποίησης ευρύτατων τμημάτων της κρατικής υπαλληλίας από την άσκηση δικαιωμάτων του status actívus.

Για το λόγο αυτό, η αρχή της πολιτικής ουδετερότητας οφείλει να εξεταστεί ως περιέχουσα γνωστές και ιδεολογικά φορτισμένες αντιλήψεις.

Αλληλένδετη με την κατοχύρωση του πολιτικά ουδέτερου χαρακτήρα της κρατικής εξουσίας αναδείχτηκε πρώτιστα η θέση περί της λεγόμενης ανάγκης αυστηρού διαχωρισμού του κράτους από την κοινωνία. Επιμέρους γνωρίσματα της αποκαλούμενης πολιτικά ουδέτερης κρατικής εξουσίας είναι συνάρτηση της παραπάνω αντίληψης.

Κατά την κρατούσα γνώμη στη νομική επιστήμη υποστηριζόταν τουλάχιστον έως και την αρχική περίοδο μετά τη λήξη του Β' παγκοσμίου πολέμου ότι, κάθε έκφανση του κρατικού φαινομένου (τόσο από την άποψη της νομοπαραγωγικής διαδικασίας όσο και της κρατικής πολιτικής) όχι μόνο είναι σε διαχωρισμό αλλά και σε αντιδιαστολή σε σχέση με τη λειτουργία του οικονομικού τρόπου παραγωγής. Καθώς ακόμη και τις εκδηλώσεις της κοινωνίας, ιδίως από τις οργανωμένες συσσωματώσεις της.

---

¹⁵ Τα αυτά γνωρίσματα διατηρούνται κατ' ουσία και ως προς το νομικό προσδιορισμό της συνταγματικής θέσης του Ομοσπονδιακού Προέδρου υπό το ισχύον σύνταγμα της γερμανικής έννομης τάξης – Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Προβλήματα Δημοκρατίας, Εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 1973, σελ. 35 επ., Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Η κομματική δραστηριότητα των δημοσίων υπαλλήλων (Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 29§3 του Συντάγματος του 1975/86 και του σχετικού νομοθετικού πλαισίου), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1990, σελ. 27 επ., W. LEISNER, Staat – Schriften zu Staatslehre und Staatsrecht 1975 – 1991, Εκδ. Duncker & Humblot, Berlin, 1994, σελ. 367 επ., F. NEUMANN, The Decay of German Democracy, σε W. SCHEUERMAN, The Rule of Law under Siege, Εκδ. University of California Press, 1996, σελ. 35. Και στην περίπτωση του ελληνικού κράτους, καίτοι υιοθετήθηκε το πολίτευμα της συνταγματικής μοναρχίας διαμέσου του Συντάγματος 1844, ο προσωπικός φορέας του μοναρχικού θεσμού προσδιορίζεται με τις ιδιότητες του "ιερού και απαραβίαστου προσώπου". Οι αυτές κατευθύνσεις εμπεριέχονται στις αντίστοιχες προβλέψεις των μετέπειτα ελληνικών συνταγμάτων, με ορισμένες ορολογικές διαφοροποιήσεις – Α. ΤΑΧΟΣ, ό. π., σελ. 180 επ.

¹⁶ Α. ΤΑΧΟΣ, Θεμελιώδεις υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1981, σελ. 178 επ., Σ. ΦΛΟΓΑΪΤΗΣ, Το ελληνικό διοικητικό σύστημα, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1987, σελ. 43, F. NEUMANN, ό. π., σελ. 36 επ.

Οι διαφορετικές μορφές κοινωνικών συσσωματώσεων περιγράφονται να αναπτύσσουν δραστηριότητες στις οποίες φέρεται να περικλείεται ο υποτιθέμενος κίνδυνος πρόκλησης αποσταθεροποίησης της λειτουργίας της κρατικής εξουσίας ενόψει των πιθανολογούμενων στοχεύσεων αυτών των ομαδοποιήσεων.

Αντίθετα, η φύση της κρατικής εξουσίας παριστάται σαν ανιστορικό φαινόμενο.

Παρέπεται κατά την παλαιότερα απολύτως κρατούσα γνώμη στη νομική επιστήμη ότι, οι προσωπικοί φορείς των κρατικών οργάνων, είτε υπό την ιδιότητα του υπαλλήλου είτε αυτή του λειτουργού, ασκούν τμήμα της ουδέτερης κρατικής εξουσίας. Απώληξη της περιγραφόμενης θεωρητικής κατασκευής ήταν η δικαιολόγηση των εκτεταμένων περιορισμών που τέθηκαν στην κατοχή και άσκηση δικαιωμάτων του *status activus* από τις υπό κρίση κατηγορίες κοινωνών. Καθότι, η πολιτική δραστηριοποίηση ενός κρατικού λειτουργού ή υπαλλήλου θεωρήθηκε και θεσπίστηκε ως ασυμβίβαστη με την από μέρους διεκπεραίωση των φαινομενικά ουδέτερων κρατικών αρμοδιοτήτων¹⁷.

β. Ως προς την αρνητική αντιμετώπιση της δραστηριότητας πολιτικών κομμάτων

Τα πολιτικά κόμματα προσκτώνται πιο συγκροτημένη μορφή (προσομοιάζουσα τη σημερινή) από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Η από μέρους των διάφορων κρατών αντιμετώπιση της δραστηριοποίησης των πολιτικών κομμάτων είναι στις περισσότερες περιπτώσεις κατασταλτική¹⁸.

Κύρια έως και την περίοδο έναρξης του Α' παγκοσμίου πολέμου, σε ευρωπαϊκές έννομες τάξεις επιβλήθηκαν ειδικότερα κανόνες με σκοπό την ολική απαγόρευση της κομματικής δράσης, συνεπαγόμενοι ακόμη και τη στέρηση του δικαιώματος συμμετοχής σε πολιτικό κόμμα. Η κατασταλτικού χαρακτήρα νομική μεταχείριση των πολιτικών κομμάτων ερειδόταν στην εμπειρική καταγραφή του πολιτικού κόμματος ως σαφώς της πλέον προωθημένης μορφής της συλλογικά οργανωμένης κοινωνικής δραστηριοποίησης. Εκτός των άλλων, η ύπαρξη πολιτικών κομμάτων δε φαινόταν συμβατή με την κατασκευή της αποστασιοποιημένης από αντιπαραθέσεις κρατικής εξουσίας.

Σύμφωνα με τη διάκριση που υποστηρίχτηκε από το Γερμανό καθηγητή δημοσίου δικαίου Η. Triepel, τα αρχικά στάδια της νομικής ρύθμισης του κομματικού φαινομένου περιγράφηκαν ως αυτά της "καταπολέμησης" και στη συνέχεια της "αγνόησής" του. Πρόδηλα, την εν λόγω αρνητική νομική μεταχείριση υπέστησαν εκείνα τα πολιτικά κόμματα η ιδεολογία ή και η δράση των οποίων κρίνονταν ως αντίθετες προς το κρατούν οικονομικό σύστημα¹⁹.

---

¹⁷ R. ZIPPELIUS, *Allgemeine Staatslehre*, Εκδ. Becksche Verlagsbuchhandlung, München, 1985, σελ. 242 επ., Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, *Προβλήματα Δημοκρατίας*, Εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 1973, σελ. 38 επ., Σ. ΦΛΟΓΑΪΤΗΣ, *Το ελληνικό διοικητικό σύστημα*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1987, σελ. 43, Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η κομματική δραστηριότητα των δημοσίων υπαλλήλων* (Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 29§3 του Συντάγματος του 1975/86 και του σχετικού νομοθετικού πλαισίου), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1990, σελ., 28 επ., Γ. ΣΚΟΥΛΑΣ, *Κοινωνικές Τάξεις και Κράτος – Μορφές Κράτους και Πρακτικές Κοινωνικών Τάξεων στη Νεώτερη Ευρώπη*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1996, σελ. 65 και 68 επ., Π. ΦΟΥΝΤΕΔΑΚΗ, *Ενδοκομματική Δημοκρατία και Σύνταγμα*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1987, σελ. 208 επ., Μ. MIAILLE, *Το Κράτος του Δικαίου – Εισαγωγή στην κριτική του συνταγματικού δικαίου*, Δίκαιο και Πολιτική 6, Θεσσαλονίκη, 1983, σελ. 218, Κ. ΔΟΥΖΙΝΑΣ, *Μεταξύ απολογίας και ουτοπίας – Συνταγματισμός και κριτική θεωρία*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1986, σελ. 68 επ.

¹⁸ Γ. ΔΡΟΣΟΣ, *Η νομική θέση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1982, σελ. 19 επ.

¹⁹ Είναι σε σωστή κατεύθυνση η κριτική η οποία ασκείται από το Γ. Δρόσο στην αναφερόμενη σταδιοποίηση της νομικής υποδοχής του κομματικού φαινομένου από το Η. Triepel. Καθότι, σε αυτή δε συνεκτιμήθηκε το πραγματικό γεγονός της εκτεταμένης διαφοροποίησης κατά τη νομική αντιμετώπιση των πολιτικών κομμάτων, με

Οι τιθέμενες απαγορεύσεις στη συμμετοχή στην κομματική δραστηριότητα επεκτάθηκαν και σε μεταγενέστερες χρονικές περιόδους, όταν υποκείμενα των απαγορευτικών κανόνων κατέστησαν κρατικοί λειτουργοί και υπάλληλοι²⁰.

Προς επίρρωση των προηγούμενων, η συναφής με την κομματική δραστηριότητα των υπαλλήλων ρύθμιση του άρθρου 130 εδ. α' του γερμανικού Συντάγματος 1919 όριζε τα ακόλουθα: «*Die Beamten sind Diener der Gesamtheit, nicht einer Partei*» («Οι δημόσιοι υπάλληλοι οφείλουν να υπηρετούν την ολότητα, όχι συγκεκριμένο πολιτικό κόμμα»). Το κανονιστικό περιεχόμενο της ανωτέρω διάταξης αποτέλεσε συνταγματική βάση εξακολούθησης της εφαρμογής της πολιτικής ουδετερότητας της κρατικής εξουσίας ως καθήκοντος στο διαμορφωμένο δημοσιούπαλληλικό δίκαιο αλλά και στο καθόλου status των κρατικών λειτουργών²¹.

II. Η αρχή ανεξαρτησίας της δικαστικής λειτουργίας

Από την κρατούσα νομική επιστήμη, η ουδετερότητα της δικαστικής δραστηριότητας συνδέθηκε συχνά με την εφαρμογή της αρχής ανεξαρτησίας της δικαστικής λειτουργίας²².

Στην κατεύθυνση αυτή συνέβαλε και το γεγονός ότι, προκειμένου να ασκηθούν τα δικαστικά καθήκοντα απαιτείται σημαντικός βαθμός επιστημονικής ειδίκευσης. Επιπλέον, η δικανική πεποίθηση, στηριζόμενη στο σχηματισμό νομικών συλλογισμών, φέρεται να διαπλάθεται στη βάση αποκλειστικά των νομικών ερμηνευτικών μεθόδων, σε συνδυασμό με αποδεκτές αρχές της νομικής δογματικής θεωρίας. Κατά την κρατούσα αντίληψη επομένως τα περιθώρια εξωνομικών επιρροών στο σχηματισμό της δικαστικής κρίσης εμφανίζονται πολύ περιορισμένα, εφόσον ληφθεί υπόψιν και η οργανική αυτοτέλεια των δικαστικών συστημάτων από τις άλλες κρατικές λειτουργίες²³.

γνώμονα το εάν διέθεταν προγράμματα ενισχυτικά ή αντιθετικά προς τον κρατούντα κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό – Γ. ΔΡΟΣΟΣ, ό. π., σελ. 37 επ., Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Η κομματική δραστηριότητα των δημοσίων υπαλλήλων (Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 29§3 του Συντάγματος του 1975/86 και του σχετικού νομοθετικού πλαισίου), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1990, σελ., 32, Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Εισηγήσεις Πολιτειολογίας, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1977, σελ. 38 επ., D. GRIMM, Politische Parteien, σε E. BENDA, W. MAIHOFER, H. VOGEL, K. HESSE, W. HEYDE (επιμ.), Handbuch des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland, δεύτερη έκδοση, Εκδ. Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1994, σελ. 599 επ.

²⁰ Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, Δημοκρατία και πολιτικά κόμματα, ΤοΣ, τχ. 2, 1992, σελ. 212 επ.

²¹ K. HESSE, Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland, Εκδ. C. F. Müller Verlag, Heidelberg, 1999, σελ. 74 επ., Α. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Η συνταγματική θέσις των πολιτικών κομμάτων, Αθήνα, 1974, σελ. 35, F. NEUMANN, The Decay of German Democracy, σε W. SCHEUERMAN, The Rule of Law under Siege, Εκδ. University of California Press, 1996, σελ. 32 επ., T. MAUNZ, R. ZIPPELIUS, Deutsches Staatsrecht, Εκδ. Becksche Verlagsbuchhandlung, München, 1983, σελ. 78, Α. ΤΑΧΟΣ, Θεμελιώδεις υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1981, σελ. 179. Ως προς τη σχετική τοποθέτηση την οποία λαμβάνει ο C. Schmitt έναντι της λειτουργίας των πολιτικών κομμάτων βλ. Μ. ΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, Βαϊμάρη: Σύνταγμα και έκτακτη ανάγκη, σε Η Δημοκρατία της Βαϊμάρης και οι σημερινές 'αναβιώσεις' της, Αθήνα, 2012, σελ. 64 επ.

²² H. NAWIASKY, Allgemeine Staatslehre (Zweiter Teil, 2. Band, 2/II), Εκδ. Verlagsanstalt Benziger & Co. AG., 1955, σελ. 12.

²³ ΕΛΔΑ, Baka v. Hungary, 23.06.2016, §§4 και 5 της ατομικής γνώμης του δικαστή της σύνθεσης Σισιλιάνου. Επίσης βλ. H. NAWIASKY, ό. π., σελ. 60 επ., R. MACDONALD, H. KONG, Judicial independence as a constitutional virtue, σε M. ROSENFELD, A SAJO', The Oxford handbook of comparative constitutional law, Εκδ. Oxford University Press, 2012, σελ. 832 επ., S. SHETREET, Judges on trial – A Study of the Appointment and Accountability of the English Judiciary, Εκδ. North – Holland Publishing Company, 1976, σελ. 17 επ., J. ADENITIRE, Judicial Independence in Europe – The Swedish, Italian and German Perspectives, 2012, σελ. 2 επ., διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://pdfs.semanticscholar.org/c7fc/34a90d3f46501ec271ee5feca0998279fb80.pdf>, Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Συνταγματικό Δίκαιο – Οργάνωση και λειτουργία της Πολιτείας, τ. Β', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, σελ. 558 επ., Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Ο δικαστής υπηρέτης του νόμου ή εγγυητής των συνταγματικών δικαιωμάτων και

Περαιτέρω, στην έννομη σχέση κάθε μορφής δίκης ο δικαστικός λειτουργός κατέχει τη θέση του αμέτοχου τρίτου, που είναι όμως συγχρόνως φορέας κρατικής λειτουργίας, ενόψει της επίλυσης των ένδικων διαφορών²⁴.

Για τους λόγους αυτούς προβλήθηκε (με σχετική μονομέρεια) ο ιδεότυπος του ανεξάρτητα δρώντος δικαστικού λειτουργού. Η άσκηση του δικαστικού λειτουργήματος καταγράφηκε σαν α-πολιτική εκπλήρωση υπηρεσιακής συμπεριφοράς, παρότι πρόκειται για κρατικά ανατεθειμένο καθήκον και, κατ' επέκταση, άρρηκτα συνδεδεμένο με τις ενέργειες που είναι απαιτούμενες για την εξειδίκευση της κρατικής βούλησης²⁵.

Όπως υποστηρίχθηκε με επίταση, το δεοντολογικό πρότυπο του ουδέτερου από εξωτερικές επιδράσεις δικαστικού λειτουργού αλλά και της δικαστικής λειτουργίας συνολικά, αποτελούν τα ειδοποιά γνωρίσματα της τελευταίας σε σύγκριση με τη νομοθετική και την εκτελεστική λειτουργία²⁶.

III. Άλλες απόψεις για τη σχέση κράτους και δικαστικής λειτουργίας

A. Η νέα ερμηνεία του κανονιστικού περιεχομένου της δημοκρατικής αρχής και ο πολιτικός χαρακτήρας του δικαίου

Στην ελληνική συνταγματική θεωρία, ιδιαίτερα μετά το 1975, αναφαίνονται τάσεις (γνωστές ήδη στην αλλοδαπή επιστήμη) ως προς την ανάγκη υπέρβασης του επιφαινόμενου της ουδετερότητας της κρατικής εξουσίας. Οι τάσεις αυτές διέλαβαν ως αφετήριο σημείο την απόδοση έμφασης στο στοιχείο του μεικτού χαρακτήρα της συνταγματικής έννομης τάξης, υποδηλώνοντας τη σημασία και του δεδομένου ότι η αυτή είναι υποκείμενη στον εξωνομικό πολιτικό συσχετισμό δυνάμεων.

Βάσει αυτής της προσέγγισης κατέστη δυνατή η διαφοροποιημένη θεωρητική αξιοποίηση πάγιων συνταγματικά συναγόμενων αρχών, όπως και ορισμένων κανόνων του θετικού συνταγματικού δικαίου²⁷.

Τονίστηκε επίσης η αμφίδρομη λειτουργία αυτού του θεωρητικού σχήματος. Η σχέση αλληλεπίδρασης δηλαδή που αναπτύσσεται μεταξύ των συνταγματικών ρυθμίσεων και του πολιτικού συσχετισμού, με αποτέλεσμα η κανονιστική εμβέλεια των συνταγματικών κανόνων δικαίου να ενέχει επιπτώσεις στη γενική κοινωνική κατάσταση²⁸.

μεσολαβητής διαφορών;, σε ΝοΒ, τ. 47, τχ. 2, 1999, σελ. 182 επ., Α. ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Η δικαιοπλαστική εξουσία του δικαστή, ΕλλΔ/νη, τ. 31, 1990, σελ. 243 επ.

²⁴ Α. STONE, *Governing with Judges – Constitutional Politics in Europe*, Εκδ. Oxford University Press, 2000, σελ. 128 επ., C. GUSY, “Wirklichkeit” in der Rechtsdogmatik, JZ, Heft 5, 1991, σελ. 215, K. STERN, *Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland* (Band II), Εκδ. C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1980, σελ. 897.

²⁵ Α. STONE, ό. π., σελ. 146 επ.

²⁶ R. MACDONALD, H. KONG, ό. π., σελ. 832 επ.

²⁷ Πρβλ. τις θέσεις του Δημούλη σχετικά μεταξύ άλλων με τον πολιτικό χαρακτήρα εν γένει του δικαϊκού φαινομένου και την επένεργεια αυτού στο ζήτημα της εύρεσης προσφορότερων μεθοδολογικών προτύπων για την επιτέλεση της νομικής ερμηνευτικής εργασίας σε Δ. ΔΗΜΟΥΛΗΣ, Ο νομικός – πολιτικός πραγματισμός ως μέθοδος συνταγματικής ερμηνείας, σε ΕφαρΔΔ, τχ. 1, 1992, σελ. 420 επ. Προσέτι, αναφορικά με τη θέση περί της λεγόμενης ουσιαστικοποίησης των κανόνων δικαίου, μέσω της ένταξης αυτών στις θεωρητικές κατασκευές με σαφή ιστορικό και μεταβαλλόμενο χαρακτήρα, καθώς και τις συνέπειές της στο πεδίο της μεθοδολογίας του δικαίου πρβλ. τη γενική ανάλυση του Γ. Κασιμάτη σε Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, Μορφές Ερμηνείας Ιεραρχικής Εναρμόνισης του Δικαίου – Οι νέες διαστάσεις της συστηματικής ερμηνείας του δικαίου, ΤοΣ, τχ. 1, 2006, σελ. 6 επ.

²⁸ Β. ΡΩΤΗΣ, Ιδιαιτερότητες της ερμηνείας συνταγματικών διατάξεων, σε Χαρμόσυνο Α. ΜΑΝΕΣΗ, τ. II, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1998, σελ. 439 επ., Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Η νομική φύση και ο πολιτικός χαρακτήρας της ερμηνείας του Συντάγματος, σε ΤοΣ, τ. 4, 1985, σελ. 494 επ., Κ. ΣΤΑΜΑΤΗΣ, Η θεμελίωση των

Όσον αφορά ειδικότερα τη δικαστική λειτουργία, κριτική προσέγγιση στην εγχώρια θεωρία αρνήθηκε τη θέση περί της ύπαρξης μίας αμιγώς τεχνικής διάστασης κατά την άσκηση των δικαστικών καθηκόντων. Η υλοποίησή τους εξυπηρετεί αναντίλεκτα ορισμένα κρατικά συμφέροντα, τα οποία διέπονται εγγενώς σε σκοπούς με πολιτικό περιεχόμενο.

Βάσει όμως ποιων παραδοχών προκρίθηκαν τα προαναφερόμενα συμπεράσματα; Κρίσιμος ήταν ο προβληματισμός εν σχέσει με τον τρόπο αλλά και το περιεχόμενο που λαμβάνει κατά το σχηματισμό της η κρατική βούληση.

Στην κατεύθυνση αυτή υποστηρίχτηκε ότι, σε συνθήκες ισχύος της αρχής του πολυκομματισμού στο εγχώριο πολίτευμα, η κυβέρνηση συγκροτείται κατά τη δοθείσα κοινοβουλευτική πρακτική από ένα ή περισσότερα πολιτικά κόμματα, διατηρώντας συγχρόνως την υποστήριξη της απαιτούμενης κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας.

Συνέπεια του ισχύοντος συνταγματικού συστήματος σχέσεων μεταξύ των οργάνων της νομοθετικής και της εκτελεστικής λειτουργίας αποτελεί η θέσπιση κανόνων δικαίου που είναι ομόρροποι προς το περιεχόμενο της βούλησης της εκάστοτε κυβερνητικής πλειοψηφίας. Υφίσταται αναπόφευκτα συμφωνία με τις κύριες ιδεολογικοπολιτικές επιλογές του πολιτικού κόμματος ή των πολιτικών κομμάτων εκ των οποίων η κυβέρνηση υποστηρίζεται κοινοβουλευτικά.

Από την κριτική προσέγγιση αξιολογήθηκε ως κατάδηλα εσφαλμένη η θέση σύμφωνα με την οποία η διαμόρφωση της κυβερνητικής και της κρατικής βούλησης επιτυγχάνει την ικανοποίηση του αποκαλούμενου γενικού συμφέροντος. Επειδή τέτοιου είδους συμφέρον δεν υπάρχει, και μόνο λόγω του γεγονότος της διαρκούς μεσολάβησης των ανταγωνισμών με κομματικό χαρακτήρα, σε επίπεδο κράτους και κοινωνικής βάσης²⁹.

Επιπρόσθετα, οι υποστηρικτές των μελετώμενων θέσεων εντοπίζουν έντονα στοιχεία επαλήθευσης της προσέγγισής τους στη γενικευμένη διαδικασία αναγνώρισης ή και θεσμοποίησης του πολιτικού κόμματος στο πλαίσιο των συνταγματικών έννομων τάξεων κατά τη χρονική περίοδο μετά τη λήξη του Β' παγκοσμίου πολέμου. Όπως και στο *factum* της συμπλοκής των κομματικών λειτουργιών με τις ενέργειες των διάφορων πολιτειακών οργάνων³⁰.

Η ανωτέρω απλή στην κατανόησή της παραδοχή επέτρεψε σε αξιολόγο μέρος της ελληνικής συνταγματικής θεωρίας να εντάξει στο ερμηνευτικό ενέργημα το γεγονός ότι κρατικοί λειτουργοί και υπάλληλοι εκπληρώνουν τα ανατεθειμένα σε αυτούς καθήκοντα υλοποιώντας κανόνες δικαίου με διάφορο περιεχόμενο, οι οποίοι θεσπίζονται ωστόσο υπό συγκεκριμένη κάθε φορά ιδεολογικοπολιτική στόχευση. Κατά λογική αναγκαιότητα, η πολιτική έκφανση τόσο των κανόνων δικαίου όσο και της σύνολης κρατικής δραστηριότητας δεν εξαρτάται από το είδος της ενσυνείδητης σύμπραξης εκ μέρους των προσωπικών φορέων που επιτελούν τα κρατικά λειτουργήματα και τις υπηρεσίες³¹.

νομικών κρίσεων – Εισαγωγή στη μεθοδολογία του δικαίου, τέταρτη έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1999, σελ. 402 επ.

²⁹ Α. ΤΑΧΟΣ, Θεμελιώδεις υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1981, σελ. 173 επ., Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, ό. π., σελ. 45 επ.

³⁰ D. TSATSOS, M. MORLOK, Parteienrecht, Εκδ. C. F. Müller Juristischer Verlag, Heidelberg, 1982, σελ. 19 και 30 επ., T. MAUNZ, R. ZIPPELIUS, Deutsches Staatsrecht, Εκδ. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1983, σελ. 77.

³¹ Έστω και εάν ποικίλει η ένταση αυτής της στόχευσης, με το περιεχόμενο ορισμένων κανόνων δικαίου να είναι σε μεγαλύτερο βαθμό "πολιτικό" και όχι "τεχνικό" και αντιστρόφως – Α. ΤΑΧΟΣ, ό. π., σελ. 38 επ., 173 επ. και 182 επ., C. SCHMITT, Verfassungslehre, τρίτη έκδοση, Εκδ. Duncker & Humblot, Berlin, 1957, σελ. 133 επ., E. BENIZΕΛΟΣ, Πολιτική ένταση και Σύνταγμα – η πορεία προς την αναθεώρηση του Συντάγματος, Εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1986, σελ. 206 επ., X. ΣΕΒΑΣΤΙΑΔΗΣ, Πόσο αποστασιοποιημένος είναι ο Δικαστής από την πραγματικότητα και πόσο αποφασιστικά την διαμορφώνει;, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

Εμβαθύνοντας, η προς την κρατούσα γνώμη κριτική ανάλυση απέληξε στο περαιτέρω συμπέρασμα ότι, οι ευρισκόμενοι σε ειδική σχέση εξουσίας προς το νομικό πρόσωπο του κράτους δύνανται να τηρούν αξιολογική ουδετερότητα αποκλειστικά προς την πολιτική ή και κομματική δράση δυνάμεων οι οποίες αντιπολιτεύονται την κυβέρνηση. Αυτό λόγω της δέσμευσης από την ιδιότητά τους³² να συμβάλουν στην πραγμάτωση των πολιτικών σκοπών της κυβερνητικής πλειοψηφίας³³.

Απόρροια της αναβαθμισμένης σημασίας των προηγούμενων δικαιοπολιτικών παρατηρήσεων υπήρξε η ερμηνευτική ανασηματοδότηση της δημοκρατικής αρχής στο ισχύον σύνταγμα³⁴.

Συναφώς, από τον ερμηνευτικό συνδυασμό της δημοκρατικής αρχής και της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας συνάγεται η απαίτηση για αυστηρά συσταλτική ερμηνεία των απαγορευτικών ή των περιοριστικών κανόνων που τίθενται στα δικαιώματα του status activus. Η εν λόγω υποχρέωση των κρατικών οργάνων ισχύει και ως προς τις κατηγορίες προσώπων τα οποία υπάγονται σε ειδική λειτουργική σχέση με το κράτος, όπως οι δικαστικοί λειτουργοί. Πρόκειται για την τήρηση του εγγυητικού περιεχομένου της δημοκρατικής αρχής³⁵.

Η εγγυητική λειτουργία της δημοκρατικής αρχής επιδρά και στην ερμηνευτική προσέγγιση του κατ' άρθρο 5§1 Σ. γενικού επικουρικού δικαιώματος. Στη συνταγματική πρόβλεψη του δικαιώματος στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, η πολιτική του διάσταση χρίζει αυξημένης διασφάλισης, εν συγκρίσει με τις έτερες μορφές του. Η απαίτηση αυξημένου βαθμού

<http://ende.gr/%cf%80%cf%8c%cf%83%ce%bf-%ce%b1%cf%80%ce%bf%cf%83%cf%84%ce%b1%cf%83%ce%b9%ce%bf%cf%80%ce%bf%ce%b9%ce%b7%ce%bc%ce%ad%ce%bd%ce%bf%cf%82-%ce%b5%ce%af%ce%bd%ce%b1%ce%b9-%ce%bf-%ce%b4%ce%b9%ce%ba%ce%b1/>. Για τις ανάλογες παρατηρήσεις του Γ. Κασιμάτη, στο πλαίσιο επεξεργασίας ζητημάτων σχετικών με τη δυνατότητα σύστασης οργάνου άσκησης συγκεντρωτικού ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων, βλ. Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, *Συνταγματική Δικαιοσύνη*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1999, σελ. 95 επ. Σε αυτή τη γενική προβληματική ταξινομείται ακόμη το φαινόμενο επίλυσης ένδικων διαφορών από τους δικαστικούς λειτουργούς οι οποίες εξ' αντικειμένου φαίνονται άμεσα συνυφασμένες (σε σύγκριση με άλλες) με την πολιτική διάσταση της λειτουργίας των κρατικών οργάνων ή η δικανική κρίση επί των οποίων διεγείρει κοινωνικοπολιτικού χαρακτήρα προβληματισμούς ή ακόμη και οξύνσεις – Η. NAWIASKY, *Allgemeine Staatslehre* (Zweiter Teil, 2. Band, 2/II), Εκδ. Verlagsanstalt Benziger & Co. AG., 1955, σελ. 65 επ.

³² Σε κυμαινόμενο βαθμό, ανάλογα του εάν υπάγονται στην κατηγορία των λειτουργών ή σε αυτήν των δημοσίων υπαλλήλων.

³³ Α. ΤΑΧΟΣ, ό. π., σελ. 38 επ., Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, *Συνταγματικό Δίκαιο – Οργάνωση και λειτουργία της Πολιτείας*, τ. Β', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, σελ. 558 επ.

³⁴ Για την ευρύτερη προβληματική της επιρροής των μεταβαλλόμενων κοινωνικών συνθηκών στο ερμηνευτικό εγχείρημα, ειδικά εν αναφορά προς τις συνταγματικές διατάξεις πρβλ. μεταξύ άλλων την αναλυτική τεκμηρίωση του Σ. Βλαχόπουλου σε Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, *Η δυναμική ερμηνεία του Συντάγματος – Η προσαρμογή του συνταγματικού κειμένου στις μεταβαλλόμενες συνθήκες*, Εκδ. Ευρασία, Αθήνα, 2014, σελ. 54 επ.

³⁵ Κ. ΜΑΥΡΙΑΣ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, πέμπτη έκδοση, Εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2014, σελ. 329 επ., Ι. ΚΑΜΤΣΙΔΟΥ, *Το κοινοβουλευτικό σύστημα – Δημοκρατική αρχή και κυβερνητική ευθύνη*, Εκδ. Σαββάλας, 2011, σελ. 55. Σε χρόνο προγενέστερο ήδη της θέσης σε ισχύ του Συντάγματος 1975, ο Α. Δημητρόπουλος κρίνει ως ανεπαρκή αλλά και πεπαλαιωμένη τη θεωρητική τάση της κατά τρόπον απόλυτο αντιθετικής διάστασης μεταξύ 'κρατικού' και 'κοινωνικού χώρου'. Αποτελεί βασική παραδοχή η οποία απολήγει στην εκ μέρους του σαφή διεύρυνση των αναγνωριζόμενων ως διττά συναρτημένων φαινομένων (των σχετιζόμενων δηλαδή τόσο με τη κρατική δράση όσο και με τις κοινωνικές ομαδοποιήσεις), με προέχουσα τη σημασία του κομματικού φαινομένου. Ως εκ τούτων, η προς την κατεύθυνση αυτή επαναπροσέγγιση της δημοκρατικής αρχής υπό την ειδικότερη έκφραση της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας προϋποτίθεται με σκοπό την ακριβέστερη απεικόνιση των προϊόντων της σύγχρονης πολιτικής κατάστασης – Α. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Η συνταγματική θέσις των πολιτικών κομμάτων*, Αθήνα, 1974, σελ. 122 επ. Επιπλέον, για μία συνοπτική προσέγγιση των ιστορικών αιτιών της αυξανόμενης σημασίας του θεσμού των πολιτικών κομμάτων και της επίδρασης αυτής της μεταβολής στην κυρίαρχη μορφή του κοινοβουλευτικού συστήματος στις ευρωπαϊκές έννομες τάξεις βλ. Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, *Δημοκρατία και πολιτικά κόμματα*, ΤοΣ, τχ. 2, 1992, σελ. 230 επ.

προστασίας διαφυλάσσεται διαμέσου της επιβολής των όλως αναγκαίων νομοθετικών περιορισμών στους φορείς των δικαιωμάτων του status activus.

Εκτιμήθηκε επίσης ότι, η ανωτέρω παραδοχή διαθέτει πρόσθετη νομική βάση που προκύπτει από τον συστηματική ερμηνεία των ρυθμίσεων των άρθρων 5§1 Σ και 29§1 Σ. Παράγεται δηλαδή αυτόνομο ερμηνευτικό αποτέλεσμα βάσει του οποίου ο εφαρμοστής του δικαίου οφείλει να καταλήξει στην απόδοση προτεραιότητας στην εξασφάλιση του προστατευτικού πεδίου των προαναφερόμενων δικαιωμάτων³⁶.

B. Η μαρξιστική αντίληψη σχετικά με το δικαιοῦκό φαινόμενο και τη δικαστική λειτουργία

Το κρατικό φαινόμενο σύμφωνα με τη μαρξιστική πολιτειολογία οφείλει να εξετάζεται γενικά ως κοινωνικό φαινόμενο με ιστορικό χαρακτήρα, δηλαδή με εγγενές το γνώρισμα της προσωρινότητας. Απορρίπτεται με κατηγορηματικότητα η απόδοση στην οποιασδήποτε μορφής κρατική εξουσία του γνωρίσματος της α-ιστορικότητας.

Ειδικότερα, η κρατική υπόσταση (καθώς και η συναρτώμενη σε αυτή δομή των επιμέρους κρατικών λειτουργιών) συνιστούν άμεσα παρακολουθήματα της εκάστοτε ιστορικής μορφής που λαμβάνει η κοινωνική οργάνωση. Η προσέγγιση της κοινωνίας στο πλαίσιο της μαρξιστικής κατεύθυνσης αποσκοπεί εκτός των άλλων στην περιγραφή αυτής ως ενιαίου συστήματος αντικειμενικά εξελισσόμενων ανθρώπινων σχέσεων. Υφίσταται επομένως αδιάσπαστη ενότητα μεταξύ των επιμέρους οικονομικών, πολιτικών και νομικών σχέσεων³⁷.

Επικεντρώνοντας στο ζήτημα το οποίο απασχολεί τη μελέτη, από τις θέσεις της μαρξιστικής κατεύθυνσης συνάγεται η άσκηση έντονης κριτικής προκειμένου να αποδομηθεί το επιφανόμενο της πολιτικής ουδετερότητας της κρατικής εξουσίας.

Τούτο καθότι ο λόγος της θεμελίωσης της κρατικής εξουσίας έγκειται στην πραγματοποίηση των γενικών και ειδικών σκοπών της εκάστοτε κυρίαρχης κοινωνικής τάξης. Θέσεις υποστηρικτικές προς την ουδετερότητα του κράτους και εν γένει προς τον αυστηρό διαχωρισμό κρατικής εξουσίας και κοινωνικής οργάνωσης κρίνεται πως δε διαθέτουν επιστημονικό έρεισμα. Αλλά ότι συνιστούν αντίθετα αποτέλεσμα επιλογών με πολιτικό χαρακτήρα, υπό τη μορφή της θεωρητικής και κατ' επέκταση της νομικής κατασκευής. Και υπό τη σαφή στόχευση της απόκρυψης των αληθών όρων αναπαραγωγής της κοινωνικής και κρατικής συγκρότησης³⁸.

³⁶ Α. ΤΑΧΟΣ, ό. π., σελ. 215 επ., Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Προβλήματα Δημοκρατίας, Εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 1973, σελ. 41 επ., Κ. ΜΑΥΡΙΑΣ, ό. π., σελ. 329 επ., Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Η κομματική δραστηριότητα των δημοσίων υπαλλήλων (Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 29§3 του Συντάγματος του 1975/86 και του σχετικού νομοθετικού πλαισίου), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1990, σελ. 70 επ. και 72 επ., Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, Συνταγματικό Δίκαιο ΙΙ (Οι λειτουργίες του κράτους – τχ. α), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1980, σελ. 163 και 168 επ., Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Η Αναθεώρηση του Συντάγματος, τ. Ι. Μεθοδολογικά θεμέλια, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2000, σελ. 143 επ., Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Η αναθεώρηση των διατάξεων για τα πολιτικά κόμματα και για τα δικαιώματα συλλογικής δράσης: Η περίπτωση των δημοσίων υπαλλήλων, των υπαλλήλων των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και, γενικότερα, του ευρύτερου δημόσιου τομέα, σε Το νέο Σύνταγμα – Πρακτικά Συνεδρίου, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου – Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2001, σελ. 199 επ.

³⁷ Γ. ΠΛΕΧΑΝΩΦ, Η υλιστική αντίληψη της ιστορίας, μτφ. Γ. ΒΙΣΤΑΚΗΣ, Εκδ. Αλφειός, Αθήνα, 1988, σελ. 18 επ., G. POLITZER, Βασικές αρχές της Φιλοσοφίας, μτφ. Δ. ΜΑΛΕΑΣ, Εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα, 1975, σελ. 374, Γ. ΡΟΥΣΗΣ, Το κράτος – Από τον Μακιαβέλι στον Βέμπερ, Εκδ. Γκοβόστη, 1994, σελ. 230 επ., Ν. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ, Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις, μτφ. Κ. ΦΙΛΙΝΗΣ, τρίτη έκδοση, τ. Α', Εκδ. Θεμέλιο, 1985, σελ. 142.

³⁸ Μ. ΜΙΑΙΛΛΕ, Το Κράτος του Δικαίου – Εισαγωγή στην κριτική του συνταγματικού δικαίου, Δίκαιο και Πολιτική 6, Θεσσαλονίκη, 1983, σελ. 286 επ., Γ. ΡΟΥΣΗΣ, ό. π., σελ. 235 επ.

Από τη μαρξιστική θεωρία είναι δυνατόν να εξαχθεί και μία συστηματικού χαρακτήρα κριτική μελέτη του καθόλου δικαιοϋκού φαινομένου.

Συγκεκριμένα, η ύπαρξη του νομικού εποικοδομήματος διαλαμβάνεται ως αναπόσπαστο μέρος του συνολικού κρατικού εποικοδομήματος. Το νομικό εποικοδόμημα είναι μόνο σε ορισμένη έκταση αυτοτελές αναφορικά με τη λειτουργία της οικονομικής βάσης³⁹.

Κατ' επέκταση, εγγενή γνωρίσματα του δικαιοϋκού φαινομένου είναι η ιστορικότητα αυτού, ανεξάρτητα από το ειδικότερο περιεχόμενο των κανόνων δικαίου. Όπως επίσης και ο ετεροκαθορισμός της φύσης του, λόγω της ευθείας εξάρτησης αυτού από την κρατική εξουσία.

Εξαιτίας αυτού του τελευταίου χαρακτηριστικού, η νομοθετική παραγωγή εκ μέρους των κρατικών οργάνων συντελείται με γενικό σκοπό την ικανοποίηση των συμφερόντων της κυρίαρχης κάθε φορά κοινωνικής τάξης. Με διατήρηση ωστόσο ενός βαθμού αυτονόμησης και αντίστροφης επίδρασης των ισχυόντων κανόνων δικαίου επί των εξελίξεων στην οικονομική βάση. Αφετηριακό γεγονός καθαυτής της ισχύος των νομικών συστημάτων συνιστά η το πρώτον κτήση του δικαιοϋματος ιδιοκτησίας επί των μέσων παραγωγής. Δηλαδή, η εμφάνιση των διακρίσεων και της διαπάλης μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών τάξεων⁴⁰.

Το δίκαιο δύναται επομένως αφενός να οριστεί ως σύστημα κανόνων με εξαρτημένο χαρακτήρα ως προς τις οικονομικές σχέσεις παραγωγής. Και αφετέρου, ως είδος συστήματος κοινωνικών σχέσεων που διέπονται από το γνώρισμα να αναπτύσσονται σε περιβάλλον ταξικών ανταγωνισμών⁴¹.

Βάσει των προηγούμενων παραδοχών, ο πολιτικός χαρακτήρας του δικαιοδοτικού λειτουργήματος προκύπτει από την ιστορικότητα των αναπαραγόμενων σχέσεων ιδιοκτησίας, καθώς και του υποκειμένου σε αυτές κράτους. και όχι από την ειδικότερη θέση της δικαστικής λειτουργίας στο εκάστοτε ισχύον νομικό σύστημα ή το βαθμό της τεχνικής διάστασης της *stricto sensu* δικαιοδοτικής λειτουργίας. Μέσω της δικαστικής λειτουργίας συντελείται η αναγκαία διαδικασία της συγκεκριμενοποίησης του δικαίου. Αποτέλεσμα είναι το δίκαιο να συνίσταται από κανόνες με γνώρισμα την αντανάκλαση σε αυτούς των αποτελεσμάτων των κοινωνικών διεργασιών⁴².

Συγχρόνως, στη σύλληψη όπως και τη διατύπωση της επιστημονικής ανάλυσης του ισχύοντος δικαίου (διαδικασία με την οποία συμπλέκεται η άσκηση του δικαστικού λειτουργήματος) επιδρούν οι κατευθύνσεις της κρατούσας ιδεολογίας. Οι τελευταίες διαμορφώνονται και αναπαράγονται αναπόδραστα στο περιβάλλον του κρατούντος κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού. Εντάσσονται στο ισχύον κανονιστικό πλαίσιο λόγω κύρια της χρήσης αόριστων νομικών εννοιών, οι περισσότερες των οποίων φέρουν αξιολογικό περιεχόμενο.

Από τα παραπάνω συνάγεται πειστικά η θέση ότι, στον κανόνα της τριμερούς διάκρισης των κρατικών λειτουργιών δεν απεικονίζεται η αληθής σχέση που τις διέπει. Αντίθετα, αυτός λειτουργεί συμπληρωματικά, ενέχοντας το χαρακτήρα της διαδικαστικής κατανομής των αρμοδιοτήτων των κρατικών οργάνων, στο πλαίσιο της ουσιαστικά ενιαίας κρατικής εξουσίας⁴³.

³⁹ Π. ΣΤΟΥΤΣΚΑ, Ο επαναστατικός ρόλος του δικαίου και του κράτους – Γενική θεωρία του δικαίου, μτφ. Θ. ΓΙΑΝΝΑΔΗΣ, Εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1992, σελ. 49 επ., G. POLITZER, ό. π., σελ. 461 επ.

⁴⁰ Π. ΣΤΟΥΤΣΚΑ, ό. π., σελ. 53 επ., Δ. ΚΑΛΤΣΩΝΗΣ, Το δικαστήριο από την πρωτόγονη κοινωνία στην αταξική, Εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2002, σελ. 148 επ.

⁴¹ Γ. ΠΑΣΟΥΚΑΝΙΣ, Οικονομία και νομική ρύθμιση, σε τριμηνιαία επιθεώρηση "Θέσεις", τ. 142, μτφ. Δ. ΔΗΜΟΥΛΗΣ, Εκδ. Νήσος, Αθήνα, Ιανουάριος – Μάρτιος 2018, σελ. 63, Γ. ΠΛΕΧΑΝΩΦ, ό. π., σελ. 24 επ.

⁴² R. KÜHNEL, Μορφές αστικής κυριαρχίας (Φιλελευθερισμός – Φασισμός), μτφ. Χ. ΠΑΤΣΑΛΗΣ, Εκδ. Επίκεντρο, 1980, σελ. 101 επ., Ν. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ, ό. π., σελ. 158 επ.

⁴³ Δ. ΚΑΛΤΣΩΝΗΣ, Το δικαστήριο από την πρωτόγονη κοινωνία στην αταξική, Εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2002, σελ. 23 επ., R. MILIBAND, The State in Capitalist Society, Εκδ. Quartet Books, 1973, σελ. 108 επ.

Γ. Σχετικά με το σύστημα διορισμού των ανώτατων δικαστικών λειτουργών στο ελληνικό δίκαιο (άρθρο 90§5 Σ.)

Όπως προβλέπεται, μεταξύ άλλων, στο άρθρο 90§5 Σ.: «Οι **προαγωγές** στις θέσεις του προέδρου και του αντιπροέδρου του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου ενεργούνται με προεδρικό διάταγμα που εκδίδεται ύστερα από **πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου**, με επιλογή μεταξύ των μελών του αντίστοιχου ανώτατου δικαστηρίου, όπως νόμος ορίζει. Η προαγωγή στη θέση του εισαγγελέα του Αρείου Πάγου ενεργείται με όμοιο διάταγμα, με επιλογή μεταξύ των μελών του Αρείου Πάγου και των αντεισαγγελέων του, όπως νόμος ορίζει».

Στο άρθρο 90 Σ. οργανώνεται το συνταγματικό σύστημα διορισμού, καθώς και των μεταβολών στην υπηρεσιακή κατάσταση των δικαστικών λειτουργών. Σύμφωνα με το γενικό κανόνα, οι μεταβολές στην προσωπική νομική θέση των δικαστικών λειτουργών διενεργούνται ύστερα από απόφαση που λαμβάνει το ανώτατο δικαστικό συμβούλιο.

Προβλέπεται, ως είναι γνωστό, και μία σημαντική εξαίρεση στον παραπάνω γενικό κανόνα. Κατ' αυτήν την εξαιρετική ρύθμιση, οι αποφάσεις προαγωγής στις πλέον σημαντικές θέσεις της δικαστικής ιεραρχίας (και, κυρίως, αυτές του προέδρου και των αντιπροέδρων των τριών ανωτάτων δικαστηρίων, όπως και του εισαγγελέα του Αρείου Πάγου) λαμβάνονται μετά από πρόταση του υπουργικού συμβουλίου.

Σύμφωνα ακόμη με το άρθρο 90§6 Σ., η άσκηση της προαναφερόμενης αρμοδιότητας του υπουργικού συμβουλίου δεν υποβάλλεται σε δικαστικό έλεγχο. Ενώ, στη ρύθμιση του άρθρου 90§5 Σ. δεν καθορίζονται συγκεκριμένα κριτήρια αξιολόγησης των υπό προαγωγή δικαστικών λειτουργών, έτσι ώστε να οριοθετείται μερικά η αρμοδιότητα του υπουργικού συμβουλίου.

Η υπό αναφορά συνταγματική ρύθμιση προαγωγής των ανώτατων δικαστικών λειτουργών προκαλεί πολιτικό και επιστημονικό προβληματισμό και σοβαρές επικρίσεις.

Η αποφασιστική σύμπραξη του κατ' εξοχήν οργάνου της εκτελεστικής λειτουργίας στη διαδικασία επιλογής ανώτατων δικαστικών λειτουργών δε συνιστά ιδιοτυπία του ελληνικού δικαίου. Αλλά προβλέπεται (με παραλλαγές των συστημάτων εκλογής) και σε άλλα ευρωπαϊκά δίκαια.

Επομένως, οι δικαστικοί λειτουργοί ασκούν αφενός τη *stricto sensu* δικαιοδοτική αρμοδιότητά τους στη βάση κανόνων δικαίου που αναπτύσσουν αντικειμενικά και πολιτικές συνέπειες. Αφετέρου, το συνταγματικό σύστημα των υπηρεσιακών μεταβολών τους ρυθμίστηκε κατά τρόπο ώστε, η εκτελεστική λειτουργία να διαθέτει την ευχέρεια άσκησης παρεμβάσεων και όσον αφορά τμήμα της οργανικής σύνθεσης του δικαστικού συστήματος. Με συνέπεια, να σχετικοποιείται σε μεγάλο βαθμό η εφαρμογή της αρχής της διάκρισης των κρατικών λειτουργιών.

Βάσει και των προηγούμενων δεδομένων εξηγείται ο υπαρκτός κλονισμός στην αντίληψη μεγάλου μέρους των πολιτών ως προς τη διασφάλιση της εφαρμογής της αρχής της δικαστικής αμεροληψίας⁴⁴.

⁴⁴ Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Συνταγματικό Δίκαιο – Οργάνωση και λειτουργία της Πολιτείας, τ. Β', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, σελ. 57 επ., Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, Μελέτες IV (Ειδικά θέματα δικαστικής εξουσίας 1973 – 1999), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2000, σελ. 324 επ., Α. ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Η ανεξαρτησία της δικαστικής λειτουργίας, σε Αφιέρωμα στην ανεξαρτησία της δικαιοσύνης, ΕλλΔ/νη, τ. 27, τχ. 1 – 2, 1986, σελ. 12 επ., Μ. ΠΙΚΡΑΜΕΝΟΣ, Η ανάθεση διοικητικών καθηκόντων σε δικαστικούς λειτουργούς, σε Η Δικαιοσύνη και το Σύνταγμα: ορισμένα κρίσιμα προβλήματα, Γ. ΘΕΟΔΟΣΗΣ κ.ά., Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, σελ.86, ΣτΕ 2/2010 (Πρακτικό Ολομέλειας), ΘΠΔΔ, τχ. 3, 2010, σελ. 281 επ., Δ. ΚΑΛΤΣΩΝΗΣ, Δίκαιο και

Δ. Η αρχή της δικαστικής αμεροληψίας ως *ratio legis* της απαγόρευσης των κομματικών εκδηλώσεων

Στις αναπτύξεις που προηγήθηκαν τέθηκε ο προβληματισμός γιατί η αξιοποίηση παλαιότερων θεωρητικών κατασκευών (όπως η αρχή της πολιτικής ουδετερότητας) είναι τουλάχιστον απρόσφορη να αιτιολογήσει την κατ' άρθρο 29§3 εδ. α' Σ. απαγόρευση και τη νομοθετική της εξειδίκευση στο ελληνικό δίκαιο⁴⁵.

Εκτός όμως από τις σημαντικές θεωρητικές αντιρρήσεις, έννοιες όπως αυτή της ουδετερότητας διαπλάθονται δύσκολα από τον εφαρμοστή του δικαίου. Χωρίς σαφώς οριοθετημένο κανονιστικό περιεχόμενο, μπορεί να θιγεί ανεπίτρεπτα η άσκηση πολιτικών δικαιωμάτων, με επακόλουθο να δημιουργούνται συνθήκες ανασφάλειας δικαίου⁴⁶.

Ακόμη και όταν ο δικαστικός ασκεί τα υπό στενή έννοια δικαιοδοτικά του καθήκοντα, εμφορείται αντικειμενικά από ιδεολογικές, πολιτικές και κομματικές ενδεχομένως προαντιλήψεις. Το αποτέλεσμα κάθε δικαστικής κρίσης επιφέρει μεταβολή όχι μόνο στο νομικό αλλά και στο κοινωνικό περιβάλλον⁴⁷.

Για την απαγόρευση των κομματικών εκδηλώσεων, η επιλογή της αρχής της δικαστικής αμεροληψίας ως *ratio legis* φαίνεται αντίθετα πιο κατάλληλη, ιδιαίτερα όσον αφορά το είδος της συμπεριφοράς που απαιτείται ως περιεχόμενο του καθήκοντος. Υπενθυμίζεται ότι, η αρχή της δικαστικής αμεροληψίας είναι συνταγματικά συναγόμενη αρχή που στηρίζεται στις κατά τα άρθρα 26§1 Σ. και 87§1 Σ. συναρτώμενες αρχές της τριμερούς διάκρισης των κρατικών λειτουργιών και της αρχής ανεξαρτησίας της δικαστικής λειτουργίας, αντιστοίχως.

Ειδικότερα, μέσα από την κατασκευή της πολιτικής ουδετερότητας φέρεται να καθιερώνεται νομική υποχρέωση προς αποχή από την πολιτική ή και κομματική δραστηριότητα, δηλαδή προς αποθετική συμπεριφορά. Αντίθετα, η ισχύς της αρχής της δικαστικής αμεροληψίας

κοινωνία στον 21^ο αιώνα, Δίκαιο, οικονομική κρίση και δημοκρατία, Εκδ. Τόπος, 2014, σελ. 172 επ., Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Η ατυχής νομοθετική τροποποίηση της διαδικασίας επιλογής των Προεδρείων των Ανωτάτων Δικαστηρίων, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.constitutionalism.gr/1645-i-atyhis-nomotetiki-tropopoiisi-tis-diadikasias-ep/>, Θ. ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ, Οι μεταπολιτευτικές πολιτικές διαστάσεις της επιλογής ηγεσίας των Ανωτάτων Δικαστηρίων, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.constitutionalism.gr/1969-oi-metapoliteytikes-politikes-diastaseis-tis-epilo/>

⁴⁵ Πάντως, από την κρατούσα γνώμη στην ελληνική συνταγματική θεωρία, τα λεγόμενα καθήκοντα της πολιτικής ή και κομματικής ουδετερότητας συνεχίζουν να προτάσσονται ως νομικές δεσμεύσεις, έστω και εάν προκρίνονται συχνά και άλλοι σκοποί που μπορούν να εξυπηρετηθούν μέσα από τις σχετικές περιοριστικές ρυθμίσεις των πολιτικών δικαιωμάτων – Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων (II. Δικαιώματα και υποχρεώσεις των στρατιωτικών) – Δημοσιεύματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1992, σελ. 197 επ., Θ. ΞΗΡΟΣ, Το δικαίωμα του εκλέγεσθαι, σε Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ (επιμ.), Θεμελιώδη δικαιώματα, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 650, Μ. ΠΙΚΡΑΜΕΝΟΣ, Η ανάθεση διοικητικών καθηκόντων σε δικαστικούς λειτουργούς, σε Η Δικαιοσύνη και το Σύνταγμα: ορισμένα κρίσιμα προβλήματα, Γ. ΘΕΟΔΟΣΗΣ κ.ά., Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, σελ. 87.

⁴⁶ Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Συνταγματικό Δίκαιο – Οργάνωση και λειτουργία της Πολιτείας, τ. Β', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, σελ. 143.

⁴⁷ Μ. ΠΙΚΡΑΜΕΝΟΣ, Κλασικές εγγυήσεις και αθέατες όψεις της δικαστικής ανεξαρτησίας: από τους θεσμούς και την ιστορική τους εξέλιξη στο *forum internum* του δικαστή, ΕλλΔ/νη, τ. 46, τχ. 5, 2005, σελ. 1612 και 1615 επ.

καταλαμβάνει συνολικά τη θετική συμπεριφορά του δικαστικού λειτουργού, με έμφαση στο χρόνο κατά τον οποίο ασκεί τα δικαστικά του καθήκοντα⁴⁸.

Η εδώ υποστηριζόμενη θέση βασίζεται και στην ιστορική ερμηνεία των συναφών διατάξεων. Έτσι, ως γενική αρχή, η προστασία της αμεροληψίας συνδέθηκε επίσης με το κανονιστικό περιεχόμενο του άρθρου 29§3 Σ. στο πλαίσιο των εργασιών της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής, ενόσω καταγράφηκε η ευθεία απόρριψη της πολιτικής ουδετερότητας.

Η προαναφερόμενη άρνηση προς το κριτήριο της πολιτικής ουδετερότητας συσχετίστηκε άμεσα με τη λειτουργία συνολικά της δημόσιας διοίκησης και την εξουπηρεσιακή συμπεριφορά των δημοσίων υπαλλήλων. Είναι όμως καταδεικτική της απαραίτητης μετατόπισης του επιστημονικού και του πολιτικού διαλόγου, λαμβάνοντας υπόψιν την ευθεία αλληλεξάρτηση της νομοθέτησης των κανόνων δικαίου και της εκτέλεσης του περιεχομένου τους⁴⁹.

Η αποδοχή ως *ratio legis* της αρχής της δικαστικής αμεροληψίας συνεπάγεται και τα ακόλουθα:

α) Ο κανόνας της απαγόρευσης των κομματικών εκδηλώσεων αποτελεί επιμέρους πτυχή της αρχής της δικαστικής αμεροληψίας.

Σε αντίθεση, άρα, με το κριτήριο της πολιτικής ή και κομματικής ουδετερότητας που επικεντρώνονται στον τυχόν υπάρχοντα πολιτικό ή κομματικό προϋδεασμό, η εφαρμογή της αρχής της δικαστικής αμεροληψίας αφορά γενικά στην άσκηση των δικαστικών καθηκόντων, επιβάλλοντας την πολιτική αμεροληψία των δικαστικών. Ισχύει και για τις εκτός υπηρεσίας σχέσεις που αναπτύσσουν οι δικαστικοί λειτουργοί στη δημόσια σφαίρα και οι οποίες πιθανόν να καταλήγουν σε αδικαιολόγητο επηρεασμό της βούλησής τους κατά την έννομη σχέση μίας δίκης.

Το είδος των σχέσεων που πιθανολογούνται ως επιλήψιμες εξειδικεύεται στην κοινή δικονομική νομοθεσία, η οποία και καθορίζει με επάρκεια τους κανόνες της υπό ευρεία έννοια εξαίρεσης των δικαστικών προσώπων. Κατ' επέκταση, η αρχή της δικαστικής αμεροληψίας ως *ratio legis* συνάπτεται με τους τεχνικούς κανόνες του δικονομικού δικαίου. Δε θα πρέπει συνεπώς η δικαστική αμεροληψία να εκλαμβάνεται με πιο διευρυμένη σημασία αλλά ο εφαρμοστής οφείλει να περιορίζεται στο κανονιστικό της περιεχόμενο, με πλήρη αποστασιοποίηση από τη λιμπεραλιστική ιδεολογική προσέγγιση⁵⁰.

β) Η ισχύς της αρχής της δικαστικής αμεροληψίας συμπληρώνεται περαιτέρω από τον κανόνα της διαφύλαξης της εμπιστοσύνης των τρίτων προς την αμερόληπτη άσκηση των δικαστικών καθηκόντων, κανόνας ο οποίος απέκτησε και κανονιστική σημασία, λόγω και της σχετικής νομολογίας της ΕυρΕΔΑ και του ΕΔΔΑ.

Όπως θα αναπτυχθεί στο οικείο μέρος, από τη νομολογία αυτή προέκυψε το βασικό περιεχόμενο του κανόνα, το οποίο συνίσταται στην απαίτηση οι δικαστικοί λειτουργοί να

⁴⁸ Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Η κομματική δραστηριότητα των δημοσίων υπαλλήλων (Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 29§3 του Συντάγματος του 1975/86 και του σχετικού νομοθετικού πλαισίου), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1990, σελ. 76 επ.

⁴⁹ Βλ. της γενική εισήγηση της πλειοψηφίας από Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟ και αγόρευση Α. ΛΟΒΕΡΔΟΥ, σε Βουλή των Ελλήνων, Ζ' Αναθεωρητική Βουλή, Περίοδος Ι', Σύνοδος Α', Πρακτικά των Συνεδριάσεων και Έκθεση της Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος, Αθήνα, 2000, σελ. 409 και Βουλή των Ελλήνων, Ζ' Αναθεωρητική Βουλή, Περίοδος Ι', Σύνοδος Α', Συνεδρίαση ΡΚΑ', 2001, σελ. 5208 επ. αντίστοιχα.

⁵⁰ Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, Δικαστική δεοντολογία, σε Δικαστική δεοντολογία, ελευθερία του λόγου και προστασία της προσωπικότητας – Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2016, σελ. 29 επ., Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, ό. π., σελ. 77 επ., Ή. ΜΑΥΡΟΜΟΥΣΤΑΚΟΥ, Η διάκριση των λειτουργιών, σε Θ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ (επιμ.), Γενικές Αρχές Δημοσίου Δικαίου, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2013 – 2014, σελ. 44 επ., ΑΠ 8/1998 (Διοικητική Ολ.), ΤοΣ, τχ. 2, 1998, σελ. 405, Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, Μελέτες ΙV (Ειδικά θέματα δικαστικής εξουσίας 1973 – 1999), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2000, σελ. 323 επ.

εκφράζονται, τόσο κατά την άσκηση όσο και εκτός της άσκησης των καθηκόντων τους, αξιοποιώντας μετριοπαθή λόγο και αποφεύγοντας παρεμβάσεις που συνδέονται άμεσα με υποθέσεις σε ένδικη εκκρεμότητα.

Επισημαίνεται ότι, η προσβολή της εμπιστοσύνης των τρίτων σχετικά με την τήρηση της αρχής της δικαστικής αμεροληψίας είναι ένα γενικότερο ζήτημα, χωρίς να απαιτείται να έχει μεσολαβήσει πταίσμα (με την έννοια του πειθαρχικού δικαίου) από συγκεκριμένο δικαστικό λειτουργό⁵¹.

γ) Σε υπό εξέλιξη δίκες, οι οποίες εμφανίζουν κάποια ιδιαίτερη πολιτική διάσταση ή προξένησαν το ενδιαφέρον του κοινωνικού συνόλου, οφείλει να αυστηροποιείται ο έλεγχος ως προς την εφαρμογή των προαναφερόμενων αρχών.

---

⁵¹ J. RIEDEL, Das Postulat der Unparteilichkeit des Richters – Befangenheit und Parteilichkeit – im deutschen Verfassungs – und Verfahrensrecht, Εκδ. Duncker & Humblot, Berlin, 1980, σελ. 20 επ.

Μέρος Πρώτο

Η απαγόρευση των κομματικών εκδηλώσεων των δικαστικών λειτουργών κατά την εγγώρια συνταγματική και νομοθετική πρόβλεψη

Κεφάλαιο 1^ο

Το κανονιστικό περιεχόμενο του άρθρου 29§3 εδ. α' Σ. ως προς τους δικαστικούς λειτουργούς

I. Οι βασικές έννοιες του απαγορευτικού κανόνα

Σύμφωνα με το άρθρο 29§3 εδ. α' Σ.: «*Απαγορεύονται απολύτως οι οποιασδήποτε μορφής εκδηλώσεις υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος στους δικαστικούς λειτουργούς και σε όσους υπηρετούν στις ένοπλες δυνάμεις και στα σώματα ασφαλείας*».

Με βάση την ισχύουσα λεκτική διατύπωση, η ερμηνεία της διάταξης προϋποθέτει να αποσαφηνιστούν τα παρακάτω:

α) Ζητήματα από τον προσδιορισμό κυρίως του χρόνου στον οποίο παύει να υπάρχει πολιτικό κόμμα στο ελληνικό δίκαιο.

β) Ποια χαρακτηριστικά θα πρέπει να εμφανίζει η υπέρ ή κατά κόμματος εκδήλωση, έτσι ώστε να κρίνεται πειθαρχικά αξιόμεμπτη.

γ) Σε ποιες περιπτώσεις δεν εφαρμόζεται η απαγόρευση των κομματικών εκδηλώσεων επειδή υπερισχύει η προστασία του αγαθού της ιδιωτικής ζωής. Και

δ) Τα προβλήματα που προκαλούνται από την αοριστία καθ'αυτού του όρου "εκδήλωση", που αποτελεί και βασική προϋπόθεση της μελετώμενης συνταγματικής απαγόρευσης.

Εξετάζονται επιπλέον ορισμένες υποθετικές περιπτώσεις δικαστικής συμπεριφοράς οι οποίες θα μπορούσαν να εγείρουν στους τρίτους υπόνοιες όσον αφορά τη διασφάλιση της πολιτικής αμεροληψίας των δικαστικών λειτουργών.

A. Η σύσταση και η παύση λειτουργίας του πολιτικού κόμματος κατά το Ν. 3023/2002

Στο Ν. 3023/2002 (*"Χρηματοδότηση των πολιτικών κομμάτων από το κράτος. Έσοδα και δαπάνες, προβολή, δημοσιότητα και έλεγχος των οικονομικών των πολιτικών κομμάτων και των υποψήφιων βουλευτών"*)⁵², δε συμπεριλήφθηκε νομοθετικός ορισμός της έννοιας του πολιτικού κόμματος, παρά την ισχύ αυτοτελούς κεφαλαίου ρύθμισης των προϋποθέσεων για τη σύστασης των πολιτικών κομμάτων.

Από το συνδυασμό των §§1 και 2 του άρθρου 29 του Ν. 3023/2002 προκύπτει ότι, το πολιτικό κόμμα στο ελληνικό δίκαιο λαμβάνει τη μορφή νομικού προσώπου, εφόσον τηρηθούν σωρευτικά οι παρακάτω προϋποθέσεις.

Δηλαδή, η πράξη της υποβολής δήλωσης – διακήρυξης με σκοπό την ίδρυση, από τον πρόεδρο ή τη διοικούσα επιτροπή του υπό σύσταση φορέα, υπογεγραμμένης από διακόσιους τουλάχιστον εκλογείς και κατατιθέμενης στον εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, με την απόλυτα αναγκαία συμπερίληψη αφενός ονόματος, εμβλήματος, έδρας και καταστατικού κειμένου. Και αφετέρου,

---

⁵² ΦΕΚ Α' 146/2002, σελ. 2877.

της δήλωσης ότι η οργάνωση και η δράση του ιδρυόμενου φορέα εξυπηρετεί την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Πριν από την πράξη υποβολής δήλωσης με το παραπάνω περιεχόμενο δεν υφίσταται πολιτικό κόμμα. Στην εγχώρια ρύθμιση φαίνεται συνεπώς να προσδιορίζεται με ακρίβεια ο χρόνος από τον οποίο θα συντρέχει η κομματική εκδήλωση, ως προϋπόθεση του κατ' άρθρο 29§3 εδ. α' Σ. απαγορευτικού κανόνα.

Αντιστοίχως, η εφαρμογή της ελεγχόμενης συνταγματικής απαγόρευσης προϋποθέτει, κατά λογική αναγκαιότητα, πολιτικό κόμμα σε λειτουργία.

Σε ποιο χρονικό σημείο όμως παύει η λειτουργία του πολιτικού κόμματος και άρα και ο νομικός χαρακτηρισμός μίας δημόσιας εκδήλωσης ως κομματικής;

Σε αντίθεση με τον ορισμό προϋποθέσεων σύστασης, στο Ν. 3023/2002 δεν προβλέπεται σχετικά η επίλυση του θέματος. Δε μπορεί επομένως να συναχθεί συγκεκριμένος χρόνος στον οποίο επέρχεται η παύση της λειτουργίας του πολιτικού κόμματος.

Σύμφωνα με την ορθότερη άποψη, το ζήτημα ειδικότερα της διάλυσης ή γενικά της παύσης λειτουργίας πολιτικού κόμματος δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο νομοθετικής ρύθμισης, λόγω της υπερίσχυσης της συνταγματικά συναγόμενης αρχής της εσωτερικής αυτονομίας του πολιτικού κόμματος στο εγχώριο δίκαιο, κατά το άρθρο 29§1 Σ. Το πολιτικό κόμμα λύεται εκούσια και όχι αναγκαστικά, ύστερα από απόφαση του αρμόδιου κάθε φορά οργάνου. Η απόφαση αυτή δεν υπόκειται, κατ' αρχήν, στην άσκηση δικαστικού ελέγχου.

Η θέση αυτή εντοπίζεται και στο σκεπτικό της σχετικά πρόσφατης 590/2009 απόφασης του Α1' τμήματος του Αρείου Πάγου⁵³.

Έχει επίσης παρατηρηθεί σωστά στη θεωρία ότι, η απόφαση της εκούσιας διάλυσης πολιτικού κόμματος θα εμπεριέχεται συνήθως σε πράξη κομματικού συνεδρίου (ή όπως αλλιώς θα ορίζεται καταστατικά το κομματικό όργανο που επιφορτίζεται με την αρμοδιότητα να λάβει αυτήν την απόφαση).

Συνεπώς, κατά το στάδιο άσκησης του σχετικού πειθαρχικού ή δικαστικού ελέγχου για εκδήλωση δικαστικού λειτουργού υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος, η εξακολούθηση λειτουργίας του οποίου δεν είναι αποσαφηνισμένη⁵⁴, υποδεικνύεται ως ασφαλέστερη λύση η αναζήτηση σχετικής απόφασης κομματικού οργάνου⁵⁵.

Στο ενδεχόμενο όμως κατά το οποίο δεν υπάρχει παρόμοια απόφαση δε μπορεί να αποκλειστεί η περίπτωση της επαναβίωσης της ουσιαστικής λειτουργίας του πολιτικού κόμματος, έστω και εάν δεν έχει καταγραφεί πρόσφατη δημόσια δραστηριότητά του. Το στοιχείο αυτό υποδηλώνει

---

⁵³ ΑΠ 590/2009, Τμ. Α1', ΕφημΔΔ, τχ.3, 2009, σελ. 311 επ.

⁵⁴ Ιδιαίτερα εφόσον το πολιτικό κόμμα δεν έχει αναπτύξει δημόσια δραστηριότητα για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα.

⁵⁵ ΦΕΚ ό. π., σελ. 2877, Α. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, δεύτερη έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, σελ. 710 επ., Θ. ΞΗΡΟΣ, Το δικαίωμα πολιτικής συσσωμάτωσης, σε Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ (επιμ.), Θεμελιώδη δικαιώματα, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 674 επ., Ν. ΜΑΥΡΙΚΑΣ, Η νομική προσωπικότητα των πολιτικών κομμάτων ως στοιχείο άσκησης της δράσης τους, ΘΠΔΔ, τχ. 6, 2011, σελ. 580 επ., Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Ε. Ε., 2015, σελ. 452 επ., Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, Το ν.δ. 59/1974 περί συστάσεως και επαναλειτουργίας των πολιτικών κομμάτων, ΕφημΔΔ, τχ. 6, 2014, σελ. 753, Α. ΚΕΧΡΗΣ, Περί της νομικής προσωπικότητας των πολιτικών κομμάτων ενόψει της αδειοδότησης των ραδιοτηλεοπτικών σταθμών, ΕφημΔΔ, τχ. 3, 2006, σελ. 298 επ., Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Πολιτικά κόμματα και Δημοκρατία – Στοιχεία για μια επανερμηνεία του άρθρου 29 §1 Συντ., ΕφημΔΔ, τχ. 2, 2015, σελ. 165 επ., Λ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, Κ. ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ, Εγκληματικές οργανώσεις και πολιτικά κόμματα, ΠοινΔικ, τχ. 2, 2014, σελ. 178, ΑΠ 590/2009, ό. π., σελ. 311 επ.

ότι δημόσια αναφορά από δικαστικό λειτουργό σε αυτήν την περίπτωση θα υπάγεται στην έννοια της κατ' άρθρο 29§3 εδ. α' Σ. επίμεμπτης εκδήλωσης⁵⁶.

Με βούληση διάλυσης ή παύσης λειτουργίας θα πρέπει να εξομοιωθεί τέλος και η απόφαση κομματικού οργάνου να τεθεί το πολιτικό κόμμα σε κατάσταση αναστολής λειτουργίας.

Β. Πότε υπάρχει εκδήλωση υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος

Ασφαλές κριτήριο προκειμένου να διαπιστωθεί πειθαρχικά επιλήψιμη κομματική εκδήλωση είναι η ονομαστική αναφορά του δικαστικού λειτουργού σε πολιτικό κόμμα που είναι σε λειτουργία.

Η ονομαστική αναφορά οφείλει ταυτόχρονα να διακρίνεται αφενός από το ευμενές ή δυσμενές αξιολογικό περιεχόμενο για ένα ή περισσότερα κόμματα (ή και το σύνολο αυτών) και αφετέρου, να συντελείται δημόσια. Η κομματική εκδήλωση αρκεί να είναι μεμονωμένη.

Το επίμεμπτο της κομματικής εκδήλωσης θεμελιώνεται ανεξάρτητα ασφαλώς από τα ειδικότερα γνωρίσματα του κατονομαζόμενου κάθε φορά κόμματος. Μπορεί δηλαδή να πρόκειται για συμπολιτευόμενο ή αντιπολιτευόμενο κόμμα. Επίσης, για κόμμα με ή χωρίς κοινοβουλευτική εκπροσώπηση ή πολιτικό κόμμα το οποίο αποτελεί τμήμα μόνιμου ή εκλογικού συνασπισμού περισσότερων πολιτικών κομμάτων. Στην έννοια του κόμματος περιλαμβάνονται ακόμη και τα επιμέρους οργανωτικά σχήματα από τα οποία συντίθεται αυτό, όπως για παράδειγμα είναι η οργάνωση νεολαίας του κόμματος, η κοινοβουλευτική του ομάδα ή περιφερειακή ή τοπική οργάνωση.

Σε περίπτωση που η κομματική εκδήλωση συνοδεύεται από τη χρήση οξέων ή γενικά καταχρηστικών εκφράσεων επιβαρύνεται αυτονόητα η πειθαρχική μεταχείριση του δικαστικού λειτουργού⁵⁷.

Η άμεση αξιολογική αναφορά δικαστικού υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος δε φαίνεται ιδιαίτερα πιθανή, σύμφωνα και με τη μέχρι τώρα εγχώρια καταγραφή.

Οφείλει ωστόσο να προσεχθεί η περίπτωση που η δημόσια έκφραση γνώμης δικαστικού λειτουργού συμπίπτει με επιχειρηματολογία την οποία ένα ή περισσότερα κόμματα αξιοποιούν με εμφανή συχνότητα στο δημόσιο διάλογο. Ένδειξη τέτοιας περίπτωσης θα μπορούσε να είναι, για παράδειγμα, η χρήση φορτισμένου ή ακόμη και συνθηματικού λόγου⁵⁸.

Στο οικείο μέρος θα εξηγηθεί γιατί οι δικαστικοί λειτουργοί διατηρούν το δικαίωμα έκφρασης γνώμης που μπορεί να έχει αντικειμενικά και πολιτική εμβέλεια, σύμφωνα με το συνδυασμό των άρθρων 14§1 Σ., 10§1 ΕΣΔΑ και 91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΔ. Επαναλαμβάνεται και η αναγκαία συσταλτική ερμηνεία του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 29§3 εδ. α' Σ., επειδή εισάγει απαγόρευση, κυρίως σε όσα συνταγματικά δικαιώματα εμπεριέχονται στο άρθρο 29§1 Σ..

Με σκοπό επομένως να μην περιοριστεί υπέρμετρα το δικαίωμα στη δημοσιοποίηση πολιτικής γνώμης, από μόνη η σύμπτωση της επιχειρηματολογίας του δικαστικού με αυτή που εκφέρει

⁵⁶ Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Η εσωτερική δημοκρατία στα πολιτικά κόμματα. Σκέψεις με αφορμή την απόφαση ΑΠ 590/2009, ΕφημΔΔ, τχ.3, 2009, σελ. 300 επ.

⁵⁷ Β. ΤΙΜΠΙΑΝΟΥ, Μπορούν οι εισαγγελείς να σχολιάζουν;,, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://tsakyrakis.wordpress.com/2012/12/17/%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%83-%CE%B5%CE%BB%CE%B5%CF%85%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%85-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1/>

⁵⁸ Στις περιπτώσεις αυτές είναι πιθανή η ενεργοποίηση πειθαρχικών κυρώσεων, εξαιτίας αναξιοπρεπούς ή απρεπούς εκτός υπηρεσίας συμπεριφοράς [91§2 περ. δ) ΚΟΔΚΔΔ] – Β. ΤΙΜΠΙΑΝΟΥ, ό. π.

συγκεκριμένο πολιτικό κόμμα δεν αρκεί για να κριθεί ότι πραγματοποιήθηκε κομματική εκδήλωση.

Γ. Για τον απόλυτο χαρακτήρα της υπό εξέταση απαγόρευσης

ι) Η απόλυτη απαγόρευση υπό την οπτική του λειτουργικού κριτηρίου

Η συνταγματική απαγόρευση των κομματικών εκδηλώσεων τίθεται για τους δικαστικούς λειτουργούς ως ‘‘απόλυτη’’. Η χρήση του όρου ‘‘απολύτως’’ αντιστοιχεί στην κοινή γλωσσική σημασία του όρου. Υποδηλώνεται, κατά συνέπεια, η χωρίς εξαίρεση επιβολή του απαγορευτικού κανόνα του άρθρου 29§3 Σ.⁵⁹.

Η απόλυτη απαγόρευση θα πρέπει όμως να ερμηνευθεί συστηματικά με τα οριζόμενα στο εδάφιο β’ του άρθρου 29§3 Σ. και τη διάκριση μεταξύ της ενδοϋπηρεσιακής και εξωϋπηρεσιακής συμπεριφοράς των βαρυνόμενων προσώπων. Προκύπτει οπότε η παρακάτω διαστολή περιπτώσεων.

Οι δημόσιοι υπάλληλοι και οι υπάλληλοι του υπό ευρεία έννοια δημοσίου τομέα που εντάσσονται στη ρύθμιση του εδαφίου β’ υπόκεινται στην απαγόρευση της υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος εκδήλωσης αποκλειστικά στην ενδοϋπηρεσιακή τους συμπεριφορά, δηλαδή κατά το χρόνο εντός του οποίου ασκούν τα ανατεθειμένα σε αυτούς καθήκοντα⁶⁰.

Αντίθετα, για τις κατηγορίες λειτουργών που καθορίζονται στο εδάφιο α’ η απαγόρευση των κομματικών εκδηλώσεων επεκτείνεται ακόμη και στο χρόνο κατά τον οποίο δεν επιτελούν τα καθήκοντά τους, καταλαμβάνοντας και την εξωϋπηρεσιακή τους συμπεριφορά. Για το λόγο αυτό, είναι εμφανώς αυστηρότερη σε σύγκριση με την ανάλογη πρόβλεψη για τις κατηγορίες υπαλλήλων του εδαφίου β’⁶¹.

---

⁵⁹ Γι’ αυτό, φαίνεται να είναι ακριβέστερη η άποψη που διατυπώθηκε στην εγχώρια θεωρία για το ότι εισάγεται στέρηση και όχι απλός περιορισμός των συναφών δικαιωμάτων τα οποία κατοχυρώνονται στην πρόβλεψη του άρθρου 29§1 Σ., σε βάρος των δικαστικών λειτουργών και των υπόλοιπων κατηγοριών που καταλαμβάνονται από την απαγόρευση των κομματικών εκδηλώσεων – Θ. ΞΗΡΟΣ, Το δικαίωμα πολιτικής συσσωμάτωσης, σε Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ (επιμ.), Θεμελιώδη δικαιώματα, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 684, Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Η εκτός υπηρεσίας κομματική δραστηριότητα των δημοσίων υπαλλήλων (ΣΕ 3138/91 και 2141/93), ΤοΣ, τχ. 2, 1994, σελ. 402.

⁶⁰ Η ρύθμιση του άρθρου 29§3 εδ. β’ Σ. είναι η παρακάτω: «Απαγορεύονται απολύτως οι οποιαδήποτε μορφής εκδηλώσεις υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος, κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, στους υπαλλήλους του Δημοσίου, οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου ή δημοσίων επιχειρήσεων ή επιχειρήσεων η διοίκηση των οποίων ορίζεται άμεσα ή έμμεσα από το Δημόσιο με διοικητική πράξη ή ως μέτοχο».

⁶¹ Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Η αναθεώρηση των διατάξεων για τα πολιτικά κόμματα και για τα δικαιώματα συλλογικής δράσης: Η περίπτωση των δημοσίων υπαλλήλων, των υπαλλήλων των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και, γενικότερα, του ευρύτερου δημόσιου τομέα, σε Το νέο Σύνταγμα – Πρακτικά Συνεδρίου, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου – Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2001, σελ. 199 επ., Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Συνταγματικό Δίκαιο – Οργάνωση και λειτουργία της Πολιτείας, τ. Β’, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, σελ. 440 επ., Κ. ΜΕΝΟΥΔΑΚΟΣ, Υπάρχουν όρια στην ελευθερία έκφρασης των δικαστών και στην κριτική του δημόσιου λόγου τους; σε Δικαστική δεοντολογία, ελευθερία του λόγου και προστασία της προσωπικότητας – Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2016, σελ. 3 επ., Α. ΤΑΧΟΣ, Θεμελιώδεις υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1981, σελ. 207 επ. και 211 επ., Β. ΣΚΟΥΡΗΣ, Α. ΤΑΧΟΣ, Ειδικό Διοικητικό Δίκαιο (Δημοσιο - υπαλληλικό Δίκαιο), Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1985, σελ. 116, Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Πολιτική ένταση και Σύνταγμα – η πορεία προς την αναθεώρηση του Συντάγματος, Εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1986, σελ. 207 επ.

ii) Η συνταγματική προστασία του αγαθού της ιδιωτικής ζωής (άρθρο 9§1 εδ. β' Σ.)

Σύμφωνα με το άρθρο 9§1 εδ. β' Σ.: «*Η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του ατόμου είναι απαραβίαστη*».

Πυρήνας της συνταγματικής προστασίας του αγαθού της ιδιωτικής ζωής του ατόμου αναδεικνύεται το δικαίωμά του στην ελεύθερη διαμόρφωση των διαπροσωπικών του σχέσεων. Η κρίσιμη επιμέρους έννοια των διαπροσωπικών σχέσεων φαίνεται να οριοθετείται ευχερέστερα μέσα από έναν αρνητικό ορισμό. Από την κατ' άρθρο 9§1 εδ. β' Σ. προστασία καταλαμβάνονται όσες επαφές του ατόμου δε σχετίζονται με την επαγγελματική ή και τη γενικότερη κοινωνική ζωή του.

Ο εδώ προβληματισμός έχει σχέση με ενδεχόμενη κομματική τοποθέτηση από δικαστικό λειτουργό, όταν αυτή πραγματοποιηθεί στις κατά τα προηγούμενα στενές, διαπροσωπικές του σχέσεις.

Εφόσον επομένως η κομματική έκφραση συντελεστεί στον κύκλο των στενών, διαπροσωπικών σχέσεων θα είναι σύννομη, διότι υπερισχύει η κατ' άρθρο 9§1 εδ. β' Σ. προστασία του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή έναντι του απαγορευτικού κανόνα των κομματικών εκδηλώσεων. Σε αντίθετη εκδοχή θα συνέτρεχε προσβολή του απαραβίαστου του προστατευόμενου πυρήνα του δικαιώματος⁶².

Δεν απασχολεί ακόμη εάν η εκδήλωση του δικαστικού λειτουργού εντός των στενών, διαπροσωπικών σχέσεων πραγματοποιηθεί σε ιδιωτικό ή δημόσιο χώρο. Στη δεύτερη εκδοχή θα πρέπει ωστόσο ο δικαστικός να επιδείξει μετριοπάθεια. Στην περίπτωση έκφρασης σε δημόσιο χώρο πιθανόν η πειθαρχική ή δικαστική έρευνα να μην πλήττει τον προστατευόμενο πυρήνα του δικαιώματος αλλά να πρέπει να τεθεί υπό την ισχύ της αρχής της αναλογικότητας (άρθρο 25§1 εδ. δ' Σ.).

Στην ίδια συνταγματική προστασία υπάγεται και η υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος εκδήλωση από δικαστικό όταν διεξάγεται στο πλαίσιο της οικογενειακής του ζωής. Επειδή, κοινή συνισταμένη των προστατευόμενων αγαθών της ιδιωτικής και της οικογενειακής ζωής είναι η συμπεριφορά στο πλαίσιο επαφών που χαρακτηρίζονται ως διαπροσωπικές και, άρα, περιορισμένες. Η οικογενειακή ζωή καθίσταται (σε ορισμένες περιπτώσεις) μέρος της ιδιωτικής ζωής⁶³.

---

⁶² Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο – Ατομικά Δικαιώματα*, τέταρτη έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2012, σελ. 272 επ., Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, *Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων (Π. Δικαιώματα και υποχρεώσεις των στρατιωτικών) – Δημοσιεύματα Συνταγματικού Δικαίου*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1992, σελ. 154 επ. και 207 επ., Ι. ΣΑΡΜΑΣ, *Ελευθερία με υπεροχή του δικαίου (Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου)*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2003, σελ. 97 επ., Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, τέταρτη έκδοση, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 292. Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η εκτός υπηρεσίας κομματική δραστηριότητα των δημοσίων υπαλλήλων (ΣΕ 3138/91 και 2141/93)*, ΤοΣ, τχ. 2, 1994, σελ. 402 επ., Κ. ΜΕΝΟΥΔΑΚΟΣ, *Υπάρχουν όρια στην ελευθερία έκφρασης των δικαστών και στην κριτική του δημόσιου λόγου τους; , σε Δικαστική δεοντολογία, ελευθερία του λόγου και προστασία της προσωπικότητας – Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου*, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2016, σελ. 2 επ., Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, *Συνταγματικό Δίκαιο – Οργάνωση και λειτουργία της Πολιτείας*, τ. Β', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, σελ. 442, Γ. ΔΡΟΣΟΣ, *Η νομική θέση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1982, σελ. 261 επ., Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗΣ, *Τα πολιτικά δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων. Το ζήτημα της κομματικής δραστηριότητας*, σε *Το Σύνταγμα και τα πολιτικά δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, σελ. 67.

⁶³ Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *ό. π.*, σελ. 272 επ.

iii) Η έκταση της προστασίας της ιδιωτικής ζωής στην ΕΣΔΑ (άρθρο 8§1 ΕΣΔΑ)

Σύμφωνα με το άρθρο 8§1 ΕΣΔΑ: «Παν πρόσωπον δικαιούται εις τον σεβασμόν της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του...».

Όπως έχει νομολογηθεί από το ΕΔΔΑ, για τον προσδιορισμό της έννοιας της ‘ιδιωτικής ζωής’ δεν είναι δυνατή η εκ των προτέρων εξακρίβωση του συνόλου των περιστάσεων που υπάγονται στο πεδίο εφαρμογής της παραπάνω διάταξης⁶⁴.

Συνακόλουθα, κατά το ΕΔΔΑ το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής αποκτά διευρυμένο κανονιστικό περιεχόμενο. Γι’ αυτό και στην εδώ ελεγχόμενη προστασία μπορούν να ενταχθούν διάφορες εκφάνσεις της προσωπικότητας του ατόμου. Μεταξύ άλλων, το επιμέρους δικαίωμα στην ελεύθερη διαμόρφωση των διαπροσωπικών επαφών⁶⁵.

Σε αντίθεση με όσα γίνονται δεκτά για την ερμηνεία του άρθρου 9§1 εδ. β’ Σ., στην προστασία της ιδιωτικής ζωής από την ΕΣΔΑ, περιλαμβάνεται, δυνητικά, ακόμη και η ατομική δραστηριότητα η οποία έχει σχέση με τη δημόσια σφαίρα (όπως, για παράδειγμα, η λειτουργία εξατομικευμένων ψηφιακών προφίλ στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης). Τονίζεται ότι, όπως έχει κριθεί, η πολιτική δραστηριότητα του ατόμου δε θα πρέπει επίσης να αποκλειστεί a priori από το πεδίο προστασίας που απορρέει από το άρθρο 8§1 ΕΣΔΑ⁶⁶.

Επιπρόσθετα, στη στάθμιση με τους θεμιτούς περιορισμούς που συνοδεύουν την προστασία του δικαιώματος στην ελευθερία έκφρασης γνώμης υπερισχύει το δικαίωμα σεβασμού στην προστασία της ιδιωτικής ζωής, όταν το τελευταίο σχετίζεται με τον πυρήνα της προσωπικότητας του ατόμου⁶⁷.

Σε αυτήν τη ρύθμιση της ΕΣΔΑ βασίζεται και η διασφάλιση της προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, καθώς και του αγαθού του απορρήτου των επικοινωνιών⁶⁸.

Όσον αφορά ειδικότερα τους δικαστικούς λειτουργούς, στην υπόθεση Özpınar κατά Τουρκίας της 19^{ης} Οκτωβρίου 2010 κρίθηκε ρητά ότι, και οι δικαστικοί λειτουργοί καταλαμβάνονται από την προστασία κατ’ άρθρο 8§1 ΕΣΔΑ. Η εξασφάλιση αυτού του δικαιώματος δεν υποχωρεί, παρά το γεγονός ότι από τη νομολογία του ΕΔΔΑ έχει αποδοθεί επανειλημμένα στους δικαστικούς λειτουργούς η ιδιότητα του δημοσίου προσώπου, λόγω και του αυξημένου ενδιαφέροντος των πολιτών ως προς τον τρόπο λειτουργίας των εσωτερικών δικαστικών συστημάτων⁶⁹.

⁶⁴ S. VLACHOPOULOS, C. MAKRIS, F. SARANTOPOULOU, Judicial Ethics: Reflecting on their influence on judges’ private life – Themis Competition 2017, Teem Greece, 03 – 06 July 2017, σελ. 1.

⁶⁵ S. VLACHOPOULOS, C. MAKRIS, F. SARANTOPOULOU, ό. π., σελ. 1, Κ. KOUSSOULIS, D. BLITSA, I. PAPATHANASIOU, M. SALMANLI, Judges & Social Media: Managing the risks – Themis Competition 2015, Teem Greece 3, 23 – 26 June 2015, σελ. 5, ΕΔΔΑ, N. F. v. Italy, 02.08.2001, §39.

⁶⁶ Ι. ΣΑΡΜΑΣ, Ελευθερία με υπεροχή του δικαίου (Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2003, σελ. 98 επ., Σ. ΚΤΙΣΤΑΚΗ, Δημοσιοϋπαλληλικό Δίκαιο και Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 205 επ.

⁶⁷ S. VLACHOPOULOS, C. MAKRIS, F. SARANTOPOULOU, ό. π., σελ. 2.

⁶⁸ Ι. ΣΑΡΜΑΣ, ό. π., σελ. 97 επ., Χ. ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ, Άρθρο 9, σε Σύνταγμα – Κατ’ άρθρο ερμηνεία, Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ (επιστ. διεύθυνση), Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, σελ. 209 επ., Σ. ΚΤΙΣΤΑΚΗ, ό. π., σελ. 205 επ., Β. ΠΑΠΑΡΗ, Η ελευθερία του λόγου των δικαστών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://ende.gr/%CE%B7-%CE%B5%CE%BB%CE%B5%CF%85%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%85-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%89%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%B1/>

⁶⁹ S. VLACHOPOULOS, C. MAKRIS, F. SARANTOPOULOU, ό. π., σελ. 2 επ., ΕΔΔΑ, Özpınar v. Turkey, 19.10.2010, §48.

Προβληματισμός για το κατά πόσο προσβάλλεται το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής των δικαστικών λειτουργών μπορεί να προκληθεί από δεοντολογικούς κανόνες για την ορθή συμπεριφορά των δικαστικών οι οποίοι τίθενται σε αρκετά αλλοδαπά δίκαια, όταν οι κανόνες αυτοί χαρακτηρίζονται από αυστηρότητα, ειδικά εάν έχει προηγηθεί ένας εκτεταμένος καθορισμός της εξουπηρεσιακής δραστηριότητας των δικαστικών λειτουργών⁷⁰.

Η διασφάλιση του σεβασμού της ιδιωτικής ζωής υποχωρεί αντίθετα όταν ο δικαστικός λειτουργός δεν τήρησε την υποχρέωση αυτοσυγκράτησης στο δημόσιο λόγο του⁷¹.

Δ. Ο ερμηνευτικός προσδιορισμός της επίμεμπτης εκδήλωσης κατ' άρθρο 29§3 εδ. α' Σ.

ι) Οριοθέτηση του απαγορευτικού κανόνα βάσει υποθετικών περιπτώσεων εκδήλωσης υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος

Ως βασικό κριτήριο για τη διαπίστωση της κομματικής εκδήλωσης επισημάνθηκε προηγούμενα η ονομαστική και αξιολογική αναφορά σε πολιτικό κόμμα.

Ποια γεγονότα όμως θα μπορούσαν να αποτελέσουν αξιολογική αναφορά; Περαιτέρω, θα πρέπει να διερευνηθεί εάν, εκτός της ονομαστικής αναφοράς, υπάρχουν και άλλες περιπτώσεις στις οποίες μπορεί να λανθάνει επίμεμπτη κομματική εκδήλωση.

α. Δικαστικοί λειτουργοί και απόκτηση οργανικής σχέσης με πολιτικό κόμμα (το άρθρο 29§1 Σ. σε συνάρτηση με την απαγόρευση του άρθρου 29§3 Σ.)

Εξετάζεται αρχικά εάν δικαστικός λειτουργός θα είχε δικαίωμα να αποτελέσει μέλος πολιτικού κόμματος.

Οι κατ' άρθρο 29§3 Σ. απαγορευτικοί κανόνες είναι σε συστηματική και νοηματική συνάφεια με τις διατάξεις του άρθρου 29§1 Σ., από τις οποίες καθορίζουν αποκλίσεις. Παραταύτα, υπάρχει εννοιολογική διαφοροποίηση, διότι στο άρθρο 29§1 Σ. κατοχυρώνονται κυρίως τα δικαιώματα ίδρυσης και συμμετοχής σε πολιτικό κόμμα, ενώ αντικείμενο της κατ' άρθρο 29§3 Σ. απαγόρευσης είναι η κομματική εκδήλωση.

Το ζήτημα απασχόλησε τη συνταγματική θεωρία, ιδιαίτερα πριν από την αναθεώρηση του άρθρου 29§3 εδ. β' Σ. το 2001⁷².

Με σκοπό να επιλυθεί αυτό το ερμηνευτικό πρόβλημα, υποστηρίχτηκε τότε η θέση για το λεγόμενο παθητικό μέλος πολιτικού κόμματος, όσον αφορά τους δημοσίους υπαλλήλους, όταν ακόμη ήταν σε ισχύ για αυτούς η απόλυτη απαγόρευση του προϊσχύσαντος εδαφίου α'.

Σύμφωνα με αυτήν τη γνώμη, η απόφαση απόκτησης οργανικής σχέσης με ορισμένο κόμμα από δημόσιο υπάλληλο δεν αποτελούσε, χωρίς άλλο, πειθαρχικά επιλήψιμη συμπεριφορά. Βασικό επιχείρημα ήταν η απουσία πράξεων που θα κατέληγαν στη γνωστοποίηση της ένταξης αλλά και των προσωπικών στοιχείων του παθητικού μέλους.

Η θεώρηση για το παθητικό μέλος αναλογεί σε μία ιδιότυπη οργανική σχέση κόμματος και μέλους. Καθόσον, το μέλος που βαρύνεται με την απαγόρευση του άρθρου 29§3 Σ. δε θα δικαιούται να αναπτύσσει πλήρη κομματική δραστηριότητα. Αυτό γιατί, λόγω του κανόνα της

⁷⁰ S. VLACHOPOULOS, C. MAKRIS, F. SARANTOPOULOU, ό. π., σελ. 5 επ.

⁷¹ S. VLACHOPOULOS, C. MAKRIS, F. SARANTOPOULOU, ό. π., σελ. 2 επ. και 18.

⁷² Γ. ΔΡΟΣΟΣ, Η νομική θέση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1982, σελ. 263.

απαγόρευσης των κομματικών εκδηλώσεων, θα δεσμεύεται να μην προχωρήσει σε γνωστοποίηση της κομματικής του ιδιότητας σε καμία χρονική στιγμή και να μην αναλαμβάνει την εκπλήρωση κομματικών καθηκόντων που σχετίζονται με δημόσια δραστηριότητα⁷³.

Μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001 και την εισαγωγή του κριτηρίου της άσκησης των καθηκόντων, επιλύθηκε το πρόβλημα των προσώπων που υπάγονται στην απαγόρευση του άρθρου 29§3 εδ. β' Σ. προς τη σωστή κατεύθυνση. Το πεδίο εφαρμογής της προηγούμενης διάταξης είναι πλέον συρρικνωμένο, με συνέπεια οι δημόσιοι υπάλληλοι (όπως ήδη και οι λοιποί υπάλληλοι του υπό ευρεία έννοια δημοσίου τομέα) να μπορούν να ασκήσουν τα δικαιώματα εγγραφής και πλήρους συμμετοχής τους σε πολιτικό κόμμα⁷⁴.

Τα αντίθετα οφείλουν να γίνουν δεκτά σε σχέση με τους δικαστικούς λειτουργούς.

Η απόφαση δικαστικού να αποτελέσει κομματικό μέλος χαρακτηρίζεται αντικειμενικά από κάποιου βαθμού δημοσιότητα και εντάσσεται στο εννοιολογικό εύρος της κατ' άρθρο 29§3 εδ. α' Σ. έννοιας της επιλήψιμης εκδήλωσης υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος. Πράγματι, παρεμβάλλεται, μέσω της έγκρισης της εγγραφής στο πολιτικό κόμμα, τουλάχιστον μία πράξη εξωτερίκευσης της κομματικής προτίμησης σε τρίτα πρόσωπα, η οποία και δεν υπάγεται στην προστασία της ιδιωτικής ζωής, όπως αυτή προβλέπεται στα άρθρα 9§1 εδ. β' Σ. και 8§1 ΕΣΔΑ.

Η απαγόρευση ισχύει ασφαλώς ακόμη και εάν ο δικαστικός λειτουργός δεν έχει αποκτήσει στελεχιακή ή άλλου είδους επιτελική ιδιότητα, κατά την εσωτερική διάρθρωση του πολιτικού κόμματος.

Για την ταυτότητα του νομικού λόγου, από το πεδίο εφαρμογής του απαγορευτικού κανόνα του άρθρου 29§3 εδ. α' Σ. καταλαμβάνονται και ορισμένες νεότερες δυνατότητες εσωκομματικής ρύθμισης του τρόπου κτήσης οργανικής σχέσης με τα κόμματα.

Πρόκειται για τις σχετικά νέες μεθόδους εισδοχής, όπως, για παράδειγμα, είναι η επιλογή της εγγραφής στο πολιτικό κόμμα υπό την ιδιότητα του "φίλου". Συνήθως (αλλά όχι απαραίτητα) η πρόβλεψη αυτών των ευχερειών απόκτησης οργανικής σχέσης προηγείται των εσωοργανωτικών, εκλογικών διαδικασιών των πολιτικών κομμάτων. Ωστόσο, και στην περίπτωση αυτή θα έχει προηγηθεί η υποβολή έγγραφης δήλωσης με δημόσιο χαρακτήρα, η οποία περιέχει την εκδήλωση υποστήριξης προς το πολιτικό κόμμα. Η επιλογή της συμμετοχής σε κόμμα με την όποιας βαρύτητας οργανωτική σχέση (έστω δηλαδή και με ασθενέστερο σύνδεσμο ή με υποδεέστερη ιεραρχική θέση, σε σύγκριση με την κτήση της πλήρους κομματικής ιδιότητας) συντρέχει από το χρόνο κατά τον οποίο ο ενδιαφερόμενος προς ένταξη υποβάλλει τη σχετική αίτηση, ανεξάρτητα από το εάν η αίτησή του γίνει αποδεκτή.

Στις νέες μεθόδους συγκαταλέγεται η πρόβλεψη σε καταστατικά και ορισμένων ελληνικών κομμάτων σύμφωνα με την οποία, η εγγραφή ως μέλος μπορεί να είναι αποκλειστικά ψηφιακή, χωρίς να απαιτείται η αυτοπρόσωπη φυσική παρουσία. Ο τρόπος της εγγραφής δε διαφοροποιεί τη νομική μεταχείριση του θέματος. Δημοσιότητα υπάρχει και κατά τη διαδικτυακή εγγραφή

---

⁷³ Προς την υιοθέτηση της γνώμης αυτής φαίνεται να συνέκλιναν αρκετοί συγγραφείς στην ελληνική θεωρία – Α. ΤΑΧΟΣ, Θεμελιώδεις υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1981, σελ. 208 επ., Β. ΣΚΟΥΡΗΣ, Α. ΤΑΧΟΣ, Ειδικό Διοικητικό Δίκαιο (Δημοσιο – υπαλληλικό Δίκαιο), Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1985, σελ. 114, Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Συνταγματικό Δίκαιο – Οργάνωση και λειτουργία της Πολιτείας, τ. Β', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, σελ. 442 επ., Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Η κομματική δραστηριότητα των δημοσίων υπαλλήλων (Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 29§3 του Συντάγματος του 1975/86 και του σχετικού νομοθετικού πλαισίου), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1990, σελ. 86.

⁷⁴ Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, Συνταγματικό Δίκαιο, δεύτερη έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2014, σελ. 280 επ., Θ. ΞΗΡΟΣ, Το δικαίωμα πολιτικής συσσωμάτωσης, σε Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ (επιμ.), Θεμελιώδη δικαιώματα, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 684 επ.

όσον αφορά τους αποδέκτες της ψηφιακής αίτησης. Ενώ, το ηλεκτρονικά εγγεγραμμένο μέλος οφείλει, βάσει καταστατικής υποχρέωσης, να ανταποκρίνεται στα κομματικά του καθήκοντα.

Έννομη συνέπεια της απαγόρευσης των εκδηλώσεων υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος είναι και το γεγονός ότι, ο δικαστικός λειτουργός δεν επιτρέπεται να συνυπογράψει την εκλογική δήλωση την οποία υποβάλλουν υποχρεωτικά ο συνδυασμός πολιτικού κόμματος ή ο συνδυασμός συνασπισμού πολιτικών κομμάτων κατά το προπαρασκευαστικό στάδιο των εκλογών, όπως ορίζεται στον ισχύοντα εκλογικό νόμο. Όμοια ισχύουν και ως προς τη δήλωση υποψηφιότητας των υποψηφίων βουλευτών και ευρωβουλευτών.

Ενόψει της νομοθετικής ρύθμισης για την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και της συναρτώμενης έλλειψης υποχρέωσης των πολιτικών κομμάτων προς δημοσιοποίηση των στοιχείων των κομματικών μελών τους, το παραπάνω θέμα φαίνεται να έχει περιορισμένη πρακτική σημασία⁷⁵.

β. Αναφορικά με τις “λέσχες φίλων” πολιτικού κόμματος

Για την ενίσχυση των δραστηριοτήτων τους τα πολιτικά κόμματα έχουν την επιλογή σύστασης των λεγόμενων “λεσχών”, στις οποίες μετέχουν άτομα που δεν έχουν αναγκαστικά οργανική σχέση με το πολιτικό κόμμα. Πρόκειται για ένωση προσώπων που έχει πολιτικό σκοπό, συνήθως χωρίς να έχει αποκτήσει νομική προσωπικότητα, που έχει πολιτικό σκοπό. Είναι πιθανό επίσης παρόμοιες λέσχες να συστήνονται με πρωτοβουλία φίλων του πολιτικού κόμματος. Στην ουσία, οι λέσχες φίλων υποκαθιστούν συχνά τη λειτουργία επιμέρους κομματικών οργανώσεων.

Η δραστηριοποίηση δικαστικού λειτουργού με οποιονδήποτε τρόπο σε λέσχη φίλων είναι ανεπίτρεπτη, αφού αποτελεί εκδήλωση υπέρ πολιτικού κόμματος. Επίμεμπτη θα πρέπει να κριθεί και η έστω και μεμονωμένη παρουσία δικαστικού σε συνεδρίαση ή συνάθροιση οργανωμένη από λέσχη φίλων. Αυτό γιατί, η δραστηριότητα της λέσχης δίνει την εντύπωση στους τρίτους ότι οι συμμετέχοντες σε αυτή διατηρούν στενή σχέση με το αντίστοιχο πολιτικό κόμμα.

γ. Η έκφραση δημόσιας γνώμης σχετικά με επικεφαλής ή στελέχη πολιτικών κομμάτων

Η διαφύλαξη των αρχών της δικαστικής αμεροληψίας και της εμπιστοσύνης των πολιτών σε αυτή μπορεί να τεθεί υπό διακινδύνευση και στο ενδεχόμενο κατά το οποίο δικαστικός λειτουργός εξωτερικεύσει ευμενή ή δυσμενή, δημόσια γνώμη του σε σχέση με πρόσωπα τα οποία στελεχώνουν βασικά όργανα ενός πολιτικού κόμματος, ακόμη και εάν παραλείπεται οποιαδήποτε αναφορά στο πολιτικό κόμμα στο οποίο ανήκουν τα στελέχη.

Προκειμένου όμως να πρόκειται για ανεπίτρεπτη κομματική εκδήλωση, η αξιολογική αναφορά θα πρέπει να εστιάζει στην κομματική ιδιότητα του στελέχους και όχι σε προσωποπαγή

---

⁷⁵ Γ. ΔΡΟΣΟΣ, ό. π., σελ. 196 επ. και 263, Θ. ΞΗΡΟΣ, ό. π., σελ. 684 επ., Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗΣ, Τα πολιτικά δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων. Το ζήτημα της κομματικής δραστηριότητας, σε Το Σύνταγμα και τα πολιτικά δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, σελ. 64 επ., Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ό. π., σελ. 280 επ., Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων (II. Δικαιώματα και υποχρεώσεις των στρατιωτικών) – Δημοσιεύματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1992, σελ. 207.

γνωρίσματα ή άλλες ιδιότητες που συντρέχουν πιθανά (όπως είναι, για παράδειγμα, πολιτειακή ιδιότητα)⁷⁶.

Ποια πρόσωπα μπορεί να αφορά η περίπτωση αυτή;

Σημαντικό κριτήριο που παρέχει ασφάλεια δικαίου είναι η απονομή από το ίδιο το πολιτικό κόμμα της ιδιότητας του στελέχους. Ορθότερα ωστόσο, ο κύκλος των προσώπων οφείλει να μην περιοριστεί στα ανώτερα κομματικά στελέχη. Έτσι, απλά κομματικά μέλη μπορεί να διαθέτουν υψηλή αναγνωρισιμότητα στο κοινό, με συνέπεια η δημόσια αξιολόγησή τους να μπορεί να θεωρηθεί κομματική εκδήλωση. Στην τελευταία αυτήν περίπτωση, η πειθαρχική ή δικαστική διερεύνηση λαμβάνει υπόψιν της τα διδάγματα της κοινής πείρας.

Κατ' αποτέλεσμα, πρόσωπα για τα οποία προκύπτει, χωρίς αμφιβολία, ζήτημα δημόσιας κομματικής έκφρασης είναι ο πρόεδρος, ο γενικός γραμματέας ή οι τυχόν περισσότεροι επικεφαλής ή τα μέλη της διοικούσας επιτροπής ενός κόμματος. Επιπλέον, οι υπουργοί οι οποίοι διαθέτουν συγχρόνως οργανική σχέση με το κυβερνών ή τα κυβερνώντα πολιτικά κόμματα, το σύνολο των μελών της κοινοβουλευτικής και της ευρωκοινοβουλευτικής ομάδας ενός πολιτικού κόμματος ή οι βουλευτές και ευρωβουλευτές του, εφόσον το πολιτικό κόμμα δε διαθέτει σχηματισμένη κοινοβουλευτική ή ευρωκοινοβουλευτική ομάδα, αντιστοίχως.

Όσον αφορά τους βουλευτές και ευρωβουλευτές οι οποίοι είναι εντεταγμένοι σε ορισμένη κοινοβουλευτική ή ευρωκοινοβουλευτική ομάδα, το επιλήψιμο της εκδήλωσης στοιχειοθετείται έστω και εάν δε φέρουν ταυτόχρονα ορισμένη κομματική ιδιότητα. Τα ίδια πρέπει να γίνουν δεκτά και όσον αφορά τους υποψήφιους βουλευτές και ευρωβουλευτές.

δ. Η εκφορά γνώμης σε σχέση με αλλοδαπό και ενωσιακό πολιτικό κόμμα

Η δημόσια αξιολογική αναφορά δικαστικού λειτουργού υπέρ ή κατά αλλοδαπού πολιτικού κόμματος δεν καταλαμβάνεται από τον απαγορευτικό κανόνα του άρθρου 29§3 εδ. α' Σ.

Ειδικότερα, η συνταγματική ρύθμιση στο άρθρο 29§1 Σ. καθορίζει τις προϋποθέσεις ίδρυσης και λειτουργίας όσων πολιτικών κομμάτων εδρεύουν και δραστηριοποιούνται εντός της ελληνικής έννομης τάξης, συντίθενται από Έλληνες πολίτες και παρεμβαίνουν στο σχηματισμό της βούλησης των εγχώριων κρατικών οργάνων. Στην παραπάνω συνταγματική ρύθμιση δεν περιλαμβάνονται αλλοδαπά πολιτικά κόμματα.

Η αξιολόγηση αλλοδαπού πολιτικού κόμματος, επειδή δε μπορεί να θεωρηθεί ότι υπάγεται στα συνήθη πεδία ενδιαφέροντος των δικαστικών λειτουργών, θα ενεργοποιούσε ενδεχομένως τη ρήτρα του άρθρου 91§2 περ. δ) ΚΟΔΚΔΛ, εφόσον προκύπτουν υπόνοιες για το κατά πόσο τηρήθηκε η υποχρέωση αυτοσυγκράτησης από τον δικαστικό.

Πιο περίπλοκη φαίνεται να είναι η αντιμετώπιση της προβληματικής για το λεγόμενο ευρωπαϊκό πολιτικό κόμμα.

Ως ευρωπαϊκό πολιτικό κόμμα ορίζεται, κατ' αρχάς, η ένωση προσώπων η οποία διαθέτει πλέον συγκεκριμένη νομική υπόσταση στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη, από το συνδυασμό των άρθρων 10§4 ΣΕΕ και 224 ΣΛΕΕ. Αυτές οι γενικές ρυθμίσεις εξειδικεύονται βάσει του

---

⁷⁶ Λόγου χάριν, δικαστικός λειτουργός δικαιούται να ασκήσει δημόσια κριτική για τον τρόπο με τον οποίο εκπληρώνει τα καθήκοντά του ο πρόεδρος της Βουλής (που είναι συνηθέστερα και υψηλόβαθμο ιεραρχικά κομματικό στέλεχος), υπό την πλήρωση και των άλλων προϋποθέσεων για τη δημόσια έκφραση γνώμης που τίθενται στις ουσιαστικές πειθαρχικές διατάξεις του ΚΟΔΚΔΛ. Πολύ περισσότερο, μπορεί να διατυπώσει την αντίθετη γνώμη του για νομική άποψη ή απόφαση που έλαβε ο πρόεδρος της Βουλής. Αντίθετα, η δημόσια έκφραση της γνώμης του δικαστικού λειτουργού καθίσταται επίμεμπτη, υπό την έννοια των άρθρων 29§3 εδ. α' Σ και 91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ, όταν περιλαμβάνει και αξιολόγηση της κομματικής ένταξης του προέδρου της Βουλής.

Κανονισμού 1141/2014 (“*Σχετικά με το καθεστώς και τη χρηματοδότηση των ευρωπαϊκών πολιτικών κομμάτων και των ευρωπαϊκών πολιτικών*”)⁷⁷.

Το ευρωπαϊκό πολιτικό κόμμα δραστηριοποιείται διαθέτοντας σκοπό εκπλήρωσης συγκεκριμένου πολιτικού προγράμματος. Διαφοροποιείται, όπως είναι προφανές, από το εγχώριο ως προς τη σύνθεσή του, επειδή αποτελείται από εσωτερικά πολιτικά κόμματα των κρατών – μελών της ΕΕ⁷⁸.

Με τη λειτουργία των ευρωπαϊκών πολιτικών κομμάτων συνδυάζεται και η σύσταση των περισσότερων κοινοβουλευτικών ομάδων του ευρωπαϊκού κοινοβουλίου⁷⁹.

Μεταξύ των απαιτούμενων προϋποθέσεων σύστασης ευρωπαϊκού πολιτικού κόμματος είναι και η καταχώριση στην αρμόδια “*Αρχή για τα ευρωπαϊκά πολιτικά κόμματα και τα ευρωπαϊκά πολιτικά ιδρύματα*”⁸⁰. Επίσης, τα κόμματα που είναι μέλη του ευρωπαϊκού πολιτικού κόμματος υποχρεούνται να διατηρούν κοινοβουλευτική εκπροσώπηση στο ένα τέταρτο τουλάχιστον των κρατών – μελών της ΕΕ⁸¹.

Περαιτέρω, σύμφωνα με το άρθρο 12§2 ΧΘΔΕΕ, παρέχεται υπερνομοθετικής ισχύος προστασία των δικαιωμάτων της συνένωσης σε ευρωπαϊκό πολιτικό κόμμα και της συμμετοχής σε συνάθροιση, φορέας διοργάνωσης της οποίας είναι ευρωπαϊκό κόμμα⁸².

Το ευρωπαϊκό πολιτικό κόμμα έχει αυτοτελή νομική προσωπικότητα. Με τη σύστασή του αποκτά συνεπώς αυτόνομη δικαιοπρακτική ικανότητα για τις αρχές του συνόλου των κρατών – μελών, εσωκομματική οργάνωση και εδρεύει σε κράτος – μέλος της ΕΕ. Ως προς τα θέματα που ανακύπτουν από τη συμμετοχή αυτών των συσσωματώσεων στις εκλογικές διαδικασίες, καθώς και από την υλοποίηση προεκλογικών δραστηριοτήτων εντός κράτους – μέλους, αυτά εναπόκεινται στην αποκλειστική δικαιοδοσία των εσωτερικών αρχών⁸³.

Σημειώνεται ότι, δεν έχει καταγραφεί έως τώρα αυτόνομη δραστηριοποίηση των ενωσιακών κομμάτων στην Ελλάδα, παρά το γεγονός ότι τα κυριότερα ελληνικά πολιτικά κόμματα είναι μέλη ευρωπαϊκών πολιτικών κομμάτων. Προβλέπεται επίσης η δυνατότητα για ένα εγχώριο κόμμα να εγγραφεί σε ευρωπαϊκό με την ιδιότητα του παρατηρητή και όχι του πλήρους μέλους.

⁷⁷ Κανονισμός (ΕΕ, ΕΥΡΑΤΟΜ) αριθ. 1141/2014 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 22ας Οκτωβρίου 2014 “*Σχετικά με το καθεστώς και τη χρηματοδότηση των ευρωπαϊκών πολιτικών κομμάτων και των ευρωπαϊκών πολιτικών*” – Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, L 317, 4. 11. 2014, σελ. 1 επ. Βλ. επιπλέον Επικαιρότητα, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Τα πολιτικά κόμματα και τα πολιτικά ιδρύματα σε ευρωπαϊκό επίπεδο, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.europarl.europa.eu/news/el/faq/3/ti-einai-ta-politika-kommata-kai-ta-politika-idrumata-se-europaiko-epipedo>

⁷⁸ Χωρίς ωστόσο να αποκλείεται η προσχώρηση σε αυτό και μεμονωμένων φυσικών προσώπων –Επικαιρότητα, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ό. π.

⁷⁹ Ενδεικτικά, σε αυτή την κατηγορία ενωσιακών πολιτικών συσσωματώσεων ανήκουν το “Ευρωπαϊκό Λαϊκό Κόμμα”, το “Κόμμα της Ευρωπαϊκής Αριστεράς” κτλ.

⁸⁰ Η παραπάνω Αρχή τέθηκε σε λειτουργία το 2016 – Επικαιρότητα, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ό. π.

⁸¹ Επικαιρότητα, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ό. π.

⁸² Κατά την προαναφερόμενη διάταξη ορίστηκε ότι: «*Τα πολιτικά κόμματα, στο επίπεδο της Ένωσης, συμβάλλουν στην έκφραση της πολιτικής βούλησης των πολιτών της Ένωσης*», ενώ το άρθρο 12 ΧΘΔΕΕ συνιστά τη νομική βάση πρόβλεψης γενικά των δικαιωμάτων της συνάθροισης και της συνένωσης. Υπενθυμίζεται ότι, από το χρόνο έναρξης ισχύος της Συνθήκης της Λισαβόνας (01.12.2009), ο ΧΘΔΕΕ έχει αποκτήσει νομική ισχύ ισόκυρη με την αντίστοιχη τυπική δύναμη των ιδρυτικών συνθηκών της ΕΕ – Α. ΚΟΥΤΣΑΥΤΗ, Άρθρο 12, Ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι, σε Β. ΤΖΕΜΟΣ (επιμ.), Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (Ερμηνεία κατ’ άρθρο), Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σελ. 159 και 161.

⁸³ Κανονισμός (ΕΕ, ΕΥΡΑΤΟΜ) αριθ. 1141/2014, ό. π., σελ. 3 και 6 επ.

Στο ελληνικό δίκαιο δεν έχει ακόμη ρυθμιστεί πλαίσιο μέσα από το οποίο θα δραστηριοποιούνται τα ευρωπαϊκά πολιτικά κόμματα, χωρίς να αποκλείεται σχετική νομοθετική πρόβλεψη στο μέλλον, βάσει του άρθρου 28§§2 και 3 Σ.⁸⁴

Ωστόσο, η οργανική σύνδεση αρκετών ελληνικών πολιτικών κομμάτων με τα ευρωπαϊκά έχει ήδη λάβει εκτενή δημοσιότητα.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, δημόσια έκφραση γνώμης από δικαστικό λειτουργό η οποία θα περιλαμβάνει ονομαστική και αξιολογική αναφορά υπέρ ή κατά ευρωπαϊκού πολιτικού κόμματος οφείλει, πιο σωστά, να εξομοιωθεί με την πειθαρχικά μεμπτή αναφορά σε ελληνικό πολιτικό κόμμα.

ε. Η δημόσια έκφραση γνώμης ως προς ορισμένη πολιτική ιδεολογία

Η έννοια της απαγόρευσης των κομματικών εκδηλώσεων δε μπορεί να διασταλεί ώστε να συμπεριλάβει και την περίπτωση της δημόσιας έκφρασης πολιτικής ιδεολογίας.

Η δημόσια έκφραση πολιτικής γνώμης αποτελεί, κατ' αρχήν, σύννομη επιλογή κατά την εξωπηρεσιακή συμπεριφορά όσων υπάγονται στους απαγορευτικούς κανόνες του άρθρου 29§3 Σ. Το επιτρεπτό στηρίζεται (και εν προκειμένω) στο συνδυασμό των άρθρων 14§1 Σ. και 10§1 ΕΣΔΑ. Επίσης, όπως πρόκειται να εξηγηθεί στη συνέχεια, η σχετική πρόβλεψη του άρθρου 91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ (όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) δεν επιβάλλει a priori την αποχή των δικαστικών από τη συμμετοχή στη δημόσια πολιτική συζήτηση.

Ο τρόπος όμως με τον οποίο δημοσιοποιείται η πολιτική ιδεολογία του δικαστικού λειτουργού μπορεί να μη συμβαδίζει με το κανονιστικό περιεχόμενο της αρχής της δικαστικής αμεροληψίας, οπότε απαιτείται στάθμιση των συγκρουόμενων αγαθών.

Για τέτοια περίπτωση θα πρόκειται ιδίως όταν η εξωτερίκευση της πολιτικής γνώμης συντελεστεί σε μέσο μαζικής επικοινωνίας και όχι στο πλαίσιο των διαπροσωπικών επαφών του δικαστικού λειτουργού. Στο ενδεχόμενο αυτό, είναι αυξημένη η πιθανότητα επιβολής πειθαρχικού ή δικαστικού ελέγχου προκειμένου να διαπιστωθεί εάν ο φορέας που δημοσιοποιεί την πολιτική του γνώμη τήρησε την προϋπόθεση για αυτοσυγκράτηση και μετριοπάθεια στο δημόσιο λόγο.

Όπως αναφέρθηκε, η πειθαρχική ή δικαστική διερεύνηση ως προς τη διαφύλαξη της αυτοσυγκράτησης στηρίζεται στη νομοτυπική υπόσταση του άρθρου 91§2 περ. δ) ΚΟΔΚΔΛ, δηλαδή θα πρέπει να υπάρχουν ενδείξεις στοιχειοθέτησης "απρεπούς" εξωπηρεσιακής συμπεριφοράς δικαστικού λειτουργού. Αντίθετα, η περιλαμβανόμενη στο άρθρο 91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ μείωση του κύρους της δικαιοσύνης ως περιορισμός στη δημόσια έκφραση γνώμης δε σχετίζεται με την ελεγχόμενη περίπτωση, προϋποθέτοντας δόλο που συνίσταται σε προφανή σκοπό.

Υποκατηγορία του πολιτικού λόγου μπορεί να αποτελέσει και η αναφορά σε ιστορικά γεγονότα. Αυτό θα συμβαίνει ειδικότερα στις περιπτώσεις κατά τις οποίες δικαστικός λειτουργός αξιολογεί γεγονότα κυρίως από τη σύγχρονη πολιτική ιστορία. Όταν επίσης αξιοποιεί ή επικρίνει την ιστοριογραφική προσέγγιση που έχει υιοθετηθεί από πολιτικά κόμματα⁸⁵.

⁸⁴ Γ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Δίκαιο των πολιτικών κομμάτων, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1994, σελ. 30 επ.

⁸⁵ Σαφής διασταύρωση μεταξύ του ιστορικού λόγου και της εξωτερίκευσης αξιολογικής γνώμης περί πολιτικών ιδεολογιών θα συντρέχει για παράδειγμα εάν δικαστικός λειτουργός αναφερθεί δημόσια στα γεγονότα του ελληνικού εμφυλίου πολέμου.

Η δημόσια έκφραση γνώμης δικαστικού λειτουργού για ιστορικά γεγονότα αντιμετωπίζεται με τις ίδιες προϋποθέσεις του επιτρεπτού και τους περιορισμούς που ισχύουν γενικά ως προς τη δημόσια έκφραση πολιτικής γνώμης.

Αυτό διότι, από το κανονιστικό περιεχόμενο τόσο της απαγόρευσης του άρθρου 29§3 εδ. α' Σ. όσο και της ρύθμισης του άρθρου 91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ, ούτε εδώ προκύπτει κώλυμα για το δικαστικό να εκφέρει δημόσια γνώμη για ιστορικά γεγονότα. Νομοθετική επιβολή της καθολικής απαγόρευσης των ιστορικών αναφορών θα έθιγε τον πυρήνα του δικαιώματος στην ελεύθερη έκφραση γνώμης.

Σε όλες τις περιπτώσεις δημόσιας εξωτερίκευσης πολιτικού λόγου, το επιτρεπτό ή μη της έκφρασης γνώμης δεν εξαρτάται από τον περιστασιακό ή συστηματικό χαρακτήρα που αυτή λαμβάνει, με αποτέλεσμα αξιόμηπη να μπορεί να κριθεί ακόμη και η μεμονωμένη εκδήλωση, ενόψει του άρθρου 91§2 περ. δ) ΚΟΔΚΔΛ.

Ανακύπτει προβληματισμός για το σε ποιο βαθμό δικαστικός δικαιούται να δημοσιοποιήσει την τοποθέτησή του στο λεγόμενο άξονα "αριστεράς" και "δεξιάς". Δε θα πρόκειται για κομματική εκδήλωση με την στενή έννοια του όρου, επομένως δεν τίθεται ζήτημα εφαρμογής του υπό μελέτη απαγορευτικού κανόνα. Και εδώ, η λύση θα μπορούσε να αναζητηθεί μέσω του καθήκοντος αυτοσυγκράτησης κατά την εξωπηρεσιακή συμπεριφορά, δηλαδή του άρθρου 91§2 περ. δ) ΚΟΔΚΔΛ⁸⁶.

στ. Η συμμετοχή δικαστικού λειτουργού σε συνάθροιση οργανωμένη από πολιτικό κόμμα

Ως κομματική συνάθροιση ορίζεται αρχικά εκείνη η οποία οργανώνεται με την ευθύνη πολιτικού κόμματος ή εκείνη στην οποία το πολιτικό κόμμα είναι μεταξύ των περισσότερων φορέων οργάνωσης, ανεξάρτητα από το επιμέρους περιεχόμενό της⁸⁷.

Κομματική οφείλει να θεωρηθεί και συνάθροιση η οποία έχει ως βασικό φορέα οργάνωσής της έστω και μεμονωμένο πρόσωπο ή πρόσωπα που κατέχουν ορισμένη κομματική ιδιότητα. Υπό την πρόσθετη προϋπόθεση, τα πρόσωπα αυτά να είναι προβεβλημένα κομματικά στελέχη ή μέλη⁸⁸ ή να είναι μέλη κοινοβουλευτικής ή ευρωκοινοβουλευτικής ομάδας κόμματος ή να έχουν την ιδιότητα υποψήφιου βουλευτή ή ευρωβουλευτή. Θα πρέπει να διαπιστώνεται σωρευτικά ότι η συνάθροιση σχετίζεται με την εξυπηρέτηση συγκεκριμένων κομματικών σκοπών.

Συνάθροιση μπορεί να αποκτήσει κομματικό χαρακτήρα ακόμη και εάν στους φορείς οργάνωσής της δε συγκαταλέγεται ορισμένο κόμμα. Θα πρόκειται, δηλαδή, για συνάθροιση στην οποία, είτε από την αρχή είτε κατά τη διάρκειά της, οι υπεύθυνοι οργάνωσης

---

⁸⁶ Εντελώς ενδεικτικά, για τον καθορισμό της έννοιας της πολιτικής ιδεολογίας βλ. C. FUNDERBURK, R. THOBABEN, *Political ideologies (Left, Center, Right)*, δεύτερη έκδοση, Εκδ. Harper Collins College Publishers, 1994, σελ. 1 επ., R. EATWELL, *Introduction: What are political ideologies?*, σε R. EATWELL, A. WRIGHT, *Contemporary political ideologies*, δεύτερη έκδοση, Εκδ. Pinter, London and New York, 1999, σελ. 1 επ. και 17, Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, *Σύνταγμα και πολιτική πραγματικότητα – Κείμενα για την διαλεκτική σχέση δικαίου και πολιτικής*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1980, σελ. 17, Δ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοφρόνων (Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922 – 1967)*, Εκδ. Σαββάλας, 2006, σελ. 32, Δ. ΔΗΜΟΥΛΗΣ, *Ο νομικός – πολιτικός πραγματισμός ως μέθοδος συνταγματικής ερμηνείας*, σε ΕφαρΔΔ, τχ. 1, 1992, σελ. 420, υποσημ. 68.

⁸⁷ Συνεπώς, ακόμη και εάν η συνάθροιση αποτελεί, λόγου χάριν, στο σύνολό της εκδήλωση με επιστημονικό περιεχόμενο, θα εξακολουθεί να εντάσσεται στην κατηγορία των κομματικών συναθροίσεων, λόγω της ανάληψης της διοργάνωσής της από πολιτικό κόμμα.

⁸⁸ Ο πειθαρχικός ή ο δικαστικός έλεγχος θα πρέπει να συνεκτιμήσει τα διδάγματα της κοινής πείρας για τη διακρίβωση και αυτής της υποθετικής περίπτωσης.

επικεντρώνονται στην ευμενή ή δυσμενή αξιολόγηση ενός ή περισσότερων πολιτικών κομμάτων.

Η παθητική συμμετοχή δικαστικού λειτουργού στις συναθροίσεις αυτές είναι, κατ' αρχήν, επιτρεπτή.

Με τον όρο παθητική συμμετοχή νοείται εκείνη η μορφή συμμετοχής η οποία αναλώνεται αποκλειστικά στην παρακολούθηση των γεγονότων της συνάθροισης.

Το δικαίωμα στην παθητική συμμετοχή αντλείται από την προστασία του πυρήνα του γενικού δικαιώματος στη συνάθροιση κατ' άρθρο 11§1 Σ., με συνέπεια να μην εφαρμόζεται η απαγόρευση των κομματικών εκδηλώσεων.

Η εξασφάλιση του δικαιώματος δικαστικού λειτουργού προς παθητική συμμετοχή σε κομματική συνάθροιση στηρίζεται και στο άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ, όπου και προστατεύεται η παθητική μορφή του δικαιώματος στην πληροφορία, ως μία επιμέρους εκδήλωση του δικαιώματος στην ελευθερία έκφρασης γνώμης⁸⁹.

Η προστασία της παθητικής συμμετοχής εκτείνεται και όταν ο δικαστικός λειτουργός συμμετάσχει σε περισσότερες της μίας συναθροίσεις.

Το ζήτημα της παθητικής συμμετοχής αποτέλεσε αντικείμενο προβληματισμού στο πλαίσιο του εγχώριου επιστημονικού διαλόγου.

Ιδιαίτερα πριν από τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, εξετάστηκε το κατά πόσο η παθητική συμμετοχή δημοσίου υπαλλήλου σε συνάθροιση οργανωμένη από κόμμα θα μπορούσε να υπαχθεί στη νομοτυπική υπόσταση πειθαρχικού αδικήματος. Φαίνεται να επικράτησε η γνώμη που υποστηρίζει το επιτρεπτό της παθητικής συμμετοχής σε κομματική εκδήλωση⁹⁰.

Η πειθαρχική και δικαστική διερεύνηση δεσμεύεται και εδώ για εφαρμογή της συσταλτικής ερμηνείας των περιορισμών, όπως επιβάλλεται από το αρνητικό περιεχόμενο της συνταγματικής προστασίας των συναθροίσεων.

Αντίθετα, η άσκηση από δικαστικό λειτουργό επιμέρους δικαιωμάτων τα οποία απορρέουν από τη συνταγματική προστασία του δικαιώματος στη συνάθροιση μεταβάλλουν την εξωπηρεσιακή συμπεριφορά του σε πειθαρχικά επίμεμπτη. Έτσι, δικαστικός δεν επιτρέπεται να είναι μεταξύ των προσώπων που με οποιοδήποτε τρόπο οργανώνουν ή και διευθύνουν κομματική συνάθροιση.

Απαγορευμένη κομματική εκδήλωση θα συνιστά και η συμπεριφορά δικαστικού λειτουργού που συνίσταται στην επίδειξη του εμβλήματος ή και άλλων διακριτικών γνωρισμάτων του κόμματος ή να προβαίνει στη λόγω ή έργω αναγγελία των θέσεων του πολιτικού κόμματος για

⁸⁹ Ι. ΣΑΡΜΑΣ, Ελευθερία με υπεροχή του δικαίου (Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2003, σελ. 171 επ.

⁹⁰ Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων (II. Δικαιώματα και υποχρεώσεις των στρατιωτικών) – Δημοσιεύματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1992, σελ. 208 επ., Γ. ΔΡΟΣΟΣ, Η νομική θέση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1982, σελ. 264 επ., Α. ΤΑΧΟΣ, Θεμελιώδεις υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1981, σελ. 207, Β. ΣΚΟΥΡΗΣ, Α. ΤΑΧΟΣ, Ειδικό Διοικητικό Δίκαιο (Δημοσίο – υπαλληλικό Δίκαιο), Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1985, σελ. 113. Σχετικά με την αντίθετη άποψη, σύμφωνα με την οποία ο επιλήψιμος χαρακτήρας της εκδήλωσης μπορεί να στοιχειοθετείται και στο ενδεχόμενο της απλής παθητικής παρουσίας κρατικού λειτουργού ή υπαλλήλου σε κομματική συνάθροιση πρβλ. Θ. ΞΗΡΟΣ, Το δικαίωμα πολιτικής συσσωμάτωσης, σε Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ (επιμ.), Θεμελιώδη δικαιώματα, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 684, ενώ η υπέρ της απαγόρευσης ερμηνευτική κατεύθυνση φαίνεται να υιοθετείται επί του προκειμένου, με έμμεσες αναφορές, και από τον Χ. Χρυσανθάκη σε Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗΣ, Τα πολιτικά δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων. Το ζήτημα της κομματικής δραστηριότητας, σε Το Σύνταγμα και τα πολιτικά δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, σελ. 64 επ., Γ. ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Το δικαίωμα του συνέρχεσθαι στο ελληνικό, γαλλικό και αγγλικό δημόσιο δίκαιο, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1995, σελ. 51 επ.

όσο χρόνο διαρκεί η κομματική συνάθροιση. Οι παραπάνω ενέργειες είναι επιλήψιμες ανεξάρτητα από το χρόνο και τον τόπο που θα πραγματοποιηθούν, με εξαίρεση την προστατευόμενη ιδιωτική σφαίρα του δικαστικού⁹¹.

Ο κανόνας της επιτρεπτής παθητικής συμμετοχής δικαστικού λειτουργού σε κομματική συνάθροιση υποχωρεί και όποτε τέτοια συνάθροιση πραγματοποιηθεί μετά από τη χορήγηση ονομαστικών προσκλήσεων. Αυτή η μορφή συμμετοχής αποφασίζεται από τα πολιτικά κόμματα, αναφορικά συνήθως με την πραγματοποίηση συνεδρίων, συνδιασκέψεων κλπ.

Ένα άλλο ζήτημα το οποίο προέκυψε από τις επεξεργασίες της εγχώριας θεωρίας είναι η εξάρτηση του σύννομου της συμμετοχής σε κομματικές συναθροίσεις από το εάν αυτές διεξάγονται κατά τη διάρκεια ή όχι προεκλογικής περιόδου (βουλευτικών ή ευρωβουλευτικών εκλογών).

Σύμφωνα με μία άποψη, η συμμετοχή σε κομματική συνάθροιση προκειμένου να μην είναι επίμεμπτη θα πρέπει να συντελείται αποκλειστικά εντός προεκλογικής περιόδου. Η άποψη αυτή φαίνεται να μην επικαλείται ειδική νομική βάση αλλά το επιχείρημα ότι, η ανάγκη ενημέρωσης για τις θέσεις των πολιτικών κομμάτων καλύπτεται κατά την προεκλογική δραστηριότητά τους.

Η απαίτηση όμως για συστατική ερμηνεία των περιορισμών που τίθενται στο συνταγματικό δικαίωμα στη συνάθροιση δεν επηρεάζεται, ορθότερα, από το κριτήριο της διάρκειας της τυπικής προεκλογικής περιόδου. Υπέρ αυτής της γνώμης συνηγορεί και η απουσία επιφύλαξης νόμου στη διάταξη του άρθρου 29§3 εδ. α' Σ.

Επομένως, δε θα καταστεί πειθαρχικά αξιόμεμπτη η συμπεριφορά δικαστικού λειτουργού που συνίσταται σε παθητική του παρουσία σε κομματική συνάθροιση, με την ταυτόχρονη τήρηση της αυτοσυγκράτησης, η οποία διεξάγεται έστω και εκτός προεκλογικής περιόδου⁹².

Επισημαίνεται ότι, η κατ' άρθρο 11§1 Σ. προστασία δε συστέλλεται ενόψει της ύπαρξης ποικίλων δυνατοτήτων παθητικής πληροφόρησης για τις θέσεις των πολιτικών κομμάτων (όπως είναι αυτή που γίνεται μέσω του διαδικτύου).

Τα αντίθετα οφείλουν όμως να γίνουν δεκτά με τυχόν συμμετοχή δικαστικού σε κινητή συνάθροιση, στην οποία τουλάχιστον ένας από τους φορείς οργάνωσης είναι πολιτικό κόμμα ή έχει ως σκοπό την εκδήλωση υποστήριξης ή αντίθεσης προς πολιτικό κόμμα.

Η ελεγχόμενη συνταγματική προστασία παύει να ισχύει είτε όταν αρχικός σκοπός των υπεύθυνων της συνάθροισης είναι αυτή να μεταβληθεί σε κινητή είτε όταν σταθερή συνάθροιση τρέπεται μεταγενέστερα σε κινητή και από το χρόνο που άρχισε η κινητή συνάθροιση. Σύμφωνα και με τα διδάγματα της κοινής πείρας, οι συμμετέχοντες σε κινητή συνάθροιση στηρίζουν πιο ενεργά (σε σχέση με την ακίνητη) το σκοπό που προβάλλεται από τους υπεύθυνους της οργάνωσής της.

Τέλος, το πειθαρχικά αξιόμεμπτο ή όχι της περιγραφόμενης εξουπηρεσιακής συμπεριφοράς δεν εξαρτάται από τη δημοσιοποίηση ή μη της δικαστικής ιδιότητας προς τους άλλους συμμετέχοντες στη συνάθροιση. Ενδεχόμενη δημοσιοποίησή της θα προκαλούσε την επίταση της πειθαρχικής ευθύνης του συμμετέχοντος δικαστικού στην κομματική συνάθροιση. Η επιβάρυνση αυτή θα κριθεί στο στάδιο της επιμέτρησης των πειθαρχικών ποινών (άρθρο 91§3 ΚΟΔΚΔΛ).

⁹¹ Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Συνταγματικό Δίκαιο – Ατομικά Δικαιώματα, τέταρτη έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2012, σελ. 578 επ., Γ. ΔΡΟΣΟΣ, ό. π., σελ. 264 επ., Γ. ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, ό. π., σελ. 51 επ.

⁹² Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Ε. Ε., 2015, σελ. 291 επ., Γ. ΔΡΟΣΟΣ, ό. π., σελ. 264 επ.

ζ. Η εκφορά γνώμης από δικαστικό λειτουργό σχετικά με δημοτικές, περιφερειακές παρατάξεις και παρατάξεις συνδικαλιστικών οργανώσεων

Οι δικαστικοί λειτουργοί διατηρούν το δικαίωμα να δημοσιοποιήσουν αξιολογική αναφορά σε σχέση με ορισμένη παράταξη δημοτικού ή περιφερειακού συμβουλίου, καθώς και γνώμη όσον αφορά συνδικαλιστική παράταξη ή συνδικαλιστική οργάνωση.

Η δημόσια εκδήλωση γνώμης δικαστικού λειτουργού υπέρ ή κατά παράταξης η οποία μετέχει ήδη στη σύνθεση δημοτικού ή περιφερειακού συμβουλίου ή έναντι υποψήφιου εκλογικού συνδυασμού δημοτικών ή περιφερειακών εκλογών είναι, κατ' αρχήν, επιτρεπτή. Ο σύννομος χαρακτήρας αυτής της εξωυπηρεσιακής συμπεριφοράς στηρίζεται στη συσταλτική ερμηνεία των απαγορευτικών κανόνων σε συνταγματικά δικαιώματα, όπως ακριβώς ο προβλεπόμενος στο άρθρο 29§3 εδ. α' Σ.

Τα προηγούμενα ισχύουν επειδή οι δημοτικές, περιφερειακές και συνδικαλιστικές οργανώσεις ή παρατάξεις έχουν εμφανή ετερότητα με το θεσμό του πολιτικού κόμματος⁹³.

Η ανάγκη για συσταλτική ερμηνεία της απαγόρευσης του άρθρου 29§3 εδ. α' Σ. δε θα πρέπει να επηρεαστεί, ορθότερα, από την παρατηρούμενη ποικιλόμορφη διασύνδεση και παροχή υποστήριξης πολλών ελληνικών πολιτικών κομμάτων προς τις δημοτικές, περιφερειακές ή και τις συνδικαλιστικές οργανώσεις. Αντίθετη υπαγωγή θα προϋπέθετε την *contra constitutionem* διαστολή του νοήματος της συνταγματικής απαγόρευσης των κομματικών εκδηλώσεων⁹⁴.

Εξαίρεση θα πρέπει να γίνει δεκτή, αυτονόητα, μόνο στην περίπτωση κατά την οποία η δικαστική συμπεριφορά συσχετίζεται είτε ορισμένη παράταξη είτε στέλεχος της με το κόμμα στο οποίο πρόσκυνται.

η. Η εκφορά γνώμης δικαστικού λειτουργού σχετικά με την κυβέρνηση

Ζήτημα υπάρχει και ως προς το εάν δικαστικός λειτουργός επιτρέπεται να εκφέρει δημόσια αξιολογική γνώμη σχετικά με την κυβέρνηση;

Η απάντηση είναι και εδώ κατά κανόνα θετική, βάσει εκ νέου του συνδυασμού των άρθρων 14§1 Σ., 10§1 ΕΣΔΑ και 91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ. Όπως έγινε δεκτό και στις προηγούμενες περιπτώσεις, δε μπορεί να διασταλεί το νόημα του κατ' άρθρο 29§3 εδ. α' Σ. απαγορευτικού κανόνα, απουσία σχετικής επιφύλαξης υπέρ του νόμου. Η αξιολογική κρίση μπορεί να έχει ως αντικείμενο την κυβερνητική λειτουργία γενικά ή και την απόδοση του πρωθυπουργού ή ενός ή περισσότερων υπουργών.

Η ενάντια εκδοχή θα μπορούσε να προκαλέσει σύγχυση όσον αφορά το δικαίωμα των δικαστικών να δημοσιοποιούν τη θετική ή την αρνητική, νομική γνώμη τους σε σχέση με νόμους ή σχέδια νόμων. Ενώ θα συνέτρεχε ο κίνδυνος της ουσιαστικής αποτροπής τους από τη συμμετοχή στο δημόσιο διάλογο ("chilling effect") και μάλιστα σε ζητήματα στα οποία η δικαστική άποψη είναι σημαντική (ιδιαίτερα, όταν σκοπός της είναι η υποβολή διορθωτικών προτάσεων σε νομικά ζητήματα). Εξάλλου, πολύ σημαντικό μέρος της δημόσιας δραστηριότητας των εγχώριων δικαστικών ενώσεων περιλαμβάνει αναγκαία την άσκηση

⁹³ Σαφής η διάκριση της έννοιας του πολιτικού κόμματος από τις εδώ επισημαινόμενες κοινωνικές συσσωματώσεις την οποία τονίζει ο Ε. Βενιζέλος – Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Ε. Ε., 2015, σελ. 455.

⁹⁴ Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, ό. π., σελ. 455.

κριτικής και προτάσεων προς την κυβέρνηση, ενώ στην πράξη πολλές νομοπαρασκευαστικές επιτροπές έχουν ως μέλη τους δικαστικούς λειτουργούς⁹⁵.

Η αξιολόγηση του κυβερνητικού ή υπουργικού έργου από δικαστικό λειτουργό τίθεται υπό τον περιορισμό της μετριοπάθειας και τη δυναμική ενεργοποίηση της νομοτυπικής υπόστασης του άρθρου 91§2 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ.

Σε κάθε περίπτωση, το σύννομο της δημόσιας έκφρασης γνώμης παύει να ισχύει όταν δικαστικός αξιολογήσει το ένα ή περισσότερα κόμματα από τα οποία απαρτίζεται η κυβέρνηση ή κρίνει τη συντρέχουσα κομματική ιδιότητα του πρωθυπουργού ή των υπουργών. Κατά συνέπεια, η δημόσια γνώμη των δικαστικών θα πρέπει να σχετίζεται με τη λειτουργική διάσταση του κυβερνητικού έργου ή των προσώπων που απαρτίζουν την κυβέρνηση.

θ. Η έκφραση γνώμης δικαστικών λειτουργών στο διαδίκτυο

Η πρόσβαση στις ηλεκτρονικές υπηρεσίες του διαδικτύου συνιστά άσκηση ατομικού δικαιώματος, σύμφωνα με τη ρύθμιση του άρθρου 5Α§2 Σ. Για την παρούσα διερεύνηση, θα πρέπει να εξακριβωθεί πότε η χρήση από δικαστικό λειτουργό των υπηρεσιών του διαδικτύου είναι ιδιωτική ή, αντίθετα, δημόσια εκτός υπηρεσίας συμπεριφορά, ώστε να προσαρμοστεί ανάλογα και η νομική της μεταχείριση. Η απάντηση συνδέεται και με τα ιδιαίτερα τεχνικά γνωρίσματα των νέων μορφών διαδικτυακής αλληλόδρασης⁹⁶.

Όπως είναι γνωστό, οι συχνότερες μορφές εκδήλωσης γνώμης στο διαδίκτυο είναι τα ιστολόγια και, κυρίως πλέον, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, η πολυμορφία και η χρήση των οποίων επεκτείνονται συνεχώς.

Το ιστολόγιο αποτελεί μορφή ιστοσελίδας με σκοπό την έκφραση γνώμης ή διάδοση πληροφορίας κτλ., ιδίως μέσω της ηλεκτρονικά εμφανιζόμενης “χρονοσειράς” αναρτήσεων. Η

---

⁹⁵ Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Σύνταγματικό Δίκαιο – Ατομικά Δικαιώματα, τέταρτη έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2012, σελ. 342 επ., Κ. ΜΕΝΟΥΔΑΚΟΣ, Ο δημόσιος λόγος για τη δικαιοσύνη, σε Μ. ΠΙΚΡΑΜΕΝΟΣ (επιμ.), Ο δημόσιος λόγος για τη δικαιοσύνη, Εταιρία Ελλήνων Δικαστικών Λειτουργών για τη Δημοκρατία και τις Ελευθερίες – Ημερίδα 3^{ης} Νοεμβρίου 2017, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2018, σελ. 35 επ. Πρβλ. και εδώ τα γενικά περί το οριοθετημένο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 29§3 εδ. α’ Σ. Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Μαθήματα Σύνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Ε. Ε., 2015, σελ. 455. Από τη νομολογία βλ. ΑΠ 1684/86, Τμ. Στ’, ΝοΒ, τ. 35, τχ. 2, 1987, σελ. 221. Επίσης, Β. ΤΙΜΠΑΝΟΥ, Μπορούν οι εισαγγελείς να σχολιάζουν;, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://tsakyrakis.wordpress.com/2012/12/17/%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%83-%CE%B5%CE%BB%CE%B5%CF%85%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%85-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1/>. Η εδώ υποστηριζόμενη άποψη εκφράζεται και από την Ένωση Δικαστών και Εισαγγελέων, σε σχετική ανακοίνωση του φορέα – Ανακοίνωση με θέμα την ελευθερία έκφρασης Δικαστικού Λειτουργού, της 26^{ης} Φεβρουαρίου 2016, Ένωση Δικαστών και Εισαγγελέων, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://ende.gr/anakoinosi-me-thema-tin-elftheria-ekfrasis-dikastikoy-leitourgoy/>

⁹⁶ Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Σύνταγματικό Δίκαιο – Ατομικά Δικαιώματα, τέταρτη έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2012, σελ. 348, Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, τέταρτη έκδοση, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 330 επ., Β. ΚΑΡΑΚΩΣΤΑΣ, Το Σύνταγμα (Ερμηνευτικά σχόλια – νομολογία), Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2006, σελ. 343, Ι. ΠΓΛΕΖΑΚΗΣ, Ελευθερία έκφρασης και ανωνυμία στο Διαδίκτυο: το παράδειγμα των ιστολογίων, ΔιΜΕΕ, τχ. 3, 2011, σελ. 318 επ., Π. ΜΑΝΤΖΟΥΦΑΣ, Νομικά ζητήματα από την χρήση του διαδικτύου – Η ελευθερία της έκφρασης στα ιστολόγια, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: https://www.constitutionalism.gr/wp-content/uploads/2016/03/2016_%CE%9C%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B6%CE%BF%CF%8D%CF%86%CE%B1%CF%82_%CE%9D%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AC-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%B2%CE%BB%CE%AE%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%B4%CE%AF%CE%BA%CF%84%CF%85%CE%BF.pdf

διαμόρφωση του περιεχομένου των αναρτήσεων επαφίεται στη διακριτική ευχέρεια του διαχειριστή της ιστοσελίδας⁹⁷.

Στη συνήθη μορφή του, διαχειριστής ενός ιστολογίου είναι μεμονωμένο πρόσωπο. Το μέσο αυτό έχει διαδραστικό χαρακτήρα, γιατί χορηγείται η τεχνική ευχέρεια για καταγραφή και δημοσίευση σχολιασμού σε αναρτήσεις. Δηλαδή, της δυνατότητας είτε του διαχειριστή είτε των ηλεκτρονικών επισκεπτών του ιστολογίου να αφήνουν σχόλια, χωρίς περιορισμό ως προς το περιεχόμενό τους⁹⁸.

Οι δικαστικοί λειτουργοί δικαιούνται να διατηρούν ιστολόγια, ακόμη και προσαρμοσμένα απόλυτα στις προσωπικές τους προτιμήσεις. Δικαιούνται ακόμη να προβαίνουν στη δημοσίευση σχολίων σε αναρτήσεις ή και τη δημιουργία ηλεκτρονικού διαλόγου με άλλους διαδικτυακούς χρήστες, βάσει του δικαιώματος συμμετοχής στη διαδικτυακά προσβάσιμη πληροφορία, που κατοχυρώνεται στο άρθρο 5Α§2 Σ.

Η δημοσιοποίηση στο διαδίκτυο της δικαστικής ιδιότητας σε οποιοδήποτε χρονικό σημείο προκαλεί για το δικαστικό λειτουργό την ενεργοποίηση του συνόλου των περιοριστικών ρυθμίσεων ως προς τη δημόσια έκφρασή του, και ιδιαίτερα την υποχρέωσή του να μην εκδηλωθεί υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος, ενόψει και της απαγόρευσης του άρθρου 29§3 εδ. α' Σ.

Η αξιοποίηση των υπηρεσιών του ιστολογίου και η διάδραση με άλλους χρήστες έχει το στοιχείο της δημοσιότητας, χωρίς να επιδρά στο τελευταίο η έκταση της επισκεψιμότητας στην κάθε ιστοσελίδα. Ο δημόσιος χαρακτήρας αυτών των διαδικτυακών δραστηριοτήτων δικαιολογείται επειδή σε αυτές παρατηρείται, από τεχνική άποψη, η άμεση μεταβίβαση πληροφοριών από το περιεχόμενο του ιστολογίου σε άλλες διαδικτυακές διευθύνσεις. Χωρίς αυτή η πιθανότητα μεταβίβασης να μπορεί να ελεγχθεί πλήρως από τυχόν όρια τα οποία τίθενται από τον υπεύθυνο της διαχείρισης του ιστολογίου.

Επιπλέον, στο ενδεχόμενο κομματικής εκδήλωσης από δικαστικό λειτουργό μέσα από επώνυμο μήνυμά του σε ιστολόγιο, ο δικαστικός – υποκείμενο του μηνύματος δε διαθέτει, κατ' αρχήν, την ευχέρεια αποτροπής της πολλαπλής αναπαραγωγής του μηνύματός του στο διαδίκτυο.

Περαιτέρω, η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης διέπεται από ορισμένα ειδικά γνωρίσματα, που ενισχύουν την πιθανότητα της διαδικτυακής έκθεσης της προσωπικότητας και των πεποιθήσεων του χρήστη.

Τα γνωρίσματα αυτά είναι, μεταξύ άλλων, η παροχή δυνατότητας στο χρήστη για δημιουργία προσωποποιημένου προφίλ, καθώς και ο έντονα διαδραστικός χαρακτήρας των σχετικών εφαρμογών, λόγω της παροχής πρόσβασης στο περιεχόμενο των ατομικών προφίλ άλλων χρηστών, της πλατφόρμας ανάρτησης σχολίων και ανταλλαγής μηνυμάτων ή διαθέσιμου οπτικοακουστικού υλικού μεταξύ των χρηστών, της δημιουργίας ειδικότερων κοινοτήτων χρηστών με συνδετικό στοιχείο την ύπαρξη ομοειδών ενδιαφερόντων κτλ.

Είναι επομένως δυνατή η ταχύτατη μετάδοση πληροφοριών, ακόμη και εκτός του ηλεκτρονικού περιβάλλοντος της πλατφόρμας του κάθε μέσου κοινωνικής δικτύωσης.

---

⁹⁷ Ι. ΠΓΓΛΕΖΑΚΗΣ, ό. π., σελ. 317.

⁹⁸ Π. ΜΑΝΤΖΟΥΦΑΣ, ό. π., Ι. ΠΓΓΛΕΖΑΚΗΣ, ό. π., σελ. 317 επ.

Στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης υπάρχει επίσης η δυνατότητα του χρήστη να αξιοποιεί τις παρεχόμενες υπηρεσίες αλληλεπίδρασης, είτε ανώνυμα είτε με χρήση ψευδώνυμου, πλην βέβαια της επιλογής της επώνυμης περιήγησης⁹⁹.

Οι δικαστικοί λειτουργοί δικαιούνται έτσι ακόμη και της διατήρησης επώνυμων προσωπικών λογαριασμών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, βάσει του άρθρου 5Α§2 Σ.

Το εάν ο δικαστικός επιλέγει την επώνυμη ή ανώνυμη χρήση του μέσου απασχολεί, διότι στην περίπτωση της ανώνυμης ή ψευδώνυμης περιήγησης δεν υπάρχει, κατ' αρχήν, τρόπος αποκάλυψης της δικαστικής ιδιότητας, με αποτέλεσμα να μην τίθεται θέμα εφαρμογής του πειθαρχικού δικαίου.

Η διαφορετική νομική αξιολόγηση του ζητήματος της δημοσιοποίησης της δικαστικής ιδιότητας και η επακόλουθη αποδεικτική δυσχέρεια στις τελευταίες περιπτώσεις σχετίζεται και με το συνταγματικό δικαίωμα της προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών (άρθρο 19§1 Σ.)¹⁰⁰.

Κρίσιμο γνώρισμα των μέσων κοινωνικής δικτύωσης ως προς το μελετώμενο ζήτημα είναι ότι, στις παραπάνω πλατφόρμες ηλεκτρονικών υπηρεσιών υπάρχει αμεσότητα πρόσβασης στην πληροφορία την οποία επιλέγει να αναρτήσει ο χρήστης των υπηρεσιών. Χωρίς πάντα την ουσιαστική δυνατότητα του χρήστη ώστε η πληροφορία να διατηρηθεί εντός ενός πολύ περιορισμένου αριθμού προεπιλεγμένων από τον ίδιο χρηστών.

Επιπρόσθετο χαρακτηριστικό της λειτουργίας των μέσων κοινωνικής δικτύωσης είναι και η μόνιμη διατήρηση του ηλεκτρονικού μηνύματος το οποίο κατέλειπε ο χρήστης κατά τη διάρκεια της περιήγησής του σε αυτά, ακόμη και εάν αυτό είναι μεμονωμένο. Το στοιχείο της μονιμότητας των ηλεκτρονικών μηνυμάτων των χρηστών επιβεβαιώνεται και από τη διατήρησή τους και μετά τη διαγραφή του ατομικού προφίλ τους¹⁰¹.

Ο συνδυασμός των προηγούμενων γνωρισμάτων των μέσων κοινωνικής δικτύωσης προϋποθέτει εγγύτερη εξέταση των περιορισμών οι οποίοι ισχύουν για τη δημόσια δραστηριότητα των δικαστικών λειτουργών.

Συναφώς, ο δικαστικός λειτουργός – χρήστης ενός μέσου κοινωνικής δικτύωσης θα πραγματοποιεί, κατά κανόνα, δημόσια εκδήλωση όταν αξιοποιεί τις δυνατότητες των προαναφερόμενων ηλεκτρονικών εφαρμογών. Το μήνυμά του είναι, κατ' αρχήν, προσβάσιμο αντικειμενικά από ακαθόριστο αριθμό τρίτων προσώπων.

Αυτό συμβαίνει ειδικότερα επειδή στο προφίλ του δικαστικού λειτουργού – χρήστη των ψηφιακών υπηρεσιών δικτύωσης δημιουργείται μία ηλεκτρονική κοινότητα χρηστών οι οποίοι (ύστερα από χορήγηση της ηλεκτρονικής συναίνεσης του χρήστη του προφίλ, μέσω μίας ιδιαίτερα απλής διαδικασίας) διαθέτουν ακώλυτη πρόσβαση στο περιεχόμενο των αναρτήσεων και των μηνυμάτων του χρήστη.

Όπως είναι αναμενόμενο, οι εντασσόμενοι στο προφίλ του δικαστικού χρήστες θα έχουν την ευχέρεια να προβαίνουν σε αναπαραγωγή αυτού του μηνύματος στις αντίστοιχες κοινότητες

---

⁹⁹ C. ESTLINBAUM, Social Networking and Judicial Ethics, St. Mary's Journal on Legal Malpractice & Ethics, τχ. 2:2, 2012, σελ. 7 επ., Κ. KOUSSOULIS, D. BLITSA, I. PAPATHANASIOU, M. SALMANLI, Judges & Social Media: Managing the risks – Themis Competition 2015, Teem Greece 3, 23 – 26 June 2015, σελ. 3 επ., Β. ΠΑΠΑΡΗ, Η ελευθερία του λόγου των δικαστών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://ende.gr/%CE%B7-%CE%B5%CE%BB%CE%B5%CF%85%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%85-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%89%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%B1/>

¹⁰⁰ Β. ΠΑΠΑΡΗ, ό. π.

¹⁰¹ Β. ΠΑΠΑΡΗ, ό. π.

χρηστών των δικών τους προσωπικών λογαριασμών. Έτσι ώστε, να μπορεί να προκληθεί ακόμη και διαρκής αναπαραγωγή του περιεχομένου του μηνύματος του δικαστικού λειτουργού σε διάφορα ηλεκτρονικά ατομικά προφίλ ή και ομαδικά διαδικτυακά περιβάλλοντα αλληλόδρασης, άγνωστων προς το δικαστικό χρηστών αυτών των εφαρμογών¹⁰².

Είναι προφανές ότι, εφόσον δικαστικός προχωρήσει σε άμεση αναπαραγωγή μηνύματος (μέσω ανάρτησης, για παράδειγμα, στον προσωπικό λογαριασμό του προφίλ του ή της δημιουργίας ηλεκτρονικού υπερσυνδέσμου) με περιεχόμενο ορισμένη κομματική ή προτίμηση θα έχει τελέσει το σχετικό πειθαρχικό αδίκημα. Δεν απασχολεί εν προκειμένω η πηγή προέλευσης. Το μήνυμα δεν είναι, δηλαδή, απαραίτητο να προέρχεται απευθείας από επίσημο διαδικτυακό λογαριασμό πολιτικού κόμματος αλλά μπορεί και από άλλον ατομικό χρήστη¹⁰³.

Εκτός επίσης από τις συμβατικές μορφές έκφρασης γνώμης στο διαδίκτυο (όπως αυτή της ανάρτησης σχολίου), ο χρήστης διατηρεί την διαδραστική επιλογή δήλωσης της “αρέσκειας” και της “δυσαρέσκειας” του, είτε συνολικά για ένα διαδικτυακό λογαριασμό είτε για το περιεχόμενο συγκεκριμένης ανάρτησης ή μηνύματος. Σε αυτήν την έκφραση, ο χρήστης του ανάλογου μέσου κοινωνικής δικτύωσης δεν εκφράζεται με λεκτικό τρόπο αλλά αξιολογεί ένα προϋπάρχον, μέσο με σκοπό τη συντομευμένη δημοσιοποίηση της προτίμησής του.

Παρά το ότι ο βαθμός σαφήνειας της δηλούμενης προτίμησης είναι μικρότερος σε σύγκριση με το κείμενο ενός πλήρους ηλεκτρονικού μηνύματος, ο δικαστικός λειτουργός – χρήστης των σχετικών υπηρεσιών μέσου κοινωνικής δικτύωσης θα πρέπει να απόσχει από ενέργειες συμμετοχής στην κατά τα παραπάνω δήλωση αρέσκειας ή δυσαρέσκειας σε λογαριασμό ο οποίος συνδέεται αδιαμφισβήτητα με πολιτικό κόμμα, όπως όμως και σε μεμονωμένη ανάρτηση ή και ηλεκτρονικό μήνυμα με κομματικό περιεχόμενο, ανεξάρτητα πάλι από την προέλευσή του. Επαναλαμβάνεται ότι, η υποχρέωση αποχής ισχύει υπό την προϋπόθεση ότι ο δικαστικός λειτουργός έχει επιλέξει την επώνυμη μορφή ατομικού προφίλ¹⁰⁴.

Εξακολουθεί όμως να υπάρχει περιθώριο δικαστικός λειτουργός να χρησιμοποιεί επώνυμο προφίλ για τη συμμετοχή στις διαδραστικές, ψηφιακές πλατφόρμες επικοινωνίας και συγχρόνως η περιήγησή του να θεωρείται ιδιωτική;

Η παραπάνω ευχέρεια σχετίζεται, κατά κύριο λόγο, με τη δραστηριότητα η οποία υπάρχει στις λεγόμενες κλειστές ομάδες σε ορισμένα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Πρόκειται συγκεκριμένα για τη δυνατότητα των χρηστών διαφόρων μέσων κοινωνικής δικτύωσης να δημιουργήσουν ένα είδος ηλεκτρονικού forum ανταλλαγής γνώμων ή και πληροφοριών, με σκοπό να πραγματοποιούνται ηλεκτρονικοί διάλογοι με αποκλεισμό της πρόσβασης τρίτων στο περιεχόμενό τους.

---

¹⁰² Contra η γνώμη της Β. Πάπαρη. Σύμφωνα με την αντίθετη αυτή άποψη, υπάρχει η τεχνική δυνατότητα σε δημοφιλές μέσο κοινωνικής δικτύωσης, βάσει της οποίας ο διαχειριστής του προσωπικού λογαριασμού μπορεί να επιλέξει εάν το περιεχόμενο της ανάρτησής του θα είναι προβάσιμο αποκλειστικά σε λεγόμενους “φίλους” του προφίλ ή όχι. Κατά την άποψη αυτή, παρέχεται η επαρκής αντικειμενική συνθήκη ώστε η κατάθεση προσωπικής άποψης δικαστικού υπό τον παραπάνω όρο να μην προσλαμβάνει δημοσιότητα – Β. ΠΑΠΑΡΗ, ό. π. Καταγράφονται παρακάτω εγχώρια περιστατικά δικαστικών οι οποίοι εξέφρασαν προσωπικές πεποιθήσεις μέσω διαδικτύου, εγείροντας την πειθαρχική διερεύνηση της συμπεριφοράς τους.

¹⁰³ Κ. ΚΟΥΣΣΟΥΛΙΣ, Δ. ΒΛΙΤΣΑ, Ι. ΡΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Μ. ΣΑΛΜΑΝΛΙ, ό. π., σελ. 3 επ., Β. ΠΑΠΑΡΗ, ό. π.

¹⁰⁴ Κ. ΚΟΥΣΣΟΥΛΙΣ, Δ. ΒΛΙΤΣΑ, Ι. ΡΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Μ. ΣΑΛΜΑΝΛΙ, ό. π., σελ. 18 επ. Γενικότερα, το πραγματικό γεγονός της μεγεθυνόμενης συμμετοχής των δικαστικών λειτουργών στη διαδικτυακή δραστηριότητα, ιδίως στο πλαίσιο των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, έχει καταστεί αντικείμενο αναλύσεων, καθώς και ρύθμισης σε έννομες τάξεις της αλλοδαπής. Καθότι, οι νομικά ενδιαφέρουσες διαστάσεις του ζητήματος είναι σύνθετες. Σχετικά, στις ΗΠΑ έχουν εκδοθεί ήδη ανάλογου περιεχομένου κωδικοποιημένοι κανόνες δικαστικής δεοντολογίας όσον αφορά τις υποχρεώσεις τις οποίες υπέχουν οι δικαστικοί λειτουργοί και για όσο χρόνο αξιοποιούν τις υπηρεσίες των ηλεκτρονικών επικοινωνιών. Σημειώνεται ότι, και οι ελληνικές δικαστικές ενώσεις χρησιμοποιούν σε μεγάλη έκταση τα σύγχρονα διαδικτυακά μέσα. Για τα παραπάνω βλ. C. ESTLINBAUM, ό. π., σελ. 9 επ.

Η ιδιωτικότητα στηρίζεται στον περιορισμό του αριθμού των διαδικτυακών μελών τέτοιου είδους ομάδων σε συγκεκριμένους χρήστες των υπηρεσιών, οι οποίοι και εγγράφονται με το προϋπάρχον προσωπικό τους προφίλ χρήστη. Αυτή η μορφή ηλεκτρονικής επικοινωνίας εκφράζει τη βούληση διαδικτυακών χρηστών να λειτουργήσουν ένα σχετικά οριοθετημένο ηλεκτρονικό χώρο διεξαγωγής διαλόγου, με τον αποκλεισμό χρηστών το προφίλ των οποίων δε συνάδει με τα ειδικά χαρακτηριστικά ή και τους σκοπούς τους οποίους έθεσαν οι υπεύθυνοι διαχείρισης μίας ομάδας με περιορισμένη πρόσβαση.

Δικαστικοί μπορούν με αυτόν τον τρόπο να επιλέξουν τη δημιουργία μίας ή περισσότερων κλειστών ομάδων σε μέσο κοινωνικής δικτύωσης στο οποίο παρέχεται η υπό αναφορά ηλεκτρονική υπηρεσία, διατηρώντας την επωνυμία τους.

Προκειμένου ωστόσο η προηγούμενη ηλεκτρονική δραστηριότητα να αξιολογείται ως ιδιωτική θα πρέπει, πιο σωστά, να συντρέχει αφενός η δικαστική ιδιότητα στο σύνολο των μελών της ομάδας και αφετέρου, η εισδοχή να γίνεται ύστερα από πρόσκληση δικαστικού που είναι ήδη μέλος¹⁰⁵.

Απόλυτα ιδιωτικό χαρακτήρα θα πρέπει να θεωρηθεί ότι φέρει και η αξιοποίηση της πλατφόρμας άμεσης αποστολής ιδιωτικών μηνυμάτων η οποία παρέχεται επιπλέον σε ορισμένα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Στην περίπτωση αυτή αποκλείονται οι υπόλοιποι χρήστες από την πρόσβαση στο περιεχόμενο των ηλεκτρονικών μηνυμάτων¹⁰⁶.

ii) Η έννοια των εκδηλώσεων ως αόριστη έννοια

α. Το περιεχόμενο του όρου εκδήλωση

Ο όρος “εκδήλωση” δεν αποτελεί έναν *terminus technicus* του θετικού συνταγματικού δικαίου, οπότε και η αντίστοιχη έννοια θα πρέπει να ερμηνευτεί κατά τον κοινό γλωσσικό ορισμό της. Με τον όρο “εκδήλωση” υποδηλώνεται επομένως η “κοινοποίηση” και “γνωστοποίηση”, αλλιώς η “εξωτερίκευση”¹⁰⁷.

Προκειμένου άρα να υπάρξει εκδήλωση απαιτείται ένας ελάχιστος βαθμός διωποκειμενικά ελέγξιμης συμπεριφοράς. Ως τέτοια λογίζεται η επίγνωστη ατομική συμπεριφορά, με ορισμένη απεύθυνση προς τουλάχιστον ένα διαφορετικό (από το υποκείμενο της εκδήλωσης) πρόσωπο.

Ο δικαστικός λειτουργός θα προβαίνει σε εκδήλωση υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος εφόσον ενεργήσει σε δημόσιο χώρο και είχε τη δυνατότητα να υπολογίσει ως λογικά πιθανή την παρακολούθηση της συμπεριφοράς του από τρίτο πρόσωπο.

Διευκρινίζεται ότι, η συμπεριφορά εξωτερίκευσης προϋποθέτει εξ’ ορισμού μία τουλάχιστον μορφή ενεργήματος. Η ενέργεια δεν είναι απαραίτητο να συνίσταται μόνο στην εκφορά λόγου αλλά και στην αξιοποίηση σωματικών κινήσεων ή γενικά μη λεκτικών συμπεριφορών (λ.χ. επίδειξη αντικειμένου που εμπερικλείει κομματικό σύμβολο), ανάλογα και προς τις συνθήκες κάθε περιστατικού.

¹⁰⁵ S. VLACHOPOULOS, C. MAKRIS, F. SARANTOPOULOU, *Judicial Ethics: Reflecting on their influence on judges’ private life – Themis Competition 2017*, Teem Greece, 03 – 06 July 2017, σελ. 2, Κ. ΚΟΥΣΣΟΥΛΙΣ, D. ΒΛΙΤΣΑ, I. ΠΑΡΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, M. SALMANLI, ό. π., σελ. 13, Β. ΠΑΠΑΡΗ, ό. π.

¹⁰⁶ Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο – Ατομικά Δικαιώματα*, τέταρτη έκδοση, Εκδ. Σάκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2012, σελ. 294 επ., Β. ΠΑΠΑΡΗ, ό. π., I. ΠΓΛΕΖΑΚΗΣ, ό. π., σελ. 321 επ., Π. ΜΑΝΤΖΟΥΦΑΣ, ό. π.

¹⁰⁷ Θ. ΓΟΥΛΑΣ (επιμ.) κ. ά., *Σύγχρονον ορθογραφικών – ερμηνευτικών λεξικών της ελληνικής γλώσσας*, Εκδ. Ατλας, 1961, σελ. 644, Γ. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, δεύτερη έκδοση, Εκδ. Κέντρο Λεξικολογίας ΕΠΕ, Αθήνα, 2002, σελ. 566.

Στη γραμματική ερμηνεία του όρου εκδήλωση προσκρούει συνεπώς η επίδειξη παθητικής συμπεριφοράς¹⁰⁸.

Από την κατάληξη των προπαρασκευαστικών εργασιών διαμόρφωσης του άρθρου 29§3 εδ. α' Σ., κατά την Ε' Αναθεωρητική Βουλή αλλά και των εργασιών της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής, προκύπτει ότι, η ερμηνευτική οριοθέτηση των δυνητικά υπαγόμενων συμπεριφορών των δικαστικών (και των άλλων κατηγοριών από την απαγόρευση του εδαφίου α') στην έννοια της εκδήλωσης φαίνεται να μην αποτέλεσε αντικείμενο *ad hoc* προβληματισμού (χωρίς όμως να απουσιάζουν πλήρως και οι σχετικές αναφορές)¹⁰⁹.

Επίσης, στη Ζ' Αναθεωρητική Βουλή δεν τέθηκε υπό αμφισβήτηση η χρήση της έννοιας της εκδήλωσης από την τότε κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Στην τοποθέτηση συγκεκριμένα του γενικού εισηγητή της πλειοψηφίας Ε. Βενιζέλου, τόσο στην ειδική επιτροπή αναθεώρησης όσο και κατά την Ολομέλεια της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής, παρατηρείται η χρήση του όρου 'κομματική δραστηριότητα' αντί της έννοιας της 'εκδήλωσης'. Πρόκειται εδώ για έννοια η οποία μάλλον προσανατολίζει στην απαίτηση για πιο ενεργή κομματική συμπεριφορά. Ωστόσο οι αναφορές αυτές θα πρέπει, ορθότερα, να θεωρηθούν μεμονωμένες. Από αυτές και μόνο δηλαδή δεν είναι ορθή η εξαγωγή διαφορετικής ερμηνευτικής κατεύθυνσης¹¹⁰.

Κατά συνέπεια, ως εκδήλωση μπορεί να οριστεί πράξη εξωτερίκευσης γνώμης με δημόσιο χαρακτήρα, συνιστάμενη σε εκφορά λόγου ή και σωματική ενέργεια χωρίς λεκτικό περιεχόμενο.

Με τον παραπάνω ορισμό όμως, αυτό που διαπιστώνεται είναι ο σημασιολογικός πυρήνας της έννοιας της εκδήλωσης και όχι το πλήρες κανονιστικό της περιεχόμενο. Αυτό συμβαίνει επειδή πρόκειται για αόριστη έννοια¹¹¹. Η αοριστία συνεπάγεται αφενός ένταση της απαγόρευσης και

---

¹⁰⁸ Γι' αυτό και όπως εξηγήθηκε, η συμμετοχή δικαστικού λειτουργού σε συνάθροιση στην οποία ένας τουλάχιστον από τους υπεύθυνους οργάνωσης είναι πολιτικό κόμμα δε χαρακτηρίζεται επίμεμπτη εφόσον είναι απόλυτα παθητική. *Contra* η γνώμη του Χ. Χρυσανθάκη, ο οποίος υποστηρίζει τη συμπερίληψη στην έννοια της αξιόμεμπτης εκδήλωσης και όσων έχουν παθητικό χαρακτήρα, χωρίς να παρατίθεται περαιτέρω ανάλυση για το συγκεκριμένο θέμα – Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗΣ, Τα πολιτικά δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων. Το ζήτημα της κομματικής δραστηριότητας, σε Το Σύνταγμα και τα πολιτικά δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, σελ. 64.

¹⁰⁹ Αντικείμενο εκτεταμένης ενασχόλησης αποτέλεσαν, κατά τις προαναφερόμενες αναθεωρητικές διαδικασίες, σοβαρά προβλήματα που ανέκυπταν ενόψει της απαγόρευσης των κομματικών εκδηλώσεων στις κατηγορίες των δημοσίων υπαλλήλων και υπαλλήλων του δημοσίου τομέα, που είχαν διοριστεί ή προσληφθεί, αντιστοίχως, στις επιχειρήσεις ή εταιρείες του υπό ευρεία έννοια δημοσίου τομέα. Προβλήματα τα οποία παρατηρούνται σε ορισμένο βαθμό κατά την ανάλογη αντιμετώπιση της εκτός υπηρεσίας συμπεριφοράς των δικαστικών λειτουργών. Ωστόσο, οι κοινοβουλευτικές ομάδες επικεντρώθηκαν μάλλον στην κατηγορία των δημοσίων υπαλλήλων. Εφόσον, σε αυτή το εύρος της κρινόμενης απαγόρευσης θεωρήθηκε, σωστά, ως υπέρμετρο, ιδίως πριν την ισχύ της από το 2001 και ύστερα αναθεωρημένης διάταξης του άρθρου 29§3 εδ. β' Σ. – Βουλή των Ελλήνων, Ε' Αναθεωρητική Βουλή, Περίοδος Α', Σύνοδος Α', Πρακτικά των Συνεδριάσεων των Υποεπιτροπών της επί του Συντάγματος 1975 Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, Συνεδρίαση 13, σελ. 505 επ., Βουλή των Ελλήνων, Ε' Αναθεωρητική Βουλή, Περίοδος Α', Σύνοδος Α', Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής των συζητήσεων επί του Συντάγματος 1975, σελ. 782 επ., Βουλή των Ελλήνων, Περίοδος Θ', Σύνοδος Β', Πρακτικά, Συνεδρίαση ΡΛΑ', 1998, σελ. 8215 επ.

¹¹⁰ Βουλή των Ελλήνων, Ζ' Αναθεωρητική Βουλή, Περίοδος Γ', Σύνοδος Α', Πρακτικά των συνεδριάσεων και Έκθεση της Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος, Αθήνα, 2000, σελ. 409, Βουλή των Ελλήνων, Ζ' Αναθεωρητική Βουλή, Περίοδος Γ', Σύνοδος Α', Πρακτικά, Συνεδρίαση ΡΚΑ', 2001, σελ. 5187.

¹¹¹ Ε. ΚΟΥΤΟΥΠΑ – ΡΕΓΚΑΚΟΥ, Αόριστες και τεχνικές έννοιες στο δημόσιο δίκαιο – Μελέτες Διοικητικού Δικαίου (6) – Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1997, σελ. 36 επ., 49 επ. και 82 επ., Κ. ΣΤΑΜΑΤΗΣ, Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων – Εισαγωγή στη μεθοδολογία του δικαίου, τέταρτη έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1999, σελ. 180 επ., Α. ΦΩΤΙΑΔΟΥ, Αυτολογοκρισία, αυτοδέσμευση και ελευθερία της έκφρασης, σε Δικαστική δεοντολογία, ελευθερία του λόγου και προστασία της προσωπικότητας – Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2016, σελ. 66 επ., Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Η κομματική δραστηριότητα των δημοσίων υπαλλήλων (Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 29§3 του Συντάγματος του 1975/86 και του σχετικού νομοθετικού πλαισίου), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1990, σελ. 49 επ., Α. ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ, 'Για ένα ζωντανό Σύνταγμα', ΕφημΔΔ, τχ. 2, 2013,

αφετέρου, προϋποθέτει σοβαρή διαπλαστική παρέμβαση από μέρους του εφαρμοστή του δικαίου. Ενώ, απουσιάζει και ο ορισμός ενός πιο συγκεκριμένου κριτηρίου που θα περιόριζε το πεδίο εφαρμογής της απαγόρευσης, όπως συμβαίνει ανάλογα με το λειτουργικό κριτήριο της εντός ή εκτός υπηρεσίας συμπεριφοράς, που τίθεται στο εδάφιο β'¹¹².

Η αυστηρότητα επιτείνεται και από τη χρήση του επιρρηματικού προσδιορισμού ‘‘απολύτως’’ στην κατάστρωση του υπό εξέταση απαγορευτικού κανόνα.

Όπως προαναφέρθηκε, ορισμένες εκδηλώσεις κομματικής προτίμησης από δικαστικό λειτουργό δεν εμπίπτουν στην μελετώμενη απαγόρευση, επειδή προστατεύεται το δικαίωμά του στην ιδιωτική ζωή, στη βάση των άρθρων 9§1 εδ. β' Σ. και 8§1 ΕΣΔΑ. Η χρήση επομένως του επιρρήματος ‘‘απολύτως’’ είναι πιθανό να προξενήσει σύγχυση στον εφαρμοστή του δικαίου, όσον αφορά τη σωστή οριοθέτηση της απαγόρευσης. Για το λόγο αυτό, ανακύπτει ζήτημα για την *de lege ferenda* διαμόρφωσή της. Προτείνεται έτσι ο κύκλος των απαγορευμένων κομματικών εκδηλώσεων του άρθρου 29§3 εδ. α' Σ. να καθοριστεί ως πιο στενός, μέσα από τον επιθετικό προσδιορισμό ‘‘δημόσιες’’.

Η *de lege ferenda* μεταβολή αντιστοιχεί στον απαραίτητο αποκλεισμό από τη σχετική απαγόρευση συμπεριφορών οι οποίες πραγματοποιούνται στο πλαίσιο της, κατά τα προηγούμενα, προστατευόμενης ιδιωτικής ζωής του δικαστικού. Η ζητούμενη διαφοροποίηση δε μπορεί να επιτευχθεί με τη χρήση του επιρρήματος ‘‘απολύτως’’, και, κατ' επέκταση, αυτό θα ήταν προσφορότερο να απαλειφθεί σε μελλοντική αναθεωρητική διαδικασία.

Από την προτεινόμενη μεταβολή δε θίγεται η αντιδιαστολή μεταξύ των απαγορευτικών κανόνων των εδαφίων α' και β' του άρθρου 29§3 Σ. Αυτό διότι, το λειτουργικό κριτήριο προκύπτει με σαφήνεια για τα πρόσωπα του εδαφίου β', οπότε στις περιπτώσεις αυτών των προσώπων η απαγόρευση καταλαμβάνει αποκλειστικά την εσωπηρεσιακή δραστηριότητα.

Η πρόβλεψη όμως του άρθρου 29§3 εδ. α' Σ. δε φαίνεται να είναι σωστό να καταργηθεί ολικά, επειδή μέσα από αυτή εισάγεται ουσιαστικά στέρηση σε συνταγματικά δικαιώματα. Ρύθμιση, δηλαδή, η οποία προϋποθέτει συνταγματικό κανόνα¹¹³.

β. Το ζήτημα του αριθμού των κομματικών εκδηλώσεων

Αναφέροντας υποθετικές περιστάσεις κομματικής εκδήλωσης επισημάνθηκε προηγούμενα ότι, είναι αρκετή η μεμονωμένη έκφραση, έτσι ώστε να στοιχειοθετηθεί το πειθαρχικό αδίκημα της υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος εκδήλωσης. Χωρίς συνεπώς να χρειάζεται ορισμένη συρροή ενεργειών του δικαστικού λειτουργού, είτε υπό μορφή ακολουθίας είτε εξωτερικεύσεων με μεγάλη έστω χρονική απόσταση ανάμεσά τους;

Από την ισχύουσα ρύθμιση δεν προκύπτει με σαφήνεια ποια είναι η συνταγματική επιλογή. Συμπέρασμα αντίθετα εξάγεται με γνώμονα την ιστορική ερμηνεία των διατάξεων του άρθρου 29§3 Σ.

σελ. 289. Σαφής αντίθεση στην εξακολούθηση της χρήσης της έννοιας της εκδήλωσης για την όλη ρύθμιση του άρθρου 29§3 Σ., εξαιτίας της αοριστίας της, εισφέρθηκε από τον εισηγητή του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας Α. Σκυλλάκου, κατά τις εργασίες της Ολομέλειας της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής – Βουλή των Ελλήνων, Ζ' Αναθεωρητική Βουλή, Περίοδος Ι', Σύνοδος Α', Πρακτικά, Συνεδρίαση ΡΚΑ', 2001, σελ. 5193.

¹¹² Π. ΣΟΥΡΛΑΣ, Θεμελιώδη ζητήματα της μεθοδολογίας του δικαίου, τ. Α', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1986, 82 επ., Ε. ΚΟΥΤΟΥΠΑ – ΡΕΓΚΑΚΟΥ, ό. π., σελ. 49 και 82 επ., Κ. ΣΤΑΜΑΤΗΣ, ό. π., σελ. 180 επ., Κ. ΚΑΚΟΥΡΗΣ, Δικαιοδοτική λειτουργία – Δικαιοδοτικό λειτουργήμα, σε Τιμητικό Τόμο του Συμβουλίου της Επικρατείας (1929 – 1979), τ. 1, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1979, σελ. 507 επ.

¹¹³ Βουλή των Ελλήνων, Ζ' Αναθεωρητική Βουλή, Περίοδος Ι', Σύνοδος Α', Πρακτικά των συνεδριάσεων και Έκθεση της Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος, Αθήνα, 2000, σελ. 418.

Συγκεκριμένα, όπως είχε το άρθρο 29§3 εδ. β' Σ. πριν από την αναθεώρηση του 2001, όρος για να ενεργοποιηθεί η απαγόρευση των κομματικών εκδηλώσεων στους υπαλλήλους του υπό ευρεία έννοια δημοσίου τομέα ήταν η διαπίστωση της λεγόμενης "ενεργού δράσης υπέρ κόμματος".

Στη βάση αυτής της προϋπόθεσης, θα έπρεπε να εντοπίζεται ορισμένη συρροή από κομματικές εκδηλώσεις. Σε κάθε περίπτωση, μεμονωμένη κομματική συμπεριφορά δεν αρκούσε ώστε να ισχύσει η κατ' άρθρο 29§3 εδ. β' Σ. απαγόρευση.

Υπό την ισχύ της αναθεωρημένης (από το 2001) διάταξης καταργήθηκε η έννοια της "ενεργού δράσης". Η θέση απαγόρευσης για "οποιασδήποτε μορφής" εκδηλώσεις υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος επεκτείνεται πλέον και στο πεδίο ρύθμισης του εδαφίου β'. Με συνέπεια, τον περιορισμό των απαραίτητων προϋποθέσεων εφαρμογής της απαγόρευσης και την, ως προς αυτό το στοιχείο, αυστηροποίηση του ισχύοντος απαγορευτικού κανόνα του εδαφίου β'.

Επομένως, το πειθαρχικό αδίκημα της κομματικής συμπεριφοράς θεμελιώνεται ακόμη και για την εντελώς μεμονωμένη εκδήλωση από δικαστικό λειτουργό, χωρίς να απαιτείται συρροή. Εάν ο συνταγματικός νομοθέτης αποφάσιζε διαφορετικά, η βούλησή του θα καθοριζόταν στη γραμματική διατύπωση του εδαφίου α', όπως ακριβώς συνέβη με το εδάφιο β' στο διάστημα πριν από την αναθεώρηση του 2001. Απεναντίας, βούληση του συνταγματικού νομοθέτη ήταν η απαλοιφή εκείνων των όρων της τυποποίησης που συνηγορούσαν υπέρ της ύπαρξης περισσότερων της μίας κομματικών εκδηλώσεων. Επιπλέον, εφόσον η μεμονωμένη κομματική εκδήλωση αρκεί για την ηπιότερη πρόβλεψη του εδαφίου β', αρκεί προφανώς και για την αυστηρότερη του εδαφίου α'.

Για την επαλήθευση αυτής της ερμηνευτικής λύσης, το ζήτημα του εάν απαιτούνται ή όχι περισσότερες της μίας κομματικές εκδηλώσεις διέφυγε του αντικειμένου εργασιών της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής¹¹⁴.

Οι περισσότερες της μίας κομματικές εκδηλώσεις επιβαρύνουν, εύλογα, τον πειθαρχικά αξιόμιμτο χαρακτήρα της ελεγχόμενης συμπεριφοράς του δικαστικού λειτουργού.

Ανακεφαλαιώνοντας την ερμηνεία της βασικής έννοιας της απαγόρευσης, η κατ' άρθρο 29§3 Σ. προϋπόθεση της εκδήλωσης συνίσταται στην έστω και μεμονωμένη ενέργεια με την οποία εκφράζεται κομματική προτίμηση (με την έννοια που της αποδόθηκε παραπάνω). Αυτή η έκφραση θα πρέπει τουλάχιστον να πιθανολογείται ότι απευθύνεται σε πρόσωπα τα οποία δεν εντάσσονται στις στενά διαπροσωπικές σχέσεις του δικαστικού λειτουργού.

II. Η προϊσχύουσα ρύθμιση

Στα προϊσχύσαντα Συντάγματα απουσιάζει ειδική ρύθμιση βάσει της οποίας να καθορίζονταν περιορισμοί ως προς την κτήση ή και την άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων αναφορικά με τις κατηγορίες των δημοσίων λειτουργών και υπαλλήλων.

Η έλλειψη αυτή οφειλόταν και στο γεγονός ότι δεν είχε ρυθμιστεί, από θεσμική άποψη, το πολιτικό κόμμα. Για το λόγο αυτό και οι σχετικές προβλέψεις επαφίονταν σε διατάξεις της κοινής νομοθεσίας¹¹⁵.

¹¹⁴ Υπέρ της ερμηνευτικής κατεύθυνσης ότι επαρκεί και η εντελώς μεμονωμένη κομματική εκδήλωση κλίνει ο Γ. Δρόσος. Για τις άξιες προσοχής παρατηρήσεις του βλ. Γ. ΔΡΟΣΟΣ, Η νομική θέση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1982, σελ. 263 και 271.

¹¹⁵ Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Η κομματική δραστηριότητα των δημοσίων υπαλλήλων (Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 29§3 του Συντάγματος του 1975/86 και του σχετικού νομοθετικού πλαισίου), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1990, σελ. 13 επ.

Κατά τη διάρκεια των εργασιών της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής κρίθηκε ότι έπρεπε πλέον το πολιτικό κόμμα να αναχθεί σε συνταγματικό θεσμό. Με αποτέλεσμα, να ανακύψει η ανάγκη οριοθέτησης των σχέσεων των δημοσίων λειτουργών και υπαλλήλων με τη δραστηριότητα που θα ανέπτυσαν, στο νέο νομικό πλαίσιο, τα κόμματα.

Στη βάση ειδικότερα της διαδικασίας επεξεργασίας που υπέστη το κυβερνητικό σχέδιο Συντάγματος στην αρμόδια υποεπιτροπή, η συνταγματική καθιέρωση του θεσμού του πολιτικού κόμματος στο ελληνικό δίκαιο εντάχθηκε τελικά στο άρθρο 29 Σ.¹¹⁶.

Η διατύπωση του άρθρου 29§3 Σ. προτάθηκε από την τότε κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Εισήχθη μέσω τροπολογιών που κατατέθηκαν από βουλευτές του κυβερνώντος κόμματος στο τελικό στάδιο επεξεργασίας του σχεδίου Συντάγματος, δηλαδή στην ολομέλεια της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής¹¹⁷.

Ορίστηκε ότι: «Απαγορεύονται απολύτως οι οποιασδήποτε μορφής εκδηλώσεις υπέρ πολιτικών κομμάτων στους δικαστικούς λειτουργούς, στους στρατιωτικούς γενικά, στα όργανα των σωμάτων ασφαλείας και στους δημοσίους υπαλλήλους, καθώς και η ενεργός δράση υπέρ οποιουδήποτε κόμματος στους υπαλλήλους νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, των δημοσίων επιχειρήσεων και των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης»¹¹⁸.

Σε αυτή τη διατύπωση αντιτάχθηκε, με σφοδρότητα, το σύνολο των τότε κοινοβουλευτικών κομμάτων της αντιπολίτευσης.

Οι αντιρρήσεις που κατατέθηκαν από βουλευτές της αντιπολίτευσης κατά τη διάρκεια των εργασιών σύνταξης του ισχύοντος Συντάγματος, επικεντρώθηκαν στα παρακάτω επιχειρήματα:

α) Στην ανάγκη του ακριβέστερου διαχωρισμού μεταξύ των αρχών της πολιτικής ουδετερότητας και της αμεροληψίας των οργάνων της δημόσιας διοίκησης και την υπέρσχυση της δεύτερης αρχής,

β) Στον προκαλούμενο άμεσο κίνδυνο να τεθούν σε ισχύ υπέρμετροι περιορισμοί κατά την άσκηση πολύ σημαντικού πολιτικού δικαιώματος, που αφορά για μεγάλο τμήμα του ενεργού πληθυσμού.

γ) Στην αντίφαση η οποία γεννάται από τη θέση τέτοιου είδους περιορισμών με τη γενικευμένη χορήγηση του ενεργητικού εκλογικού δικαιώματος.

---

¹¹⁶ Αρχικά, στο προσωρινό, καθώς και στο οριστικό κυβερνητικό σχέδιο (δηλαδή προ της αναρίθμησης των άρθρων του τελικού σχεδίου Συντάγματος), η υπό μελέτη θεσμοποίηση είχε συμπεριληφθεί στο άρθρο 12. Στο μέρος της συνταγματικής ύλης, δηλαδή, η οποία όριζε τα της κατοχύρωσης των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Η απόφαση για τη συγκεκριμένη αναρίθμηση ήταν αποτέλεσμα της βούλησης του συντακτικού νομοθέτη, με σκοπό τη συστηματική ένταξη της ρύθμισης του θεσμού του πολιτικού κόμματος στις οργανωτικές διατάξεις του ισχύοντος Συντάγματος – Βουλή των Ελλήνων, Ε' Αναθεωρητική Βουλή, Περίοδος Α', Σύνοδος Α', Πρακτικά των Συνεδριάσεων των Υποεπιτροπών της επί του Συντάγματος 1975 Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, Συνεδρίαση 13, σελ. 505 επ., Π. ΦΟΥΝΤΕΔΑΚΗ, Ενδοκομματική Δημοκρατία και Σύνταγμα, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1987, σελ. 54, Ν. ΜΑΥΡΙΚΑΣ, Η νομική προσωπικότητα των πολιτικών κομμάτων ως στοιχείο άσκησης της δράσης τους, ΘΠΔΔ, τχ. 6, 2011, σελ. 578, Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Άρθρο 29, σε Σύνταγμα – Κατ' άρθρο ερμηνεία, Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ (επιστ. διεύθυνση), Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, σελ. 778 επ.

¹¹⁷ Σημειώνεται ότι, στην αρχική διατύπωση (την οποία είχε λάβει η κατατεθείσα τροπολογία από την κοινοβουλευτική πλειοψηφία) είχε ενταχθεί διάταξη η οποία προέβλεπε τη θέση ευθείας απαγόρευσης συμμετοχής των δικαστικών λειτουργών και των δημοσίων υπαλλήλων σε πολιτικό κόμμα – Χ. ΚΟΥΡΟΥΝΔΗΣ, Το Σύνταγμα & η Αριστερά (από τη 'βαθεία τομή' του 1963 στο Σύνταγμα του 1975), Εκδ. Νήσος, Αθήνα, 2018, σελ. 285, Ν. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΣ, Το δικαίωμα ακροάσεως και η πολιτική ουδετερότητα των δημοσίων υπαλλήλων – Παρατηρήσεις στις αποφάσεις ΣΕ 3138/91 και 2141/93, ΤοΣ, τχ. 2, 1994, σελ. 379, Γ. ΔΡΟΣΟΣ, Η νομική θέση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1982, σελ. 256 επ.

¹¹⁸ Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, ό. π., σελ. 13 επ.

δ) Σημαντική υπήρξε και η ένσταση ως προς το ότι, οι σχετικές προβλέψεις του κοινού πειθαρχικού δικαίου, με σκοπό την αντιμετώπιση ενδεχόμενων επίμεμπτων συμπεριφορών, ήταν ήδη πλήρεις.

Συνέπεια των επικριτικών παρατηρήσεων αποτέλεσαν προτάσεις προς την κατεύθυνση είτε της διαγραφής ολοκληρωτικά της §3 είτε του περιορισμού του κανονιστικού εύρους των υπό κρίση ρυθμίσεων, αποκλειστικά στις κατηγορίες των υπηρετούντων στις ένοπλες δυνάμεις και στα σώματα ασφαλείας¹¹⁹.

Στην ισχύουσα έως και το 2001 γραμματική διατύπωση του άρθρου 29§3 Σ., το πεδίο εφαρμογής του συνίστατο στη μερική διαφοροποίηση δύο κατηγοριών των υπό ευρεία έννοια υπηρετούντων στο δημόσιο τομέα.

Για την πρώτη κατηγορία φορέων (στην οποία εντάσσονταν οι στρατιωτικοί γενικά και τα όργανα των σωμάτων ασφαλείας, οι δικαστικοί λειτουργοί αλλά και οι δημόσιοι υπάλληλοι) προβλέφθηκε υποχρέωση αποχής από τις κομματικές εκδηλώσεις κατά τρόπο απόλυτο. Χωρίς να τεθούν επιμέρους κριτήρια, συναγόταν η επιβολή της υποχρέωσης αποστασιοποίησης των παραπάνω προσώπων από την κομματική έκφραση ολικά.

Αντίθετα, ως προς την άλλη κατηγορία των υπαγόμενων στην απαγόρευση προσώπων (όσων, δηλαδή, υπηρετούσαν σε νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου και οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης) το πεδίο εφαρμογής της απαγόρευσης ήταν σαφώς στενότερο. Η απαγόρευση των κομματικών εκδηλώσεων καταλάμβανε μόνο την οριζόμενη τότε ως “ενεργό δράση υπέρ πολιτικού κόμματος”, όπως αναπτύχθηκε προηγούμενα.

Στην προϊσχύουσα ρύθμιση δεν είχε θεσπιστεί ακόμη ρητά το λειτουργικό κριτήριο του εδαφίου β’. Έτσι, η κοινοβουλευτική και κυρίως η μετέπειτα θεωρητική επεξεργασία (με στόχο να διαβαθμίζεται η κάθε φορά επιτρεπόμενη συμπεριφορά σε συμφωνία και προς τα μεταβαλλόμενα κοινωνικά δεδομένα), ανέδειξαν ως βασικό κριτήριο το εάν η κομματική εκδήλωση γινόταν εντός ή εκτός των υπηρεσιακών καθηκόντων. Στη βάση αυτού του κριτηρίου υπήρξε προτάθηκε διαφορετική ερμηνεία του άρθρου 29§3 Σ.

Συναφώς, οι εκδηλώσεις των υπαγόμενων στην πρώτη κατηγορία των βαρυνόμενων με την απαγόρευση όφειλαν να είναι κομματικά ουδέτερες, ακόμη και κατά το χρόνο στον οποίο δεν ασκούσαν τα καθήκοντά τους.

Οι υπαγόμενοι στη δεύτερη κατηγορία γινόταν δεκτό ότι διέθεταν ευρύτερα περιθώρια κομματικής έκφρασης. Οι υποχρεώσεις από την εφαρμογή, κατά την κρατούσα γνώμη, του καθήκοντος της λεγόμενης κομματικής ουδετερότητας περιορίζονταν. Στη δεύτερη περίπτωση επίσης η κομματική εκδήλωση όφειλε να διωχθεί αποκλειστικά εάν είχε πραγματοποιηθεί σε συνάφεια με την άσκηση των καθηκόντων, εφόσον, δηλαδή, ο υπάλληλος εξέφραζε την προτίμησή του υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος γνωστοποιώντας ή επικαλούμενος τη υπαλληλική του ιδιότητα.

---

¹¹⁹ Βλ. το περιεχόμενο των αγορεύσεων των Α. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ, Α. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗ, Ι. ΣΚΟΥΛΑΡΙΚΗ και Χ. ΦΛΩΡΑΚΗ, σε Βουλή των Ελλήνων, Ε’ Αναθεωρητική Βουλή, Περίοδος Α’, Σύνοδος Α’, Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής των συζητήσεων επί του Συντάγματος 1975, σελ. 783 επ., 785 επ., 786 επ., 787 επ. και 789 επ., αντιστοίχως. Καταδεικτικές των προβληματικών σημείων των ορισμών αυτής της παραγράφου υπήρξαν και οι επιφυλάξεις, τουλάχιστον ως προς την έκταση του πεδίου εφαρμογής των εξεταζόμενων απαγορεύσεων, οι οποίες εκφράστηκαν και από βουλευτές της τότε πλειοψηφίας, βλ. αγόρευση Β. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, σε Πρακτικά, ό. π., σελ. 791. Η αρνητική προσέγγιση από τα πολιτικά κόμματα της κοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης εξηγείται και από λόγους υπέρβασης των σοβαρών επιπτώσεων της πρόσφατης ακόμη περιόδου επιβολής του καθεστώτος της στρατιωτικής δικτατορίας.

Όπως προεκτέθηκε, ένας πρόσθετος λόγος για να σχετικοποιηθεί η απαγόρευση ως προς τους ανήκοντες στη δεύτερη κατηγορία ήταν και η χρήση της έννοιας της ‘‘ενεργού δράσης’’, προϋποθέτοντας περισσότερες από μία κομματικές εκδηλώσεις¹²⁰.

III. Η διαμόρφωση της ισχύουσας συνταγματικής πρόβλεψης

Το άρθρο 29§3 Σ. απέκτησε την ισχύουσα μορφή του με τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001.

Κατά το άρθρο 29§3 Σ. ορίζεται ότι: «**Απαγορεύονται απολύτως οι οποιασδήποτε μορφής εκδηλώσεις υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος στους δικαστικούς λειτουργούς και σε όσους υπηρετούν στις ένοπλες δυνάμεις και στα σώματα ασφαλείας. Απαγορεύονται απολύτως οι οποιασδήποτε μορφής εκδηλώσεις υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος, κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, στους υπαλλήλους του Δημοσίου, οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου ή δημοσίων επιχειρήσεων ή επιχειρήσεων οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή επιχειρήσεων η διοίκηση των οποίων ορίζεται άμεσα ή έμμεσα από το Δημόσιο με διοικητική πράξη ή ως μέτοχο**».

Σε σύγκριση με την προ της αναθεώρησης του 2001 συνταγματική ρύθμιση, η αναθεωρημένη πρόβλεψη παρέμεινε ουσιαστικά αμετάβλητη όσον αφορά την κατηγορία των δικαστικών λειτουργών.

Πειθαρχικά επιλήψιμο χαρακτήρα διαθέτει πλέον και η κατά πολιτικού κόμματος εκδήλωση, μετά τη ρητή συμπερίληψή της στις διατάξεις του άρθρου 29§3 Σ.¹²¹.

Δύο είναι οι κυριότερες μεταβολές της απαγορευτικής ρύθμισης μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001. Πρόκειται για:

α) Την εισαγωγή του ορθότερου, λειτουργικού κριτηρίου της διάκρισης της εσωυπηρεσιακής από την εξωυπηρεσιακή κομματική εκδήλωση, όσον αφορά τους καταλαμβανόμενους υπαλλήλους από την απαγόρευση του εδαφίου β’. Οι υπαγόμενοι έτσι στον προαναφερόμενο απαγορευτικό κανόνα θα τελούν επίμεμπτη κομματική εκδήλωση αποκλειστικά όταν αυτή σχετίζεται με την άσκηση των καθηκόντων τους. Όταν, δηλαδή, η κομματική εκδήλωση συνδεθεί σκόπιμα είτε με τον τόπο είτε με τον χρόνο στον οποίο επιτελείται το υπαλληλικό καθήκον είτε γενικά με την επίκληση της υπαλληλικής ιδιότητας. Στην τελευταία εκδοχή, το λειτουργικό κριτήριο συνεπάγεται απλούστερα ότι, ο υπάλληλος χρησιμοποιεί την υπηρεσιακή του ιδιότητα προκειμένου να αξιολογήσει ένα κόμμα ή να αντλήσει όφελος από κόμμα, ακόμη και σε χρόνο και τόπο που δε σχετίζονται με την άσκηση των καθηκόντων του.

¹²⁰ Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗΣ, Τα πολιτικά δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων. Το ζήτημα της κομματικής δραστηριότητας, σε Το Σύνταγμα και τα πολιτικά δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, σελ. 64 επ., Α. ΤΑΧΟΣ, Θεμελιώδεις υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1981, σελ. 207 επ., Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, Συνταγματικό Δίκαιο II (Οι λειτουργίες του κράτους – τχ. α), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1980, σελ. 168 επ., Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, ό. π., σελ. 56 επ., Ν. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΣ, ό. π., σελ. 380 επ.

¹²¹ Της απαραίτητης αυτής συμπερίληψης είχε προηγηθεί η σχετική ερμηνευτική διάπλαση από την εγχώρια θεωρία. Όσες εξωτερικές τελούνταν εναντίον πολιτικού κόμματος λογίζονταν ως εμπότιστες στο προϊσχύσαν πεδίο εφαρμογής της απαγόρευσης – Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, Συνταγματικό Δίκαιο II (Οι λειτουργίες του κράτους – τχ. α), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1980, σελ. 170 επ., Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Η αναθεώρηση των διατάξεων για τα πολιτικά κόμματα και για τα δικαιώματα συλλογικής δράσης: Η περίπτωση των δημοσίων υπαλλήλων, των υπαλλήλων των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και, γενικότερα, του ευρύτερου δημόσιου τομέα, σε Το νέο Σύνταγμα – Πρακτικά Συνεδρίου, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου – Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2001, σελ. 199, ΑΠ 4/1991 (Πρακτικό Ολομέλειας), ΔιΔίκη, 1991, σελ. 476.

β) Την ένταξη της κατηγορίας των δημοσίων υπαλλήλων στην κατά τα προηγούμενα ηπιότερης έντασης απαγόρευση του άρθρου 29§3 εδ. β' Σ.¹²².

IV. Άλλα δικαιώματα και κωλύματα από τη συνταγματική θέση των δικαστικών λειτουργών

Η συνταγματική θέση των δικαστικών λειτουργών συγκροτείται από ένα διακριτό υποσύνολο συνταγματικών ρυθμίσεων¹²³. Παρακάτω ελέγχεται εάν και σε ποια έκταση η κατ' άρθρο 29§3 εδ. α' Σ. απαγόρευση επιδρά στο πεδίο εφαρμογής συνταγματικών προβλέψεων που καθορίζουν δικαιώματα και καθήκοντα των δικαστικών.

A. Ο κανόνας της απαγόρευσης της συμμετοχής δικαστικού λειτουργού σε κυβέρνηση (άρθρο 89§4 Σ.)

Στο άρθρο 89 Σ. προβλέπονται ασυμβίβαστες ιδιότητες, έργα και γενικά απασχολήσεις με την ταυτόχρονη κατοχή της ιδιότητας του δικαστικού λειτουργού. Βάσει αυτής επίσης τίθεται υπό περιορισμούς η εντός και η εκτός καθηκόντων συμπεριφορά του δικαστικού λειτουργού.

Σύμφωνα με τη νομική έννοια του ασυμβίβαστου, η επιλογή κατοχής ασυμβίβαστης προς το δικαστικό λειτούργημα ιδιότητας ή και έννομης σχέσης ή και της ανάληψης δραστηριότητας με ασυμβίβαστο περιεχόμενο προς αυτό το λειτούργημα, έχει ως έννομες συνέπειες την απαγόρευση και την απώλεια της δικαστικής ιδιότητας, σε χρόνο που ακολουθεί την παραπάνω πράξη κατοχής ή ανάληψης της ασυμβίβαστης δραστηριότητας¹²⁴.

Οι προηγούμενες απαγορεύσεις ισχύουν ως γενικός κανόνας στο άρθρο 89§1 Σ. Απασχολεί κυρίως ο απαγορευτικός κανόνας της συμμετοχής δικαστικού λειτουργού σε κυβέρνηση, κατ' άρθρο 89§4 Σ.

Κατά τη συστηματική ερμηνεία, η εισαγωγή αυτής της ειδικής πρόβλεψης εντάσσεται στο πλέγμα της κατ' άρθρο 87§1 Σ. καθιέρωσης της προσωπικής ανεξαρτησίας των δικαστικών λειτουργών, διάταξη που συνιστά την κύρια συνταγματική βάση ρύθμισης της προσωπικής κατάστασής τους.

Αποτελεί συγχρόνως και επιμέρους εξειδικευτική ρύθμιση του άρθρου 26§3 Σ., δηλαδή της αρχής της ανεξαρτησίας της δικαστικής λειτουργίας¹²⁵.

¹²² Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, ό. π., σελ. 199 επ.

¹²³ Μ. ΠΙΚΡΑΜΕΝΟΣ, Κλασικές εγγυήσεις και αθέατες όψεις της δικαστικής ανεξαρτησίας: από τους θεσμούς και την ιστορική τους εξέλιξη στο *forum internum* του δικαστή, ΕλλΔ/νη, τ. 46, τχ. 5, 2005, σελ. 1614 επ.

¹²⁴ Α. ΤΣΙΡΩΝΑΣ, Άρθρο 89, σε Σύνταγμα – Κατ' άρθρο ερμηνεία, Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ (επιστ. διεύθυνση), Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, σελ. 1363 επ.

¹²⁵ Α. ΤΣΙΡΩΝΑΣ, ό. π., σελ. 1364 και 1373, Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, Μελέτες IV (Ειδικά θέματα δικαστικής εξουσίας 1973 – 1999), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2000, σελ. 286 επ., Μ. ΠΙΚΡΑΜΕΝΟΣ, Κλασικές εγγυήσεις και αθέατες όψεις της δικαστικής ανεξαρτησίας: από τους θεσμούς και την ιστορική τους εξέλιξη στο *forum internum* του δικαστή, ΕλλΔ/νη, τ. 46, τχ. 5, 2005, σελ. 1614, *του ιδίου*, Η ανάθεση διοικητικών καθηκόντων σε δικαστικούς λειτουργούς, σε Η Δικαιοσύνη και το Σύνταγμα: ορισμένα κρίσιμα προβλήματα, Γ. ΘΕΟΔΟΣΗΣ κ.ά., Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, σελ. 86 επ., Σ. ΜΑΤΘΙΑΣ, Η αμεροληψία του δικαστή (Με αφορμή ένα διεθνές δικαστικό συνέδριο), ΕλλΔ/νη, τ. 42, τχ. 6, 2001, σελ. 1479 επ., Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Συνταγματικό Δίκαιο – Οργάνωση και λειτουργία της Πολιτείας, τ. Β', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, σελ. 564, Α. ΠΑΝΤΕΛΗΣ, Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, τρίτη έκδοση, Εκδ. Λιβάνη, Αθήνα, 2016, σελ. 410 επ.

Δικαιολογητικός λόγος για την εξεταζόμενη απαγόρευση είναι, εμφανώς, η ανάγκη να αποτραπεί η εμπλοκή των δικαστικών λειτουργιών στη σύνθεση του κατ' εξοχήν οργάνου της εκτελεστικής λειτουργίας¹²⁶.

Μόνη εξαίρεση στον κατ' άρθρο 89§4 Σ. απαγορευτικό κανόνα εισάγεται στο άρθρο 37§3 εδ. γ' Σ. Στη ρύθμιση αυτή προβλέπεται η υποχρεωτική ανάθεση του σχηματισμού εκλογικής κυβέρνησης σε έναν από τους προέδρους των τριών ανωτάτων δικαστηρίων. Το πεδίο εφαρμογής του προκείμενου εξαιρετικού κανόνα είναι, εκ των πραγμάτων, εντελώς περιορισμένο.

B. Σχετικά με τη λειτουργία των ενώσεων δικαστικών λειτουργιών

Σύμφωνα με το άρθρο 89§5 Σ. κατοχυρώνεται υπέρ των δικαστικών λειτουργιών το δικαίωμα προς σύσταση και λειτουργία ένωσης δικαστικών λειτουργιών, υπό την ισχύ επιφύλαξης υπέρ του νόμου.

Παρά τη γραμματική διατύπωση, γίνεται δεκτό, ορθότερα, ότι, είναι επιτρεπτή η σύσταση και λειτουργία περισσότερων της μίας δικαστικών ενώσεων και στο ελληνικό δίκαιο (όπως καταγράφεται ήδη στην πράξη)¹²⁷, λόγω της ισχύος του πεδίου προστασίας του άρθρου 12 Σ.

Από τη συστηματική συσχέτιση μεταξύ του δικαιώματος στη συνένωση κατ' άρθρο 12 Σ. και της ειδικότερης διάταξης του άρθρου 89§5 Σ., οι ενώσεις των δικαστικών λειτουργιών δικαιούνται να αναπτύσσουν και αμιγώς συνδικαλιστική δραστηριότητα, πέραν από την επιστημονική, καθώς και εκείνη η οποία σχετίζεται με την αυτοδιοίκηση του δικαστικού σώματος.

Ο συνδικαλιστικός χαρακτήρας καθίσταται επιτρεπτός και από τη συναξιολόγηση της ρύθμισης του άρθρου 23§2 εδ. β' Σ.

Σύμφωνα ειδικότερα με το άρθρο 23§2 εδ. β' Σ. δεν επιτρέπεται η άσκηση του δικαιώματος απεργίας στους δικαστικούς λειτουργούς, έστω και υπό το πλαίσιο λειτουργίας ένωσης δικαστικών λειτουργιών. Η απεργία αποτελεί γενικά την κυριότερη μορφή άσκησης του δικαιώματος στη συνδικαλιστική ελευθερία¹²⁸.

Ως προς την κατηγορία των δικαστικών δεν τίθεται ωστόσο εξαίρεση από το πεδίο προστασίας της κτήσης και της άσκησης του δικαιώματος στη συνδικαλιστική ελευθερία κατ' άρθρο 23§1 Σ., παρά μόνο σε αναφορά προς την απεργία που αποτελεί συγκεκριμένο μέσο άσκησης αυτής¹²⁹.

¹²⁶ ΑΠ 8/1998 (Διοικητική Ολ.), ΤοΣ, τχ. 2, 1998, σελ. 405.

¹²⁷ Contra στην υπό κρίση εφαρμογή της αρχής της πολλαπλότητας είναι η μάλλον μεμονωμένη ερμηνευτική προσέγγιση την οποία υιοθέτησε η απόφαση 3297/1984 του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Αθήνας – Πολ. Πρωτ. Αθ. 3297/1984, ΕλλΔ/νη, τ. 25, τχ. 12, 1984, σελ. 1606 επ.

¹²⁸ Α. ΤΣΙΡΩΝΑΣ, Άρθρο 89, σε Σύνταγμα – Κατ' άρθρο ερμηνεία, Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ (επιστ. διεύθυνση), Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, σελ. 1375.

¹²⁹ Η θέση για το σύννομο συνδικαλιστικό χαρακτήρα των ενώσεων των δικαστικών λειτουργιών φαίνεται να έχει σημαντικά ερείσματα στη συνταγματική θεωρία. Βλ., ενδεικτικά, Σ. ΟΡΦΑΝΟΥΔΑΚΗΣ, Η ελευθερία της συνένωσης (Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 12 παρ. 1 – 4 του ισχύοντος Συντάγματος υπό το φως της νομολογίας των ελληνικών δικαστηρίων), Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1996, σελ. 131 επ., Ε. ΚΡΟΥΣΤΑΛΑΚΗΣ, Η συνδικαλιστική ελευθερία στο χώρο της δικαιοσύνης, ΕλλΔ/νη, τ. 24, 1983, σελ. 16 επ., Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Συνταγματικό Δίκαιο – Οργάνωση και λειτουργία της Πολιτείας, τ. Β', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, σελ. 564, Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, Η συνταγματική διάσταση των δικαστικών ενώσεων, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.constitutionalism.gr/tag/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%BD%CE%B1->

Από τα προηγούμενα συμπεραίνεται ότι, υπάρχει συστηματική συσχέτιση και μεταξύ της θέσης σε ισχύ του άρθρου 89§5 Σ. και της γενικής πρόβλεψης του άρθρου 23§1 Σ. Η καθιέρωση επομένως του δικαιώματος στη συνδικαλιστική ελευθερία αποτελεί τη γενική συνταγματική βάση για τη δυνατότητα σύστασης και λειτουργίας των ενώσεων δικαστικών λειτουργών. Η αναφερόμενη συστηματική συσχέτιση συνεπάγεται επιπρόσθετα ότι, δεν επιτρέπεται να επεκταθούν οι νομοθετικοί περιορισμοί σχετικά με τις προϋποθέσεις σύστασης και λειτουργίας ενώσεων δικαστικών λειτουργών, σε σύγκριση με τις κοινές συνδικαλιστικές οργανώσεις¹³⁰.

Η προηγούμενη συνταγματική ρύθμιση δεν αντιστρατεύεται το πεδίο εφαρμογής της αρχής ανεξαρτησίας της δικαστικής λειτουργίας.

Παρά την ισχύουσα συνταγματική κατοχύρωση, ποια μπορεί να είναι στο ελληνικό δίκαιο η σχέση μεταξύ πολιτικών κομμάτων και ενώσεων δικαστικών λειτουργών;

Η επιτρεπτή ανάπτυξη επαφών μεταξύ δικαστικών ενώσεων και πολιτικών κομμάτων δεν είναι γενικά άγνωστη στη νομική ρύθμιση.

Στο ιταλικό δίκαιο είναι σύννομη η επιλογή των δικαστικών ενώσεων να συμπράττουν με πολιτικά κόμματα, λόγω της απουσίας σχετικού απαγορευτικού κανόνα. Η σύμπραξη πολιτικών κομμάτων και δικαστικών ενώσεων δεν αποκλείεται να λαμβάνει ευρεία δημοσιότητα από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας¹³¹.

Στο ελληνικό δίκαιο ισχύει για το θέμα αυτό η ρύθμιση του άρθρου 91§4 περ. γ) ΚΟΔΚΔΛ, σύμφωνα με την οποία: «*Δεν αποτελούν πειθαρχικά παραπτώματα για το δικαστικό λειτουργό:...γ) η συμμετοχή και η ανάπτυξη δραστηριότητας στις αναγνωρισμένες ενώσεις δικαστών ή άλλα σωματεία και η έκφραση γνώμης και κριτικής άποψης που γίνεται στα πλαίσια της συμμετοχής σε ένωση δικαστικών λειτουργών*». Με την παραπάνω ρύθμιση εξειδικεύεται νομοθετικά το άρθρο 89§5 Σ.

Η προαναφερόμενη επιτρεπτική πρόβλεψη ισχύει μεμονωμένα και για κάθε δικαστικό λειτουργό, όπως προκύπτει από τη γραμματική διατύπωση της διάταξης.

Από τον συνδυασμό των προηγούμενων προβλέψεων και κατά τις παρατηρήσεις της συνταγματικής θεωρίας προκύπτει ότι, οι ενώσεις δικαστικών λειτουργών δικαιούνται να προβαίνουν σε δημόσιες εκδηλώσεις για θέματα ακόμη και για θέματα που άπτονται του γενικού ενδιαφέροντος.

Η παραπάνω δυνατότητα αποτελεί και λογικό επακόλουθο της κατ' άρθρο 91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ ισχύουσας ρύθμισης. Επειδή, βάσει αυτής θεμελιώνεται το υπό προϋποθέσεις δικαίωμα δημόσιας έκφρασης της πολιτικής γνώμης των δικαστικών λειτουργών, σε συνδυασμό με την παρεχόμενη από το άρθρο 14§1 Σ. και 10§1 ΕΣΔΑ εξασφάλιση. Το δικαίωμα αυτό έχει πεδίο εφαρμογής και για τα μέλη των διοικήσεων των ενώσεων δικαστικών λειτουργών, που συγκροτούν την κυριότερη συλλογική έκφρασή τους.

Από την ερμηνεία του άρθρου 91§4 περ. γ) ΚΟΔΚΔΛ συνάγεται ότι, η 'έκφραση γνώμης και κριτικής άποψης' των δικαστικών επιτρέπεται να πραγματοποιηθεί όχι μόνο στο πλαίσιο λειτουργίας των δικαστικών ενώσεων, διότι βούληση του κοινού νομοθέτη φαίνεται να είναι εδώ

[%CF%83%CE%B1%CE%BA%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%80%CE%BF%CF%8D%CE%BB%CE%BF%CF%85/](#)

¹³⁰ Ορθές για το θέμα αυτό οι παρατηρήσεις του Σ. Ορφανουδάκη. Για τη διεξοδική αιτιολόγηση βλ. Σ. ΟΡΦΑΝΟΥΔΑΚΗΣ, ό. π., σελ. 134 επ.

¹³¹ Βλ. πιο αναλυτικά παρακάτω στις αναφορές για το ιταλικό δίκαιο.

η χορήγηση ευρύτερης δυνατότητας έκφρασης, στη βάση και της συστηματικής ερμηνείας της παραπάνω διάταξης με αυτή της περίπτωσης β) του ίδιου άρθρου¹³².

Με γνώμονα ότι η ρύθμιση των δικαιωμάτων του κάθε δικαστικού λειτουργού συμβαδίζει προς την αντίστοιχη ρύθμιση για τις δικαστικές ενώσεις, δεν επιτρεπτή στο εγχώριο δίκαιο η οποιασδήποτε μορφής διασύνδεση ένωσης δικαστικών λειτουργών με πολιτικό κόμμα. Διαφορετική νομοθετική ρύθμιση του ζητήματος θα προσέκρουσε στην κατ' άρθρο 29§3 εδ. α' Σ. απαγόρευση.

Εξαιρέση οφείλει να γίνει δεκτή όσον αφορά αποκλειστικά την επιστημονική υποβοήθηση της δραστηριότητας πολιτικού κόμματος σε ζητήματα τα οποία σχετίζονται αυστηρά με τη νομική επιστήμη ή τη διαχείριση του ισχύοντος δικαστικού συστήματος.

Για παράδειγμα, η συνδρομή αυτή θα μπορούσε να έχει τη μορφή της παροχής γνώμης κατά τη δραστηριοποίηση της κοινοβουλευτικής ή ευρωκοινοβουλευτικής ομάδας πολιτικού κόμματος ή της συμμετοχής μέλους της διοίκησης ένωσης δικαστικών λειτουργών αποκλειστικά σε επιστημονική εκδήλωση, στην οποία φορέας οργάνωσης είναι πολιτικό κόμμα.

Γ. Τα κωλύματα εκλογιμότητας που ισχύουν για τους δικαστικούς λειτουργούς

Σύμφωνα με το άρθρο 56§1 εδ. α' Σ., οι δικαστικοί λειτουργοί, με την ιδιότητα των έμμισθων δημοσίων λειτουργών, κωλύονται στην άσκηση του παθητικού εκλογικού δικαιώματος. Η κατοχή της δικαστικής ιδιότητας είναι μεταξύ αυτών των ιδιοτήτων η ύπαρξη των οποίων συνεπάγεται την εξαίρεση από την άσκηση του παθητικού εκλογικού δικαιώματος, για όσο χρονικό διάστημα διατηρείται, κατ' αρχήν, η κρίσιμη ιδιότητα¹³³.

Ειδικότερα, για τους δικαστικούς λειτουργούς ισχύει σχετικό κώλυμα εκλογιμότητας, που επιφέρει αδυναμία ανακήρυξης βουλευτικής υποψηφιότητας για όσο χρόνο ο δικαστικός λειτουργός διατηρεί τη δικαστική ιδιότητα. Αναγκαία και συγχρόνως ικανή προϋπόθεση προκειμένου να μπορεί δικαστικός λειτουργός να ασκήσει το παθητικό εκλογικό δικαίωμα είναι η προηγούμενη υποβολή με γραπτό τύπο της παραίτησής του από τη θέση του (επειδή πρόκειται για σχετικό κώλυμα εκλογιμότητας). Η γραπτή παραίτηση δεν είναι απαραίτητο να γίνει αποδεκτή πριν από την οριζόμενη χρονική προθεσμία κατάθεσης των βουλευτικών υποψηφιοτήτων.

Εδώ θα πρέπει να αποσαφηνιστεί τι ισχύει με τη συνταγματική ρύθμιση του δικαιώματος αναδιορισμού. Δηλαδή, του δικαιώματος της επανόδου στην υπηρεσία, ύστερα από τη θέση της βουλευτικής υποψηφιότητας, ανεξάρτητα από το εάν ο παραιτηθείς δικαστικός πέτυχε ή όχι να εκλεγεί βουλευτής.

---

¹³² Σωστή για το παρόν θέμα η προσέγγιση της Β. Τιμπάνου – Β. ΤΙΜΠΙΑΝΟΥ, Μπορούν οι εισαγγελείς να σχολιάζουν;, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://tsakyrakis.wordpress.com/2012/12/17/%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%83-%CE%B5%CE%BB%CE%B5%CF%85%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%85-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1/>

¹³³ Κ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, Άρθρο 56, σε Σύνταγμα – Κατ' άρθρο ερμηνεία, Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ (επιστ. διεύθυνση), Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, σελ. 1029, Θ. ΞΗΡΟΣ, Το δικαίωμα του εκλέγεσθαι, σε Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ (επιμ.), Θεμελιώδη δικαιώματα, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 648 επ., Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, Συνταγματικό Δίκαιο, δεύτερη έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2014, σελ. 440 επ.

Κατά τη σχετική διάταξη του άρθρου 56§1 εδ. γ' Σ., ο ρητός αποκλεισμός του δικαιώματος επανόδου στην ενεργό υπηρεσία, λόγω άσκησης του παθητικού εκλογικού δικαιώματος, καταλαμβάνει μόνο τους στρατιωτικούς. Με επιχείρημα a contrario προκύπτει ότι, για τις υπόλοιπες περιπτώσεις κωλυόμενων προσώπων εναπόκειται στην κοινή νομοθετική πρωτοβουλία η ειδικότερη ρύθμιση του δικαιώματος αναδιορισμού.

Παρά το κενό ρύθμισης, δε σημαίνει ότι παρέχεται αυτοδίκαια συνταγματική προστασία του δικαιώματος αναδιορισμού για τις υπόλοιπες περιπτώσεις κωλυόμενων προσώπων. Γι' αυτό και απαιτείται επιμέρους πρόβλεψη του κοινού νομοθέτη¹³⁴.

Προβλέπεται τέλος και η επέκταση των κωλυμάτων εκλογιμότητας στις εκλογικές διαδικασίες για την ανάδειξη τόσο των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου όσο και στις δημοτικές και περιφερειακές εκλογές.

Ειδικότερα, ως προς τις εκλογές για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο το ζήτημα ρυθμίστηκε, για πρώτη φορά, σύμφωνα με το άρθρο 2§2 του Ν. 1180/1981, με ρητή επέκταση της ισχύος των οριζόμενων στο άρθρο 56 Σ. κωλυμάτων εκλογιμότητας. Ρύθμιση η οποία εμπεριέχεται και στις αντίστοιχες μεταγενέστερες νομοθετικές προβλέψεις¹³⁵.

Η ανάλογη νομοθετική πρόβλεψη των κωλυμάτων εκλογιμότητας για τις δημοτικές και περιφερειακές εκλογές περιλαμβάνεται στον ισχύοντα Ν. 3852/2010¹³⁶.

Οι δικαστικοί λειτουργοί καταλαμβάνονται από κώλυμα εκλογιμότητας και στα δύο παραπάνω είδη εκλογών. Όπως και για τις βουλευτικές εκλογές, το κώλυμα εκλογιμότητας καθορίστηκε να είναι σχετικό, με προϋπόθεση νόμιμης ανακήρυξης της εκλογικής υποψηφιότητας την προηγούμενη υποβολή γραπτής παραίτησης.

Από το Ν. 3852/2010 εισάγεται και τοπικής φύσης κώλυμα (εκτός των άλλων περιπτώσεων) και για τους δικαστικούς λειτουργούς. Υπό την προϋπόθεση ότι έχουν υπηρετήσει μέσα στα διοικητικά όρια του οργανισμού τοπικής αυτοδιοίκησης (δήμου ή περιφέρειας) στον οποίο ενδιαφέρονται να θέσουν υποψηφιότητα, κατά το χρονικό διάστημα των τελευταίων είκοσι τεσσάρων μηνών πριν από το χρόνο ανακήρυξης των υποψηφιοτήτων¹³⁷.

---

¹³⁴ Κ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, ό. π., σελ. 1038, Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, ό. π., σελ. 445. Το θέμα της νομοθετικής ρύθμισης του δικαιώματος αναδιορισμού των δικαστικών προσεγγίζεται αναλυτικά παρακάτω.

¹³⁵ Η ισχύουσα ρύθμιση των κωλυμάτων εκλογιμότητας στις εκλογές για την ανάδειξη των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου προβλέπεται στο άρθρο 2§2 του Ν. 4255/2014 – ΦΕΚ Α' 188/2014, σελ. 2017, Θ. ΞΗΡΟΣ, ό. π., σελ. 650, Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων (II. Δικαιώματα και υποχρεώσεις των στρατιωτικών) – Δημοσιεύματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1992, σελ. 204.

¹³⁶ Θ. ΞΗΡΟΣ, Κωλύματα εκλογιμότητας και ασυμβίβαστα στην τοπική αυτοδιοίκηση, ΘΠΔΔ, τχ. 6, 2014, σελ. 507.

¹³⁷ Θ. ΞΗΡΟΣ, ό. π., σελ. 507 επ.

Κεφάλαιο 2^ο

Η ρύθμιση του δικαιώματος των δικαστικών λειτουργών προς δημόσια έκφραση γνώμης στην κοινή νομοθεσία

I. Η ουσιαστική πειθαρχική ευθύνη των δικαστικών λειτουργών σε σχέση με τον κανόνα της απαγόρευσης των κομματικών εκδηλώσεων

A. Οι διατάξεις του άρθρου 91§4 ΚΟΔΚΔΛ και η μεταβολή της νομοθετικής ρύθμισης

Η πειθαρχική ευθύνη των δικαστικών λειτουργών καταλαμβάνει, εκτός από τη συμμετοχή τους στα δικαστήρια, και τις περιπτώσεις στις οποίες αυτοί μετέχουν σε συμβούλια, επιτροπές ή ασκούν διοικητικά καθήκοντα βάσει ειδικών διατάξεων (άρθρο 90§1 ΚΟΔΚΔΛ).

Στο άρθρο 91§2 ΚΟΔΚΔΛ απαριθμούνται περιοριστικά τα πειθαρχικά αδικήματα που τελούνται από τους δικαστικούς λειτουργούς¹³⁸.

Ο ΚΟΔΚΔΛ, δηλαδή ο Ν. 1756/1988, τροποποιήθηκε σχετικά πρόσφατα από τον Ν. 4055/2012. Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση στο άρθρο 106 του Ν. 4055/2012, η πρόβλεψη των αδικημάτων στο πειθαρχικό δίκαιο των δικαστικών λειτουργών κατέστη από ενδεικτική εξαντλητική¹³⁹.

Από την τυποποίηση των επιμέρους νομοτυπικών υποστάσεων των πειθαρχικών αδικημάτων απασχολεί κυρίως η πρόβλεψη του άρθρου 91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ, σύμφωνα με την οποία: *«Δεν αποτελούν πειθαρχικά παραπτώματα για το δικαστικό λειτουργό:...β) η έκφραση γνώμης δημόσια, εκτός αν γίνεται με προφανή σκοπό τη μείωση του κύρους της δικαιοσύνης ή υπέρ ή κατά ορισμένου κόμματος ή άλλης ορισμένης πολιτικής οργάνωσης»*.

Η παραπάνω ρύθμιση του ΚΟΔΚΔΛ είναι σε αντιστοιχία με την κατ' άρθρο 29§3 εδ. α' Σ. απαγόρευση. Επιπλέον, η απαγόρευση των κομματικών εκδηλώσεων συγκαταλέγεται μεταξύ των καθηκόντων των δικαστικών λειτουργών. Κατά το άρθρο 40§6 ΚΟΔΚΔΛ: *«Απαγορεύονται στους δικαστικούς λειτουργούς κάθε είδους εκδηλώσεις υπέρ πολιτικών κομμάτων»*¹⁴⁰.

Λόγω της σημαντικής μεταβολής που υπέστη η εξεταζόμενη διάταξη σε σχέση με την αρχική μορφή της, το κανονιστικό περιεχόμενο αυτού του περιορισμού εντοπίζεται, πιο σωστά, με βάση την ιστορική ερμηνεία της.

Ειδικότερα, το αρχικό περιεχόμενο της ρύθμισης (όπως, δηλαδή, αυτό προβλεπόταν στο άρθρο 91§5 περ. β) του Ν. 1756/1988) τροποποιήθηκε (μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα) βάσει του άρθρου 14§3 του Ν. 1868/1989¹⁴¹.

¹³⁸ Ν. ΠΑΝΤΑΖΗΣ, Ειδικό Πειθαρχικό Δίκαιο, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 237 επ.

¹³⁹ Αιτιολογική έκθεση στο σχέδιο νόμου: «Για τη δίκαιη δίκη και την εύλογη διάρκεια αυτής», διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/g-dikaidi-eisig.pdf>

¹⁴⁰ Τονίζεται ότι, η προσθήκη του κανόνα της απαγόρευσης των κομματικών εκδηλώσεων μεταξύ των κατ' άρθρο 40 ΚΟΔΚΔΛ βασικών καθηκόντων που βαρύνουν τους δικαστικούς λειτουργούς διαθέτει ορισμένη νομική σημασία, ειδικά σε σχέση με την ποινική αξιολόγηση ανάλογης συμπεριφοράς. Δηλαδή, η τέλεση του πειθαρχικού παραπτώματος του άρθρου 91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ μπορεί να καταλήξει στην παράλληλη θεμελίωση του ποινικού αδικήματος της παράβασης καθήκοντος κατ' άρθρο 259 ΠΚ, υπό την προϋπόθεση ότι θα συντελεστεί κατά τη διάρκεια της άσκησης των δικαστικών καθηκόντων – Ν. ΠΑΝΤΑΖΗΣ, ό. π., σελ. 237 επ., Α. ΚΩΣΤΑΡΑΣ, Ποινικό Δίκαιο – Επιλογές Ειδικού Μέρους, τρίτη έκδοση, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σελ. 261 επ.

¹⁴¹ ΑΠ 4/1991 (Πρακτικό Ολομέλειας), ΔιΔίκη, 1991, σελ. 469 και 471 επ., Ν. ΝΙΚΑΣ, Κ. ΜΑΚΡΙΔΟΥ, Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας και Κώδικας Οργανισμού Δικαστηρίων και Καταστάσεως Δικαστικών Λειτουργών (Με όλες τις τελευταίες τροποποιήσεις), Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2009, σελ. 536 επ.

Με το τελευταίο κανονιστικό περιεχόμενο διατηρήθηκε σε ισχύ επί σειρά ετών, οπότε και τροποποιήθηκε εκ νέου από το άρθρο 106 του Ν. 4055/2012, μέσω του οποίου καταργήθηκε η §5 του άρθρου 91 ΚΟΔΚΔΛ. Η ισχύουσα σήμερα νομοθετική πρόβλεψη αναριθμήθηκε και αποτελεί μέρος των νομοτυπικών υποστάσεων της §4 του άρθρου 91 ΚΟΔΚΔΛ.

Η παρακολούθηση των παραπάνω νομοθετικών τροποποιήσεων έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί η διαφοροποίηση στα σχετικά δικαιώματα τα οποία απολαμβάνουν οι δικαστικοί λειτουργοί υπήρξε εκτεταμένη. Η κατεύθυνση η οποία επιλέχθηκε από τον κοινό νομοθέτη είχε ως αποτέλεσμα, σωστά, τη διεύρυνση της νομοθετικής προστασίας του δικαιώματος του δικαστικού λειτουργού στη δημόσια έκφραση γνώμης.

ι) Η αρχική ρύθμιση αναφορικά με τους περιορισμούς στο δικαίωμα έκφρασης γνώμης των δικαστικών λειτουργών βάσει του ΚΟΔΚΔΛ

Πριν από τις τροποποιήσεις που επήλθαν στο άρθρο 91§5 περ. β) του ΚΟΔΚΔΛ αυτό καθόριζε ότι, δε θα τελούσε πειθαρχικό παράπτωμα δικαστικός λειτουργός που θα προχωρούσε σε: «(η) έκφραση γνώμης δημοσίως για φιλοσοφικά, επιστημονικά και πολιτιστικά θέματα»¹⁴².

Στην προϊσχύουσα νομοθετική διάταξη είχε τεθεί περιορισμός όσον αφορά τα γνωστικά αντικείμενα για τα οποία θα ίσχυε το δικαίωμα των δικαστικών στη δημόσια έκφραση γνώμης. Το πεδίο προστασίας του δικαιώματος στη δημόσια έκφραση γνώμης των δικαστικών λειτουργών ίσχυε κατ' εξαίρεση και αποκλειστικά στα παραπάνω θέματα, με συνέπεια οι δικαστικοί λειτουργοί να μην μπορούν να μετάσχουν ουσιαστικά στο δημόσιο διάλογο, διότι η απαρίθμηση των επιτρεπόμενων πεδίων έκφρασης ήταν εξαντλητική¹⁴³.

Η προαναφερόμενη περιοριστική απαρίθμηση είχε ως περαιτέρω αποτέλεσμα το δυσανάλογο περιορισμό του άρθρου 14§1 Σ. δικαιώματος στην ελευθερία έκφρασης της γνώμης.

Αυτό γιατί, ο υπό κρίση περιορισμός ήταν άμεσα συναρτώμενος με το περιεχόμενο της εκφερόμενης δημόσιας γνώμης του δικαστικού λειτουργού και όχι μόνο με τον τρόπο της εξωτερικήυσής της. Δεν ήταν, δηλαδή, επαρκής υπό την προϊσχύουσα ρύθμιση η τήρηση των κανόνων της μετριοπαθούς δημόσιας εκδήλωσης από το δικαστικό, έτσι ώστε να μη διωχθεί πειθαρχικά.

Με την προηγούμενη ρύθμιση ενισχύονταν επίσης και οι συνθήκες ανασφάλειας δικαίου, επειδή το αρμόδιο πειθαρχικό όργανο ή δικαστήριο όφειλε να κρίνει στη βάση αόριστων εννοιών, αξιοποιώντας αναγκαστικά σύνθετους προβληματισμούς οι οποίοι δεν ήταν στους συνήθεις που αναπτύσσουν τα όργανα κατά την *stricto sensu* δικαιοδοτική κρίση τους. Για παράδειγμα, θα έπρεπε να εκκινήσει την εξέταση από την οριοθέτηση της έννοιας του ‘επιστημονικού’ ή του ‘φιλοσοφικού’ ζητήματος.

Τονίζεται ότι, ενδεχόμενη αναβίωση της καταργηθείσας ή η εισαγωγή παραπλήσιας νομοθετικής ρύθμισης θα ήταν ανεπίτρεπτη, γιατί θα έθετε δυσανάλογο περιορισμό στο άρθρο 14§ Σ.

¹⁴² ΑΠ 4/1991 (Πρακτικό Ολομέλειας), ΔιΔίκη, 1991, σελ. 471.

¹⁴³ ΑΠ 4/1991 (Πρακτικό Ολομέλειας), ό. π., σελ. 471.

ii) Η τροποποίηση στο δικαίωμα δημόσιας έκφρασης γνώμης σύμφωνα με το άρθρο 14§3 του Ν. 1868/1989

a. Η διεύρυνση του δικαιώματος δικαστικού λειτουργού στη δημόσια έκφραση γνώμης

Σύμφωνα με το άρθρο 14§3 περ. 2 του Ν. 1868/1989 (‘‘Τροποποίηση, αντικατάσταση και συμπλήρωση διατάξεων του ν. 1756/1988’’) το άρθρο 91§5 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ τροποποιήθηκε ως εξής: «Δεν αποτελούν πειθαρχικά παραπτώματα για το δικαστικό λειτουργό...β) η έκφραση γνώμης δημοσίως, εκτός αν γίνεται με σκοπό τη μείωση του κύρους της δικαιοσύνης ή υπέρ ορισμένου κόμματος ή άλλης ορισμένης πολιτικής οργάνωσης»¹⁴⁴. Η νομοθετική μεταβολή συνεπάγεται την απαραίτητη επέκταση του δικαιώματος στη δημόσια έκφραση γνώμης των δικαστικών.

Συγκεκριμένα, της περιοριστικής απαρίθμησης κατηγοριών θεμάτων στα οποία οι δικαστικοί διατηρούσαν το δικαίωμα στη δημόσια έκφραση γνώμης, στη βάση της νέας πρόβλεψης παρατηρείται αντιστροφή στη σχέση κανόνα και εξαίρεσης. Επιλέγεται έτσι, για πρώτη φορά, να καθοριστούν τα πεδία στα οποία δεν είναι επιτρεπτή η δημόσια έκφραση γνώμης δικαστικού λειτουργού και όχι εκείνα στα οποία είναι σύννομη. Η απαρίθμηση των θεμάτων για τα οποία δεν επιτρέπεται η δημόσια έκφραση είναι περιοριστική¹⁴⁵.

Η νομοθετική τροποποίηση φανερώνει μεταβολή της νομικής αξιολόγησης του ζητήματος προς την ορθή κατεύθυνση, δηλαδή αυτήν της σοβαρής διεύρυνσης του δικαιώματος στη δημόσια εξωτερική γνώμη από δικαστικό λειτουργό.

Η αναλυόμενη τροποποίηση του άρθρου 91§5 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ έχει ως προς τα εξετασθέντα στοιχεία της και την απαιτούμενη συμβατότητα προς τις συναφείς συνταγματικές προβλέψεις, ειδικά προς το κανονιστικό περιεχόμενο του άρθρου 14§1 Σ., ενώ φαίνεται να ανταποκρίνεται και σε όσα ορίζονται στο άρθρο 10§§1 και 2 ΕΣΔΑ.

Συμπεραίνεται ότι, υπό την τήρηση των υπόλοιπων προϋποθέσεων και ιδιαίτερα της υποχρέωσης αυτοσυγκράτησής τους, ισχύει δικαίωμα των δικαστικών λειτουργών να τοποθετούνται δημόσια και για ζητήματα που αναπτύσσουν αντικειμενικά πολιτική εμβέλεια¹⁴⁶.

¹⁴⁴ ΦΕΚ Α' 230/1989, σελ. 4684, ΑΠ 4/1991 (Πρακτικό Ολομέλειας), ΔιΔίκη, 1991, σελ. 469, Ν. ΝΙΚΑΣ, Κ. ΜΑΚΡΙΑΔΟΥ, Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας και Κώδικας Οργανισμού Δικαστηρίων και Καταστάσεως Δικαστικών Λειτουργών (Με όλες τις τελευταίες τροποποιήσεις), Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2009, σελ. 536 επ.

¹⁴⁵ ΑΠ 4/1991 (Πρακτικό Ολομέλειας), ό. π., σελ. 471.

¹⁴⁶ ΑΠ 4/1991 (Πρακτικό Ολομέλειας), ό. π., σελ. 471 επ., Β. ΤΙΜΠΑΝΟΥ, Μπορούν οι εισαγγελείς να σχολιάζουν;, <https://tsakyrakis.wordpress.com/2012/12/17/%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%83-%CE%B5%CE%BB%CE%B5%CF%85%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%85-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1/>, Β. ΠΑΠΑΡΗ, Η ελευθερία του λόγου των δικαστών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, <http://ende.gr/%CE%B7-%CE%B5%CE%BB%CE%B5%CF%85%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%85-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%89%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%B1/>

β. Η συμπερίληψη του όρου “πολιτική οργάνωση” στη διάταξη του άρθρου 91§5 περ. β) ΚΟΔΚΔΔ

Σύμφωνα με το άρθρο 91§5 περ. β) ΚΟΔΚΔΔ (όπως είχε ύστερα από την τροποποίησή του από το άρθρο 14§3 του Ν. 1868/1989): «...η έκφραση γνώμης δημόσιας...εάν γίνεται υπέρ ορισμένου κόμματος ή άλλης πολιτικής οργάνωσης» στοιχειοθετεί πειθαρχικό παράπτωμα δικαστικού λειτουργού.

Σε σχέση με την αντίστοιχη συνταγματική ρύθμιση, στην παραπάνω νομοτυπική υπόσταση ο περιορισμός της δημόσιας έκφρασης γνώμης των δικαστικών λειτουργών καταλαμβάνει και τις πολιτικές οργανώσεις. Προκύπτει, δηλαδή, επέκταση του πεδίου εφαρμογής της απαγόρευσης των κομματικών εκδηλώσεων, με συνέπεια η νομοθετική εξειδίκευση του άρθρου 29§3 εδ. α' Σ. να εμφανίζεται αυστηρότερη¹⁴⁷.

Η επέκταση εξηγείται από το ότι, όπως παρατήθηκε, στο ελληνικό δίκαιο νοούνται ως πολιτικά κόμματα αποκλειστικά οι ενώσεις προσώπων οι οποίες έχουν υποβληθεί στις οριζόμενες διατυπώσεις του άρθρου 29 του Ν. 3023/2002¹⁴⁸.

Γεννάται επομένως πρόβλημα αντισυνταγματικότητας, που στηρίζεται στην προφανή γραμματική επέκταση της απαγόρευσης της δημόσιας έκφρασης γνώμης σε ένωση προσώπων η οποία δεν αποτελεί τμήμα της ελεγχόμενης συνταγματικής ρύθμισης.

Πράγματι, η θέση απαγορευτικού κανόνα σε συνταγματικό δικαίωμα συνδύαζεται γενικά με την ανάγκη συσταλτικής ερμηνείας. Η συσταλτική ερμηνεία βασίζεται στην αξιοποίηση του

¹⁴⁷ ΑΠ 4/1991 (Πρακτικό Ολομέλειας), ΔιΔίκη, 1991, σελ. 476.

¹⁴⁸ Γενικότερα, το πολιτικό κόμμα υποδηλώνει εκείνη την ένωση προσώπων η οποία επιφορτίζεται με την πραγμάτωση σκοπών οι οποίοι συνάγονται από συνταγματικές προβλέψεις, ιδίως εφόσον πρόκειται για κόμματα με κοινοβουλευτική εκπροσώπηση. Έτσι, τα κόμματα, μέσω των κοινοβουλευτικών τους ομάδων, συγκροτούν τις επιτροπές της Βουλής (άρθρο 68§3 Σ.), ενώ συμπράττουν και στη διαδικασία ανάδειξης πρωθυπουργού (άρθρο 37 Σ.). Η πολιτική οργάνωση αντίθετα διαφέρει από το πολιτικό κόμμα. Αποτελεί αναγκαστικά τον πυρήνα κάθε κόμματος. Ωστόσο, μία πολιτική οργάνωση μπορεί να μην λάβει τη μορφή του πολιτικού κόμματος για όσο χρόνο είναι σε λειτουργία – Γ. ΔΡΟΣΟΣ, Η νομική θέση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1982, σελ. 39 επ., 163 επ. και 174 επ., Α. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, δεύτερη έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 662 επ. και 686 επ., Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Ε. Ε., 2015, σελ. 451 επ., Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Άρθρο 29, σε Σύνταγμα – Κατ' άρθρο ερμηνεία, Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ (επιστ. διεύθυνση), Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, σελ. 779 επ., Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Πολιτεία, Εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα, 2010, σελ. 443 επ., του ιδίου, Συνταγματικό Δίκαιο – Οργάνωση και λειτουργία της Πολιτείας, τ. Β', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, σελ. 116, Ν. ΜΑΥΡΙΚΑΣ, Η νομική προσωπικότητα των πολιτικών κομμάτων ως στοιχείο άσκησης της δράσης τους, ΘΠΔΔ, τχ. 6, 2011, σελ. 578 επ., Π. ΦΟΥΝΤΕΔΑΚΗ, Ενδοκομματική Δημοκρατία και Σύνταγμα, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1987, σελ. 55 επ., Λ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, Κ. ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ, Εγκληματικές οργανώσεις και πολιτικά κόμματα, ΠοινΔικ, τχ. 2, 2014, σελ. 178, Π. ΠΑΡΑΡΑΣ, Σύνταγμα 1975 – Corpus I, άρθρα 1 – 50 (Νομολογία ΣτΕ, Παρατηρήσεις κατ' άρθρον, Νομοθεσία), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1982, σελ. 412 επ., Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Συνταγματικό Δίκαιο – Ατομικά Δικαιώματα, τέταρτη έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2012, σελ. 602 επ., ΣτΕ 4037/1979 (Ολ.), ΤοΣ, τχ. 3 – 4, 1979, σελ. 626 επ., ΣτΕ 2145/1979, Τμ. Δ', ΤοΣ, τχ. 3 – 4, 1979, σελ. 602, 606 και 613. Για το ζήτημα της διάκρισης μεταξύ πολιτικών κομμάτων και άλλων ομοειδών ενώσεων προσώπων στο γερμανικό δίκαιο από την ανάλογη θεωρία και νομολογία βλ. D. GRIMM, Politische Parteien, σε E. BENDA, W. MAIHOFER, H. VOGEL, K. HESSE, W. HEYDE (επιμ.), Handbuch des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland, δεύτερη έκδοση, Εκδ. Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1994, σελ. 599 επ. και 605 επ., D. TSATSOS, M. MORLOK, Parteienrecht, Εκδ. C. F. Müller Juristischer Verlag, Heidelberg, 1982, σελ. 20 επ. και 159 επ., H. NAWIASKY, Allgemeine Staatslehre (Zweiter Teil, 1. Band, 2/I), Εκδ. Verlagsanstalt Benziger & Co. AG., 1952, σελ. 92 επ., T. MAUNZ, R. ZIPPELIUS, Deutsches Staatsrecht, Εκδ. Becksche Verlagsbuchhandlung, München, 1983, σελ. 77 επ., C. GASTROPH, Die politischen Vereinigungen, Εκδ. Duncker & Humblot, Berlin, 1970, σελ. 49, G. LEIBHOLZ, Das Wesen der Repräsentation und der Gestaltwandel der Demokratie im 20. Jahrhundert, τρίτη έκδοση, Εκδ. Walter de Gruyter & Co., Berlin, 1966, σελ. 224 επ., BVerfG, Beschluss v. 30.10.1963, NJW, Heft 12, 1964, σελ. 539 επ.

ερμηνευτικού κανόνα της *in dubio pro libertate*. Με επακόλουθο την ακριβέστερη οριοθέτηση, μέσω συσταλτικής ερμηνείας (όπου αυτή απαιτείται), των όρων οι οποίοι συγκροτούν το κανονιστικό περιεχόμενο της απαγόρευσης.

Εκτός από τα προηγούμενα, οι ρυθμίσεις του άρθρου 29§3 Σ. δεν τίθενται υπό την ισχύ επιφύλαξης νόμου, στοιχείο το οποίο κατευθύνει τον ερμηνευτή να θεωρήσει εξαντλητική τη μελετώμενη συνταγματική τυποποίηση.

Κάθε διεύρυνση της έννοιας του πολιτικού κόμματος θα προϋπέθετε την *contra constitutionem* διαστολή του νοήματος της απαγόρευσης του άρθρου 29§3 Σ.¹⁴⁹.

Ο κανόνας του άρθρου 91§5 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ (που είναι ως προς αυτό το στοιχείο πανομοιότυπος με τον ισχύοντα), σχετικά με την υπέρ πολιτικής οργάνωσης δημόσια έκφραση γνώμης, όφειλε να μην εφαρμόζεται *in concreto*, εξαιτίας αντισυνταγματικότητας.

γ. Αναφορικά με την προϋπόθεση της “δημόσιας έκφρασης γνώμης”

Προκειμένου δικαστικός λειτουργός να είναι σε θέση πειθαρχικά ελεγχόμενου προσώπου θα πρέπει, σύμφωνα το άρθρο 29§3 εδ. α’ Σ., να τελέσει “*εκδήλωση*” της κομματικής του προτίμησης. Όμοια, κατά το άρθρο 40§6 ΚΟΔΚΔΛ: «*Απαγορεύονται στους δικαστικούς λειτουργούς κάθε είδους εκδηλώσεις υπέρ πολιτικών κομμάτων*».

Ωστόσο, σύμφωνα με τη ρύθμιση του άρθρου 91§5 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ η αντίστοιχη συμπεριφορά δικαστικού λειτουργού πρέπει να διαπιστωθεί ότι συνίσταται σε ενέργεια “*έκφρασης*” της κομματικής προτίμησης.

Παρατηρείται εδώ σχετική ορολογική ανακολουθία στην τυποποίηση της επίμεμπτης κομματικής συμπεριφοράς, μεταξύ της συνταγματικής και της νομοθετικής πρόβλεψης.

Θα υπήρχε πιθανό πρόβλημα κατά την εφαρμογή του άρθρου 91§5 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ εξαιτίας αυτής της ορολογικής διαφοροποίησης; Αλλιώς, είναι από νομική άποψη διαφορετική η σημασία της “*εκδήλωσης*” από την “*έκφραση*” της γνώμης;

Όπως αναφέρθηκε ήδη, η νομοθετική πρόβλεψη του πειθαρχικά αξιόμεμπτου της δημόσιας έκφρασης γνώμης δικαστικού λειτουργού υπέρ ή κατά ορισμένου πολιτικού κόμματος αποτελεί εξειδίκευση της ρύθμισης του άρθρου 29§3 εδ. α’ Σ., καθόσον η τελευταία διάταξη υπερισχύει, εμφανώς, ως *lex specialis* έναντι του άρθρου 14§1 Σ.¹⁵⁰.

Ο όρος “*γνώμη*” φαίνεται να έχει καταστεί αντικείμενο επεξεργασίας στο πλαίσιο της ελληνικής συνταγματικής θεωρίας.

Συγκεκριμένα, η συνταγματική έννοια της γνώμης γίνεται δεκτό ότι περιλαμβάνεται υπόρρητα στο άρθρο 14§1 Σ., λόγω της συσχέτισής της με τον χρησιμοποιούμενο όρο του “*στοχασμού*”.

Άλλο στοιχείο είναι η απόδοση σε αυτή ευρύτατου σημασιολογικού περιεχομένου. Σχετικά, σύμφωνα με τον καθορισμό της έννοιας από τον Π. Δαγτόγλου, στην έννοια της γνώμης εντάσσεται όχι μόνο η διαμόρφωση και εξωτερίκευση γλωσσικής αντίδρασης αλλά και η όποια άλλης μορφής αντίδραση σε ερέθισμα του εξωτερικού περιβάλλοντος, η οποία αξιοποιείται με

¹⁴⁹ Ορθά υπέρ της συσταλτικής ερμηνείας των προϋποθέσεων του πραγματικού του άρθρου 29§3 Σ. τάσσονται, μεταξύ άλλων, οι Ε. Βενιζέλος και Χ. Ανθόπουλος – Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, ό. π., σελ. 455, Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, ό. π., σελ. 784.

¹⁵⁰ Α. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Συνταγματικά δικαιώματα – Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, τ. Γ’, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2008, σελ. 547 επ.

σκοπό να εκφραστεί το εσωτερικό φρόνημα του υποκειμένου της γνώμης, ανεξάρτητα από τη φύση του κινήτρου της έκφρασης¹⁵¹.

Κατά την άποψη του Α. Δημητρόπουλου, η γνώμη αποτελεί την υποκειμενική διάσταση της ευρύτερης έννοιας της ιδέας, που συνιστά και το κατ' άρθρο 14§1 Σ. προστατευόμενο έννομο αγαθό. Ως "γνώμη" προσδιορίζεται η αναγκαία διασύνδεση μίας ιδέας με συγκεκριμένο πρόσωπο, συγκροτώντας την πεποίθηση του υποκειμένου σε οποιοδήποτε ζήτημα¹⁵². Επιπλέον, υπό τον όρο "έκφραση γνώμης" νοείται η με οποιονδήποτε τρόπο ενέργεια εξωτερίκευσης της γνώμης από το φορέα της¹⁵³.

Διαπιστώνεται τελικά ότι, η δημόσια έκφραση της γνώμης είναι συμπεριφορά εξωτερίκευσης του ενδιαθέτου φρονήματος. Επομένως, οι έννοιες της κατά τα άρθρα 29§3 εδ. α' Σ. και 40§6 ΚΟΔΚΔΛ "εκδήλωσης" και της κατ' άρθρο 91§5 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ "έκφρασης" διαθέτουν κοινό σημασιολογικό περιεχόμενο. Το περιεχόμενο αυτό συνίσταται σε πράξη που κατατείνει ή ολοκληρώνει εξωτερίκευση προς τρίτα πρόσωπα από το υποκείμενο της κομματικής προτίμησης. Η δημόσια έκφραση γνώμης έχει μικρότερο ή τουλάχιστον όχι ευρύτερο πεδίο εφαρμογής σε σύγκριση με την έννοια της εκδήλωσης στη συνταγματική ρύθμιση.

Συμπερασματικά, η παραπάνω ορολογική διαφοροποίηση δεν επηρεάζει τη νομική μεταχείριση της κομματικής εκδήλωσης δικαστικού λειτουργού.

iii) Η ισχύουσα ρύθμιση του άρθρου 91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ βάσει του Ν. 4055/2012

Η ισχύουσα ρύθμιση του άρθρου 91 ΚΟΔΚΔΛ, όπως αυτό τροποποιήθηκε από το άρθρο 106 του Ν. 4055/2012, έχει αναριθμηθεί σε §4, με σχεδόν ταυτόσημο περιεχόμενο, προβλέποντας ότι: «Δεν αποτελούν πειθαρχικά παραπτώματα για το δικαστικό λειτουργό...β) η έκφραση γνώμης δημόσια, εκτός αν γίνεται με **προφανή σκοπό** τη μείωση του κύρους της δικαιοσύνης ή υπέρ ή κατά ορισμένου κόμματος ή άλλης ορισμένης πολιτικής οργάνωσης».

Εξαιτίας της μη κατάργησης της επέκτασης του πειθαρχικού ελέγχου στη δημόσια έκφραση γνώμης ως προς τις πολιτικές οργανώσεις, και η ισχύουσα διάταξη πάσχει από αντισυνταγματικότητα. Άρα, όσον αφορά αυτό το στοιχείο δεν είναι επιτρεπτή η *in concreto* εφαρμογή της.

Η ουσιαστική μεταβολή όμως η οποία εισάγεται από το Ν. 4055/2012 σχετίζεται με αναπροσαρμογή στην υποκειμενική υπόσταση του ανάλογου πειθαρχικού αδικήματος.

Προστίθεται συναφώς ο επιθετικός προσδιορισμός "προφανής", με βάση τον οποίο περιγράφεται ο σκοπός από τον οποίο οφείλει να διακατέχεται ο δικαστικός λειτουργός όταν εκφράζει αξιολογική κρίση με περιεχόμενο μειωτικό ως προς το "κύρος της δικαιοσύνης". Αντίθετα, η τροποποίηση ως προς το σκοπό δεν επιδρά στο ζήτημα της ανεπίτρεπτης κομματικής εκδήλωσης¹⁵⁴.

Στο ισχύον άρθρο 91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ επαναλαμβάνονται, κατά τα λοιπά, οι προβλέψεις της καταργηθείσας διάταξης του άρθρου 91§5 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ¹⁵⁵.

¹⁵¹ Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Συνταγματικό Δίκαιο – Ατομικά Δικαιώματα, τέταρτη έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2012, σελ. 342 επ.

¹⁵² Α. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, ό. π., σελ. 539.

¹⁵³ Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, ό. π., σελ. 345 επ., Α. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, ό. π., σελ. 540.

¹⁵⁴ Από την αιτιολογική έκθεση του αντίστοιχου νομοσχεδίου δεν προκύπτει ορισμένη αναφορά ως προς τη *ratio legis* της τροποποίησης αυτής – Αιτιολογική έκθεση στο σχέδιο νόμου: «Για τη δίκαιη δίκη και την εύλογη διάρκεια αυτής», διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/g-dikaidi-eisig.pdf>

¹⁵⁵ Ν. ΠΑΝΤΑΖΗΣ, Ειδικό Πειθαρχικό Δίκαιο, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 237 επ.

B. Το ζήτημα της απουσίας εξωτερίκευσης ως προς τη δικαστική ιδιότητα

Πώς επιδρά ωστόσο στην άσκηση του σχετικού πειθαρχικού ή δικαστικού ελέγχου η διαπίστωση του ότι, κατά τη διάρκεια της εκτός υπηρεσίας κομματικής εκδήλωσής του ο δικαστικός δεν προχώρησε σε εκούσια αποκάλυψη της δικαστικής του ιδιότητας; Αίρεται ή μόνο ελαττώνεται δυνητικά η έκταση του πειθαρχικά αξιόμεμπτου;

Στη συνταγματική απαγόρευση των κομματικών εκδηλώσεων το ζήτημα δε ρυθμίζεται.

Κρίσιμο στοιχείο αποτελεί η απουσία του εξεταζόμενου όρου ως προϋπόθεσης και από την πρόβλεψη του άρθρου 91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ.

Επιπρόσθετα, η απαίτηση να έχει το πρόσωπο έναντι του οποίου εκδηλώνεται ο δικαστικός τη γνώση ότι πρόκειται για φορέα του δικαστικού λειτουργήματος δεν τίθεται ως προϋπόθεση μεταξύ των όρων θεμελίωσης της κατ' άρθρο 91§1 ΚΟΔΚΔΛ γενικής πειθαρχικής ευθύνης. Η ίδια παρατήρηση ισχύει κατά κανόνα και ως προς τις διατάξεις του άρθρου 91§2 ΚΟΔΚΔΛ, σύμφωνα με τις οποίες τυποποιούνται τα επιμέρους πειθαρχικά παραπτώματα των δικαστικών.

Προκύπτει ότι, λόγω της απουσίας της σχετικής πρόβλεψης μεταξύ των όρων στοιχειοθέτησης του πειθαρχικά αξιόμεμπτου, εκτός υπηρεσίας τελούμενη συμπεριφορά δικαστικού με περιεχόμενο την υπέρ ή κατά κόμματος εκδήλωση θα αποτελεί μεμπτή ενέργεια, ακόμη και εάν ο δικαστικός λειτουργός δεν προχωρήσει σε εκούσια αποκάλυψη της δικαστικής του ιδιότητας. Αυτό, παρά το ότι μπορεί να υποστηριχτεί βάσιμα πως, ο αποδέκτης της εξωυπηρεσιακής συμπεριφοράς ενός δικαστικού αγνοεί (πιθανότατα) τη δικαστική του ιδιότητα.

Η παραπάνω συνταγματική και νομοθετική επιλογή στηρίζεται, εκτός των άλλων, στην υπόθεση ότι, διακινδυνεύεται η αποκάλυψη της δικαστικής ιδιότητας του φορέα της κομματικής εκδήλωσης, έστω και μετά το χρόνο τέλεσης της εκτός υπηρεσίας κομματικής συμπεριφοράς.

Παραταύτα, το κατά πόσον και υπό ποιες καταστάσεις διαμορφώθηκε αντίληψη του αποδέκτη της κομματικής εκδήλωσης σχετικά με την ύπαρξη της δικαστικής ιδιότητας αποτελεί μέρος της διαδικασίας της αποδεικτικής διερεύνησης των πραγματικών περιστατικών.

Η μη δήλωση της δικαστικής ιδιότητας δεν εξαλείφει επομένως τον αξιόμεμπτο χαρακτήρα της συμπεριφοράς. Έχει όμως σχέση με το στάδιο της επιμέτρησης της ποινής από το πειθαρχικό όργανο ή το δικαστήριο. Ως εκ τούτου, η απόδειξη της απουσίας εκούσιας αποκάλυψης της δικαστικής ιδιότητας μπορεί να επιφέρει τελικά ηπιότερη πειθαρχική ή δικαστική μεταχείριση και το αντίστροφο.

Υπενθυμίζεται τέλος ότι, περίπτωση εξαίρεσης από την επιβάρυνση του πειθαρχικά αξιόμεμπτου αποτελεί η ανώνυμη και η ψευδώνυμη χρήση των διάφορων μορφών διαδικτυακών υπηρεσιών ηλεκτρονικής επικοινωνίας.

Στις περιστάσεις αυτές θα πρέπει να θεωρείται αδύνατη, από πρακτική άποψη ακόμη και μεταγενέστερη της κομματικής εκδήλωσης διακρίβωση της ύπαρξης δικαστικής ιδιότητας. Εφόσον, ο δικαστικός λειτουργός διαθέτει την ευχέρεια, στην κάθε φορά χρήση των παραπάνω υπηρεσιών, να αποκτήσει ατομικό διαδικτυακό προφίλ το οποίο να αποκλίνει των αληθινών στοιχείων που συνθέτουν την αστική και την επαγγελματική του ταυτότητα.

Γ. Εφαρμογή του πειθαρχικού δικαίου σε πραγματικά περιστατικά δημόσιας έκφρασης γνώμης δικαστικών λειτουργών

Τη δημόσια σφαίρα απασχόλησε πρόσφατα περίπτωση δικαστικού λειτουργού ο οποίος εξέφρασε μέσα από το διαδίκτυο κομματικές πεποιθήσεις, χρησιμοποιώντας καταχρηστικό και υβριστικό λόγο, με επακόλουθο την κίνηση πειθαρχικής δίωξης εναντίον του.

Τα σημαντικά πραγματικά περιστατικά της παρούσας υπόθεσης ήταν τα παρακάτω:

α) Ο δικαστικός λειτουργός (ο οποίος ήταν αντεισαγγελέας εφετών κατά τον κρίσιμο χρόνο των επιλήψιμων ηλεκτρονικών αναρτήσεών του) εξέφρασε τη γνώμη του σχετικά με την κυβέρνηση, καθώς και για το κυριότερο κυβερνών πολιτικό κόμμα της περιόδου,

β) Προκειμένου να εκφράσει τις απόψεις του, ο δικαστικός προχώρησε σε συρροή αναρτήσεων στο προσωπικό ηλεκτρονικό προφίλ του σε μέσο κοινωνικής δικτύωσης. Το ατομικό προφίλ ήταν επώνυμο και ουσιαστικά προσβάσιμο σε αόριστο αριθμό ατόμων, με αποτέλεσμα να μπορεί να εντοπιστεί η δικαστική ιδιότητα του χρήστη. Γι' αυτό και υπήρξε ταχεία διαρροή του γεγονότος στο ευρύ κοινό, ενόψει και του μεγάλου αριθμού ειδησεογραφικών μέσων επικοινωνίας που δημοσιοποίησαν τις πράξεις του δικαστικού¹⁵⁶.

γ) Στις ηλεκτρονικές του αναρτήσεις, ο δικαστικός λειτουργός εκφράστηκε με υβριστικές και άλλες προσβλητικές διατυπώσεις εναντίον του προέδρου της δημοκρατίας, του πρωθυπουργού και υπουργών. Σε ορισμένες από αυτές, ο δικαστικός συνέδεσε άμεσα την έκφραση της γνώμης του για τον πρωθυπουργό και τους υπουργούς με την κομματική ιδιότητά τους στο κυβερνών πολιτικό κόμμα, επικρίνοντας την κομματική τους ένταξη.

δ) Σε προγενέστερη ηλεκτρονική ανάρτησή του, ο ίδιος δικαστικός λειτουργός αντέδρασε σφοδρά κατά των αρμόδιων δικαστικών υπηρεσιών, επειδή άσκησαν δίωξη εναντίον τότε ενεργεία βουλευτή. Ο δικαστικός λειτουργός δημοσιοποίησε έτσι τη θετική γνώμη του για βουλευτή που ήταν μέλος κοινοβουλευτικής ομάδας και ταυτόχρονα προβεβλημένο στέλεχος του αντίστοιχου πολιτικού κόμματος.

Βάσει του άρθρου 91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ, παραγγέλθηκε από τον υπουργό δικαιοσύνης η διενέργεια προκαταρκτικής πειθαρχικής εξέτασης στην εισαγγελέα του Αρείου Πάγου. Ανάλογα και η εισαγγελέα του Αρείου Πάγου διέταξε την πραγματοποίηση προκαταρκτικής έρευνας υπό διττό περιεχόμενο, για την εξακρίβωση και στοιχειοθέτηση τόσο των πειθαρχικών όσο και των ποινικών αδικημάτων τα οποία φέρεται να τελέσθηκαν εξαιτίας της περιγραφόμενης συμπεριφοράς του δικαστικού λειτουργού.

Ορισμένους μήνες μετά την τέλεση των επιλήψιμων κομματικών εκδηλώσεων, η υπόθεση παραπέμφθηκε, σωστά, προς λήψη απόφασης από το αρμόδιο όργανο της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου. Αντικείμενο κρίσης της Ολομέλειας ήταν η επιβολή ή μη της ποινής της

¹⁵⁶ Παρατίθενται, ενδεικτικά, ορισμένα από τα ηλεκτρονικά μέσα τα οποία αναπαρήγαγαν τις συναφείς πληροφορίες, στις οποίες έχει καταγραφεί το πλήρες περιεχόμενο των επιλήψιμων ηλεκτρονικών αναρτήσεων του δικαστικού λειτουργού: <https://www.documentonews.gr/article/anhkoystes-anarthseis-sto-facebook-en-energeia-eisaggelikoy-leitoyrgoy>, <https://www.documentonews.gr/article/diplh-ereyna-peitharikh-kai-poinikh-gia-tis-fasistikes-anarthseis-toy-eisaggelea>, https://www.efsyn.gr/ellada/dikaiosyni/154389_peitharhikos-elegchos-se-anteisaggelea-gia-prosboles-se-paylopylo-tsipra, <https://tvxs.gr/news/ellada/ti-dienergeia-peitharhikis-eksetasis-gia-tis-anartiseis-toy-anteisaggelea-pariggeile-o->, <https://www.enetpress.gr/1%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B5%CF%80%CE%B5%CE%AF%CE%B3%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B1-1%CE%B4%CE%B9%CE%B5%CE%BD%CE%AD%CF%81%CE%B3%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CF%80%CE%B5%CE%B9%CE%B8%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%AE/>, <http://www.topontiki.gr/article/319462/antimetopos-simera-me-oristiki-apolysi-o-eisaggeleas-me-tis-akrodexies-anartiseis-sto>

οριστικής παύσης σε βάρος του εισαγγελικού λειτουργού, σύμφωνα και με το συνδυασμό των διατάξεων του άρθρου 93§§1 περ. δ), 2 και 3 ΚΟΔΚΔΛ, καθώς και του άρθρου 95§2 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ, σχετικά με την αρμοδιότητα επιβολής της ποινής της οριστικής παύσης.

Περίπτωση αντίθετα άσκησης του δικαιώματος των δικαστικών λειτουργών να συμμετέχουν υπό προϋποθέσεις στο δημόσιο διάλογο (ακόμη και εάν αυτός αποκτά πολιτική διάσταση) αποτέλεσε δημόσια επιστολή την οποία συνέταξε, πριν από μερικά έτη, η τότε πρόεδρος του Αρείου Πάγου, απευθυνόμενη προς τους ομολόγους της των δικαστικών αρχών των κρατών – μελών της ΕΕ¹⁵⁷. Η δικαστική λειτουργός ήταν συγχρόνως και πρόεδρος της Ένωσης Δικαστών και Εισαγγελέων.

Από το περιεχόμενο της επιστολής διακρίνονται τα εξής δεδομένα:

α) Η πρόεδρος του Αρείου Πάγου αποσκοπούσε να ενημερώσει αλλά και να λάβει θέση για σημαντικά οικονομικά, κοινωνικά αλλά και πολιτικά γεγονότα, τα οποία εξελίσσονταν στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του πρώτου εξαμήνου του 2015.

Ειδικότερα, η δικαστικός προχώρησε, κατά κύριο λόγο, σε σχολιαστικές αναφορές σε σχέση με το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος το οποίο είχε πραγματοποιηθεί στη χώρα την 5^η Ιουλίου 2015, καθώς και για ζητήματα σχετικά με τους όρους διαπραγμάτευσης και μελλοντικής ρύθμισης του δημόσιου, εξωτερικού χρέους της ελληνικής κυβέρνησης.

β) Μεταξύ άλλων, στο κείμενο της επιστολής συμπεριλαμβάνονται τα ακόλουθα αποσπάσματα: «...θεώρησα ότι υπό την ιδιότητά μου ως Προέδρου του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Ελλάδος, οφείλω να ενημερώσω τους ομολόγους μου των λοιπών Κρατών-Μελών της Ευρωζώνης, κατά τρόπο αντικειμενικό, αμερόληπτο και ειλικρινή, όπως επιβάλει η δικαστική μου ιδιότητα αναφορικά με τις θέσεις του ελληνικού λαού και με την κατάσταση της Ελλάδος», «Η μεγάλη πλειοψηφία του ελληνικού λαού δεν επιθυμεί την έξοδο της Ελλάδος από την Ευρωζώνη, αλλά αντίθετα επιθυμεί την παραμονή της εντός αυτής. Το ερώτημα στο Ελληνικό δημοψήφισμα δεν ήταν η έξοδος από το ευρώ, όπως κατά τρόπο ανακριβή επέμεναν να υποστηρίζουν ορισμένοι εκ των εκπροσώπων της Ευρωπαϊκών θεσμών αλλά και ορισμένοι από τους ευρωπαίους πολιτικούς, αλλά ήταν σαφώς η έγκριση ή όχι της πρότασης των θεσμών για νέα μέτρα λιτότητας, χωρίς ρύθμιση του ελληνικού χρέους...», «Τη θέση του ελληνικού λαού για παραμονή στην Ευρωζώνη διαβεβαίωσε και ο Έλληνας Πρωθυπουργός στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και στη θέση αυτή συμφώνησαν και σχεδόν όλοι οι πολιτικοί αρχηγοί των άλλων Κομμάτων, σε σύσκεψη υπό τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας», «Η ελληνική κυβέρνηση έχει τη μεγάλη ιστορική ευθύνη να αποφασίσει για το μέλλον της Ελλάδας. Και οι Ευρωπαίοι εταίροι έχουν την ίδια μεγάλη ιστορική ευθύνη να αποφασίσουν για το μέλλον της Ευρωζώνης»¹⁵⁸.

γ) Στην επιστολή είναι σαφής η ύπαρξη υποκειμενικών απόψεων όσον αφορά την ερμηνεία της βούλησης της κυβέρνησης, του πρωθυπουργού και των επικεφαλής των άλλων κομμάτων που διέθεταν τότε κοινοβουλευτική εκπροσώπηση.

Απουσιάζει όμως η ευθεία αξιολόγηση κάποιου από τα παραπάνω ελληνικά πολιτικά κόμματα. Σε σχέση με τις αναφορές οι οποίες συνδέονται με τους αρχηγούς των υπόλοιπων (πλην του

¹⁵⁷ Τη γενικότερη διάσταση από την άποψη κανόνων του συνταγματικού δικαίου επί του προκειμένου ζητήματος αναπτύσσει η Α. ΦΩΤΙΑΔΟΥ σε Α. ΦΩΤΙΑΔΟΥ, Αυτολογοκρισία, αυτοδέσμευση και ελευθερία της έκφρασης, σε Δικαστική δεοντολογία, ελευθερία του λόγου και προστασία της προσωπικότητας – Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2016, σελ. 53 επ.

¹⁵⁸ Το πλήρες κείμενο της εξεταζόμενης επιστολής είναι διαθέσιμο, ενδεικτικά, στην ακόλουθη ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.tanea.gr/2015/07/09/greece/epistoli-thanoy-stoys-omologoyis-tis-olwn-twn-anwtatwn-dikastiriwn-tis-ee-gia-xreos-kai-dimopsifisma/>

κυβερνητικού) κομμάτων επισημαίνεται η αδυναμία ασφαλούς εξακρίβωσης τυχόν ενδιάθετης κομματικής προτίμησης. Η αναφορά αυτή της επιστολογράφου είναι καθόλα περιεκτική, στοιχείο που δεν προσφέρεται ώστε να τεκμηριωθεί πρόθεση για ευμενή κρίση των πολιτικών κομμάτων, οι επικεφαλής των οποίων συμμετείχαν στην υπό κρίση διάσκεψη υπό τον πρόεδρο της δημοκρατίας. Αφετέρου, η αποστροφή αυτή φαίνεται να έχει δευτερεύουσα μάλλον σημασία στο συνολικό κείμενο της επιστολής, καθώς εντάσσεται, πιθανότατα, στη συναγωγή ενός πιο γενικού συλλογισμού από τη γράφουσα.

δ) Εμπεριέχονται επίσης αρκετές αναφορές σχετικά με την κυβέρνηση, καθώς και τον πρωθυπουργό. Οι αναφορές αυτές φαίνεται πως συνδέονται με τη λειτουργική διάσταση των προαναφερόμενων κρατικών οργάνων και όχι με την κομματική ιδιότητα των μελών του υπουργικού συμβουλίου. Ενώ δεν παρατηρείται καταχρηστικός λόγος.

Για το συμβάν αυτό προκλήθηκαν αρκετές αντιδράσεις. Η Ένωση Δικαστών και Εισαγγελέων εξέδωσε ανακοίνωση στην οποία υποστηρίζει ότι, η δικαστικός κινήθηκε στο πλαίσιο άσκησης του δικαιώματός της στην ελευθερία της γνώμης, κατά τα άρθρα 14§1 Σ., 10§1 ΕΣΔΑ και 91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ. Πράγματι, η παραπάνω συμπεριφορά δεν εμπίπτει ευθέως σε κάποια νομοτυπική υπόσταση του ΚΟΔΚΔΛ, παρά το γεγονός ότι είναι εκτός των άμεσα νομικών ή δικαστικών ζητημάτων¹⁵⁹.

Υπέρ του επιτρεπτού της συμπεριφοράς συντείνει και το γεγονός ότι η παραπάνω δικαστικός ήταν επικεφαλής δικαστικής ένωσης. Λόγω της ιδιότητάς της αυτής, είναι αναμενόμενη από το ευρύ κοινό η σαφώς συχνότερη συμμετοχή στο δημόσιο διάλογο, όπως είναι γενικά για τους δικαστικούς που διοικούν τις δικαστικές ενώσεις. Παρόλα αυτά, ακριβώς επειδή οι επικεφαλής των δικαστικών ενώσεων μπορούν να θεωρηθούν δημόσια πρόσωπα, θα πρέπει να αναμένουν αυξημένη κριτική έναντι κάθε δημόσιας εκτός υπηρεσίας συμπεριφοράς τους¹⁶⁰.

Επιπλέον, σε παλαιότερη υπόθεση, εισαγγελέας πρωτοδικών είχε σχολιάσει την κυβερνητική πολιτική, αναρτώντας δημόσια προσβάσιμο κείμενο σε ιστολόγιο, με παράλληλη δήλωση της δικαστικής του ιδιότητας.

Από την ηλεκτρονική ανάρτηση¹⁶¹ διακρίνονται ιδιαίτερα οι ακόλουθες εκφράσεις τις οποίες χρησιμοποίησε ο εισαγγελικός λειτουργός: *«Αγωνιζόμαστε ως κλάδος, ως ανεξάρτητη εξουσία ενάντια στην προκλητική παραβίαση του Συντάγματος από την εκτελεστική και νομοθετική εξουσία», «ενάντια στη γενοκτονία που επιχειρείται εις βάρος όλων μας», «Εδώ υπάρχει και μια αντίφαση και ειρωνεία των σοφών του ΣτΕ», «Αγωνιζόμαστε ενάντια στο καθεστώς κατοχής που έχουν επιβάλλει η Τρόικα, οι συμβουλοί τους, οι αξιωματούχοι της ευρωπαϊκής ένωσης και του ΔΝΤ και οι ντόπιοι και ξένοι τραπεζίτες. Αγωνιζόμαστε ενάντια στην κυβέρνηση “δωσίλογων” που προσφέρουν γη και ύδωρ στους δανειστές μας εξοντώνοντας το λαό μας», «Αγωνιζόμαστε ενάντια στο φαύλο αυτό καθεστώς της δήθεν κοινοβουλευτικής δημοκρατίας», «Αγωνιζόμαστε ενάντια στη λειτουργία της βουλής οπερέτας και της κυβέρνησης “yes men” που έχουμε», «Αλήθεια μήπως δεν έχετε αντιληφθεί ότι ήδη ζούμε σε καθεστώς κατοχής, δουλείας,*

---

¹⁵⁹ Ένωση Δικαστών και Εισαγγελέων, Ανακοίνωση με θέμα την ελευθερία έκφρασης Δικαστικού Λειτουργού, της 26^{ης} Φεβρουαρίου 2016, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://ende.gr/anakoinosi-me-thema-tin-elftheria-ekfrasis-dikastikoy-leitourgoy/>

¹⁶⁰ Η απόδοση της ιδιότητας του δημόσιου προσώπου στους επικεφαλής δικαστικών ενώσεων επιβεβαιώνεται και από τη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ – Α. ΦΩΤΙΑΔΟΥ, Αυτολογοκρισία, αυτοδέσμευση και ελευθερία της έκφρασης, σε Δικαστική δεοντολογία, ελευθερία του λόγου και προστασία της προσωπικότητας – Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2016, σελ. 53 επ.

¹⁶¹ Πρόκειται για ανάρτηση στην ηλεκτρονική ιστοσελίδα <http://dikastis.blogspot.gr/2012/10/blog-post8361.html>

αποικιοκρατίας γερμανικής προέλευσης», «απλοί διεκπεραιωτές και εφαρμοστές των άθλιων νόμων που ψηφίζει η βουλή αυτή των άθλιων εκπροσώπων μας».

Ο εισαγγελέας του Αρείου Πάγου παρήγγειλε τη διενέργεια προκαταρκτικής εξέτασης για το συμβάν.

Κατά την άποψη της μελέτης, ο εισαγγελικός λειτουργός πραγματώνει τα πειθαρχικά αδικήματα της ‘μείωσης του κύρους της δικαιοσύνης’, κατ’ άρθρο 91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ¹⁶², καθώς και της ‘απρεπούς εκτός υπηρεσίας συμπεριφοράς’, κατ’ άρθρο 91§2 περ. δ) ΚΟΔΚΔΛ.

Το κατά πόσον όμως οι εκφράσεις του εναντίον της κυβέρνησης υπάγονται στην απαγόρευση των κομματικών εκδηλώσεων είναι συνάρτηση του σκοπού της συμπεριφοράς του, καθότι δεν υπάρχει *prima facie* συσχέτιση με ορισμένο πολιτικό κόμμα. Για το λόγο αυτό, θα έπρεπε η υπόθεση του εισαγγελικού λειτουργού να εξεταστεί ενδελεχώς από την άποψη του πειθαρχικού δικαίου¹⁶³.

II. Η ρύθμιση των προϋποθέσεων αναδιορισμού κατά τον ΚΟΔΚΔΛ

Ως πράξη αναδιορισμού ορίζεται στο δημόσιο δίκαιο η πρόβλεψη των ειδικότερων προϋποθέσεων βάσει των οποίων κρατικός λειτουργός ή υπάλληλος δικαιούται να επανακτήσει την ιδιότητα ή τη θέση την οποία κατέχει, πριν επέλθει γεγονός με έννομη συνέπεια την απώλεια της αντίστοιχης ιδιότητας ή θέσης του.

Αναφέρθηκε προηγουμένα ο προβληματισμός όσον αφορά τη θεμελίωση δικαιώματος αναδιορισμού για δικαστικό λειτουργό ο οποίος έχει ασκήσει σε προγενέστερο χρόνο, το παθητικό εκλογικό δικαίωμα.

Το νομικό πλαίσιο για τον αναδιορισμό των δικαστικών λειτουργών ορίζεται στο άρθρο 39 ΚΟΔΚΔΛ, στο οποίο και εξαντλείται η ρύθμιση αυτού του ζητήματος στην κοινή νομοθεσία.

Οι σωρευτικά απαιτούμενες προϋποθέσεις αναδιορισμού δικαστικού λειτουργού ρυθμίζονται κατ’ άρθρο 39§1 ΚΟΔΚΔΛ και είναι οι παρακάτω: «*Επιτρέπεται ο αναδιορισμός του δικαστικού λειτουργού που παραιτήθηκε ή απολύθηκε λόγω σωματικής ανικανότητας μέχρι και το βαθμό του παρέδρου του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου, του εφέτη και του αντιεισαγγελέα εφετών, του εφέτη διοικητικών δικαστηρίων και του ειρηνοδίκη Α’ τάξης σε κενή θέση, ομοιόβαθμη με εκείνη από την οποία έχει αποχωρήσει. Πρέπει όμως εκείνος που παραιτήθηκε ή απολύθηκε, α) να ζητήσει τον αναδιορισμό του μέσα σε πέντε χρόνια από την έξοδο του από την υπηρεσία, β) να έχει όλα τα προσόντα που απαιτούνται για το διορισμό δικαστικού λειτουργού πλην της ηλικίας, γ) να μην έχει κώλυμα διορισμού και δ) να έχει τριετή τουλάχιστον προϋπηρεσία*».

Ως αποκλειστική περίπτωση επιτρεπόμενου αναδιορισμού δικαστικού λειτουργού προβλέπεται επομένως αυτή που προκύπτει από υποβολή παραίτησης ή απόφαση απόλυσης λόγω σωματικής ανικανότητας. Στην ίδια ρύθμιση καθορίζονται και οι επιπρόσθετα απαιτούμενες προϋποθέσεις για το σύννομο του αναδιορισμού.

¹⁶² Κατά βάση, εξαιτίας της αναφοράς του σε ‘σοφούς του ΣτΕ’, οπότε πληρείται και ο αναγκαίος προφανής σκοπός.

¹⁶³ Ως προς τη νομική αξιολόγηση του περιστατικού εκφράστηκαν διαμετρικά αντίθετες απόψεις για τις οποίες βλ.: <https://tsakyrakis.wordpress.com/2012/12/17/%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%83-%CE%B5%CE%BB%CE%B5%CF%85%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%85-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1/>

Συνάγεται με επιχείρημα *a contrario* ότι, δικαίωμα αναδιορισμού δε διαθέτουν οι δικαστικοί λειτουργοί οι οποίοι είτε υπέβαλαν παραίτηση είτε υπέστησαν απόλυση εφόσον ο λόγος επέλευσης των προηγούμενων νομικών γεγονότων δε συνδέεται κατ' αποκλειστικότητα, με το νομοθετικά οριζόμενο λόγο της σωματικής ανικανότητας.

Σιωπηρά επομένως, σύμφωνα με το άρθρο 39§1 ΚΟΔΚΔΛ, δεν είναι επιτρεπτή απόφαση αναδιορισμού δικαστικού λειτουργού ο οποίος είχε προχωρήσει σε προηγούμενη υποβολή παραίτησης ενόψει της άσκησης του παθητικού εκλογικού του δικαιώματος. Δεν έχει καμία επιρροή το εάν ο δικαστικός λειτουργός εξελέγη ή όχι βουλευτής.

Κατά συνέπεια, η επιλογή του δικαστικού λειτουργού να ασκήσει το παθητικό εκλογικό δικαίωμα επιφέρει την οριστική απώλεια της δικαστικής ιδιότητάς του, ανεξάρτητα από τη συνδρομή άλλων νομικών ή πραγματικών δεδομένων (όπως για παράδειγμα, τα συμπληρωθέντα έως και τον κρίσιμο χρόνο υποβολής παραίτησης έτη υπηρεσίας του δικαστικού λειτουργού).

Χρειάζεται όμως να ερευνηθεί περαιτέρω ποια είναι η σχέση του άρθρου 39§1 ΚΟΔΚΔΛ με την κατ' άρθρο 56§1 εδ. γ' Σ. ρύθμιση του αντικειμένου.

Όπως ήδη σχολιάστηκε, η συνταγματικά ρυθμιζόμενη περίπτωση αναδιορισμού σε αναφορά προς το παθητικό εκλογικό δικαίωμα καταλαμβάνει αποκλειστικά την κατηγορία των στρατιωτικών. Σε αυτήν την πρόβλεψη τίθεται η απαγόρευση της δυνατότητας επανόδου στην ενεργό υπηρεσία.

Στη διάταξη του άρθρου 56§1 εδ. γ' Σ. δεν κατοχυρώνεται, με επιχείρημα εξ' αντιδιαστολής, δικαίωμα αναδιορισμού των υπαγόμενων στις λοιπές κατηγορίες των κωλυόμενων λειτουργών και υπαλλήλων του άρθρου 56 Σ., όπως έχει παρατηρηθεί, σωστά, στη συνταγματική θεωρία.

Αντίθετα, το θέμα της ρύθμισης του δικαιώματος αναδιορισμού για τις υπόλοιπες (εκτός των στρατιωτικών) κατηγορίες θα πρέπει να θεωρηθεί ότι εναπόκειται στη βούληση του κοινού νομοθέτη. Αρχικά, εάν υπήρχε ανάλογος σκοπός του συνταγματικού νομοθέτη, στην περίπτωση της απαγόρευσης του αναδιορισμού λόγω άσκησης του παθητικού εκλογικού δικαιώματος, θα είχαν προστεθεί και άλλες κατηγορίες και όχι μόνο αυτή των στρατιωτικών υπαλλήλων¹⁶⁴.

Στην ουσία, η ρύθμιση του άρθρου 56§1 εδ. γ' Σ. δεν απαιτείται να καταλάβει τους δικαστικούς λειτουργούς. Αυτό γιατί, ισχύει ήδη η συνταγματικά συναγόμενη αρχή της δικαστικής αμεροληψίας και συνακόλουθα, η ανάγκη διαφύλαξης της εμπιστοσύνης των τρίτων στην πολιτική αμεροληψία των δικαστικών, αρχές που αποτελούν και τη *ratio legis* της απαγόρευσης των κομματικών εκδηλώσεων των δικαστικών λειτουργών.

III. Για τους λόγους εξαίρεσης των δικαστικών λειτουργών

Στα άρθρα 52 επ. ΚΠολΔ, 14 επ. του νέου ΚΠΔ (Ν. 4620/2019) και 14 επ. ΚΔΔ (Ν. 2717/1999) ρυθμίζεται η υπό ευρεία έννοια εξαίρεση των δικαστικών λειτουργών στους κλάδους της τακτικής δικαιοσύνης, είτε η εξαίρεση είναι συνέπεια αιτήματος διαδίκου είτε αυτεπάγγελτης απόφασης του δικαστηρίου.

Οι λόγοι εξαίρεσης σχετίζονται συνήθως με την ύπαρξη συγγενικού δεσμού ή την κατοχή ορισμένης ιδιότητας του δικαστικού λειτουργού, όπως αυτά καθορίζονται ρητά στις παραπάνω διατάξεις. Αντίθετα, λόγος εξαίρεσης που να μπορεί να αιτιολογηθεί από τη δημόσια έκφραση

¹⁶⁴ Κ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, Άρθρο 56, σε Σύνταγμα – Κατ' άρθρο ερμηνεία, Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ (επιστ. διεύθυνση), Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, σελ. 1038. Αυτή η ερμηνευτική θέση φαίνεται να υιοθετείται και στην απόφαση 1010/1992 του Γ' Τμήματος του ΣτΕ – ΣτΕ 1010/1992, Τμ. Γ', ΔιΔίκη, τχ. 2, 1993, σελ. 326.

γνώμης δικαστικού λειτουργού για τα θέματα που απασχολούν το δημόσιο διάλογο δεν προβλέπεται, ενόψει και του ότι πρόκειται, υπό όρους, για νόμιμη εκτός υπηρεσίας συμπεριφορά.

Σύμφωνα ωστόσο με το άρθρο 52§1 περ. στ) ΚΠολΔ, δικαστές και εισαγγελείς μπορούν να εξαιρεθούν: *«αν έχουν προκαλέσει ή προκαλούν υπόνοια μεροληψίας, ιδίως αν έχουν με κάποιο διάδικο ιδιαίτερη φιλία, ιδιαίτερες σχέσεις καθηκόντων ή εξάρτησης, έριδα ή έχθρα»*. Αντιστοίχως, κατά το άρθρο 15 ΚΠΔ: *«Όλα τα δικαστικά πρόσωπα του προηγούμενου άρθρου είναι εξαιρετέα...αν προκάλεσαν ή προκαλούν υπόνοιες μεροληψίας, δηλαδή αν υπάρχουν γεγονότα που μπορούν να δικαιολογήσουν εμφανώς δυσπιστία για την αμεροληψία τους»*. Ενώ, στο άρθρο 17§1 ΚΔΔ ορίζεται ότι: *«Οι διάδικοι μπορούν να ζητήσουν την εξαίρεση του δικαστή...στο πρόσωπο του οποίου συντρέχουν συγκεκριμένοι πραγματικοί λόγοι που δικαιολογούν τη δημιουργία αμφιβολίας ως προς την αντικειμενική άσκηση των καθηκόντων του...»*. Σύμφωνα επίσης με το άρθρο 23§1 ΚΠΔ για την αποχή, δικαστικοί λειτουργοί για τους οποίους συντρέχει λόγος εξαίρεσης οφείλουν να το δηλώσουν στον πρόεδρο του δικαστηρίου όπου υπηρετούν.

Οι λόγοι της ιδιαίτερης φιλίας, έριδας κτλ. τίθενται στις ρυθμίσεις του ΚΠολΔ ενδεικτικά. Επίσης, τα γεγονότα που συνδέονται με αυτούς τους λόγους μπορεί να συμβούν τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια εκκρεμούς δίκης¹⁶⁵. Αυτά ισχύουν *mutatis mutandis* και για τις ρυθμίσεις των άλλων κωδίκων.

Έτσι, εφόσον δικαστικός λειτουργός δεν τήρησε την υποχρέωσή του για αποστασιοποίηση από κομματική εκδήλωση θα δικαιολογούσε αυτό αίτηση εξαίρεσης από διάδικο; Αρκετά δύσκολα, γιατί, παρά το ότι στο δικονομικό θεσμό της εξαίρεσης πρέπει να αξιολογείται η υποκειμενική αντίληψη που διαμορφώνει ο διάδικος σε σχέση με τη δικαστική αμεροληψία, υπάρχει ανάγκη διαφύλαξης ορισμένης αντικειμενικότητας κατά την κρίση ανάλογων αιτημάτων. Επομένως, η με ιδιαίτερη επίταση φιλία ή έχθρα η οποία στηρίζεται σε κομματικές πεποιθήσεις προϋποθέτει απαραίτητα συνδρομή γεγονότων που αποδεικνύουν την κομματική τοποθέτηση όχι μόνο του δικαστικού αλλά και του διαδίκου, ειδικά εάν δεν έχει προηγηθεί ανάλογη πειθαρχική απόφαση εναντίον του δικαστικού¹⁶⁶.

---

¹⁶⁵ Ι. ΚΟΡΟΤΖΗΣ, Η εξαίρεση των δικαστών και των υπαλλήλων της γραμματείας στην πολιτική δικονομία, ΕλλΔ/νη, τ. 29, τχ. 3, 1988, σελ. 443 επ.

¹⁶⁶ Ι. ΚΟΡΟΤΖΗΣ, ό. π., σελ. 444.

Μέρος Δεύτερο

Η οριοθέτηση του δικαιώματος των δικαστικών λειτουργών προς δημόσια έκφραση γνώμης στην ΕΣΔΑ και σε ευρωπαϊκά δίκαια

Κεφάλαιο 1^ο

Το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση γνώμης των δικαστικών λειτουργών κατά την ΕΣΔΑ (άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ)

I. Γενικές παρατηρήσεις ως προς τις συναφείς διατάξεις της ΕΣΔΑ

A. Επισήμανση για την πρόβλεψη του άρθρου 6§1 εδ. α' ΕΣΔΑ

Σύμφωνα με το άρθρο 6§1 εδ. α' ΕΣΔΑ: *«Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσίς του δικασθή δικάως, δημοσία και εντός λογικής προθεσμίας υπό ανεξαρτήτου και αμερολήπτου δικαστηρίου, νομίμως λειτουργούντος, το οποίον θα αποφασίση είτε επί των αμφισβητήσεων επί των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του αστικής φύσεως, είτε επί του βασίμου πάσης εναντίον του κατηγορίας ποινικής φύσεως».*

Στο άρθρο 6§1 εδ. α' ΕΣΔΑ προβλέπεται ειδικότερα η προστασία των αρχών της δικαστικής ανεξαρτησίας και αμεροληψίας των εσωτερικών δικαστηρίων των συμβαλλομένων κρατών στην ΕΣΔΑ.

Καθορίζονται επίσης τα όρια της θεμελιούμενης δικαιοδοσίας των δικαιοδοτικών οργάνων της ΕΣΔΑ και ειδικά πλέον του ΕΔΔΑ. Ενώ, επιμέρους έκφραση της διασφάλισης του άρθρου 6§1 εδ. α' ΕΣΔΑ είναι η παροχή προστασίας απέναντι στις καταχρηστικές απορρίψεις από τις αρχές των συμβαλλομένων κρατών των αιτημάτων ελέγχου για μεροληπτική συμπεριφορά δικαστικών λειτουργών των εσωτερικών δικαστηρίων¹⁶⁷.

Αποφεύγεται ωστόσο η εξειδίκευση των προϋποθέσεων συμβατότητας με το δίκαιο της ΕΣΔΑ όσον αφορά τον τρόπο λειτουργίας των δικαστικών συστημάτων των συμβαλλομένων μερών στη Σύμβαση. Απουσιάζει, κατ' αποτέλεσμα, και η προσθήκη πιθανού όρου ως προς την υποχρεωτική αποστασιοποίηση των δικαστικών λειτουργών των συμβαλλομένων κρατών από την πολιτική δραστηριοποίηση.

Η ρύθμιση του τελευταίου ζητήματος εντάσσεται σε σημαντικό βαθμό στην κυριαρχική αρμοδιότητα των νομοθετικών οργάνων των συμβαλλομένων. Τα όργανα αυτά βαρύνονται με την ανάληψη της υποχρέωσης για θέση κανόνων δικαίου σύμφωνα με τους οποίους, θα εκπληρώνεται η αναληφθείσα από τα συμβαλλόμενα κράτη νομική δέσμευση προστασίας των αρχών της δικαστικής ανεξαρτησίας και αμεροληψίας.

Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, προκειμένου να εξετάζεται η σωστή εφαρμογή του άρθρου 6§1 ΕΣΔΑ από τις εσωτερικές αρχές δίνεται έμφαση στα ακόλουθα κριτήρια:

- α) Στις προϋποθέσεις που απαιτούνται για το διορισμό των δικαστικών λειτουργών.
- β) Στην ισχύ εγγυήσεων έναντι πιθανών εξωτερικών πιέσεων. Και

---

¹⁶⁷ J. RIEDEL, Das Postulat der Unparteilichkeit des Richters – Befangenheit und Parteilichkeit – im deutschen Verfassungs – und Verfahrensrecht, Εκδ. Duncker & Humblot, Berlin, 1980, 267 επ.

γ) Σε ποιο βαθμό εξασφαλίζεται η αντίληψη των πολιτών στην αμερόληπτη λειτουργία των δικαστηρίων¹⁶⁸.

Στα αναγκαία συστατικά μέρη των εννοιών της δικαστικής ανεξαρτησίας και αμεροληψίας συγκαταλέγεται έτσι και η προφύλαξη της αντίληψης των τρίτων για το ότι, κατά το σχηματισμό των δικανικών κρίσεων, δεν επιδρούν στους επιφορτισμένους δικαστικούς υποδείξεις που συνέχονται με πολιτικά κίνητρα¹⁶⁹.

B. Το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση γνώμης (άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ)

Κατά το άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ: *«Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν εκφράσεως. Το δικαίωμα τούτο περιλαμβάνει την ελευθερίαν γνώμης ως και την ελευθερίαν λήψεως ή μεταδόσεως πληροφοριών ή ιδεών, άνευ επεμβάσεως δημοσίων αρχών και ασχέτως συνόρων. Το παρόν άρθρον δεν κωλύει τα Κράτη από του να υποβάλωσι τας επιχειρήσεις ραδιοφωνίας, κινηματογράφου ή τηλεοράσεως εις κανονισμούς εκδόσεως αδειών λειτουργίας».*

Στις διατάξεις της §2 προβλέπεται ότι: *«Η άσκησης των ελευθεριών τούτων, συνεπαγομένων καθήκοντα και ευθύνas, δύναται να υπαχθή εις ορισμέναs διατυπώσεis, όρους, περιορισμούς ή κυρώσεis, προβλεπομένους υπό του νόμου και αποτελούντας αναγκαία μέτρα εν δημοκρατική κοινωνία δια την εθνικήν ασφάλειαν, την εδαφικήν ακεραιότητα ή δημόσιαν ασφάλειαν, την προάσπισιν της τάξεως και πρόληψιν του εγκλήματος, την προστασίαν της υγείας ή της ηθικής, την προστασίαν της υπολήψεως ή των δικαιωμάτων των τρίτων, την παρεμπόδισιν της κοινολογήσεως εμπιστευτικών πληροφοριών ή την διασφάλισιν του κύρους και αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας».*

Στο άρθρο 10§2 ΕΣΔΑ τίθενται περιοριστικά οριζόμενες επιφυλάξεις στο πεδίο εφαρμογής του κατ' άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ δικαιώματος στην ελεύθερη έκφραση γνώμης. Πρόκειται για τους νόμιμους ή θεμιτούς σκοπούς, η εξυπηρέτηση των οποίων ενδιαφέρει τα συμβαλλόμενα κράτη¹⁷⁰.

Από το άρθρο 10§2 ΕΣΔΑ συνάγεται ακόμη η λειτουργική διάσταση κατά την άσκηση του οικείου δικαιώματος στη γνώμη ('η άσκησης των ελευθεριών τούτων, συνεπαγομένων καθήκοντα και ευθύνas'). Με παρεπόμενη συνέπεια την ευχέρεια των εσωτερικών αρχών να εξασφαλίζουν το δικαίωμα, σε συνδυασμό όμως και με πρόβλεψη ανάλογων υποχρεώσεων του φορέα της ελευθερίας¹⁷¹.

---

¹⁶⁸ D. LIMBACH, P. VILLALON, R. ERRERA, T. MORSCHTSCHAKOWA, A. ZOLL, Judicial independence: Law and practice of appointments to the European Court of Human Rights, Interights, 2003, σελ. 13 επ., διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.corteidh.or.cr/tablas/32795.pdf>, ΕΔΔΑ, Bryan v. the United Kingdom, 22.11.1995, §37.

¹⁶⁹ Team Germany, OLG Köln, Political activity of judges in the light of judicial ethics, Themis Semi – final D, 2015, σελ. 1.

¹⁷⁰ Τ. ΣΤΑΥΡΙΝΑΚΗ, Άρθρο 10, Ελευθερία έκφρασης, σε Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ (επιμ.), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, σελ. 397 επ. και 419 επ., Σ. ΚΤΙΣΤΑΚΗ, Δημοσιοϋπαλληλικό Δίκαιο και Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 195.

¹⁷¹ Ι. ΣΑΡΜΑΣ, Ελευθερία με υπεροχή του δικαίου (Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2003, σελ. 171 επ., Ε. ΚΡΟΥΣΤΑΛΛΑΚΗΣ, Η υπόθεση Handyside (Η ελευθερία της εκφράσεως, η προστασία της ιδιοκτησίας και οι άσεμνες δημοσιεύσεις), ΠοινΧρον, τ. ΚΗ', 1978, σελ. 376 επ.

Τα μέσα τα οποία αξιοποιούνται ώστε να ισχύσουν στα εσωτερικά δίκαια οι προαναφερθείσες επιφυλάξεις υποβάλλονται υποχρεωτικά σε άσκηση ελέγχου αναλογικότητας (*‘‘αποτελούντας αναγκαία μέτρα εν δημοκρατική κοινωνία’’*)¹⁷².

Στη μελετώμενη πρόβλεψη, η κατ’ άρθρο 6§1 εδ. α’ ΕΣΔΑ κατοχυρωμένη αρχή της δικαστικής αμεροληψίας τίθεται ως δυνητικά επιβαλλόμενος περιορισμός, σχετικά με τον τρόπο άσκησης του δικαιώματος της ελευθερίας της έκφρασης¹⁷³.

Συγκεκριμένα, η από το άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ παρεχόμενη προστασία συντίθεται από τη διασφάλιση των επιμέρους εκφάνσεων της ελευθερίας έκφρασης. Δηλαδή, αυτών της ελευθερίας κατοχής, εξωτερίκευσης, αποσιώπησης, διάδοσης και μεταβολής της γνώμης. Επιπλέον, της ελευθερίας της ενεργητικής και παθητικής μορφής της πληροφόρησης, καθώς και της ελευθερίας λήψης και μετάδοσης ιδεών. Η εδώ προστασία καταλαμβάνει και τα μέσα έκφρασης της γνώμης, πληροφορίας ή ιδέας¹⁷⁴.

Να σημειωθεί ότι, ενόψει της χρήσης των όρων *‘‘πληροφορία’’* και *‘‘ιδέα’’*, έχει ερμηνευθεί με ευρύτητα το αντικείμενο ρύθμισης της προστασίας από την ΕΣΔΑ, με αποτέλεσμα στο εξεταζόμενο πεδίο προστασίας να συμπεριλαμβάνονται οι γνώμες για ζητήματα με πολιτική εμβέλεια ή για πραγματικά γεγονότα τα οποία απασχολούν γενικότερα το κοινωνικό σύνολο και ανακύπτουν στο δημόσιο διάλογο. Ανεξάρτητα από την ειδικότερη μορφή την οποία προσλαμβάνει η εξωτερίκευση της *‘‘πληροφορίας’’* ή της *‘‘ιδέας’’*¹⁷⁵.

Ως προς την προστασία της πολιτικής γνώμης, από τη συναφή νομολογία των δικαιοδοτικών οργάνων της ΕΣΔΑ, καταγράφεται, διαχρονικά, η κατ’ αρχήν στενή ερμηνεία του πεδίου εφαρμογής των προβλεπόμενων περιορισμών. Αυτό γιατί, η εξασφάλιση της γνώμης που έχει πολιτική διάσταση κρίθηκε *‘‘πυρηνική’’* υποχρέωση προς εκπλήρωση εκ μέρους των εσωτερικών αρχών και άρα πρέπει να απολαμβάνει μεγαλύτερης προστασίας¹⁷⁶.

Από τη νομολογία του ΕΔΔΑ αξιολογήθηκαν ειδικότερα ως ακόμη πιο διευρυμένα τα περιθώρια άσκησης επιτρεπτής κριτικής (με δυσμενές αξιολογικό περιεχόμενο) έναντι των πολιτικών τις οποίες υλοποιεί κυβέρνηση συμβαλλόμενου μέρους στη Σύμβαση ή γενικά εναντίον αυτών που επιβάλλονται από φορείς κρατικής ή υπό ευρεία έννοια δημόσιας εξουσίας¹⁷⁷. Η εξαιρετική εφαρμογή των περιορισμών από τα κράτη – μέρη της ΕΣΔΑ (οι οποίοι και αναλογούν, όπως προπαρατέθηκε, σε εκπλήρωση ενός τουλάχιστον από τους περισσότερους προβλεπόμενους νόμιμους σκοπούς της Σύμβασης) οφείλει να συσχετίζεται με τη λήψη προληπτικών ή κατασταλτικών μέτρων σε σχέση με εκφορά λόγου προτροπής σε εκδήλωση βίας

¹⁷² Ι. ΣΑΡΜΑΣ, ό. π., σελ. 172.

¹⁷³ Χ. ΒΡΕΤΤΟΥ, Η αιχμηρή κριτική ως συνταγματικό δικαίωμα, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σελ. 8 επ.

¹⁷⁴ Χ. ΒΡΕΤΤΟΥ, ό. π., σελ. 8 επ., Τ. ΣΤΑΥΡΙΝΑΚΗ, ό. π., σελ. 397 επ., Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων (II. Δικαιώματα και υποχρεώσεις των στρατιωτικών) – Δημοσιεύματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1992, σελ. 159, Ι. ΠΓΛΕΖΑΚΗΣ, Ελευθερία έκφρασης και ανωνυμία στο Διαδίκτυο: το παράδειγμα των ιστολογίων, ΔιΜΕΕ, τχ. 3, 2011, σελ. 318, Α. ΦΕΡΕΝΤΙΝΟΥ, Άρθρο 11, Ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης, σε Β. ΤΖΕΜΟΣ (επιμ.), Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (Ερμηνεία κατ’ άρθρο), Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σελ. 137 επ.

¹⁷⁵ Τ. ΣΤΑΥΡΙΝΑΚΗ, ό. π., σελ. 397 επ., Ι. ΣΑΡΜΑΣ, ό. π., σελ. 174, Ι. ΠΓΛΕΖΑΚΗΣ, ό. π., σελ. 319, Σ. ΚΤΙΣΤΑΚΗ, ό. π., σελ. 16.

¹⁷⁶ Ν. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, Άρθρο 14, σε Σύνταγμα – Κατ’ άρθρο ερμηνεία, Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ (επιστ. διεύθυνση), Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, σελ. 325 επ. Βλ., ενδεικτικά, ΕΔΔΑ, *Perincek v. Switzerland*, 15.10.2015, §231.

¹⁷⁷ Α. ΜΑΓΓΑΝΑΣ, Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗΣ, Δ. ΒΑΝΔΩΡΟΣ, Λ. ΚΑΡΑΤΖΑ, Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Νομολογία & Ερμηνευτικά Σχόλια), τρίτη έκδοση, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. 288, Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, Β. ΜΑΛΛΙΟΣ, Ο πολιτικός λόγος στο Στρασβούργο, ΔιΜΕΕ, τχ. 4, 2008, σελ. 442, Χ. ΒΡΕΤΤΟΥ, ό. π., σελ. 98 επ., ΕΔΔΑ, *Castells v. Spain*, 23.04.1992, §46.

ή σοβαρής απόπειρας παρεμπόδισης βασικών λειτουργιών του δημοκρατικού συστήματος, κατά την έννοια που το τελευταίο λαμβάνει στο σύστημα δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ.

Η έκταση όμως των επιτρεπτών περιορισμών που τίθενται στα δικαιώματα του άρθρου 10§1 ΕΣΔΑ μπορεί να ποικίλει και με γνώμονα την ιδιότητα του υποκειμένου έκφρασης της δημόσιας γνώμης¹⁷⁸.

Σχετικά με την οριοθέτηση του πεδίου προστασίας του άρθρου 10§1 ΕΣΔΑ είναι χρήσιμο να υπενθυμιστεί η σημαντική απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση Handyside κατά του Ηνωμένου Βασιλείου, την 7^η Δεκεμβρίου 1976¹⁷⁹.

Κατά το σκεπτικό της παραπάνω απόφασης, το προστατευτικό πεδίο που ενεργοποιείται από το άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ ισχύει αδιάκριτα, όχι μόνο για τις πληροφορίες ή τις ιδέες οι οποίες γίνονται αποδεκτές με ευκολία εντός συγκεκριμένου κράτους, αλλά και για εκείνες το περιεχόμενο των οποίων είτε προξενεί αντιδράσεις προσβολής, δυσaráεσκειας, ανησυχίας ή και αιφνιδιασμού είτε αντιστρατεύεται τις κυρίαρχες γνώμες στο εσωτερικό του συμβαλλόμενου μέρους ή σε ευρεία τμήματα των κοινωνιών των συμβαλλομένων¹⁸⁰.

Το σκεπτικό της παραπάνω απόφασης έχει αξιοποιηθεί πάγια στη μεταγενέστερη νομολογία των δικαιοδοτικών οργάνων της ΕΣΔΑ¹⁸¹.

Γ. Ο έλεγχος συμβατότητας προς την ΕΣΔΑ των περιοριστικών μέτρων των συμβαλλομένων μερών

Σε σχέση με τις επιφυλάξεις του άρθρου 10§2 ΕΣΔΑ, υπογραμμίζεται σταθερά στη νομολογία του ΕΔΔΑ η θέση σταδίων άσκησης ελέγχου συμβατότητας, όσον αφορά τα όρια εφαρμογής των τιθέμενων περιορισμών στην ελευθερία έκφρασης από τις εσωτερικές αρχές.

Η ύπαρξη των παρακάτω σταδίων άσκησης του ελέγχου συμβατότητας προκύπτει και άμεσα από τη γραμματική ερμηνεία του άρθρου 10§2 ΕΣΔΑ.

Η δικαστική έρευνα των δικαιοδοτικών οργάνων της ΕΣΔΑ αρχίζει από την εξέταση του βαθμού στον οποίο μπορεί να στοιχειοθετηθεί επέμβαση σε ένα τουλάχιστον από τα προστατευτικά πεδία των επιμέρους δικαιωμάτων τα οποία προβλέπονται στο άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ, με αφορμή μέτρο που τέθηκε σε ισχύ από τις εγχώριες αρχές του καθ' ου κράτους – μέρους.

¹⁷⁸ Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, Β. ΜΑΛΛΙΟΣ, ό. π., σελ. 439 επ., Α. ΜΑΝΤΖΟΥΤΣΟΣ, Πολιτικά Δικαιώματα & Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2009, σελ. 103 και 154, Ι. ΣΑΡΜΑΣ, ό. π., σελ. 183 επ., Α. BRADLEY, Κ. EWING, Constitutional and Administrative Law, δέκατη τέταρτη έκδοση, Εκδ. Pearson Longman, 2010, σελ. 541 επ. Σχετικά με την κρίση της ΕυρΕΔΑ στην υπόθεση Lingens v. Austria, στην οποία διατυπώνονται με σαφήνεια οι προηγούμενες θέσεις, βλ. Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ, Πολιτική κριτική, δυσφήμιση και ελευθερία της έκφρασης, ΕΕΕυρΔ, τ. 3, 1985, σελ. 420 επ. Επίσης, βλ. ΕΔΔΑ, Lingens v. Austria, 08.07.1986, §42, ΕΔΔΑ, Castells v. Spain, 23.04.1992, §46.

¹⁷⁹ Ε. ΚΡΟΥΣΤΑΛΛΑΚΗΣ, ό. π., σελ. 369 επ., Α. ΜΑΓΓΑΝΑΣ, Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗΣ, Δ. ΒΑΝΔΩΡΟΣ, Λ. ΚΑΡΑΤΖΑ, ό. π., σελ. 297 επ.

¹⁸⁰ Ε. ΚΡΟΥΣΤΑΛΛΑΚΗΣ, Οι αποφάσεις της 26^{ης} Απριλίου 1979 και της 6^{ης} Νοεμβρίου 1980, στην υπόθεση «SUNDAY TIMES» (η ελευθερία της εκφράσεως – η ελευθερία της πληροφόρησης), ΕλλΔ/νη, τ. 24, τχ. 3, 1983, σελ. 334, Ν. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, ό. π., σελ. 325, Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, Β. ΜΑΛΛΙΟΣ, ό. π., σελ. 439, Α. ΜΑΝΤΖΟΥΤΣΟΣ, ό. π., σελ. 92, Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ, ό. π., σελ. 421.

¹⁸¹ Προς επιβεβαίωση από ποικίλα πραγματικά περιστατικά τα οποία οδηγήθηκαν προς κρίση στο ΕΔΔΑ, κατά διάφορα χρονικά διαστήματα, βλ., μεταξύ άλλων, τις εξής αποφάσεις ΕΔΔΑ: Lingens v. Austria, 08.07.1986, §41, ΕΔΔΑ, Castells v. Spain, 23.04.1992, §42, ΕΔΔΑ, United Communist Party of Turkey and others v. Turkey, 30.01.1998, §43, ΕΔΔΑ, Ahmed and others v. United Kingdom, 02.09.1998, §55, ΕΔΔΑ, Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria, 02.01.2002, §86, ΕΔΔΑ, Perna v. Italy, 06.05.2003, §39, ΕΔΔΑ, Partidul Comunistilor (Nepeceeristi) and Ungureanu v. Romania, 03.02.2005, §45, ΕΔΔΑ, Baka v. Hungary, 23.06.2016, §158.

Τα κύρια στάδια του προαναφερόμενου ελέγχου συμβατότητας αποτελούνται, κατ' αρχάς, από την εξακρίβωση του εάν ισχύει προηγούμενη πρόβλεψη του μέτρου που εισάγει τον περιορισμό στην αντίστοιχη νομοθεσία του συμβαλλόμενου κράτους.

Εξετάζεται περαιτέρω το κατά πόσον πληρείται (ενόψει του επιβληθέντος περιορισμού) ένας τουλάχιστον από τους περιοριστικά προβλεπόμενους νόμιμους σκοπούς του άρθρου 10§2 ΕΣΔΑ, καθώς και η θεμελίωση της προϋπόθεσης της αναγκαιότητας λήψης του εκάστοτε κρινόμενου μέτρου, στο πλαίσιο της (κατά την ορολογία της Σύμβασης) "δημοκρατικής κοινωνίας"¹⁸². Ειδικότερα:

α) Στο πρώτο επίπεδο ελέγχου, υπό την έννοια της "πρόβλεψης στο νόμο" νοείται η συμβατική απαίτηση της ισχύος προηγούμενης και γραπτής, κατ' αρχήν, ρύθμισης του εσωτερικού δικαίου, με κατά το δυνατόν σαφή λεκτική διατύπωση. Έτσι ώστε, να παρέχεται η δυνατότητα ασφαλούς πρόγνωσης, με γνώμονα τις αντιλήψεις του μέσου κοινωνού, σε αναφορά με τον επιλήψιμο ή μη χαρακτήρα της συμπεριφοράς¹⁸³.

β) Η νομιμότητα των σκοπών τους οποίους φέρεται να εκπληρώνει το επίδικο μέτρο της εσωτερικής έννομης τάξης οφείλει επιπρόσθετα να συμμορφώνεται με τους περιορισμούς που προβλέπονται εξαντλητικά στο άρθρο 10§2 ΕΣΔΑ.

γ) Το τρίτο και τελευταίο στάδιο του ελέγχου συμβατότητας περιλαμβάνει την υποβολή του εσωτερικού μέτρου σε άσκηση ελέγχου αναλογικότητας. Στον έλεγχο, δηλαδή, της έκτασης που επιβληθέν μέτρο μπορεί να κριθεί ανάλογο προς τον επιδιωκόμενο θεμιτό σκοπό, με την απαιτούμενη συμπαράθεση επαρκούς αιτιολογίας. Πρόκειται εδώ για το πλέον ουσιαστικό στάδιο του ασκούμενου ελέγχου. Βάσει και των κάθε φορά πραγματικών περιστατικών, το Δικαστήριο καλείται στο στάδιο αυτό να ολοκληρώσει, εφόσον απαιτηθεί, τη στάθμιση ανάμεσα σε συγκρουόμενα δικαιώματα¹⁸⁴.

Επομένως, σύμφωνα και με τις νομολογιακές κατευθύνσεις του ΕΔΔΑ, υπάρχει αφενός περιθώριο εκτίμησης υπέρ των αρμόδιων αρχών του συμβαλλόμενου μέρους, όπως και των επιληφθέντων εσωτερικών δικαστηρίων του. Αφετέρου όμως, το εύρος του παραπάνω περιθωρίου εκτίμησης εξαντλείται όταν κριθεί από το ΕΔΔΑ ότι, το ληφθέν εσωτερικό μέτρο χρειάζεται να υπαχθεί τελικά στην άσκηση του ελέγχου συμβατότητας. Ενώ, όπως νομολογείται πάγια, με τη χρήση του επιθέτου "αναγκαίος" στη σχετική ρύθμιση υποδηλώνεται η ανάγκη διάγνωσης μίας "επιτακτικής" ή "πειστικής κοινωνικής ανάγκης", στη βάση της οποίας και μόνο θα ήταν επιτρεπτή η θέση σε ισχύ περιορισμών στο προστατευτικό πεδίο της ελευθερίας έκφρασης¹⁸⁵.

¹⁸² Σημειώνεται ότι, η γραμματική διατύπωση των περιορισμών κατ' άρθρο 10§2 ΕΣΔΑ είναι ταυτόσημη με τις αντίστοιχες ρυθμίσεις για τους περιορισμούς στις ρυθμίσεις των άρθρων 8 έως και 11 ΕΣΔΑ – Α. ΜΑΝΤΖΟΥΤΣΟΣ, Πολιτικά Δικαιώματα & Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2009, σελ. 150 επ., Ε. ΚΡΟΥΣΤΑΛΑΚΗΣ, Οι αποφάσεις της 26^{ης} Απριλίου 1979 και της 6^{ης} Νοεμβρίου 1980, στην υπόθεση «SUNDAY TIMES» (η ελευθερία της εκφράσεως – η ελευθερία της πληροφορήσεως), ΕλλΔ/νη, τ. 24, τχ. 3, 1983, σελ. 333.

¹⁸³ Ως προς το πρώτο στάδιο του ευρωπαϊκού δικαστικού ελέγχου βλ., λόγου χάριν, ΕΔΔΑ, Worm v. Austria, 29.08.1997, §38 και ΕΔΔΑ, Ahmed and others v. United Kingdom, 02.09.1998, §43.

¹⁸⁴ Σ. ΚΤΙΣΤΑΚΗ, Δημοσιούπαλληλικό Δίκαιο και Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 192 επ.

¹⁸⁵ Α. ΜΑΝΤΖΟΥΤΣΟΣ, ό. π., σελ. 150 επ., Ι. ΣΑΡΜΑΣ, Ελευθερία με υπεροχή του δικαίου (Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2003, σελ. 173 και 175 επ., Δ. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Υπόθεση Σιδηρόπουλου και λοιπών κατά Ελλάδος ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΤοΣ, τχ. 2, 1999, σελ. 311 επ. και 315, Α. ΜΑΓΓΑΝΑΣ, Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗΣ, Δ. ΒΑΝΔΩΡΟΣ, Λ. ΚΑΡΑΤΖΑ, Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Νομολογία & Ερμηνευτικά Σχόλια), τρίτη έκδοση, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. 287 επ., Ν. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, Άρθρο 14, σε Σύνταγμα – Κατ' άρθρο ερμηνεία, Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Χ.

Δ. Τα δικαιώματα στη συνάθροιση και τη συνένωση (άρθρο 11§1 ΕΣΔΑ)

Στο άρθρο 11§1 ΕΣΔΑ ορίζεται ότι: «Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν του συνέρχεσθαι ειρηνικώς και εις την ελευθερίαν συνεταιρισμού συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος ιδρύσεως μετ' άλλων συνδικάτων και προσχωρήσεως εις συνδικάτα επί σκοπώ προασπίσεως των συμφερόντων του».

Κατά πάγια ερμηνεία, από την παραπάνω πρόβλεψη ισχύει η προστασία ενός αυτοτελούς δικαιώματος προς σύσταση ή και συμμετοχή σε πολιτικό κόμμα¹⁸⁶.

Σύμφωνα και προς το άρθρο 11§2 ΕΣΔΑ σχετικά με τους νόμιμους σκοπούς των επιβαλλόμενων περιορισμών, στη νομολογία του ΕΔΔΑ ακολουθείται πάλι ο προαναφερόμενος τριπλός έλεγχος συμβατότητας, στη βάση και της ανάλογης νομολογίας¹⁸⁷.

Για να δραστηριοποιείται ακώλυτα ένα πολιτικό κόμμα σε κράτος – μέρος της ΕΣΔΑ θα πρέπει να πληροί σωρευτικά δύο προϋποθέσεις. Αφενός την αποχή από τη χρήση μη δημοκρατικών ή βίαιων μεθόδων ή και των ανάλογων μέσων αύξησης της πολιτικής του επιρροής. Και αφετέρου, στο πρόγραμμά του μπορεί να προβλέπει ακόμη και τη ριζική μεταλλαγή του εσωτερικού (κοινωνικοοικονομικού ή και του συνταγματικού) συστήματος, υπό τον όρο όμως της συμβατότητας με βασικά στοιχεία που συνθέτουν το αναγνωριζόμενο από την ΕΣΔΑ ως δημοκρατικό σύστημα¹⁸⁸.

Υπό την τήρηση αυτών των προϋποθέσεων έχει κριθεί ότι, στο πεδίο προστασίας του συστήματος δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ περιλαμβάνεται η συνολική διάρκεια ύπαρξης του πολιτικού κόμματος, η οποία εκτείνεται από το χρόνο της έναρξης της διαδικασίας σύστασής του έως και το χρόνο της λήψης της απόφασης για παύση του κόμματος.

Επιπλέον, αυτή η προστασία καταλαμβάνει και τις περιπτώσεις συναθροίσεων των οποίων την ευθύνη οργάνωσης αναλαμβάνει πολιτικό κόμμα.

ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ (επιστ. διεύθυνση), Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, σελ. 318, Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, Β. ΜΑΛΛΙΟΣ, Ο πολιτικός λόγος στο Στρασβούργο, ΔιΜΕΕ, τχ. 4, 2008, σελ. 440 επ., Ι. ΠΓΛΕΖΑΚΗΣ, Ελευθερία έκφρασης και ανωνυμία στο Διαδίκτυο: το παράδειγμα των ιστολογίων, ΔιΜΕΕ, τχ. 3, 2011, σελ. 320, Ε. ΚΡΟΥΣΤΑΛΑΚΗΣ, Η υπόθεση Handyside (Η ελευθερία της εκφράσεως, η προστασία της ιδιοκτησίας και οι άσεμνες δημοσιεύσεις), ΠοινΧρον, τ. ΚΗ', 1978, σελ. 377. Ακόμη, ως προς τη σχετική συγκεκριμενοποίηση του προαναφερθέντος τριπλού ελέγχου, στη βάση του οποίου προσδιορίζεται η θέση περιορισμών στο προστατευτικό πεδίο της ελευθερίας έκφρασης, καθώς και για την εννοιολόγηση του επιθετικού προσδιορισμού αναγκαίος βλ. την ανάλογη επιχειρηματολογία του ΕΔΔΑ, όπως αυτή αναπτύσσεται στις ακόλουθες υποθέσεις ΕΔΔΑ: Lingens v. Austria, 08.07.1986, §§35, 36 και 39 και ΕΔΔΑ, Perna v. Italy, 06.05.2003, §§39 και 41. Αναφορικά με τις γενικές διατυπώσεις οι οποίες διαλαμβάνονται όμοια σε περισσότερες αποφάσεις του ΕΔΔΑ βλ. εκτός των άλλων τις παρακάτω: ΕΔΔΑ, Castells v. Spain, 23.04.1992, §34, ΕΔΔΑ, Ahmed and others v. United Kingdom, 02.09.1998, §§42, 43, 52 και 55, ΕΔΔΑ, Rekvenyi v. Hungary, 20.05.1999, §42, ΕΔΔΑ, Wille v. Liechtenstein, 28.10.1999, §§52 και 61, ΕΔΔΑ, Skalka v. Poland, 27.05.2003, §35, ΕΔΔΑ, Κατράμη κατά Ελλάδας, 06.12.2007, §33, ΔιΜΕΕ, τχ. 4, 2007, σελ. 580 επ., ΕΔΔΑ, Αλφαντάκης κατά Ελλάδας, 11.02.2010, §29, ΝοΒ, τ. 58, τχ. 9, 2010, Β. ΧΕΙΡΔΑΡΗΣ (επιμ.), σελ. 2395, ΕΔΔΑ, Sanoma Uitgevers B.V. v. the Netherlands, 14.09.2010, §§81 επ., ΕΔΔΑ, Kövesi v. Romania, 05.08.2020, §§179 επ.

¹⁸⁶ ΕΔΔΑ, United Communist Party of Turkey and others v. Turkey, 30.01.1998, §§23, 25, 27, 44 και 45, ΕΔΔΑ, Partidul Comunistilor (Nepeceristi) and Ungureanu v. Romania, 03.02.2005, §44.

¹⁸⁷ Α. ΜΑΓΓΑΝΑΣ, Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗΣ, Δ. ΒΑΝΔΩΡΟΣ, Λ. ΚΑΡΑΤΖΑ, Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Νομολογία & Ερμηνευτικά Σχόλια), τρίτη έκδοση, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. 307 επ., Δ. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Υπόθεση Σιδηρόπουλου και λοιπών κατά Ελλάδος ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΤοΣ, τχ. 2, 1999, σελ. 310 επ., ΕΔΔΑ, United Communist Party of Turkey and others v. Turkey, 30.01.1998, §§37 και 45, ΕΔΔΑ, N. F. v. Italy, 02.08.2001, §23, ΕΔΔΑ, Partidul Comunistilor (Nepeceristi) and Ungureanu v. Romania, 03.02.2005, §§47 και 50.

¹⁸⁸ ΕΔΔΑ, Partidul Comunistilor (Nepeceristi) and Ungureanu v. Romania, 03.02.2005, §§46 και 55.

Θεσπίζονται συνεπώς πρόνοιες έτσι ώστε, να υπάρχει δυσκολία να κριθεί έκνομη η δραστηριότητα των πολιτικών κομμάτων από τις αρχές των συμβαλλομένων μερών με επίκληση των περιορισμών που καθορίζονται στο άρθρο 11§2 ΕΣΔΑ¹⁸⁹.

Το ουσιαστικό περιεχόμενο της κατοχύρωσης του δικαιώματος σύστασης ή και συμμετοχής σε πολιτικό κόμμα συνδυάζεται και με το κατ' άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ δικαίωμα στην ελευθερία έκφρασης γνώμης. Τόσο λόγω της συνάφειας των πεδίων ρύθμισης όσο και λόγω της ταύτισης μεταξύ των νόμιμων σκοπών που προβλέπονται για την επιτρεπτή εισαγωγή περιορισμών δικαιώματος, στα άρθρα 10§2 ΕΣΔΑ και 11§2 ΕΣΔΑ¹⁹⁰.

Ε. Το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης στην ενωσιακή έννομη τάξη (άρθρο 11§1 ΧΘΔΕΕ)

Το δικαίωμα στην ελευθερία έκφρασης κατοχυρώνεται και στην έννομη τάξη της ΕΕ, υπό την ισχύ του ΧΘΔΕΕ.

Σύμφωνα συγκεκριμένα με το άρθρο 11§1 ΧΘΔΕΕ: *«Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία έκφρασης. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία γνώμης και την ελευθερία λήψης ή μετάδοσης πληροφοριών ή ιδεών, χωρίς την ανάμειξη δημοσίων αρχών και αδιακρίτως συνόρων»*.

Το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης του ΧΘΔΕΕ φαίνεται *prima facie* να κατοχυρώνεται ανεπιφύλακτα.

Ωστόσο, το κανονιστικό περιεχόμενο, καθώς και η εμβέλεια του πεδίου ρύθμισης του άρθρου 11§1 ΧΘΔΕΕ, υπόκεινται στην ερμηνευτική διάπλαση των ανάλογων προβλέψεων της ΕΣΔΑ.

Αυτό ισχύει σύμφωνα με τις "Επεξηγήσεις" οι οποίες και αποτελούν παρακολούθημα του ΧΘΔΕΕ. Οι "Επεξηγήσεις" λαμβάνονται υπόψιν δεσμευτικά, με σκοπό την πραγματοποίηση της ερμηνευτικής προσέγγισης των διατάξεων του ΧΘΔΕΕ.

Το κατ' άρθρο 11§1 ΧΘΔΕΕ δικαίωμα σχετίζεται επομένως άμεσα με το κανονιστικό περιεχόμενο του άρθρου 10§1 ΕΣΔΑ, με βάση και την εμφανή σύγκλιση της γραμματικής διατύπωσης των δύο διατάξεων. Όποιοι περιορισμοί τίθενται στο δικαίωμα που προβλέπεται στο άρθρο 10§2 ΕΣΔΑ ισχύουν και στο ανάλογο δικαίωμα του άρθρου 11§1 ΧΘΔΕΕ.

Επακόλουθο αυτής της ερμηνευτικής προσέγγισης είναι να μην είναι επιτρεπτή η επιβολή επιπρόσθετων περιορισμών στο κατ' άρθρο 11§1 ΧΘΔΕΕ πεδίο προστασίας, παρά μόνο όσοι προβλέπονται ήδη στο άρθρο 10§2 ΕΣΔΑ¹⁹¹.

¹⁸⁹ ΕΔΔΑ, *United Communist Party of Turkey and others v. Turkey*, 30.01.1998, §46, ΕΔΔΑ, *Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria*, 02.01.2002, §84.

¹⁹⁰ Α. ΜΑΝΤΖΟΥΤΣΟΣ, *Πολιτικά Δικαιώματα & Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2009, σελ. 43 και 94 επ., Η. ΚΑΣΤΑΝΑΣ, *Άρθρο 11, Ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι*, σε Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ (επιμ.), *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, σελ. 433, 435, 442, 443 επ. και 454 επ., Π. ΠΑΡΑΡΑΣ, *Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, δεύτερη έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2001, σελ. 425 επ., Α. ΚΟΥΤΣΑΥΤΗ, *Άρθρο 12, Ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι*, σε Β. ΤΖΕΜΟΣ (επιμ.), *Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (Ερμηνεία κατ' άρθρο)*, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σελ. 158 επ., 162, Α. ΦΕΡΕΝΤΙΝΟΥ, *Άρθρο 11, Ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης*, σε Β. ΤΖΕΜΟΣ (επιμ.), *Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (Ερμηνεία κατ' άρθρο)*, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σελ. 135, ΕΔΔΑ, *United Communist Party of Turkey and others v. Turkey*, 30.01.1998, §43, ΕΔΔΑ, *Ahmed and others v. United Kingdom*, 02.09.1998, §70, ΕΔΔΑ, *Rekvenyi v. Hungary*, 20.05.1999, §§58 και 61, ΕΔΔΑ, *Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria*, 02.01.2002, §85, ΕΔΔΑ, *Partidul Comunistilor (Nepeceeristi) and Ungureanu v. Romania*, 03.02.2005, §44.

¹⁹¹ Α. ΦΕΡΕΝΤΙΝΟΥ, *Άρθρο 11, Ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης*, σε Β. ΤΖΕΜΟΣ (επιμ.), *Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (Ερμηνεία κατ' άρθρο)*, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σελ. 129, 135 επ. και

II. Το δικαίωμα στην έκφραση γνώμης των δικαστικών λειτουργών στη νομολογία των δικαιοδοτικών οργάνων της ΕΣΔΑ

A. Το καθήκον διακριτικότητας και ο κίνδυνος του “chilling effect”

i) Η επιφύλαξη για τη “διασφάλιση του κύρους και αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας” (άρθρο 10§2 ΕΣΔΑ)

Ο τρόπος με τον οποίο οι δικαστικοί λειτουργοί των συμβαλλομένων ασκούν το κατ’ άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση γνώμης, καθώς και η προσαρμογή αυτού του δικαιώματος στην επιφύλαξη της “διασφάλισης του κύρους και αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας” ήταν αντικείμενο ελέγχου από την ΕυρΕΔΑ και το ΕΔΔΑ.

Αρχικά, στην υπόθεση Worm κατά Αυστρίας της 29^{ης} Αυγούστου 1997 εμπεριέχεται σημαντικό obiter dictum από το ΕΔΔΑ, που αφορά τον ερμηνευτικό καθορισμό των εννοιών “κύρος” και “αμεροληψία” της δικαστικής λειτουργίας, οι οποίες και συνθέτουν το corpus της κρινόμενης επιφύλαξης, κατ’ άρθρο 10§2 ΕΣΔΑ.

Νομολογήθηκε συγκεκριμένα ότι, οι παραπάνω όροι θα πρέπει να προσεγγίζονται, κατ’ αρχήν, από τις εσωτερικές αρχές, χωρίς όμως να υπάρχει σοβαρή απόκλιση ανά κράτος – μέρος. Αυτό γιατί, ο προσδιορισμός τους προκύπτει, όπως έκρινε το Δικαστήριο, από καθαυτή τη σχετική ρύθμιση της ΕΣΔΑ και με σκοπό να διευκολύνεται η εφαρμογή τους. Κατ’ αποτέλεσμα, η έννοια της δικαστικής αμεροληψίας δεν είναι δεκτική πολλαπλών ερμηνειών, οπότε και τα περιθώρια κρίσης των εσωτερικών οργάνων των κρατών είναι εν προκειμένω στενά.

Επιπλέον, τονίζεται η συνάφεια αυτών των εννοιών με την πρόβλεψη του άρθρου 6 ΕΣΔΑ, καθώς και προς τη βασική αρχή του κράτους δικαίου.

Το ΕΔΔΑ προχώρησε επίσης σε εισαγωγή κριτηρίων ορισμού του περιεχομένου της επιφύλαξης.

Στην απόφαση Worm εκτίμησε ότι, στήριγμα των παραπάνω θέσεων συνιστούν η σχετικά κοινή πεποίθηση των πολιτών σε σχέση με τις λειτουργίες των εγχώριων δικαστικών συστημάτων. Όπως και η αποφυγή κλονισμού του αισθήματος της εμπιστοσύνης τους προς τη δικαστική λειτουργία συνολικά¹⁹². Το τελευταίο κριτήριο ανάγεται σε βασικό γνώμονα για τις εσωτερικές αρχές των συμβαλλομένων κρατών, σύμφωνα με τις διαπιστώσεις του Δικαστηρίου.

Στις αποφάσεις του το ΕΔΔΑ δεν προσπάθησε ωστόσο να οριοθετήσει σημασιολογικά την κατά τα προηγούμενα έννοια της εμπιστοσύνης. Αρκείται αντίθετα στην αναγνώριση ορισμένων κατευθύνσεων που οφείλουν να λαμβάνουν υπόψιν τους τα εσωτερικά (νομοθετικά και δικαστικά) όργανα.

Συναφώς, ο σκοπός καλλιέργειας του αισθήματος εμπιστοσύνης των πολιτών προς τη δικαστική λειτουργία κρίνεται ως προϋπόθεση για να θεωρείται επιτυχής η άσκηση των δικαστικών καθηκόντων. Όπως κρίθηκε στην υπόθεση Prager και Oberschlick κατά Αυστρίας της 26^{ης} Απριλίου 1995, το αίσθημα της εμπιστοσύνης ισχύει ως καθήκον, επειδή οι δικαστικοί

---

143 επ., Ν. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, Άρθρο 14, σε Σύνταγμα – Κατ’ άρθρο ερμηνεία, Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ (επιστ. διεύθυνση), Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, σελ. 315, Ι. ΠΓΛΕΖΑΚΗΣ, Ελευθερία έκφρασης και ανωνυμία στο Διαδίκτυο: το παράδειγμα των ιστολογίων, ΔιΜΕΕ, τχ. 3, 2011, σελ. 318 επ.

¹⁹² Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, Β. ΜΑΛΛΙΟΣ, Ο πολιτικός λόγος στο Στρασβούργο, ΔιΜΕΕ, τχ. 4, 2008, σελ. 443 επ., ΕΔΔΑ, Κατράμη κατά Ελλάδας, 06.12.2007, §§37 και 39, ΔιΜΕΕ, τχ. 4, 2007, σελ. 581, ΕΔΔΑ, Αλφαντάκης κατά Ελλάδας, 11.02.2010, §§27 και 30, ΝοΒ, τ. 58, τχ. 9, 2010, Β. ΧΕΙΡΔΑΡΗΣ (επιμ.), σελ. 2394 επ.

λειτουργοί κατέχουν ειδική σχέση προς το κράτος, σχεδόν σε κάθε μορφή κρατικής και κοινωνικής οργάνωσης.

Πάντως, οι αρμόδιες εσωτερικές αρχές διαθέτουν το περιθώριο αξιολόγησης ως προς τα μέσα βάσει των οποίων θα ικανοποιηθεί, με πιο αποτελεσματικό τρόπο, ο σκοπός της διασφάλισης του κύρους και αμεροληψίας της δικαστικής λειτουργίας¹⁹³.

ii) Το καθήκον διακριτικότητας

Ειδική επισήμανση υπάρχει στις αποφάσεις των δικαιοδοτικών οργάνων της ΕΣΔΑ ως προς το ζήτημα της διακριτικότητας που βαρύνει τους δικαστικούς λειτουργούς των συμβαλλομένων κρατών. Στην εξέλιξη αυτής της νομολογίας προέκυψε ότι, η διακριτικότητα δεν αποτελεί απλή υπόδειξη αλλά ανάγεται σε καθήκον, με ορισμένη νομική δεσμευτικότητα για τους φορείς του.

Όπως αξιολογήθηκε, και το καθήκον αυτοσυγκράτησης ή διακριτικότητας είναι σε στενή συνάφεια με την ιδιαίτερη νομική σχέση που ισχύει ανάμεσα στους δικαστικούς λειτουργούς και την κρατική εξουσία¹⁹⁴.

Περιεχόμενο του καθήκοντος αυτοσυγκράτησης είναι ειδικότερα η νομική υποχρέωση των δικαστικών για μη αντίδραση. Πρόκειται διαφορετικά για τη νομική υποχρέωση της αποχής από ενέργεια. Ο δικαστικός λειτουργός βαρύνεται με τη δέσμευση να μην αντιδρά ακόμη και εάν είναι αποδέκτης άμεσων προσβολών, σχετικών με τον τρόπο άσκησης των ανατεθειμένων δικαστικών καθηκόντων.

Το καθήκον αυτοσυγκράτησης φαίνεται να εφαρμόζεται όταν ο δικαστικός λειτουργός υφίσταται την άσκηση *ad personam* κριτικής. Ενόσω δηλαδή (και παρά το ότι), το περιεχόμενο της προσβολής σχετίζεται με τα προσωπικά γνωρίσματα του δικαστικού.

Η νομική μεταχείριση ζητημάτων που ανακύπτουν από το δημόσιο λόγο των δικαστικών λειτουργών περιπλέκεται όταν τοποθετούνται για γεγονότα που απασχολούν το δημόσιο διάλογο, και ιδιαίτερα για όσα έχουν αντικειμενικά συνάφεια με την πολιτική.

Όπως έχει νομολογηθεί επίσης από το ΕΔΔΑ, αντικείμενο ευρύτερης κριτικής μπορεί να είναι η συμπεριφορά των κρατικών λειτουργών συνολικά και όχι μόνο όσων ασκούν υπό στενή έννοια κυβερνητικές υπηρεσίες.

Συναφώς, τόσο οι ιδιώτες γενικά όσο και οι εκπρόσωποι του τύπου μπορούν επιτρεπτά να εκφράσουν γνώμη για την εκτός υπηρεσίας συμπεριφορά και των δικαστικών λειτουργών, ιδίως όταν οι τελευταίοι μετέχουν στο δημόσιο πολιτικό διάλογο.

Βαρυνόμενοι με το νομολογηθέν καθήκον αυτοσυγκράτησης, ακόμη και έναντι της οξείας κριτικής, οι δικαστικοί οφείλουν να μην απαντούν, ειδικά στο δημόσιο αξιολογικό σχολιασμό ο οποίος προέρχεται από τα πολιτικά κόμματα και αφορά τον τρόπο άσκησης των δικαστικών καθηκόντων.

Τα προηγούμενα ισχύουν παρά το γεγονός ότι, κατά διαστήματα, από το Δικαστήριο οι δικαστικοί λειτουργοί περιλαμβάνονται στην κατηγορία των λεγόμενων “δημόσιων

¹⁹³ I. ΣΑΡΜΑΣ, Ελευθερία με υπεροχή του δικαίου (Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2003, σελ. 188 επ., Τ. ΣΤΑΥΡΙΝΑΚΗ, Άρθρο 10, Ελευθερία έκφρασης, σε Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ (επιμ.), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, σελ. 427 επ., ΕΔΔΑ, *Prager und Oberschlick v. Austria*, 26.04.1995, §34, ΕΔΔΑ, *Worm v. Austria*, 29.08.1997, §40, ΕΔΔΑ, *Skalka v. Poland*, 27.05.2003, §34, ΕΔΔΑ, Ρίζος και Δάσκακας κατά Ελλάδα, 27.05.2004, §43, ΕΔΔΑ, *Hrico v. Slovakia*, 20.10.2004, §40, ΕΔΔΑ, Μ. Κ. κατά Ελλάδα, 30.10.2012, §§68 και 79, ΕΔΔΑ, *Baka v. Hungary*, 23.06.2016, §164.

¹⁹⁴ Η αναφορά γίνεται για τη μελετώμενη επιφύλαξη κατ’ άρθρο 10§2 ΕΣΔΑ και για τη ρύθμιση περί “ανεξάρτητου και αμερόληπτου δικαστηρίου” (άρθρο 6§1 ΕΣΔΑ).

προσώπων”. Τα πρόσωπα αυτά διαθέτουν κατά κανόνα διευρυμένα περιθώρια αντίδρασης στην κριτική που ασκείται εναντίον τους. Συγχρόνως, δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο να πρέπει να αποδεχτούν ακόμη και έντονες επικρίσεις.

Καταληκτικά, η εφαρμογή του καθήκοντος αυτοσυγκράτησης των δικαστικών λειτουργιών μπορεί να αποτελέσει το δικαιολογητικό λόγο για την *in concreto* επιβολή περιορισμού στο δικαίωμα της ελεύθερης έκφρασης της γνώμης τους, ενόψει και του προστατευόμενου αγαθού της δικαστικής αμεροληψίας¹⁹⁵.

iii) Ο κίνδυνος του “chilling effect”

Η νομολογία του ΕΔΔΑ έλυσε, με πειστικό τρόπο, την επιρροή του λεγόμενου *chilling effect* αναφορικά με την εκτός υπηρεσίας δραστηριότητα των δικαστικών λειτουργιών.

Με τον όρο *chilling effect* νομολογήθηκε γενικότερα ο κίνδυνος της αποτροπής κρατικών λειτουργιών και υπαλλήλων από τη συμμετοχή τους στο διεξαγόμενο δημόσιο διάλογο, στο εσωτερικό ενός συμβαλλόμενου κράτους, για τα θέματα που απασχολούν συνήθως το γενικό ενδιαφέρον. Η αδικαιολόγητη αποτροπή προσώπων με τις παραπάνω ιδιότητες στηρίζεται στην απειλή ή και επιβολή ποινικών, πειθαρχικών ή άλλης φύσης κυρώσεων.

Κατά τη γνώμη του Δικαστηρίου, η ύπαρξη κινδύνου αποτροπής από τη συμμετοχή στο δημόσιο διάλογο πρέπει να αναγνωριστεί και για τους δικαστικούς λειτουργούς. Εισάγεται επομένως ένα νέο κριτήριο το οποίο έχει σχέση και με την εξωυπηρεσιακή συμπεριφορά, λειτουργώντας υπόρρητα σε αντίθετη κατεύθυνση από το καθήκον αυτοσυγκράτησης.

Οφείλει ειδικότερα να τονιστεί η θέση της ευρείας σύνθεσης του ΕΔΔΑ κυρίως στις υποθέσεις *Wille* κατά *Λιχτενστάιν* της 28^{ης} Οκτωβρίου 1999 και *Baka* κατά *Ουγγαρίας* της 23^{ης} Ιουνίου 2016, σχετικά με την αναγνώριση της επέλευσης του κινδύνου του *chilling effect*. Τα συμπεράσματά τους ενισχύονται και από το ότι, αυτές οι αποφάσεις εκδόθηκαν με σημαντική χρονική απόσταση μεταξύ τους.

---

¹⁹⁵ Ν. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, Άρθρο 14, σε *Σύνταγμα – Κατ’ άρθρο ερμηνεία*, Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ (επιστ. διεύθυνση), Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, σελ. 328 επ., Κ. ΚΟΥΣΣΟΥΛΙΣ, Δ. ΒΛΙΤΣΑ, Ι. ΡΑΡΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Μ. SALMANLI, *Judges & Social Media: Managing the risks – Themis Competition 2015*, *Teem Greece* 3, 23 – 26 June 2015, σελ. 13 επ. και 15 επ., Χ. ΡΑΜΜΟΣ, *Ελευθερία έκφρασης και κριτική δικαστικών λειτουργιών*, σε *Δικαστική δεοντολογία, ελευθερία του λόγου και προστασία της προσωπικότητας – Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου*, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2016, σελ. 11 επ. και 19 επ., Τ. ΣΤΑΥΡΙΝΑΚΗ, Άρθρο 10, *Ελευθερία έκφρασης*, σε Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ (επιμ.), *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, σελ. 427 επ., Ι. ΣΑΡΜΑΣ, *Δικαστική δεοντολογία, ελευθερία εκφράσεως και προστασία της προσωπικότητας*, σε *Δικαστική δεοντολογία, ελευθερία του λόγου και προστασία της προσωπικότητας – Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου*, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2016, σελ. 39 και 42 επ., Χ. ΒΡΕΤΤΟΥ, *Η αιχμηρή κριτική ως συνταγματικό δικαίωμα*, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σελ. 107 επ., Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, Β. ΜΑΛΛΙΟΣ, ό. π., σελ. 443 επ., Β. ΠΑΠΑΡΗ, *Η ελευθερία του λόγου των δικαστών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης*, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://ende.gr/%CE%B7-%CE%B5%CE%BB%CE%B5%CF%85%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%85-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%89%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%B1/>, ΕΔΔΑ, *Prager und Oberschlick v. Austria*, 26.04.1995, §34, ΕΔΔΑ, *Worm v. Austria*, 29.08.1997, §50, ΕΔΔΑ, *Wille v. Liechtenstein*, 28.10.1999, §64, ΕΔΔΑ, *Skalka v. Poland*, 27.05.2003, §34, ΕΔΔΑ, *Ρίζος και Δάσκας κατά Ελλάδας*, 27.05.2004, §§42 και 48, ΕΔΔΑ, *Hrico v. Slovakia*, 20.10.2004, §40, ΕΔΔΑ, *Κατράμη κατά Ελλάδας*, 06.12.2007, §37, *ΔιΜΕΕ*, τχ. 4, 2007, σελ. 581, ΕΔΔΑ, *Guja v. Moldova*, 12.02.2008, §71, ΕΔΔΑ, *Αλφραντάκης κατά Ελλάδας*, 11.02.2010, §27, *NoB*, τ. 58, τχ. 9, 2010, Β. ΧΕΙΡΑΡΗΣ (επιμ.), σελ. 2394, ΕΔΔΑ, *Couderc and Hachette Filipacchi Associés v. France*, 12.06.2014, §§49 και 50, ΕΔΔΑ, *Baka v. Hungary*, 23.06.2016, §164.

Στο πραγματικό και των δύο υποθέσεων¹⁹⁶ περιλαμβανόταν η δημόσια έκφραση γνώμης από δικαστικούς, γνώμη όμως η οποία είχε αντικειμενικά και πολιτικές προεκτάσεις.

Όπως εκτιμήθηκε, με μόνα τα δεδομένα ότι η γνώμη του δικαστικού λειτουργού έχει πολιτικό περιεχόμενο και εκφέρεται εν γνώσει του δικαστικού ότι θα μεταδοθεί από μέσα μαζικής επικοινωνίας δεν επαρκούν ώστε να επιβληθούν δικαιολογημένα περιοριστικά μέτρα σε βάρος δικαστικών λειτουργών από τις εσωτερικές αρχές¹⁹⁷.

Αποκτά δηλαδή νομολογιακό έρεισμα η μερική υποχώρηση στην εξασφάλιση από την ΕΣΔΑ της αρχής της δικαστικής αμεροληψίας ή και του καθήκοντος αυτοσυγκράτησης, λόγω της υπέρτερης αξιολόγησης του δικαιώματος του δικαστικού λειτουργού προς δημόσια έκφραση γνώμης.

Ελάχιστο περιεχόμενο της σύννομης δημόσιας έκφρασης γνώμης από δικαστικό λειτουργό είναι η άποψή του σχετικά με την οργάνωση του συστήματος απονομής δικαιοσύνης ή με παρεμφερή προς τη δικαστική λειτουργία ζητήματα.

Η θέση αυτή επιβεβαιώθηκε και στην πρόσφατη απόφαση τμήματος του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Kövesi κατά Ρουμανίας* της 5^{ης} Αυγούστου 2020. Κρίθηκε εδώ ότι, υπήρχε κίνδυνος πρόκλησης του chilling effect, ενόψει της παύσης ανώτατης εισαγγελικής λειτουργού από διοικητική θέση την οποία κατείχε, επειδή η τελευταία εξωτέρικευσε δημόσια γνώμη σχετικά με τη λειτουργία του εγχώριου νομικού συστήματος. Η προσφεύγουσα είχε δημοσιοποιήσει γνώμη με επικριτικό περιεχόμενο έναντι κυβερνητικών αποφάσεων. Η διακινδύνευση αποθάρρυνσης, επί του προκειμένου, από τη μελλοντική δημόσια έκφραση γνώμης στοιχειοθέτησε (κατ' ομόφωνη άποψη του τμήματος του Δικαστηρίου), την παραβίαση του άρθρου 10§1 ΕΣΔΑ¹⁹⁸.

Αναφορικά με την έκφραση δημόσιας γνώμης από δικαστικό λειτουργό με περιεχόμενο που δεν έχει σχέση με τη νομική επιστήμη, αυτή δε μπορεί να αποκλειστεί a priori. Για το επιτρεπτό ή μη τέτοιου είδους εκδηλώσεων προϋποτίθεται in concreto εκτίμηση.

Ανακεφαλαιώνοντας την επίδραση των δύο βασικών κριτηρίων του chilling effect και του καθήκοντος αυτοσυγκράτησης, η δημόσια έκφραση γνώμης δικαστικού λειτουργού οριοθετείται στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ με βάση τα παρακάτω:

α) Θα πρέπει, κατ' αρχάς, ο δικαστικός λειτουργός να αποστασιοποιείται από τη χρήση οξέος ή υβριστικού ή και γενικά καταχρηστικού δημόσιου λόγου.

β) Απαιτείται ο δικαστικός να παραλείπει αναφορά που συνυφαίνεται με δικαστικά εκκρεμή υπόθεση. Ειδικά εφόσον διαπιστώνεται αξιολογικό περιεχόμενο σε τέτοια αναφορά ή χρονική ή και τοπική εγγύτητα του δικαστικού λειτουργού και επομένως σοβαρή πιθανότητα μελλοντικής υπηρεσιακής συμμετοχής του στην υπόθεση.

γ) Ο δικαστικός λειτουργός υποχρεούται να μην εμπλέκεται σε δημόσια ανταλλαγή γνώμων. Απόλυτα αποκλεισμένο πεδίο γι' αυτόν είναι η απόκρισή του σε δημόσια άσκηση κριτικής από πολιτικό κόμμα.

¹⁹⁶ Οι οποίες θα εκτεθούν αυτοτελώς στη συνέχεια.

¹⁹⁷ P. CANNOOT, *Baka v. Hungary: judicial independence at risk in Hungary's new constitutional reality*, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://strasbourgobservers.com/2016/07/12/baka-v-hungary-judicial-independence-at-risk-in-hungarys-new-constitutional-reality/>, ΕΔΔΑ, *Wille v. Liechtenstein*, 28.10.1999, §§50 και 51, ΕΔΔΑ, *Baka v. Hungary*, 23.06.2016, §§124, 125 και 140.

¹⁹⁸ ΕΔΔΑ, *Kövesi v. Romania*, 05.08.2020, §§159 επ. Ως προς την επίδραση του chilling effect βλ. ειδικά την §209 της παραπάνω απόφασης του Δικαστηρίου.

Υπό την προϋπόθεση ότι δε διαπιστώνεται η περιγραφόμενη συμπεριφορά δικαστικού, ακόμη και δημόσια έκφραση γνώμης που θα μπορούσε να διαθέτει πολιτική εμβέλεια αλλά και δημοσιότητα θα πρέπει, κατ' αρχήν, να θεωρηθεί επιτρεπτή.

Τα προηγούμενα γνωρίσματα του δημόσιου λόγου συμπληρώνουν την κρίση των αρμόδιων εσωτερικών οργάνων, καθοδηγώντας το εγχώριο πειθαρχικό όργανο ή δικαστήριο κατά την ερμηνεία των εγχώριων ρυθμίσεων [και ιδιαίτερα στο άρθρο 91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΔ].

B. Επιμέρους αποφάσεις σε υποθέσεις δικαστικών λειτουργών

Στις ακόλουθες αποφάσεις η εκδήλωση κομματικής άποψης ή δράσης, καθώς και η απόκτηση της ιδιότητας του κομματικού μέλους από δικαστικούς λειτουργούς τέθηκαν, εκτός άλλων, στην κρίση αρχικά της ΕυρΕΔΑ και μετέπειτα του ΕΔΔΑ. Σε κάποιες από αυτές η κομματική υποστήριξη ή ιδιότητα δεν καθόρισε την τελική δικαστική εκτίμηση.

Επίσης, σε ορισμένες από τις αναλυόμενες αποφάσεις παρατίθεται ο τρόπος με τον οποίο το ΕΔΔΑ προσέγγισε τη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ της δικαστικής και οργάνων της εκτελεστικής λειτουργίας.

Η σειρά ανάλυσης των υποθέσεων δεν είναι χρονολογική. Προτάσσονται εκείνες στις οποίες ο δικαστικός λειτουργός φέρεται να είχε προβεί σε πιο σαφή εκδήλωση κομματικής προτίμησης.

i) ΕυρΕΔΑ, E. v. Switzerland, 07.05.1984

a. Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης

Η ΕυρΕΔΑ εξέτασε το παραδεκτό υπόθεσης, στην οποία ο προσφεύγων, που ήταν εν ενεργεία δικαστικός λειτουργός κατά τον επίδικο χρόνο, συμμετείχε σε δραστηριότητα πολιτικού κόμματος.

Ο προσφεύγων δικαστικός λειτουργός (που ήταν διορισμένος στο περιφερειακό δικαστήριο της Ζυρίχης) ισχυρίστηκε ότι, η εκτός υπηρεσίας συμπεριφορά του προστατεύεται ως άσκηση του δικαιώματος στην έκφραση γνώμης σύμφωνα με το άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ. Σημειώνεται ότι, ο προσφεύγων είχε συγχρόνως με τη δικαστική και την ιδιότητα κομματικού μέλους στην τοπική οργάνωση Ζυρίχης του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος της Ελβετίας.

Ειδικότερα, κατά το κρίσιμο χρονικό διάστημα, στην περιοχή της Ζυρίχης είχαν πραγματοποιηθεί σημαντικές διαδηλώσεις, στη διάρκεια των οποίων προκλήθηκαν επεισόδια με τις αστυνομικές δυνάμεις και ακολούθησαν συλλήψεις διαδηλωτών. Ο προσφεύγων, από κοινού με άλλους δικαστικούς λειτουργούς του δικαστηρίου στο οποίο ασκούσε τα καθήκοντά του προχώρησαν, σε δήλωση η οποία δημοσιεύτηκε στον τοπικό τύπο. Με αυτήν πρόκριναν, ως νομικά ορθότερη επιλογή, την εφαρμογή των δικονομικών κανόνων της επιείκειας ή και της χορήγησης αμνηστίας όσον αφορά εκκρεμείς υποθέσεις συλληφθέντων διαδηλωτών.

Ύστερα από τη δημοσίευση της παραπάνω δήλωσης, το αρμόδιο όργανο διοίκησης του ανωτάτου δικαστηρίου της Ζυρίχης πληροφόρησε τους δικαστικούς λειτουργούς (μεταξύ αυτών και τον προσφεύγοντα) για την πιθανότητα να επιβληθούν πειθαρχικά μέτρα σε βάρος τους. Νομική βάση αυτών των μέτρων ήταν η διακινδύνευση στην οποία τέθηκε, κατά την εκτίμηση του οργάνου διοίκησης, η εφαρμογή της αρχής της δικαστικής αμεροληψίας. Οι δικαστικοί λειτουργοί θεωρήθηκε ότι με την εξωυπηρεσιακή συμπεριφορά τους δεν τήρησαν το καθήκον αυτοσυγκράτησης.

Σε αμέσως επόμενο χρόνο από τα γεγονότα αυτά, ο προσφεύγων έλαβε ενεργά μέρος σε δραστηριότητες του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος. Οι δραστηριότητες αυτές σχετίζονταν με το διαμοιρασμό στο ευρύ κοινό της πόλης της Ζυρίχης ενημερωτικού υλικού προερχόμενου από το προαναφερόμενο κόμμα. Η κομματική δραστηριότητα εμπειρείχε βασικά την εκδήλωση δυσαρέσκειας, εξαιτίας του τρόπου με τον οποίο οι κρατικές αρχές επέλεξαν να αντιδράσουν στις προαναφερόμενες διαδηλώσεις διαμαρτυρίας.

Σε βάρος του προσφεύγοντος επιβλήθηκε η πειθαρχική κύρωση της επίπληξης. Στο σκεπτικό της επιβολής της πειθαρχικής ποινής αναφέρεται η εκτίμηση ότι ο προσφεύγων δεν πέτυχε να συμμορφωθεί προς το καθήκον αυτοσυγκράτησης και προς αυτό της πίστης («...*his duty of reserve and loyalty*»).

Με βάση την ίδια αιτιολογία, το αρμόδιο εσωτερικό δικαστήριο απέρριψε και το υποβληθέν από τον προσφεύγοντα ένδικο μέσο της έφεσης, κατά της επιβολής της παραπάνω πειθαρχικής ποινής¹⁹⁹.

β. Η κρίση της ΕυρΕΔΑ

Ο προσφεύγων δικαστικός δεν αρνήθηκε την από μέρους του ανάπτυξη κομματικής δραστηριότητας. Βασικός υπερασπιστικός ισχυρισμός του ήταν το γεγονός ότι η κομματική δραστηριότητα που πραγματοποίησε έγινε εκτός του χρόνου άσκησης των δικαστικών του καθηκόντων. Όπως υποστήριξε επίσης, για την κατά τα προηγούμενα δραστηριότητά του δεν προβλεπόταν κάποιας μορφής πειθαρχική κύρωση στο εσωτερικό δίκαιο.

Από τον προσφεύγοντα κομίζεται επιπρόσθετα η συναφής νομοθετική ρύθμιση του ελβετικού δικαίου. Σύμφωνα με αυτή, οι δικαστικοί λειτουργοί δικαιούνται να αποκτούν ιδιότητα κομματικού μέλους. Ακόμη, δικαιούνται να καταλαμβάνουν στελεχιακή θέση εντός του πολιτικού κόμματος, όπως και να εκλέγονται βουλευτές, αποτελώντας μέλη είτε των περιφερειακών κοινοβουλίων των Καντονίων είτε της Ομοσπονδιακής Βουλής της Ελβετίας. Τα παραπάνω δικαιώματα μπορούν να τα ασκούν διατηρώντας ταυτόχρονα την ιδιότητα του εν ενεργεία δικαστικού λειτουργού.

Μόνος περιορισμός που επιβάλλεται από το νόμο είναι για τα μέλη του Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου, τα οποία και δε δικαιούνται να κατέχουν (παράλληλα με τη δικαστική) και την ιδιότητα του μέλους της Ομοσπονδιακής Βουλής.

Μετά από αυτά, ο προσφεύγων αιτείται την παροχή της κατ' άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ προστασίας, λόγω του ότι η επιβολή πειθαρχικών μέτρων σε βάρος του δεν πληρούσε τον όρο της αναγκαιότητας²⁰⁰.

Η ΕυρΕΔΑ προχώρησε στην άσκηση του ελέγχου συμβατότητας κατ' άρθρο 10§2 ΕΣΔΑ, αφού διέγινωσε πρώτα ότι είχε μεσολαβήσει παρέμβαση στην κανονιστική εμπέδεια του δικαιώματος έκφρασης του προσφεύγοντος, εξαιτίας της επιβολής της πειθαρχικής κύρωσης.

Ενόψει της δικαστικής ιδιότητας του προσφεύγοντος, η Επιτροπή συσχέτισε το εσωτερικό πειθαρχικό μέτρο με την τήρηση του κατ' άρθρο 10§2 ΕΣΔΑ νόμιμου σκοπού της 'διασφάλισης του κύρους και αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας'. Ακόμη, η ΕυρΕΔΑ φαίνεται να συναξιολογεί και τον λειτουργικό χαρακτήρα του δικαιώματος στην ελευθερία έκφρασης, όπως αυτός απορρέει από τη ρύθμιση του άρθρου 10§2 ΕΣΔΑ.

¹⁹⁹ Application/Requete No 10279/83, E. v. Switzerland/E. c. Suisse, 07.05.1984, σελ. 131 επ.

²⁰⁰ Application/Requete, No 10279/83, E. v. Switzerland/E. c. Suisse, 07.05.1984, σελ. 133 επ.

Στηριζόμενη στην υπό αναφορά επιφύλαξη, η ΕυρΕΔΑ έκρινε ότι, υπερισχύει του δικαιώματος στην ελεύθερη έκφραση γνώμης η διαφύλαξη του καθήκοντος αυτοσυγκράτησης, το οποίο και βαραίνει τον προσφεύγοντα δικαστικό λειτουργό. Έτσι, η επιφύλαξη της ΕΣΔΑ για τη διασφάλιση του κύρους και αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας καταλαμβάνει γενικά τη δραστηριοποίηση του δικαστικού λειτουργού, εφόσον αυτή η δραστηριοποίηση εκτίθεται σε ορισμένο βαθμό δημοσιότητας.

Με βάση το συλλογισμό αυτό, υπό την προϋπόθεση της διαπίστωσης δημόσιας, δικαστικής δραστηριότητας, η τελευταία πιθανολογείται να κριθεί αξιόμημπη πειθαρχικά, ανεξάρτητα από το εάν συντελέστηκε εντός ή εκτός της άσκησης των δικαστικών καθηκόντων²⁰¹.

Η διαμόρφωση του προηγούμενου σκεπτικού δε διέλαβε ακόμη πιο αναλυτική αιτιολογία.

Ωστόσο, η απόφαση της Επιτροπής συνδιαμορφώθηκε και από την ιδιαιτερότητα των πραγματικών περιστατικών της συγκεκριμένης υπόθεσης.

Η ΕυρΕΔΑ προσέγγισε αρχικά το περιεχόμενο του κομματικού υλικού το οποίο είχε διανείμει ο προσφεύγων. Σε αυτό το υλικό γραφόταν ότι θα έπρεπε να παύσει η δικαστική δίωξη όσων συνελήφθησαν στις διαδηλώσεις διαμαρτυρίας που καταγράφηκαν στο πραγματικό της υπόθεσης. Μεταξύ της περιαγωγής των διώξεων σε βάρος συλληφθέντων στα εσωτερικά δικαστήρια του καθ' ου κράτους και της κομματικής δραστηριότητας του προσφεύγοντος μεσολαβούσε μικρό χρονικό διάστημα. Δεν ήταν εφικτό να αποκλειστεί, πλήρως, η πιθανότητα της υπηρεσιακής εμπλοκής του προσφεύγοντος στη δικαστική εκκρεμότητα των παραπάνω προσώπων, λόγω και της χρονικής και τοπικής εγγύτητας των δικαστικών καθηκόντων του προσφεύγοντος με τις υποθέσεις των διωχθέντων. Επακόλουθο θα μπορούσε να είναι η τρώση της αρχής της δικαστικής αμεροληψίας στην υποκειμενική της διάσταση.

Βάσει του τότε άρθρου 27§2 ΕΣΔΑ, η ΕυρΕΔΑ κήρυξε το απαράδεκτο της υποβληθείσας προσφυγής²⁰².

ii) ΕΔΔΑ, Jhangiryan v. Armenia, 08.10.2020

α. Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης

Διαφορετικά αξιολογήθηκε πρόσφατα από τμήμα του ΕΔΔΑ ανάλογο περιστατικό συμμετοχής δικαστικού λειτουργού σε συνάθροιση που μετατράπηκε σε εκδήλωση υποστήριξης υποψηφιότητας σε προεδρικές εκλογές.

Στην παρούσα υπόθεση ο προσφεύγων, κατά το χρόνο των πραγματικών περιστατικών, ήταν αναπληρωτής γενικός εισαγγελέας της Αρμενίας, θέση που κατείχε από τις αρχές του 2006, ενώ στο παρελθόν είχε τοποθετηθεί και σε άλλες σημαντικές κρατικές θέσεις.

Μετά τη διενέργεια των προεδρικών εκλογών της 19^{ης} Φεβρουαρίου 2008, υπήρξε αμφισβήτηση της εγκυρότητας του αποτελέσματος από τον κύριο υποψήφιο της αντιπολίτευσης. Στη χώρα πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες και πολυήμερες διαδηλώσεις. Ο προσφεύγων συμμετείχε ενεργά σε αυτές, ενώ μίλησε ενώπιον των διαδηλωτών, εκφράζοντας την υποστήριξη του προς τον υποψήφιο της αντιπολίτευσης, καλώντας τους διαδηλωτές να επιμείνουν και καταγγέλλοντας την κυβέρνηση για σοβαρές παρατυπίες στην καταμέτρηση. Ύστερα από αυτά τα γεγονότα, ο προσφεύγων διαμαρτυρήθηκε για παράνομη σύλληψη του ίδιου και μελών της οικογένειάς του.

²⁰¹ Application/Requete, ό. π., σελ. 135 επ.

²⁰² Application/Requete, ό. π., σελ. 136.

Κατόπιν αιτήματος του γενικού εισαγγελέα του καθ' ου κράτους, ο πρόεδρος της Αρμενίας εξέδωσε δύο διατάγματα με βάση τα οποία, αφενός ο προσφεύγων παύθηκε από το αξίωμά του ως αναπληρωτής γενικός εισαγγελέας και αφετέρου, απολύθηκε από το δικαστικό σώμα²⁰³.

Σε συνδυασμό και με γεγονότα ποινικών διώξεων σε βάρος του που ακολούθησαν, ο προσφεύγων επικαλέστηκε ενώπιον του ΕΔΔΑ την παραβίαση, μεταξύ άλλων, του δικαιώματός του στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια (άρθρο 5§§1, περίπτωση γ. και 3 ΕΣΔΑ), όπως και των δικαιωμάτων του που απορρέουν από τα άρθρα 6§1 ΕΣΔΑ, 10 ΕΣΔΑ και 11 ΕΣΔΑ²⁰⁴.

β. Η κρίση του ΕΔΔΑ

Το Δικαστήριο διαπίστωσε αρχικά ότι ο βασικός ισχυρισμός του προσφεύγοντος συνίστατο στην αντίληψή του για τα ότι, τα κατασταλτικά μέτρα εναντίον του είχαν σχέση με την δραστηριότητά του εκτός υπηρεσίας, κατά τις προαναφερόμενες διαδηλώσεις. Στο πλαίσιο της υπόθεσης, το ΕΔΔΑ έκρινε το άρθρο 10 ΕΣΔΑ ως *lex generalis* και το άρθρο 11 ΕΣΔΑ ως *lex specialis*, με αποτέλεσμα την εφαρμογή του τελευταίου. Ωστόσο, διέγνωσε τη στενή συσχέτιση των δικαιωμάτων που προβλέπονται στα παραπάνω άρθρα, καθότι οι σκοποί του άρθρου 10 ΕΣΔΑ εξυπηρετούνται και μέσω του κατ' άρθρο 11 ΕΣΔΑ δικαιώματος στη συνάθροιση²⁰⁵.

Εξετάζοντας το κατά πόσον μπορεί να υπήρξε παρέμβαση στο δικαίωμα του προσφεύγοντος στη συνάθροιση, το ΕΔΔΑ αποκρίθηκε καταφατικά. Αφού τόνισε ότι, μέτρα αθέμιτου περιορισμού αυτού του δικαιώματος είναι και όσα λαμβάνονται μετά τη συμμετοχή του ατόμου σε συνάθροιση²⁰⁶, στην παρούσα υπόθεση στοιχειοθετείται παρέμβαση του καθ' κράτους, επειδή φαίνεται αυτή να συνέχεται άμεσα με την πολιτική δραστηριότητα του προσφεύγοντος²⁰⁷.

Προχωρώντας στο επόμενο στάδιο του ελέγχου, το ΕΔΔΑ δε διακρίβώνει τη συνδρομή κάποιου από τους νόμιμους σκοπούς των περιορισμών του δικαιώματος στη συνάθροιση, κατ' άρθρο 11§2 ΕΣΔΑ, εφόσον έκρινε ότι το πραγματικό αίτιο της δίωξης σε βάρος του προσφεύγοντος δικαστικού ήταν η ενεργή συμμετοχή του στις διαδηλώσεις που οργανώθηκαν από την αντιπολίτευση. Παρέλκει έτσι και η εξακολούθηση του ελέγχου περί την αναλογικότητα των ληφθέντων μέτρων²⁰⁸.

Το ΕΔΔΑ αποφάσισε ομόφωνα ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 11 ΕΣΔΑ.

Παρατηρείται ότι, στην προκείμενη απόφασή του το Δικαστήριο δεν αξιολόγησε το γεγονός ότι ο προσφεύγων ήταν ανώτατος δικαστικός λειτουργός στο καθ' ου κράτος. Συναφώς, δε συμπεριέλαβε στο σκεπτικό του το δεδομένο ότι ο προσφεύγων, όντας εισαγγελικός λειτουργός, συμμετείχε, με επίταση, σε πολιτικές δραστηριότητες. Το ΕΔΔΑ επίσης δε εξέτασε την αντίστοιχη εσωτερική νομοθεσία αναφορικά με το νομικό καθεστώς της εισαγγελικής αρχής. Συνάγεται συναφώς πιθανή παράλειψη από μέρους του Δικαστηρίου να κρίνει ως προς τον κίνδυνο να πληγεί η αρχή της δικαστικής αμεροληψίας.

²⁰³ Για τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης βλ. ΕΔΔΑ, *Jhangiryan v. Armenia*, 08.10.2020, §§2 – 11.

²⁰⁴ ΕΔΔΑ, *Jhangiryan v. Armenia*, 08.10.2020, §1.

²⁰⁵ ΕΔΔΑ, *Jhangiryan v. Armenia*, 08.10.2020, §§110 και 111.

²⁰⁶ ΕΔΔΑ, *Jhangiryan v. Armenia*, 08.10.2020, §112.

²⁰⁷ ΕΔΔΑ, *Jhangiryan v. Armenia*, 08.10.2020, §123.

²⁰⁸ ΕΔΔΑ, *Jhangiryan v. Armenia*, 08.10.2020, §§126 και 127.

iii) ΕΔΔΑ, Hrico v. Slovakia, 20.10.2004

α. Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης

Στην υπόθεση Hrico κατά Σλοβακίας μέρος των αγόμενων ενώπιον του ΕΔΔΑ πραγματικών περιστατικών σχετιζόταν με την αξιολόγηση κομματικής υποψηφιότητας εν ενεργεία ανώτατου δικαστικού λειτουργού του καθ' ου κράτους.

Η διαφορά αυτή γεννήθηκε ύστερα από την προσφυγή εκδότη και αρχισυντάκτη εντύπου εβδομαδιαίας κυκλοφορίας, με επίκληση του προστατευτικού πεδίου του άρθρου 10§1 ΕΣΔΑ. Η αιτίαση στηρίχτηκε στην καταδίκη σε τελευταίο βαθμό του προσφεύγοντος από τα εσωτερικά δικαστήρια για το ποινικό αδίκημα της δυσφήμισης σε βάρος δικαστικού λειτουργού.

Βάση του προκείμενου πραγματικού υπήρξαν δημοσιεύσεις οι οποίες περιλαμβάνονταν στο παραπάνω έντυπο. Συνοπτικά, στις δημοσιεύσεις αυτές αφενός επισημάνθηκε το παρελθόν της συμμετοχής ενός υπουργού και μετέπειτα βουλευτή σε οργάνωση νεολαίας με ναζιστική και τρομοκρατική δράση, κατά τη διάρκεια του Β' παγκοσμίου πολέμου. Αφετέρου, ο προσφεύγων είχε αμφισβητήσει στο έντυπο που διηύθυνε την τήρηση της υποχρέωσης προς αμερόληπτη στάση από τον ενάγοντα στα εσωτερικά δικαστήρια δικαστικό, ο οποίος υπήρξε μέλος του Ανωτάτου Δικαστηρίου και φέρεται να ευνόησε, με τη δικαιοδοτική του κρίση, τον πρώην υπουργό.

Προβλήθηκε ο ισχυρισμός ότι, ο εμπλεκόμενος δικαστικός λειτουργός, κρίνοντας και για τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου 1939 – 1945, συντασσόταν, κατά μείζονα λόγο, με την πολιτική οπτική την οποία υιοθετούσε ο κατηγορηθείς στα εσωτερικά δικαστήρια για σύμπραξη με τις ναζιστικές αρχές κατοχής πρώην υπουργός.

Κατά το περιεχόμενο των δημοσιευμάτων, ένα από τα αίτια προκειμένου οι πολιτικές πεποιθήσεις να εκδηλωθούν με ένταση στη δικαστική απόφαση που εκδόθηκε από τον δικαστικό είναι και η παράλληλη κατοχή από αυτόν κομματικής ιδιότητας.

Συγκεκριμένα, ο δικαστικός είχε συμμετάσχει σε διαδικασία βουλευτικών εκλογών κατά το χρόνο στον οποίο προκαλείται η επίδικη διαφορά, ως υποψήφιος βουλευτής του κόμματος της Χριστιανοκοινωνικής Ένωσης. Το κόμμα αυτό υποστήριζε θέση για τα προαναφερόμενα ιστορικά γεγονότα, η οποία ταυτιζόταν με τις απόψεις του κατηγορηθέντος υπουργού και μετέπειτα βουλευτή²⁰⁹.

Στους ισχυρισμούς του προσφεύγοντος περιλαμβάνεται επίσης και το επιχείρημα ότι, ο δικαστικός λειτουργός επρόκειτο ουσιαστικά για δημόσιο πρόσωπο. Ειδικά ύστερα από τη συμμετοχή του σε διαδικασία βουλευτικών εκλογών. Με παρεπόμενη συνέπεια, να πρέπει να θεωρηθούν διευρυμένα τα περιθώρια άσκησης κριτικής σε βάρος των δημόσιων ενεργειών του δικαστικού λειτουργού²¹⁰.

β. Η κρίση του ΕΔΔΑ

Στο πλαίσιο υπόμνησης των γενικών κατευθυντήριων αρχών ως προς την εφαρμογή του άρθρου 10 ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ επαναλαμβάνει την απαίτηση συνεκτίμησης τόσο της ανάγκης

²⁰⁹ Ως προς την αναλυτική καταγραφή των πραγματικών περιστατικών της παρούσας υπόθεσης βλ. ΕΔΔΑ, Hrico v. Slovakia, 20.10.2004, τις §§8 – 26 και §39. Το γεγονός της κομματικής δραστηριοποίησης του δικαστικού λειτουργού αποδεικνύεται και από όσα διαλαμβάνονται στο νομικό μέρος της υπόθεσης – ΕΔΔΑ, Hrico v. Slovakia, 20.10.2004, §45.

²¹⁰ ΕΔΔΑ, Hrico v. Slovakia, 20.10.2004, §38.

διαφύλαξης του γενικού αισθήματος εμπιστοσύνης των πολιτών προς την άσκηση των καθηκόντων τους από τους δικαστικούς, όσο και του καθήκοντος αυτοσυγκράτησης, το οποίο οφείλουν να επιδεικνύουν οι δικαστικοί λειτουργοί²¹¹.

Σε σχέση με την επίδικη υπόθεση, η αντίστοιχη νομοθετική ρύθμιση του εσωτερικού δικαίου του καθ' ου κράτους (στη βάση της οποίας και εκδόθηκαν οι καταδικαστικές αποφάσεις εναντίον του προσφεύγοντος εκδότη) συσχετίστηκε με την προστασία του σκοπού της «διασφάλισης του κύρους και αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας»²¹².

Περαιτέρω, το ΕΔΔΑ αποδέχτηκε τον βασικό ισχυρισμό του προσφεύγοντος για το ότι, οι δικαστικοί αποκτούν την ιδιότητα του δημοσίου προσώπου. Κατά την ακριβή διατύπωση της απόφασης του Δικαστηρίου: «*Τα περιθώρια της άσκησης αποδεκτής κριτικής οφείλουν να θεωρηθούν ευρύτερα στην περίπτωση κατά την οποία δικαστικός λειτουργός έχει εισέλθει στην πολιτική δραστηριοποίηση*»²¹³.

Το ΕΔΔΑ κατέληξε στην κατ' ομόφωνο τρόπο έκδοση καταδικαστικής απόφασης σε βάρος του καθ' ου κράτους – μέρους, εξαιτίας της παραβίασης του άρθρου 10 ΕΣΔΑ.

Παρατηρείται ωστόσο ότι, προκειμένου το Δικαστήριο να καταλήξει στην ομόφωνη κρίση του ιδιαίτερη σημασία είχε το πραγματικό της συγκεκριμένης υπόθεσης.

Έτσι, βάρυνε στην κρίση ότι ο δικαστικός λειτουργός με προηγούμενη πολιτική και κομματική δραστηριότητα ήταν μέλος της σύνθεσης δικαστηρίου που έκρινε τον προσφεύγοντα για υπόθεση που εμφάνιζε πολιτικές προεκτάσεις. Η στοιχειοθέτηση επίσης της παραβίασης του άρθρου 10 ΕΣΔΑ από τις αρχές του καθ' ου κράτους αιτιολογείται και από τη συντρέχουσα δημοσιογραφική ιδιότητα του προσφεύγοντος. Το ΕΔΔΑ επανέλαβε σχετικά την πάγια θέση της νομολογίας του κατά την οποία, οφείλει να προστατεύεται η κατ' αρχήν ακώλυτη ενάσκηση του δημοσιογραφικού επαγγέλματος. Η αυξημένη προστασία του δημοσιογραφικού λόγου καταλαμβάνει υπό όρους ακόμη και τις περιπτώσεις χρήσης στοιχείων που παραπέμπουν σε οξεία ή και καταχρηστική διατύπωση γνώμης²¹⁴.

Στο corpus αυτής της απόφασης η κομματική δραστηριοποίηση του δικαστικού λειτουργού απασχολεί αλλά σε αρκετά περιορισμένη έκταση. Η κομματική συμπεριφορά που εκδηλώνει ο δικαστικός μόνο έμμεσα συνυπολογίζεται στη διαμόρφωση της απόφασης του Δικαστηρίου.

Αυτό φαίνεται να συμβαίνει επειδή το ΕΔΔΑ επικεντρώθηκε στις διαμορφωμένες θέσεις του όσον αφορά την κατηγορία των δημοσίων προσώπων. Στον δικαστικό αποδόθηκε η ιδιότητα του δημοσίου προσώπου, με συνέπεια να διευρύνονται τα επιτρεπτά περιθώρια άσκησης κριτικής στη δημόσια δραστηριοποίησή του. Ασφαλώς, για την απόδειξη της παραπάνω ιδιότητας δεν απαιτείται να διαγνωστεί δραστηριότητα η οποία προϋποθέτει ορισμένη συνύφανση με πολιτικό κόμμα. Αρκεί και η ανάπτυξη μη κομματικής δράσης η οποία να διαθέτει αντικειμενικά πολιτική εμβέλεια.

²¹¹ ΕΔΔΑ, Hrico v. Slovakia, 20.10.2004, §40.

²¹² ΕΔΔΑ, Hrico v. Slovakia, 20.10.2004, §41.

²¹³ ΕΔΔΑ, Hrico v. Slovakia, 20.10.2004, §46.

²¹⁴ ΕΔΔΑ, Hrico v. Slovakia, 20.10.2004, §§46 και 47.

iv) ΕΔΔΑ, Perna v. Italy, 06.05.2003

α. Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης

Στην απόφαση της ευρείας σύνθεσης του ΕΔΔΑ για την υπόθεση Perna κατά Ιταλίας τη διαμόρφωση της δικαστικής κρίσης απασχολεί παρεμπιπτόντως η κομματική ένταξη δικαστικού λειτουργού.

Στην υπό κρίση υπόθεση, ο προσφεύγων ενώπιον του ΕΔΔΑ ήταν δημοσιογράφος, με αρθρογραφία σε ημερήσιο έντυπο της Ιταλίας που είχε ευρεία κυκλοφορία.

Αίτιο για την προσφυγή αποτέλεσε η καταδίκη του δημοσιογράφου αυτού από τα εσωτερικά δικαστήρια λόγω της τέλεσης του ποινικού αδικήματος της δυσφήμισης σε βάρος εισαγγελικού λειτουργού. Ο προσφεύγων επικαλέστηκε την παραβίαση διατάξεων των άρθρων 6§§1 και 3 ΕΣΔΑ και 10 ΕΣΔΑ.

Η ποινική δίωξη από τις αρχές του καθ' ου κράτους οφειλόταν σε αρθρογραφία του προσφεύγοντος, αναφορικά με εξαιρετικά σοβαρή δικαστική υπόθεση την οποία διεκπεραίωνε εισαγγελικός λειτουργός, μεταξύ άλλων επιληφθέντων Ιταλών δικαστικών. Η εσωτερική υπόθεση, που αποτέλεσε αντικείμενο δημοσιογραφικού σχολιασμού του προσφεύγοντος, σχετιζόταν με ποινική δίωξη σε βάρος πρώην πρωθυπουργού της Ιταλίας. Υπεύθυνος για την άσκηση της ποινικής δίωξης ορίστηκε ο παραπάνω εισαγγελικός λειτουργός.

Από τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης φαίνεται πως ήταν αρκετά γνωστή στο ευρύ κοινό η προσχώρηση του εισαγγελικού λειτουργού (υπό την ιδιότητα του μέλους) στο Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Όπως επίσης και στην ένωση των δικαστικών λειτουργών Magistratura Democratica, δικαστική ένωση που διατηρούσε στο παρελθόν στενή συνάφεια με το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Ο εισαγγελέας κατείχε παράλληλα αξιοσημείωτη διοικητική θέση στο σύστημα της εισαγγελικής ιεραρχίας της Ιταλίας.

Στην αρθρογραφία του ο προσφεύγων δημοσιογράφος ισχυριζόταν ότι, το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα υποτίθεται πως είχε εκπονήσει ένα σχέδιο κατά τον οποίο, οι εισαγγελικές υπηρεσίες του καθ' ου κράτους θα περιέρχονταν υπό την επιρροή του. Ανάμεσα στα άλλα, το προαναφερόμενο πολιτικό κόμμα φέρεται να εξέλιξε ειδικό σχέδιο για να επιτύχει την έκδοση καταδικαστικής ποινικής απόφασης σε βάρος του διωχθέντος πρώην πρωθυπουργού.

Σε αυτήν την περιγραφή ο προσφεύγων ενέπλεξε και τον εισαγγελικό λειτουργό. Στον τελευταίο καταλόγιζε ότι διέθετε βασική θέση στην επιτυχία του υποτιθέμενου σχεδίου του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Ο προσφεύγων κατήγγειλε δημόσια τον εισαγγελικό λειτουργό για επίδειξη συμπεριφοράς η οποία ήταν αντίθετη στην εφαρμογή των αρχών της νομιμότητας και της αμεροληψίας της δικαστικής λειτουργίας²¹⁵.

β. Οι δύο αποφάσεις του ΕΔΔΑ

Για την υπόθεση Perna κατά Ιταλίας εκδόθηκαν δύο αποφάσεις από το ΕΔΔΑ. Η πρώτη εκδόθηκε το 2001 από τμήμα του ΕΔΔΑ. Η ίδια υπόθεση επανακρίθηκε όμως το 2003 από το σχηματισμό της ευρείας σύνθεσης του Δικαστηρίου. Το ενδιαφέρον σημείο συνίσταται στο γεγονός ότι οι υπό αναφορά αποφάσεις κατέληξαν σε αντίθετο μεταξύ τους αποτέλεσμα.

---

²¹⁵ Για τη λεπτομερή ανάλυση των δεδομένων του ιστορικού της υπόθεσης βλ. ΕΔΔΑ, Perna v. Italy, 06.05.2003, τις §§11 – 20.

Συγκεκριμένα, το τμήμα του ΕΔΔΑ, με απόφασή του της 25^{ης} Ιουλίου 2001, έκρινε ομόφωνα ότι, η επιβολή ποινικής καταδίκης σε βάρος του προσφεύγοντος δημοσιογράφου στοιχειοθετούσε την παραβίαση του άρθρου 10 ΕΣΔΑ.

Η παραπάνω απόφαση στηρίζεται, κατά κύριο λόγο, στη σύμφωνα με το σκεπτικό του τμήματος υπερέχουσα θέση της προστασίας του αγαθού της δημοσιογραφικής ελευθερίας. Τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς τον επιμέρους τρόπο εμφάνισης της ασκούμενης δημοσιογραφικής κριτικής. Συνεκτιμήθηκε και η κομματική δραστηριότητα του εισαγγελέα, η ύπαρξη της οποίας δεν αμφισβητήθηκε ως πραγματικό γεγονός σε κανένα στάδιο εξέτασης της υπόθεσης.

Αξιοπρόσεκτη είναι και η ακόλουθη διαστολή στην οποία προχώρησε το τμήμα και στηρίζεται σε πάγια νομολογημένες θέσεις. Σύμφωνα με αυτή, η κατ' άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ παρεχόμενη προστασία του δικαιώματος στην ελεύθερη έκφραση γνώμης ισχύει μόνο όσον αφορά τις αξιολογικές κρίσεις του προσφεύγοντος δημοσιογράφου. Αντίθετα, ο τελευταίος δεν προστατεύεται σχετικά με τις επισημάνσεις του για τον αποκαλούμενο σχεδιασμό στον οποίο φέρεται βασικός συμμετοχος ο εισαγγελικός λειτουργός²¹⁶.

Η άρνηση υπαγωγής στην προστασία εξηγείται από την έλλειψη της ελάχιστης αναγκαίας πραγματικής βάσης. Δηλαδή, από την αδυναμία του προσφεύγοντος να προσκομίσει επαρκή αποδεικτικά στοιχεία για όσα κατηγορούσε τον δικαστικό μέσω των άρθρων του.

Ιδιαίτερη σημασία για τη μελέτη αποκτά η κρίση του τμήματος (στην §41) αναφορικά με τη σχέση μεταξύ πιθανής κομματικής ένταξης των δικαστικών λειτουργών και των αρχών της ανεξαρτησίας και αμεροληψίας, οι οποίες διέπουν την άσκηση των δικαστικών καθηκόντων.

Σύμφωνα με το τμήμα, η απόκτηση κομματικής ιδιότητας ή και ακόμη η όποιας άλλης μορφής σύμπραξη δικαστικού λειτουργού με πολιτικό κόμμα (ανεξάρτητα από το ποιο θα είναι αυτό το κόμμα), πιθανόν να θέτει υπό διακινδύνευση την αντίληψη του μέσου κοινωνού αναφορικά με την προσήκουσα τήρηση των προηγούμενων αρχών. Για το λόγο αυτό, το τμήμα εκτίμησε ότι υποχωρεί η ανάγκη διασφάλισης του αγαθού της υπόληψης του δικαστικού λειτουργού έναντι της χρήσης ακόμη και οξέος δημοσιογραφικού λόγου. Υπό την προϋπόθεση ο δικαστικός λειτουργός να λαμβάνει ενεργά μέρος σε δημόσια κομματική δραστηριότητα²¹⁷.

Στη συνέχεια, η ευρεία σύνθεση του Δικαστηρίου άρχισε το δικαστικό έλεγχο από τη διαπίστωση ότι, η έκδοση καταδικαστικών αποφάσεων των εγχώριων ποινικών δικαστηρίων εναντίον του προσφεύγοντος συνιστούσε παρέμβαση στο προστατευτικό πεδίο του κατ' άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ δικαιώματός του στην ελεύθερη έκφραση γνώμης. Εφαρμόστηκε έτσι *in concreto* από την ευρεία σύνθεση ο τριμερής έλεγχος συμβατότητας με την ΕΣΔΑ των προσκομιζόμενων εσωτερικών δικαστικών αποφάσεων²¹⁸.

Ο ισχυρισμός του προσφεύγοντος περί του λεγόμενου σχεδιασμού άσκησης αθέμιτης επιρροής από το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα κρίθηκε αναπόδεικτος.

Επιπλέον, σε αντίθεση με την προηγηθείσα απόφαση του τμήματος, ο σχηματισμός της ευρείας σύνθεσης δεν έκρινε αναγκαία την ειδική αξιολόγηση του μη αμφισβητηθέντος, πραγματικού γεγονότος της οργανικής σχέσης του δικαστικού λειτουργού με το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Με έμμεσο τρόπο, η ευρεία σύνθεση απέφυγε να συνδέσει, από νομική άποψη, την κομματική δραστηριότητα του δικαστικού με το ζήτημα της τήρησης της αρχής της

²¹⁶ Ι. ΣΑΡΜΑΣ, Ελευθερία με υπεροχή του δικαίου (Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2003, σελ. 190, ΕΔΔΑ, *Perna v. Italy*, 25.07.2001, §§38 – 48, ΕΔΔΑ, *Perna v. Italy*, 06.05.2003, §6.

²¹⁷ Ι. ΣΑΡΜΑΣ, ό. π., σελ. 190, ΕΔΔΑ, *Perna v. Italy*, 25.07.2001, §41.

²¹⁸ ΕΔΔΑ, *Perna v. Italy*, 06.05.2003, §41.

αμεροληψίας της δικαστικής λειτουργίας και της διαφύλαξης της εμπιστοσύνης στην ορθή εφαρμογή της.

Η ευρεία σύνθεση του ΕΔΔΑ (σε αντίθεση και εδώ με την προηγούμενη κρίση του τμήματος), αποφάσισε την εξαίρεση της εξετασθείσας αρθρογραφίας του προσφεύγοντος από την υπαγωγή της στην προστασία του κατ' άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ δικαιώματος²¹⁹.

ν) *ΕΔΔΑ, Wille v. Liechtenstein, 28.10.1999*

α. Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης

Τα όρια της δημόσιας έκφρασης γνώμης από δικαστικό λειτουργό είχε εξετάσει προγενέστερα ο σχηματισμός της ευρείας σύνθεσης του ΕΔΔΑ στην υπόθεση Wille κατά Λιχτενστάιν.

Η διαφορά αυτή προκλήθηκε μεταξύ ενός δικαστικού λειτουργού που υπηρετούσε στο Ανώτατο Δικαστήριο της χώρας και του Πρίγκιπα του Λιχτενστάιν Hans Adams II. Στην εν λόγω υπόθεση δεν τέθηκε ευθέως θέμα κομματικής εκδήλωσης του προσφεύγοντος δικαστικού λειτουργού κατά τον επίδικο χρόνο. Ωστόσο, ο προσφεύγων είχε και υπουργική ιδιότητα, λίγο χρονικό διάστημα πριν αναλάβει τα δικαστικά του καθήκοντα.

Γενεσιουργός λόγος της διαφοράς ήταν επιστολή την οποία είχε αποστείλει ο Πρίγκιπας του Λιχτενστάιν στον προσφεύγοντα δικαστικό. Ο προσφεύγων διατελούσε, κατά τον κρίσιμο χρόνο, πρόεδρος του διοικητικού δικαστηρίου του Λιχτενστάιν. Αφορμή, ώστε ο Πρίγκιπας του Λιχτενστάιν να ενεργήσει κατά τον παραπάνω τρόπο, αποτέλεσε διάλεξη η οποία δόθηκε από τον προσφεύγοντα δικαστικό, στο πλαίσιο πραγματοποίησης σεμιναρίων από ερευνητικό ινστιτούτο με αντικείμενο θέματα από τη γνωστική περιοχή του συνταγματικού δικαίου.

Στη διάλεξή του, ο προσφεύγων εξέφρασε την ειδική νομική γνώμη του όσον αφορά την κατανομή αρμοδιοτήτων ανάμεσα στα βασικά κρατικά όργανα του Λιχτενστάιν.

Υποστήριξε συγκεκριμένα ότι, σε ενδεχόμενη διάσταση απόψεων του Πρίγκιπα και του νομοθετικού σώματος του Λιχτενστάιν ως προς την ερμηνεία συνταγματικών διατάξεων, θεμελιώνεται αρμοδιότητα του Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου προς επίλυση της διάστασης. Το κείμενο της διάλεξης έλαβε δημοσιότητα, περιλαμβανόμενο στον τοπικό τύπο.

Ο Πρίγκιπας του Λιχτενστάιν θεώρησε τη δημόσια παρέμβαση του προσφεύγοντος ως εξωτερίκευση πολιτικής γνώμης. Εκτίμησε ως αντίθετη τη δημόσια συμπεριφορά του δικαστικού λειτουργού στις ισχύουσες συνταγματικές ρυθμίσεις και, συγκεκριμένα, ως αντικείμενη στην πρόβλεψη της αμερόληπτης άσκησης των δικαστικών καθηκόντων.

Στην υπό κρίση επιστολή περιλαμβανόταν όμως και η δήλωση πρόθεσης του Πρίγκιπα κατά την οποία, αυτός δεν επρόκειτο να κάνει αποδεκτό το διορισμό για νέα θητεία του προσφεύγοντος δικαστικού λειτουργού, για τη θέση του προέδρου του διοικητικού δικαστηρίου του Λιχτενστάιν. Όπως και συνέβη, καθόσον όταν πραγματοποιήθηκε η διαδικασία διορισμού προέδρου για το παραπάνω δικαστήριο δεν ανανεώθηκε η θητεία του προσφεύγοντος²²⁰.

²¹⁹ ΕΔΔΑ, Perna v. Italy, 06.05.2003, §§47 και 48.

²²⁰ M. DINU, I. GHERASIM, E. BAESU, The right to protest. Should judges and prosecutors react or exercise reserve? – Themis Ethics Semi – final, 03 – 06 July 2017, Budapest, σελ. 15. Σχετικά με την αναλυτική παράθεση της ιστορικής βάσης της υπόθεσης, όπως και των συναφών προβλέψεων του εσωτερικού δικαίου του κράτους – μέλους βλ. ΕΔΔΑ, Wille v. Liechtenstein, 28.10.1999, τις §§6 – 31.

β. Η κρίση του ΕΔΔΑ

Η προσφυγή του δικαστικού λειτουργού εκδικάστηκε αρχικά από την ΕυρΕΔΑ. Έγινε επίκληση της προστατευτικής ρύθμισης του άρθρου 10§1 ΕΣΔΑ. Στο ουσιαστικό σκέλος της σχετικής απόφασής της, η ΕυρΕΔΑ τάχθηκε υπέρ της στοιχειοθέτησης της παραβίασης του κατ' άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ δικαιώματος του προσφεύγοντος στην έκφραση γνώμης. Η υπόθεση παραπέμφθηκε στο Δικαστήριο²²¹.

Η υπόθεση Wille κρίθηκε από το σχηματισμό της ευρείας σύνθεσης του ΕΔΔΑ.

Παρά το γεγονός ειδικότερα ότι ο προσφεύγων είχε δικαστική ιδιότητα, η ευρεία σύνθεση καθόρισε το σκεπτικό της απόφασής της στη βάση ερμηνευτικών αναλύσεων που είχε υιοθετήσει η ευρωπαϊκή νομολογία για την κατηγορία των δημοσίων υπαλλήλων. Σύμφωνα προς αυτές, οι εσωτερικές αρχές των συμβαλλομένων κρατών αναλαμβάνουν την υποχρέωση να προφυλάσσουν την απόλαυση του δικαιώματος στην ελεύθερη έκφραση γνώμης και από όσους διαθέτουν ιδιότητα δημοσίου υπαλλήλου, αποδίδοντας αυξημένη βαρύτητα στην προστασία που απορρέει από το άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ²²².

Στην επί της ουσίας κρίση της, η ευρεία σύνθεση ενέταξε την υπόθεση στον έλεγχο της κατ' άρθρο 10§2 ΕΣΔΑ επιφύλαξης για τη “διασφάλιση του κύρους και της αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας”.

Σύμφωνα με την απόφαση, κάθε μελλοντική υπόθεση σχετιζόμενη με την εξέταση του επιτρεπτού της δημόσιας έκφρασης γνώμης προερχόμενης από δικαστικούς οφείλει να εντάσσεται, πιο σωστά, στο κανονιστικό περιεχόμενο της προηγούμενης επιφύλαξης.

Ακόμη, ο σχηματισμός της ευρείας σύνθεσης καθόρισε την παραπάνω επιφύλαξη ως τη νομική βάση θεμελίωσης του καθήκοντος αυτοσυγκράτησης, το οποίο δεσμεύει την εξωπληρεσιακή συμπεριφορά των δικαστικών²²³.

Πρέπει να τονιστεί και μία άλλη σκέψη στην απόφαση της ευρείας σύνθεσης, την οποία συνήγαγε εξετάζοντας το περιεχόμενο της επίδικης επιστολής προς τον προσφεύγοντα. Στην επιστολή διακρινόταν η δήλωση της βούλησης του Πρίγκιπα του Λιχτενστάιν προς μη ανανέωση της θητείας του προσφεύγοντος δικαστικού λειτουργού στο αξίωμά του. Κατά τη ρύθμιση του εσωτερικού δικαίου του καθ' κράτους, ο Πρίγκιπας κατείχε την αρμοδιότητα της τελικής κρίσης για την πλήρωση αυτής της θέσης.

Σε αυτήν την περίπτωση, το ΕΔΔΑ διέκρινε ότι, η επιλογή του δικαστικού λειτουργού να εκφέρει δημόσια τη γνώμη του συνδεόταν με τη σφοδρή πιθανότητα να υποστεί δυσμενείς συνέπειες. Μπορούσε, δηλαδή, να πιθανολογηθεί με βασιμότητα ότι ο δικαστικός λειτουργός αποθαρρύνεται από το να πραγματώσει δημόσια εξωτερίκευση γνώμης στο μέλλον.

Πρόκειται για τον κίνδυνο του chilling effect, τον οποίο διέγνωσε ρητά η υπό κρίση απόφαση.

Παρότι αναγνωρίζεται το διευρυμένο περιθώριο το οποίο διαθέτουν οι εσωτερικές αρχές για την επιβολή περιορισμών στο δικαίωμα πολιτικής έκφρασης κρατικών λειτουργών, στη βάση των επιφυλάξεων που καθορίζονται στο άρθρο 10§2 ΕΣΔΑ, από το ΕΔΔΑ τέθηκε μία κρίσιμη παράμετρος. Το φαινόμενο του chilling effect πιθανόν να πλήττει και δικαστικούς λειτουργούς.

---

²²¹ ΕΔΔΑ, Wille v. Liechtenstein, 28.10.1999, §§32 και 33. Σχετικά με την παράθεση της ιστορικής βάσης της υπόθεσης όπως και των συναφών προβλέψεων του εσωτερικού δικαίου του συμβαλλόμενου κράτους βλ., πιο αναλυτικά, ΕΔΔΑ, Wille v. Liechtenstein, 28.10.1999, τις §§6 – 31.

²²¹ ΕΔΔΑ, Wille v. Liechtenstein, 28.10.1999, §§32 και 33.

²²² ΕΔΔΑ, Wille v. Liechtenstein, 28.10.1999, §§41 και 42.

²²³ ΕΔΔΑ, Wille v. Liechtenstein, 28.10.1999, §64.

Το δικαίωμα των δικαστικών λειτουργών δεν αναιρείται ακόμη και εάν η δημόσια έκφραση της γνώμης τους κριθεί ότι διαθέτει αντικειμενικά πολιτική εμβέλεια.

Η διάγνωση συνεπώς της πιθανής επιρροής στις πολιτικές εξελίξεις του Λιχτενστάιν από το περιεχόμενο της διάλεξης του προσφεύγοντος δεν αποτελούσε επαρκή προϋπόθεση έτσι ώστε να δικαιολογηθεί η αναγκαιότητα επιβολής περιορισμού στο δικαίωμά του για ελεύθερη έκφραση γνώμης²²⁴.

Από το σχηματισμό της ευρείας σύνθεσης συναξιολογήθηκαν και άλλα στοιχεία της υπόθεσης Wille. Κυρίως, το δεδομένο ότι ο προσφεύγων αποστασιοποιήθηκε ολοσχερώς από τη χρήση οξέος ή καταχρηστικού λόγου. Και επιπλέον, το ότι δε συμπεριέλαβε αναφορά που θα μπορούσε να θεωρηθεί σχετική με εκκρεμείς δικαστικές υποθέσεις²²⁵.

Εξαιτίας του δυσανάλογου χαρακτήρα του επιβαλλόμενου μέτρου σε βάρος του προσφεύγοντος δικαστικού λειτουργού, ο σχηματισμός της ευρείας σύνθεσης του ΕΔΔΑ αποφάσισε, κατά πολύ ισχυρή πλειοψηφία, υπέρ της θεμελίωσης της παραβίασης του άρθρου 10§1 ΕΣΔΑ από το καθ' ου κράτος²²⁶.

vi) ΕΔΔΑ, Baka v. Hungary, 23.06.2016

a. Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης

Και στη μεταγενέστερη υπόθεση Baka κατά Ουγγαρίας, η ευρεία σύνθεση του ΕΔΔΑ κλήθηκε να εξετάσει περίπτωση εσωτερικής διαφοράς που γεννήθηκε ανάμεσα σε ανώτατο δικαστικό λειτουργό και σε φορείς της εκτελεστικής και νομοθετικής λειτουργίας της Ουγγαρίας.

Ο προσφεύγων δικαστικός επικαλέστηκε, μεταξύ άλλων νομικών βάσεων, τη στοιχειοθέτηση της παραβίασης του άρθρου 10§1 ΕΣΔΑ σε βάρος του δικαιώματός του στην ελεύθερη έκφραση γνώμης.

Ειδικότερα, ο προσφεύγων Andras Baka ήταν πρόεδρος του ΕΔΔΑ κατά το χρονικό διάστημα 1991 – 2008. Στις 22 Ιουνίου 2009 εξελέγη ύστερα, από έκδοση απόφασης του κοινοβουλίου του καθ' ου κράτους, στη θέση του προέδρου του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Ουγγαρίας. Η διάρκεια αυτής της θητείας ήταν προκαθορισμένη (λήγοντας ομαλά το 2015). Υπό την ιδιότητά του αυτή, ο προσφεύγων ανέλαβε συγχρόνως και διοικητικές αρμοδιότητες, πέραν των αμιγώς δικαστικών του καθηκόντων. Στο ίδιο διάστημα, διορίστηκε πρόεδρος του λεγόμενου εθνικού συμβουλίου για τη δικαιοσύνη. Βάσει της τελευταίας ιδιότητάς του, στον προσφεύγοντα ανατέθηκε το καθήκον να γνωμοδοτεί για σχέδια νόμων με περιεχόμενο συναφές με τη ρύθμιση του εσωτερικού δικαστικού συστήματος.

Ενόψει και της εναλλαγής διαφορετικών κομμάτων στην κυβέρνηση του καθ' ου κράτους, από την 1^η Ιανουαρίου 2012 τέθηκε σε ισχύ το νέο Σύνταγμα της Ουγγαρίας.

Σύμφωνα με προβλέψεις μεταβατικών συνταγματικών διατάξεων, προκειμένου να ενεργοποιηθεί η ισχύς του νέου Συντάγματος ορίστηκε ως προϋπόθεση η αναδιοργάνωση του φορέα του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Ουγγαρίας. Επιπλέον, για να μπορεί ο πρόεδρος του νεοσύστατου Ανωτάτου Δικαστηρίου να αναλάβει τα καθήκοντά του απαραίτητη προϋπόθεση ορίστηκε η κατ' ελάχιστον πενταετής προϋπηρεσία σε εσωτερικό δικαστήριο. Μετά και την ισχύ των μεταβατικών προβλέψεων τερματίστηκε πρόωρα η θητεία του προσφεύγοντος.

²²⁴ M. DINU, I. GHERASIM, E. BAESU, ό. π., σελ. 15, ΕΔΔΑ, Wille v. Liechtenstein, 28.10.1999, §§50 και 51.

²²⁵ ΕΔΔΑ, Wille v. Liechtenstein, 28.10.1999, §67.

²²⁶ ΕΔΔΑ, Wille v. Liechtenstein, 28.10.1999, §70.

Σημειώνεται ότι, υπό το αξίωμά του ως προέδρου του εθνικού συμβουλίου για τη δικαιοσύνη, ο προσφεύγων είχε ασκήσει δημόσια δυσμενή κριτική λίγους μήνες πριν από τη θέση σε ισχύ του νέου Συντάγματος. Περιεχόμενο της δημόσιας αυτής κριτικής ήταν η αρνητική γνώμη του προσφεύγοντος αναφορικά με την κατεύθυνση στην οποία κινούνταν οι προαναφερθείσες τροποποιήσεις στο εσωτερικό δικαστικό σύστημα.

Ο δικαστικός λειτουργός προχώρησε στην υποβολή προσφυγής ενώπιον του ΕΔΔΑ, μετά την άρνηση χορήγησης σε αυτόν πρόσβασης στις εσωτερικές δικαστικές αρχές²²⁷.

β. Οι δύο αποφάσεις του ΕΔΔΑ

Για την υπόθεση *Baka* κατά Ουγγαρίας εκδόθηκαν δύο αποφάσεις από τους δικαστικούς σχηματισμούς του ΕΔΔΑ. Προηγήθηκε το 2014 απόφαση του τμήματος του Δικαστηρίου. Ο σχηματισμός της ευρείας σύνθεσης αποφάνθηκε το 2016.

Στην απόφαση του τμήματος έγιναν αποδεκτοί οι βασικοί ισχυρισμοί που είχαν υποβληθεί από τον προσφεύγοντα δικαστικό. Αναγνωρίστηκε σχετικά η παραβίαση από τα όργανα του καθ' ου κράτους των δικαιωμάτων τα οποία κατοχυρώνονται στις διατάξεις των άρθρων 6§1 ΕΣΔΑ και 10§1 ΕΣΔΑ.

Το τμήμα του ΕΔΔΑ έκρινε συγκεκριμένα ότι, το αποτέλεσμα της πρόωρης λήξης της θητείας του προσφεύγοντος αντιτίθεται στην αποτελεσματική προστασία του δικαιώματός του προς άσκηση της ελεύθερης έκφρασης γνώμης.

Η κρίση του Δικαστηρίου υπολαμβάνει επίσης ότι, μεταξύ του γεγονότος της πρόωρης λήξης της θητείας του προσφεύγοντος και της δημοσιοποίησης της αρνητικής γνώμης του σχετικά με τις προταθείσες από την κυβέρνηση του καθ' ου κράτους μεταβολές στο εσωτερικό δικαστικό σύστημα υπήρχε αιτιώδης σχέση.

Αξιολογώντας αυτά τα δεδομένα ως βασικούς λόγους της εκτίμησής του, το τμήμα του Δικαστηρίου αιτιολογεί τη διαπίστωση του μη αναγκαίου και, κατά συνέπεια, του δυσανάλογου χαρακτήρα της παρέμβασης στο δικαίωμα έκφρασης γνώμης του προσφεύγοντος. Η πεποίθηση του τμήματος ενισχύθηκε από το περιεχόμενο, καθώς και από τον ήπιο λόγο τον οποίο χρησιμοποίησε ο προσφεύγων για να διατυπώσει δημόσια τη γνώμη του.

Αναλυτικά, στην απόφαση του τμήματος περιγράφεται η ισχύς του καθήκοντος του προσφεύγοντος να εκδηλώσει γνώμη ως προς σχέδιο νόμου το οποίο ρύθμιζε ζητήματα που ήταν σχετικά με τη δικαστική λειτουργία. Επρόκειτο για δημόσια συμπεριφορά εντασσόμενη στην παράλληλη ενάσκηση νομοθετημένου καθήκοντος. Η υποχρέωση διατύπωσης γνώμης προέκυπε από την ταυτόχρονη ιδιότητα του προσφεύγοντος ως προέδρου του εθνικού συμβουλίου για τη δικαιοσύνη της Ουγγαρίας.

Κρισιμότητα αποκτά (και σε αυτήν την απόφαση) η παρατήρηση για τον κίνδυνο να επιβληθούν συνθήκες αποθάρρυνσης από τη συμμετοχή στο δημόσιο διάλογο. Και άρα αποτροπής από την ανεμπόδιστη άσκηση του δικαιώματος στην γνώμη. Διαπιστώθηκε και εδώ ότι, τον κίνδυνο του *chilling effect* μπορούν να τον υποστούν και δικαστικοί λειτουργοί²²⁸.

Περαιτέρω, η ευρεία σύνθεση του ΕΔΔΑ έκρινε, κατ' αρχάς, ορθή την υπαγωγή της δημόσιας έκφρασης γνώμης των δικαστικών λειτουργών στην προστασία του άρθρου 10§1 ΕΣΔΑ. Για να

²²⁷ P. CANNOOT, *Baka v. Hungary: judicial independence at risk in Hungary's new constitutional reality*, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://strasbourgobservers.com/2016/07/12/baka-v-hungary-judicial-independence-at-risk-in-hungarys-new-constitutional-reality/>, ΕΔΔΑ, *Baka v. Hungary*, 23.06.2016, §3.

²²⁸ P. CANNOOT, ό. π., ΕΔΔΑ, *Baka v. Hungary*, 23.06.2016, §§124 και 125.

τεκμηριώσει τη θέση της, η ευρεία σύνθεση παραπέμπει στην προαναφερόμενη απόφαση του σχηματισμού για την υπόθεση Wille κατά Λιχτενστάιν²²⁹.

Επιπλέον, όπως και η προηγηθείσα απόφαση του τμήματος, η ευρεία σύνθεση του ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρχε αιτιώδης συνάφεια ανάμεσα στο γεγονός της δημόσιας έκφρασης αρνητικής γνώμης του προσφεύγοντος και του αποτελέσματος της μη ομαλής λήξης της θητείας του στη θέση του προέδρου του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Ουγγαρίας. Εκτιμήθηκε συνεπώς ως μη επιτρεπτή η παρέμβαση των εσωτερικών αρχών του καθ' ου κράτους στην άσκηση του δικαιώματος του προσφεύγοντος στην ελεύθερη έκφραση γνώμης²³⁰.

Εξετάζοντας το Δικαστήριο το κατά πόσον το εσωτερικό μέτρο ανταποκρινόταν σε προβλεπόμενο θεμιτό σκοπό κατ' άρθρο 10§2 ΕΣΔΑ, θεωρήθηκε ότι συνέτρεξε αναντιστοιχία της πρόωρης λήξης της θητείας του προσφεύγοντος δικαστικού με το κανονιστικό περιεχόμενο της επιφύλαξης για τη "διασφάλιση του κύρους και αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας". Κυρίως, εφόσον η κρινόμενη απόφαση των εσωτερικών αρχών δε στηριζόταν σε λόγους σχετικούς με το βαθμό της επαγγελματικής ανταπόκρισης του προσφεύγοντος στα ανατεθειμένα σε αυτόν καθήκοντα²³¹.

Εισερχόμενη στο στάδιο του ελέγχου της αναγκαιότητας του ληφθέντος μέτρου, η απόφαση της ευρείας σύνθεσης επαναλαμβάνει την παγιωθείσα θέση της νομολογίας του ΕΔΔΑ σε σχέση με την απαίτηση για διασταλτική ερμηνεία της προστασίας του άρθρου 10 ΕΣΔΑ, όποτε ανακύπτει εκδήλωση έκφρασης που είναι σχετική με ζητήματα αυξημένου δημόσιου ενδιαφέροντος.

Σε αυτήν την κατηγορία έκφρασης περιλαμβάνονται και όσα ζητήματα είναι συναφή με τη λειτουργία των συστημάτων απονομής δικαιοσύνης των κρατών, όπως έγινε δεκτό και από τη μελετώμενη απόφαση²³².

Περαιτέρω, ο σχηματισμός της ευρείας σύνθεσης προχώρησε σε αυτοτελή και σχετικά πιο αναλυτική παράθεση των κατά το Δικαστήριο γενικών αρχών που διέπουν τη νομική αξιολόγηση του δικαιώματος στην ελεύθερη έκφραση γνώμης των δικαστικών λειτουργών.

Ενόψει και των περιορισμών οι οποίοι απορρέουν από το θεμιτό σκοπό της διασφάλισης του κύρους και αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας, όπως νομολογήθηκε και σε παλαιότερες αποφάσεις του ΕΔΔΑ, οι δικαστικοί δεσμεύονται από την ισχύ των υποχρεώσεων της διακριτικότητας και της αυτοσυγκράτησης, κατά το χρόνο της δημόσιας δραστηριοποίησής τους. Και επιπρόσθετα, από το βάρος της χρήσης μετριοπαθούς δημόσιου λόγου. Εξαιρείται (και στην υπό κρίση απόφαση) η απαίτηση διατήρησης της εμπιστοσύνης των τρίτων στις συνθήκες της αμερόληπτης διεκπεραίωσης των καθηκόντων των δικαστικών λειτουργών²³³.

Από την ευρεία σύνθεση θεωρήθηκε ότι, ακόμη και εάν στο πλαίσιο ανάπτυξης δημόσιου λόγου για θέματα τα οποία διαφαίνεται να προκαλούν το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του κοινωνικού συνόλου (όπως είναι αυτά που συνέχονται με την οργάνωση και τη λειτουργία του συστήματος απονομής δικαιοσύνης) εμπεριέχονται απόψεις που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν πολιτικές, από μόνα τους αυτά τα δεδομένα δεν επαρκούν ώστε να περιοριστεί επιτρεπτά το δικαίωμα ενός δικαστικού λειτουργού να εξωτερικεύσει ανάλογη πεποίθηση.

Δικαιολογητική βάση για το σκεπτικό αυτό (όμοιο περιέχεται και στην απόφαση για την υπόθεση Wille κατά Λιχτενστάιν) είναι η διασφάλιση της όσο το δυνατό διευρυμένης

²²⁹ ΕΔΔΑ, Baka v. Hungary, 23.06.2016, §§140 και 141.

²³⁰ P. CANNOOT, ό. π., ΕΔΔΑ, Baka v. Hungary, 23.06.2016, §§151 και 152.

²³¹ ΕΔΔΑ, Baka v. Hungary, 23.06.2016, §156.

²³² ΕΔΔΑ, Baka v. Hungary, 23.06.2016, §159.

²³³ ΕΔΔΑ, Baka v. Hungary, 23.06.2016, §§163 και 164.

πληροφόρησης των πολιτών για θέματα γενικού ενδιαφέροντος. Επίσης, από το πεδίο προστασίας που δημιουργεί το κατ' άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση παράγεται, όπως προεκτέθηκε, και το παθητικό δικαίωμα στην πληροφόρηση.

Από την προηγούμενη στάθμιση λανθάνει η υπερίσχυση του εννόμου αγαθού της προστασίας του δικαιώματος στην ελεύθερη έκφραση γνώμης έναντι αυτού της εξασφάλισης της εμπιστοσύνης των τρίτων σχετικά με τη διαφύλαξη της αρχής αμεροληψίας της δικαστικής λειτουργίας, ανάλογα και με τις περιστάσεις κάθε υπόθεσης²³⁴.

Προς επιβεβαίωση των προηγούμενων, η απόφαση συνεκτίμησε και το γεγονός ότι, ο επίδικος, δημόσια εκφερόμενος λόγος του προσφεύγοντος δεν περιελάμβανε στοιχεία κατάχρησης ή οξύτητας κατά τη διατύπωση ούτε ο προσφεύγων καταφέρθηκε εναντίον άλλων δικαστικών λειτουργιών²³⁵.

Και η ευρεία σύνθεση εντοπίζει ότι, ο κίνδυνος για αποθάρρυνση από τη συμμετοχή στο δημόσιο λόγο αφορά και τους δικαστικούς λειτουργούς²³⁶.

Στο σκεπτικό της ευρείας σύνθεσης υπογραμμίζεται ότι, η απόφαση για την πρόωρη λήξη της θητείας του προσφεύγοντος δικαστικού είναι πράξη που υπονομεύει την εφαρμογή της αρχής ανεξαρτησίας της δικαστικής λειτουργίας στο εσωτερικό του καθ' ου κράτους. Εξαιτίας της άμεσης επέμβασης οργάνου της εκτελεστικής λειτουργίας στον καθορισμό ενός ιδιαίτερα σημαντικού αξιώματος στην ιεραρχική δομή του εσωτερικού δικαστικού συστήματος²³⁷.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, το ΕΔΔΑ φαίνεται να μην αποθαρρύνθηκε να εκτιμήσει ότι συνέτρεξε ο κίνδυνος του chilling effect σε βάρος του προσφεύγοντος από το γεγονός ότι το επιβληθέν μέτρο στηριζόταν και σε εσωτερικές, μεταβατικές συνταγματικές διατάξεις²³⁸.

Αποφασίστηκε, κατά αρκετά ισχυρή πλειοψηφία, ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 10§1 ΕΣΔΑ.

vii) ΕΔΔΑ, Kövesi v. Romania, 05.08.2020

a. Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης

Αρκετά πρόσφατη, συναφής υπόθεση που απασχόλησε το ΕΔΔΑ βασίζεται πάλι σε διαφορά που γεννήθηκε μεταξύ δικαστικού λειτουργού και εκτελεστικής λειτουργίας.

Η προσφεύγουσα εισαγγελέας διαμαρτυρήθηκε για παραβίαση των δικαιωμάτων της που απορρέουν, εκτός άλλων, από τα άρθρα 6§1 ΕΣΔΑ και 10§1 ΕΣΔΑ, εξαιτίας της πρόωρης λήξης της θητείας της σε διοικητική θέση του εγχώριου δικαστικού συστήματος. Όπως ισχυρίστηκε, η απόφαση παύσης της ελήφθη από τον υπουργό δικαιοσύνης του καθ' ου κράτους, μετά από τη δημόσια έκφραση της γνώμης της αναφορικά με τη λειτουργία του εσωτερικού δικαστικού συστήματος.

Η τοποθέτηση της προσφεύγουσας σε ανώτερη διοικητική θέση αποφασίστηκε ειδικότερα το 2013, ενώ καθ' όλη τη διάρκεια της διοικητικής και δικαστικής προϋπηρεσίας της φαίνεται να άσκησε προσηκόντως τα καθήκοντά της. Στις αρχές του 2016, ο υπουργός δικαιοσύνης πρότεινε την ανανέωση της θητείας της προσφεύγουσας. Προγραμματισμένος χρόνος λήξης της θητείας της ορίστηκε η 16η Μαΐου 2019.

²³⁴ ΕΔΔΑ, Baka v. Hungary, 23.06.2016, §§165 και 171.

²³⁵ ΕΔΔΑ, Baka v. Hungary, 23.06.2016, §170.

²³⁶ P. CANNOOT, ό. π., ΕΔΔΑ, Baka v. Hungary, 23.06.2016, §§167 και 173.

²³⁷ P. CANNOOT, ό. π., ΕΔΔΑ, Baka v. Hungary, 23.06.2016, §172.

²³⁸ P. CANNOOT, ό. π.

Μετά την εκλογική επικράτηση διαφορετικής κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, η νέα κυβέρνηση προχώρησε σε αμφιλεγόμενες τροποποιήσεις του Ποινικού Κώδικα και του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, βάσει των οποίων μεταρρυθμίζονταν οι προβλέψεις για αδικήματα σχετικά με τη διαφθορά. Μεταξύ άλλων αντιδράσεων, το διοικητικό όργανο στο οποίο προΐστατο η προσφεύγουσα εξέφρασε αρνητική γνώμη για το περιεχόμενο των κυβερνητικών προθέσεων.

Επικαλούμενος τρεις αποφάσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Ρουμανίας, ο υπουργός δικαιοσύνης πρότεινε στο ανώτατο συμβούλιο δικαιοσύνης την αποπομπή της προσφεύγουσας, λόγω δηλώσεών της και σε μέσα ενημέρωσης. Με τις δηλώσεις αυτές ασκούσε δυσμενή κριτική στην κυβερνητική πολιτική. Προέκυψε διαφωνία ανάμεσα στον πρωθυπουργό και τον πρόεδρο της δημοκρατίας, καθόσον ο τελευταίος αρνήθηκε να υπογράψει διάταγμα παύσης της προσφεύγουσας. Ύστερα από προσφυγή του πρωθυπουργού, το Συνταγματικό Δικαστήριο το Μάιο 2018, έκρινε ότι, ο πρόεδρος της δημοκρατίας δεσμευόταν να υπογράψει το σχετικό διάταγμα, με ισχύ από τις 9 Ιουλίου 2018²³⁹.

β. Η κρίση του ΕΔΔΑ

Αξιολογώντας το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 10§1 ΕΣΔΑ, το Δικαστήριο επαναβεβαιώνει την εγγύηση του δικαιώματος στην ελεύθερη έκφραση γνώμης τόσο για τους δημοσίους υπαλλήλους όσο και για τους δικαστικούς λειτουργούς²⁴⁰. Στη συνέχεια ελέγχει εάν μπορεί να στοιχειοθετηθεί παρέμβαση από τις εσωτερικές αρχές στο δικαίωμα στη δημόσια γνώμη της προσφεύγουσας.

Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, καταφάσκει παρέμβαση, επειδή διαπιστώθηκε ότι η παύση της εισαγγελικής λειτουργού από τη διοικητική θέση της συνδέεται αιτιωδώς με τη δημόσια έκφραση αρνητικής γνώμης για τις προαναφερθείσες κυβερνητικές αποφάσεις. Τεκμηριώνοντας την άποψη αυτή, το Δικαστήριο διέκρινε ότι υπήρχε εστίαση της έκθεσης του αρμόδιου κρατικού οργάνου στη δημόσια δραστηριότητα της προσφεύγουσας²⁴¹.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί ωστόσο η διαφανόμενη επέκταση της κατ' άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ προστασίας του δικαιώματος στη δημόσια γνώμη και στο θέμα των τρόπων μέσω των οποίων μπορεί αυτή η γνώμη να κοινοποιηθεί. Κατά το σχετικό απόσπασμα: «*Βάσει των ανωτέρω το Δικαστήριο συμπεραίνει ότι ο κύριος λόγος για την αποπομπή της προσφεύγουσας από τη θέση της ως επικεφαλής εισαγγελέας σχετίζεται με την άσκηση του δικαιώματός της στην ελεύθερη έκφραση, το οποίο περιλαμβάνει την ελευθερία της επικοινωνίας και της πληροφόρησης*»²⁴².

---

²³⁹ D. CALIN, The Recent ECtHR Judgment *Kövesi v. Romania*. Reactions of Romanian Authorities and Implications regarding the Rule of Law, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://strasbourgobservers.com/2020/06/16/the-recent-ecthr-judgment-kovesi-v-romania-reactions-of-romanian-authorities-and-implications-regarding-the-rule-of-law/#more-4735>. Για τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης βλ., αναλυτικά, ΕΔΔΑ, *Kövesi v. Romania*, 05.08.2020, τς §§3 – 70.

²⁴⁰ ΕΔΔΑ, *Kövesi v. Romania*, 05.08.2020, §§179 – 182. Μπορεί να παρατηρηθεί ότι, όπως και στην υπόθεση *Wille* κατά *Λιχτενστάιν*, για ορισμένα θέματα, το Δικαστήριο δε διαφοροποιεί, κατ' αρχήν, την κατηγορία των δικαστικών από τους δημοσίους υπαλλήλους. Επιπλέον, η εκτίμησή του καταλαμβάνει συνολικά τους δικαστικούς λειτουργούς («...members of the judiciary...»), παρά το γεγονός ότι η προσφεύγουσα ήταν εισαγγελική λειτουργός και άρα υποκείμενη σε σχετικά αυστηρότερο πλαίσιο ιεραρχίας.

²⁴¹ ΕΔΔΑ, *Kövesi v. Romania*, 05.08.2020, §§183 – 189.

²⁴² ΕΔΔΑ, *Kövesi v. Romania*, 05.08.2020, §190.

Προχωρώντας στην κυρίως εξέταση των προϋποθέσεων του άρθρου 10§2 ΕΣΔΑ, το Δικαστήριο εκτίμησε ότι υπήρχε στην προκειμένη περίπτωση ικανοποιητική πρόβλεψη στο εσωτερικό δίκαιο για την πιθανότητα παύσης της προσφεύγουσας από τη θέση της. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η έρευνά του όφειλε να επικεντρωθεί στην αιτιώδη σχέση που υπήρχε ανάμεσα στη δημόσια έκφραση γνώμης της προσφεύγουσας και το γεγονός της αποπομπής της. Για το λόγο αυτό, έλεγξε περαιτέρω εάν συνέτρεχε θεμιτός σκοπός στην επιβολή της παραπάνω κύρωσης, καθώς και εάν υπήρχε επιτακτική κοινωνική ανάγκη²⁴³.

Κατά το Δικαστήριο, η επίκληση από την κυβέρνηση του λόγου της προστασίας του κράτους δικαίου δεν επαληθεύεται. Αντίθετα, η ελεγχόμενη κρατική παρέμβαση υπήρξε απόρροια της δημόσιας έκφρασης γνώμης της προσφεύγουσας, παραβιάζοντας το κατ' άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ δικαίωμά της, καθώς και αυτό της διατήρησης του διοικητικού αξιώματός της έως και την αναμενόμενη λήξη της θητείας²⁴⁴.

Εξισορροπώντας με το κριτήριο της ύπαρξης επιτακτικής κοινωνικής ανάγκης, το ΕΔΔΑ επαναλαμβάνει τη διαχρονικά διαμορφωμένη αντίληψή του σχετικά με το δικαίωμα στη δημόσια γνώμη των δικαστικών λειτουργών.

Συγκεκριμένα, αναγνωρίζει την ισχύ ιδιαίτερης υποχρέωσης των δικαστικών στο να επιδεικνύουν αυτοπεριορισμό στο δημόσιο λόγο τους, με σκοπό να μην τίθεται υπό αμφιβολία η εμπιστοσύνη στην εφαρμογή της αρχής ανεξαρτησίας της δικαστικής λειτουργίας. Βαρυνόμενοι με τα καθήκοντα πίστης και εγκράτειας, οι δικαστικοί λειτουργοί θα πρέπει να εκφράζονται με μετριοπάθεια, ακόμη και εάν στη δημόσια γνώμη τους εμπεριέχεται ακριβής πληροφόρηση, ιδίως ενόψει της θέσης των δικαστικών στο δημοκρατικό σύστημα και του αυξημένου κοινωνικού ενδιαφέροντος για τις εξελίξεις στα δικαστικά συστήματα των συμβαλλομένων κρατών.

Παρόλα αυτά, το πολιτικό περιεχόμενο της γνώμης δεν αρκεί ώστε οι δικαστικοί να αποτρέπονται θεμιτά από τη συμμετοχή τους στο δημόσιο διάλογο, ειδικά εφόσον τα περιθώρια άσκησης κριτικής έναντι της κυβέρνησης έχουν θεωρηθεί διευρυμένα. Σύμφωνα, δηλαδή, με το ΕΔΔΑ: *«Ακόμη και εάν ένα θέμα υπό δημόσια συζήτηση έχει πολιτικές διαστάσεις, δεν είναι καθαυτό ικανό να αποτρέψει, για παράδειγμα, ένα δικαστικό λειτουργό από το να προχωρήσει σε δημόσια δήλωση για το θέμα αυτό»*²⁴⁵.

Μετά και την εφαρμογή των παραπάνω πάγιων θέσεων του στην παρούσα υπόθεση, το ΕΔΔΑ επαναφέρει το αρχικό του συμπέρασμα για το ότι, ο πραγματικός λόγος της πρόωρης λήξης της θητείας της προσφεύγουσας ήταν η αρνητική δημόσια γνώμη που εξέφρασε (και σε μέσα ενημέρωσης) σχετικά με τα κυβερνητικά μέτρα στον τομέα της δικαιοσύνης²⁴⁶.

Στην απόφαση επισημαίνεται αφενός ότι, η άσκηση κριτικής από την προσφεύγουσα ενέπιπτε στα ανατεθειμένα διοικητικά καθήκοντά της (ως επικεφαλής, κατά τον κρίσιμο χρόνο, της αρμόδιας εθνικής αρχής για την καταπολέμηση εγκλημάτων διαφθοράς). Αφετέρου, το Δικαστήριο διαχώρισε την προκειμένη υπόθεση από άλλες υποθέσεις δημόσιας έκφρασης γνώμης δικαστικών. Αυτό γιατί, η προσφεύγουσα δε δημοσιοποίησε δυσμενή κριτική έναντι άλλων δικαστικών ούτε προχώρησε σε δημόσια αναφορά για υπόθεση σε ένδικη εκκρεμότητα²⁴⁷.

²⁴³ ΕΔΔΑ, *Kövesi v. Romania*, 05.08.2020, §§191 – 195.

²⁴⁴ ΕΔΔΑ, *Kövesi v. Romania*, 05.08.2020, §§196 – 199.

²⁴⁵ ΕΔΔΑ, *Kövesi v. Romania*, 05.08.2020, §§200 και 201.

²⁴⁶ ΕΔΔΑ, *Kövesi v. Romania*, 05.08.2020, §204.

²⁴⁷ ΕΔΔΑ, *Kövesi v. Romania*, 05.08.2020, §§205 και 206.

Επιπρόσθετα, η προσφεύγουσα άσκησε κριτική για ζητήματα που αφορούσαν το εσωτερικό δικαστικό σύστημα, ζητήματα που ειδικά εκείνη την περίοδο συγκέντρωναν το πολύ αυξημένο ενδιαφέρον του εγχώριου κοινού. Παράλληλα, ο τρόπος δημοσιοποίησης των αρνητικών απόψεών της για την κυβέρνηση φανερώνει ότι η προσφεύγουσα εξέφρασε τη γνώμη της τηρώντας την επαγγελματική δεοντολογία. Βάσει αυτών, η δημόσια έκφραση γνώμης της προσφεύγουσας προστατεύεται σύμφωνα με το άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ, με συνέπεια τα περιθώρια εκτίμησης των εσωτερικών αρχών να περιορίζονται σημαντικά²⁴⁸.

Το ΕΔΔΑ, αντιστρέφοντας ουσιαστικά την επιχειρηματολογία της κυβέρνησης, εκτίμησε ότι, ήταν η πρόωρη λήξη της θητείας της προσφεύγουσας από τη διοικητική θέση της που έπληξε την εμπιστοσύνη στην ανεξάρτητη λειτουργία των δικαστηρίων και όχι η άσκηση δημόσιας κριτικής από την προσφεύγουσα²⁴⁹.

Σύμφωνα με το δικαστήριο, αποτέλεσμα της επιβληθείσας κύρωσης σε βάρος της προσφεύγουσας ήταν να προκληθούν συνθήκες chilling effect, έναντι όχι μόνο της ίδιας αλλά και όσων άλλων δικαστικών επιθυμούσαν στο μέλλον να εκφέρουν δημόσια αρνητική γνώμη για παρόμοια θέματα²⁵⁰.

Το ΕΔΔΑ έκρινε ομόφωνα ότι υπήρξε παραβίαση, εκτός των άλλων, του άρθρου 10§1 ΕΣΔΑ.

---

²⁴⁸ D. CALIN, The Recent ECtHR Judgment Kövesi v. Romania. Reactions of Romanian Authorities and Implications regarding the Rule of Law, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://strasbourgobservers.com/2020/06/16/the-recent-ecthr-judgment-kovesi-v-romania-reactions-of-romanian-authorities-and-implications-regarding-the-rule-of-law/#more-4735>, ΕΔΔΑ, Kövesi v. Romania, 05.08.2020, §207.

²⁴⁹ D. CALIN, ό. π., ΕΔΔΑ, Kövesi v. Romania, 05.08.2020, §208.

²⁵⁰ D. CALIN, ό. π., ΕΔΔΑ, Kövesi v. Romania, 05.08.2020, §209.

Κεφάλαιο 2^ο

Οριοθέτηση της εκτός υπηρεσίας συμπεριφοράς των δικαστικών λειτουργών του ΕΔΔΑ και συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης

I. Οι όροι άσκησης των καθηκόντων των δικαστών του ΕΔΔΑ

Έμμεση υπόδειξη προς τα συμβαλλόμενα μέρη για τη μεταχείριση της εξωπηρεσιακής δραστηριότητας των δικαστικών λειτουργών φαίνεται να περιλαμβάνεται στο ανάλογο νομικό πλαίσιο το οποίο θεσπίστηκε για τους δικαστικούς λειτουργούς του ΕΔΔΑ.

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρο 21§1 ΕΣΔΑ ορίζεται ότι: «Οι δικαστές πρέπει να χαίρουν της υψηλότερης ηθικής εκτίμησης και να συγκεντρώνουν τα απαιτούμενα προσόντα για την άσκηση υψηλών δικαστικών καθηκόντων ή να είναι αναγνωρισμένης αυθεντίας νομομαθείς».

Επίσης, κατά το άρθρο 21§3 ΕΣΔΑ: «Κατά τη διάρκεια της θητείας τους οι δικαστές δεν μπορούν να ασκούν καμία δραστηριότητα ασυμβίβαστη με τις απαιτήσεις περί ανεξαρτησίας, αμεροληψίας ή της υποχρέωσης να τελούν υπό τη διάθεση του Δικαστηρίου όπως αρμόζει σε δραστηριότητα πλήρους απασχόλησης. Ζητήματα που προκύπτουν από την εφαρμογή της παραγράφου αυτής διευθετούνται από το δικαστήριο».

Όπως συνάγεται από τη γραμματική διατύπωση των παραπάνω διατάξεων, πρόκειται ουσιαστικά για περιγραφή ορισμένων στοιχειωδών υποχρεώσεων για το νόμιμο διορισμό και την άσκηση των δικαστικών καθηκόντων στο Δικαστήριο, χωρίς να εμπεριέχεται η επεξήγηση των χρησιμοποιούμενων εννοιών. Η χρήση γενικών όρων (συχνή και στα ανάλογα διεθνή νομικά κείμενα) εξηγείται κυρίως από τη σημαντική διαφοροποίηση των νομοθετικών ρυθμίσεων διορισμού που ισχύουν ανάμεσα στα συμβαλλόμενα κράτη²⁵¹.

Η εισαγωγή των υποχρεώσεων αυτών έχει συνάφεια και με το άρθρο 6§1 ΕΣΔΑ, την κατοχύρωση, δηλαδή, των αρχών της ανεξαρτησίας και αμεροληψίας στα δικαστικά συστήματα των συμβαλλομένων κρατών²⁵².

Φαίνεται πάντως ότι, ο όρος της ανεξαρτησίας παραπέμπει και εδώ στην εξωτερική διάσταση της αμερόληπτης άσκησης των καθηκόντων, δηλαδή στη σχέση των δικαστών προς τα κρατικά όργανα και άλλους μη κρατικούς φορείς πίεσης, ενώ η έννοια της αμεροληψίας συνέχεται με τον τρόπο αντιμετώπισης κάθε υπόθεσης συγκεκριμένα, των διαδικών μερών και με τις πιθανές προαντιλήψεις που υπεισέρχονται στο σχηματισμό της δικανικής πεποίθησης²⁵³. Οι δικαστικοί λειτουργοί του ΕΔΔΑ οφείλουν να πληρούν εξίσου και τις δύο προϋποθέσεις²⁵⁴.

Ωστόσο, στον Κανονισμό λειτουργίας του ΕΔΔΑ οι παραπάνω προβλέψεις υπόκεινται σε εξειδίκευση. Ο Κανονισμός του ΕΔΔΑ αποτελεί νομικά δεσμευτικό κείμενο.

²⁵¹ D. LIMBACH, P. VILLALON, R. ERRERA, T. MORSCHTSCHAKOWA, A. ZOLL, Judicial independence: Law and practice of appointments to the European Court of Human Rights, Interights, 2003, σελ. 18 επ., διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.corteidh.or.cr/tablas/32795.pdf>

²⁵² D. LIMBACH, P. VILLALON, R. ERRERA, T. MORSCHTSCHAKOWA, A. ZOLL, ό. π., σελ. 13 επ.

²⁵³ Όπως αναφέρεται στις επεξηγήσεις που συνοδεύουν τη Σύσταση υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης του 2010 για τη δικαστική ανεξαρτησία και αποτελεσματικότητα, η προφύλαξη των δικαστικών από τις εξωτερικές επιρροές συνιστά τον πυρήνα των υποχρεώσεων των συμβαλλομένων κρατών ως προς την εφαρμογή της αρχής της δικαστικής ανεξαρτησίας – Council of Europe, Judges: independence, efficiency and responsibilities, Committee of Ministers, Recommendation CM/Rec (2010)12 and explanatory memorandum, Council of Europe Publishing, 2011, σελ. 20 επ.

²⁵⁴ D. LIMBACH, P. VILLALON, R. ERRERA, T. MORSCHTSCHAKOWA, A. ZOLL, ό. π., σελ. 13 επ. Η προσέγγιση αυτή υιοθετείται από την παραπάνω Σύσταση – Council of Europe, ό. π., σελ. 21.

Σύμφωνα σχετικά με το άρθρο 4§1 του Κανονισμού αυτού, σε σχέση με τις ασυμβίβαστες προς τα δικαστικά καθήκοντα δραστηριότητες, η ανάπτυξη πολιτικής δραστηριότητας από δικαστή του ΕΔΔΑ (σε χρόνο που διαρκεί η θητεία του) είναι ανεπίτρεπτη. Επειδή τέτοια δραστηριότητα θα προσέκρουε στις αρχές της δικαστικής ανεξαρτησίας και αμεροληψίας. Η πλήρης πρόβλεψη του άρθρου 4§1 έχει ως εξής: «*In accordance with Article 21 § 3 of the Convention, the judges shall not during their term of office engage in any political or administrative activity or any professional activity which is incompatible with their independence or impartiality or with the demands of a full-time office. Each judge shall declare to the President of the Court any additional activity. In the event of a disagreement between the President and the judge concerned, any question arising shall be decided by the plenary Court*».

Όρια στην ανάπτυξη πολιτικής δραστηριότητας αλλά και στη δημόσια έκφραση γνώμης και των ad hoc δικαστών του ΕΔΔΑ τίθενται ταυτόχρονα και μέσω της ρύθμισης της υπό ευρεία έννοια εξαίρεσης των εν λόγω δικαστών, βάσει του άρθρου 28§2 του Κανονισμού, κατά το οποίο: «*A judge may not take part in the consideration of any case if... (c) he or she, being an ad hoc judge or a former elected judge continuing to sit by virtue of Rule 26 § 3, engages in any political or administrative activity or any professional activity which is incompatible with his or her independence or impartiality; ... (d) he or she has expressed opinions publicly, through the communications media, in writing, through his or her public actions or otherwise, that are objectively capable of adversely affecting his or her impartiality;*»²⁵⁵.

Έτσι, αποτελεί εξαίρεση του ad hoc δικαστή η εμπλοκή σε οποιαδήποτε πολιτική ή διοικητική δραστηριότητα, μεταξύ άλλων, η οποία δε συμβιβάζεται αντικειμενικά με την απαιτούμενη δικαστική αμεροληψία. Το ίδιο αποτέλεσμα μπορεί να προξενείται και από δημόσια τοποθέτηση δικαστή σε μέσο μαζικής επικοινωνίας.

II. Κανόνες δικαστικής δεοντολογίας στη λειτουργία του ΕΔΔΑ

Το Δικαστήριο κατέστρωσε το 2008 δεοντολογικούς κανόνες από τους οποίους καταλαμβάνονται οι εν ενεργεία, οι ad hoc δικαστές, καθώς και όσοι έχουν αφυπηρετηθεί²⁵⁶.

Η υιοθέτηση των παρακάτω κανόνων στηρίζεται στο κείμενο των Αρχών της Bangalore.

Επισημαίνεται ότι, οι Αρχές της Bangalore υιοθετήθηκαν ως κείμενο του ΟΗΕ το 1985, με σκοπό τον καθορισμό, για πρώτη φορά, ενοποιημένων δεοντολογικών κανόνων συμπεριφοράς για τους δικαστικούς λειτουργούς στη διεθνή έννομη τάξη. Δεν παράγεται ωστόσο νομική δεσμευτικότητα των συμβαλλομένων κρατών της ΕΣΔΑ για να ενσωματώσουν τις συγκεκριμένες ρυθμίσεις, ενόψει της απουσίας πρωτογενούς εξουσίας του ΟΗΕ στο μελετώμενο αντικείμενο αλλά και της φύσης αυτών των κανόνων ως δεοντολογικών²⁵⁷.

Οι κανόνες αυτοί αποτελούνται από αρκετά συνοπτικές υποδείξεις οι οποίες τίθενται για τη δραστηριότητα των δικαστών του ΕΔΔΑ και συνοδεύουν τους νομικά δεσμευτικούς κανόνες της ΕΣΔΑ και του Κανονισμού λειτουργίας του Δικαστηρίου. Οι δεοντολογικοί κανόνες

²⁵⁵ Στο παρόν χρησιμοποιήθηκε το επίσημο κείμενο του Κανονισμού του ΕΔΔΑ στην αγγλική γλώσσα, το οποίο είναι διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: https://www.echr.coe.int/Documents/Rules_Court_ENG.pdf

²⁵⁶ Όποτε κρίνεται συμβατή η κατάληψη από τους δεοντολογικούς κανόνες των ανηκόντων στις δύο τελευταίες κατηγορίες – Council of Europe, European Court of Human Rights, Resolution on Judicial Ethics, 2008.

²⁵⁷ Team Germany, OLG Köln, Political activity of judges in the light of judicial ethics, Themis Semi – final D, 2015, σελ. 8 επ., Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, Δικαστική δεοντολογία, σε Δικαστική δεοντολογία, ελευθερία του λόγου και προστασία της προσωπικότητας – Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2016, σελ. 23 επ., United Kingdom Supreme Court, Guide to Judicial Conduct, 2009, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.supremecourt.uk/docs/guide-to-judicial-conduct.pdf>

διατυπώνονται με τη χρήση αρκετών αόριστων εννοιών. Η ευθύνη για την τήρηση αυτών, όπως και γενικά η επίλυση ζητημάτων ερμηνείας, εναπόκειται στην κρίση του προέδρου του ΕΔΔΑ²⁵⁸.

Σε ratio αυτών των δεοντολογικών κανόνων ανάγεται η ενδυνάμωση της εμπιστοσύνης των τρίτων προς την αξιόπιστη λειτουργία του Δικαστηρίου.

Ειδικότερα, οι δύο πρώτοι δεοντολογικοί κανόνες σχετίζονται με την τήρηση των αρχών της δικαστικής ανεξαρτησίας και αμεροληψίας.

Όσον αφορά τον όρο της ανεξαρτησίας, η τελευταία διαφυλάσσεται εφόσον απουσιάζει οποιασδήποτε προέλευσης εξωγενής παρέμβαση κατά την άσκηση των δικαστικών καθηκόντων. Η δικαστική αμεροληψία αναλύεται στην αμερόληπτη άσκηση των καθηκόντων.

Και ως προς τις δύο αρχές οι δικαστικοί λειτουργοί του ΕΔΔΑ οφείλουν να απέχουν από δραστηριοποίηση ή σύγκρουση συμφερόντων, είτε σε συλλογικό φορέα είτε ατομικά, οι οποίες θα είχαν τον κίνδυνο να πληγεί η δημόσια αντίληψη αναφορικά με τη διασφάλιση της αμερόληπτης άσκησης των δικαστικών τους καθηκόντων²⁵⁹.

Στους προκείμενους κανόνες δεοντολογίας εντοπίζεται πρόβλεψη για την ελευθερία της έκφρασης γνώμης. Έτσι, οι δικαστικοί λειτουργοί του ΕΔΔΑ διατηρούν το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση γνώμης δημόσια. Κατά την άσκησή του όμως θα πρέπει να αυτοπεριοριστούν, έτσι ώστε να μην υπονομεύονται η αξιοπιστία του Δικαστηρίου και η δημόσια εμπιστοσύνη στην τήρηση της αρχής της δικαστικής αμεροληψίας²⁶⁰.

Σε όμοια κατεύθυνση, οι δικαστές του ΕΔΔΑ οφείλουν να τηρούν τον όρο της αυτοσυγκράτησης όταν αναπτύσσουν δραστηριότητα εκτός υπηρεσίας. Στην περίπτωση αυτή, εκτός από τους όρους της ανεξαρτησίας και της αμεροληψίας, οι δικαστικοί λειτουργοί δεσμεύονται και από τις υπόλοιπες απαιτήσεις που απορρέουν από την ιδιότητά τους ως δικαστών αποκλειστικής απασχόλησης²⁶¹.

III. Συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την εκτός υπηρεσίας δραστηριότητα των δικαστικών λειτουργών

Το 1994 υιοθετήθηκε η Σύσταση R (94) 12 της Επιτροπής υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για την ανεξαρτησία, την αποτελεσματικότητα και τη θέση των δικαστικών λειτουργών στα συμβαλλόμενα κράτη.

Σύμφωνα με αυτή, σε όποια κράτη εξακολουθεί να προβλέπεται συμμετοχή της κυβέρνησης στην εκλογή των δικαστικών λειτουργών προτείνονται αυξημένα μέτρα (όπως η λειτουργία ανεξάρτητου συμβουλευτικού οργάνου) για να διασφαλίζεται η επιλογή τους βάσει αντικειμενικών κριτηρίων. Επισημαίνεται επιπλέον ότι, ο κίνδυνος αθέμιτου επηρεασμού της δικανικής κρίσης δεν προέρχεται μόνο από κρατικά όργανα αλλά και από άλλους φορείς.

Ακόμη, θα πρέπει τα συμβαλλόμενα κράτη να προφυλάσσουν το δικαίωμα των δικαστικών λειτουργών να συμμετέχουν στις δικαστικές ενώσεις, έτσι ώστε, μέσω αυτών, να προωθούν την ικανοποίηση επαγγελματικών και άλλων αιτημάτων τους.

---

²⁵⁸ Council of Europe, ό. π.

²⁵⁹ Council of Europe, ό. π.

²⁶⁰ Council of Europe, ό. π.

²⁶¹ Council of Europe, ό. π.

Το καθήκον της δικαστικής ανεξαρτησίας συναρτάται επίσης με την υποχρέωση των δικαστικών λειτουργών να αποστασιοποιούνται από κάθε είδους εξωτερική επιρροή²⁶².

Το 2000 η Επιτροπή υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης εξέδωσε τη Σύσταση R (2000) 19, με αντικείμενο τη θέση των εισαγγελικών λειτουργών στα συστήματα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης.

Όσον αφορά το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση γνώμης των εισαγγελικών λειτουργών, στη Σύσταση τονίζεται η ανάγκη ουσιαστικής κατοχύρωσής του, παρά το γεγονός ότι οι εισαγγελικοί λειτουργοί βρίσκονται συχνά σε αυστηρότερη ιεραρχική εξάρτηση σε σύγκριση με τους τακτικούς δικαστές.

Συγκεκριμένα, η Επιτροπή εισηγήθηκε προς τα συμβαλλόμενα κράτη ότι, οι εισαγγελικοί λειτουργοί θα πρέπει να έχουν πρόσβαση στην άσκηση των δικαιωμάτων τους στην έκφραση γνώμης και τη συνένωση. Μεταξύ άλλων, συστήνεται να ισχύει δικαίωμα των εισαγγελικών λειτουργών να λαμβάνουν μέρος στο δημόσιο διάλογο σχετικά με ζητήματα της νομικής επιστήμης και των εσωτερικών δικαστικών συστημάτων. Αντιστοίχως, λόγω της σοβαρότητας του έργου που εκπληρώνουν, η αποτελεσματικότητα στην άσκηση των εισαγγελικών καθηκόντων εντάσσεται εύλογα στα ενδιαφέροντα των πολιτών, αποτελώντας θέμα του δημόσιου διαλόγου.

Η επιβολή περιορισμών στα παραπάνω δικαιώματα οφείλει να είναι σε άμεση συνάρτηση με τη νομική θέση των λειτουργών και να υπόκειται σε σύστημα έφεσης²⁶³.

Στις επεξηγήσεις που υποβοηθούν την ερμηνεία του βασικού κειμένου της Σύστασης διευκρινίστηκε ότι, το δικαίωμα των εισαγγελικών λειτουργών πηγάζει από το άρθρο 10 ΕΣΔΑ. Θα πρέπει όμως να προσεγγίζεται ιδιαίτερα υπό την οπτική του καθήκοντος αυτοσυγκράτησης που βαρύνει γενικά τους δικαστικούς λειτουργούς. Για το λόγο αυτό, προτείνεται οι εισαγγελικοί λειτουργοί να μην επιτρέπεται να καθίστανται μέλη πολιτικών κομμάτων ούτε να προχωρούν σε δημόσια πολιτική δραστηριότητα, ειδικά σε εκείνα από τα συμβαλλόμενα μέρη στα οποία, λόγω της διάρθρωσης του δικαστικού συστήματος, οι εισαγγελικές ενέργειες αποκτούν ευρύτερη δημοσιότητα²⁶⁴.

Η Επιτροπή υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης επανήλθε το 2010, εκδίδοντας τη Σύσταση R (2010) 12, όσον αφορά την ανεξαρτησία, την αποτελεσματικότητα και την ευθύνη των δικαστικών λειτουργών, επικαιροποιώντας με νέα δεδομένα την προηγούμενη Σύσταση του 1994²⁶⁵.

Ειδικότερα, θεωρείται ότι τα θέματα που είναι συναφή με τη διοίκηση και τον τρόπο λειτουργίας των εσωτερικών δικαστικών συστημάτων είναι αντικείμενο του δημόσιου ενδιαφέροντος. Είναι θεμιτή, κατ' επέκταση, η εκπροσώπηση των δικαστηρίων και των δικαστικών λειτουργών ακόμη και στα μαζικά μέσα επικοινωνίας. Θα πρέπει ωστόσο να συνυπολογίζεται η διαφύλαξη της αρχής της δικαστικής ανεξαρτησίας, οπότε και οι δικαστικοί λειτουργοί οφείλουν να τηρούν στάση αυτοσυγκράτησης στην επαφή τους με τα μέσα μαζικής επικοινωνίας²⁶⁶.

²⁶² Council of Europe, on the Independence, Efficiency and role of Judges, Committee of Ministers, Recommendation No. R (94) 12, 1994, σελ. 2 επ.

²⁶³ Council of Europe, on the role of Public Prosecution in the Criminal Justice System, Committee of Ministers, Recommendation REC(2000)19 and explanatory memorandum, 2000, σελ. 5 και 14.

²⁶⁴ Council of Europe, ό. π., σελ. 18.

²⁶⁵ Council of Europe, Judges: independence, efficiency and responsibilities, Committee of Ministers, Recommendation CM/Rec (2010)12 and explanatory memorandum, Council of Europe Publishing, 2011, σελ. 17 επ.

²⁶⁶ Council of Europe, ό. π., σελ. 8 επ.

Εκτιμάται επίσης ότι, οι δικαστικοί λειτουργοί, ως μέρος του κοινωνικού συνόλου, ασκούν πιο αποτελεσματικά τα καθήκοντά τους εφόσον απολαμβάνουν την εμπιστοσύνη των πολιτών. Για το λόγο αυτό, θα πρέπει να εξασφαλίζεται η πληροφόρησή τους σχετικά με την αντίληψη ή και τις διαμαρτυρίες των πολιτών για προβλήματα που εμφανίζουν τα εσωτερικά δικαστικά συστήματα²⁶⁷.

Παράλληλα, η Επιτροπή συστήνει η συμμετοχή των δικαστικών λειτουργών σε δραστηριότητες εκτός της άσκησης των καθηκόντων τους να είναι επιτρεπτή, θέτοντας ως όρο η εκτός υπηρεσίας συμπεριφορά να είναι συμβατή με τις υποχρεώσεις της δικαστικής ανεξαρτησίας και αμεροληψίας²⁶⁸. Οι δικαστικοί λειτουργοί θα πρέπει να επιλέγουν ελεύθερα την εισδοχή τους στις επαγγελματικές δικαστικές ενώσεις²⁶⁹.

Προτείνεται και η εισαγωγή κωδίκων δεοντολογίας, οι οποίοι θα ρυθμίζουν ευρύτερα τη δικαστική συμπεριφορά, εκτεινόμενοι πέραν των υπό στενή έννοια δικαστικών καθηκόντων. Οι κώδικες αυτοί δε θα πρέπει να συγχέονται με το εσωτερικό θετικό δίκαιο των πειθαρχικών κυρώσεων, καθόσον σχετίζονται πρωτίστως με την επίδειξη καλής επαγγελματικής συμπεριφοράς²⁷⁰.

Στις επεξηγήσεις που συμπληρώνουν την παραπάνω Σύσταση αναφέρεται το δικαίωμα των δικαστικών λειτουργών να μετέχουν και σε ενώσεις οι οποίες δεν έχουν το χαρακτήρα της επαγγελματικής δικαστικής ένωσης. Σε αυτό το ενδεχόμενο όμως, κρίνεται αυξημένος ο κίνδυνος προσβολής της εντύπωσης των τρίτων ως προς την τήρηση της δικαστικής ανεξαρτησίας και αμεροληψίας. Γι' αυτό και καλούνται τα κράτη – μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης να καθορίσουν πιο συγκεκριμένα ποιες εξουπηρεσιακές δικαστικές δραστηριότητες δεν είναι συμβατές με τις προαναφερόμενες αρχές. Μεταξύ των οριζόμενων στη Σύσταση μέσων αποτροπής είναι και τα κωλύματα εκλογιμότητας που ισχύουν ήδη σε ορισμένα συμβαλλόμενα κράτη²⁷¹.

Επιπρόσθετα, κατά την 70^η Ολομέλειά της (16 – 17 Μαρτίου 2007), η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για τη Δημοκρατία μέσω του Δικαίου (Επιτροπή της Βενετίας) υιοθέτησε γνώμη με αντικείμενο το σύστημα προσλήψεων των δικαστικών λειτουργών.

Στην εισαγωγή της γνώμης τονίζεται ότι, η εμπλοκή στη διαδικασία των προσλήψεων απειλεί την ουδετερότητα της δικαστικής λειτουργίας. Αναγνωρίζεται συγχρόνως η αδυναμία να ισχύσει σύστημα απόλυτου διαχωρισμού της δικαστικής από τη νομοθετική και την εκτελεστική λειτουργία, που θα συνεπαγόταν την πλήρη αποσύνδεση των εσωτερικών συστημάτων πρόσληψης και διορισμού δικαστικών προσώπων από πολιτικά κίνητρα²⁷².

Στην κατεύθυνση αυτή, αφού διαπιστώνονται διαφορές ως προς τα συστήματα εκλογής των δικαστικών μεταξύ των συμβαλλομένων κρατών, όταν η επιλογή των δικαστικών λειτουργών συντελείται με την αποφασιστική αρμοδιότητα ή τη σύμπραξη των νομοθετικών σωμάτων εκτιμάται ως περισσότερο ευάλωτη σε πολιτικές διεργασίες²⁷³.

²⁶⁷ Council of Europe, ό. π., σελ. 9.

²⁶⁸ Council of Europe, ό. π., σελ. 9.

²⁶⁹ Council of Europe, ό. π., σελ. 9.

²⁷⁰ Council of Europe, ό. π., σελ. 15 και 33 επ.

²⁷¹ Council of Europe, ό. π., σελ. 23.

²⁷² Council of Europe, European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Opinion No. 403/2006, Judicial Appointments, Report adopted by the Venice Commission at its 70th Plenary Session, Venice, 22.06.2007, σελ. 2, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/06/CDL-AD2007_028.pdf

²⁷³ Council of Europe, ό. π., σελ. 3 και 10 επ.

Στην 82^η Ολομέλεια της Επιτροπής της Βενετίας (12 – 13 Μαρτίου 2010) εκδόθηκε έκθεση σχετικά με την ανεξαρτησία των δικαστικών συστημάτων, με έμφαση στην αρχή ανεξαρτησίας των δικαστικών λειτουργιών.

Υποστηρίζεται εισαγωγικά ότι, η επίτευξη της ανεξάρτητης λειτουργίας των δικαστηρίων συνιστά πολυπαραγοντικό ζήτημα²⁷⁴. Περιλαμβάνεται ισχυρή σύσταση ώστε τα συμβαλλόμενα μέρη να εντάξουν τους κυριότερους κανόνες που απορρέουν από την αρχή ανεξαρτησίας της δικαστικής λειτουργίας στα Συντάγματά τους²⁷⁵.

Γίνεται ειδική μνεία αναφορικά με την εκτός υπηρεσίας δραστηριότητα των δικαστικών λειτουργών, όπως και για τον τρόπο αντιμετώπισης των εξωτερικών επιρροών κατά την άσκηση των δικαστικών καθηκόντων. Συγκεκριμένα, αναπόσπαστη διάσταση της αρχής της δικαστικής ανεξαρτησίας για το κράτος δικαίου θεωρείται η “εξωτερική”, δηλαδή η υπόδειξη προς τους δικαστές να μην επηρεάζονται, στο μέτρο του δυνατού, από τις αποφάσεις άλλων κρατικών οργάνων²⁷⁶.

Σύμφωνα με την έκθεση, οι κρατικές αρχές οφείλουν να μεριμνούν για τη διασφάλιση των δικαστικών από αθέμιτες εξωτερικές επιρροές. Ωστόσο, και οι δικαστικοί λειτουργοί υποχρεούνται να επιδεικνύουν συμπεριφορά που δε θα θέτει υπό διακινδύνευση την αντίληψη των τρίτων για την ανεξαρτησία και αμεροληψία τους.

Ο παραπάνω κίνδυνος δικαιολογεί, κατά την Επιτροπή της Βενετίας, τις ρυθμίσεις ορισμένων συμβαλλομένων κρατών, με τις οποίες περιορίζεται η εκτός υπηρεσίας δραστηριότητα των δικαστικών και, κυρίως, η πολιτική δραστηριότητά τους. Συναφώς, πολιτική δραστηριότητα που πιθανολογείται ότι υπονομεύει την εντύπωση για την αμερόληπτη άσκηση των δικαστικών καθηκόντων θα μπορούσε να νομοθετείται ως μη επιτρεπτή. Στην έκθεση υπενθυμίζεται ότι, υπάρχει συνάφεια της εξωυπηρεσιακής δικαστικής συμπεριφοράς με την αρχή της αμεροληψίας, αρχή η οποία προστατεύεται από το άρθρο 6§1 ΕΣΔΑ²⁷⁷.

Σχετικά πιο αναλυτικές διευκρινίσεις περιλαμβάνονται στη γνώμη που υιοθετήθηκε από την Επιτροπή της Βενετίας πιο πρόσφατα, στην 116^η Ολομέλειά της (19 – 20 Οκτωβρίου 2018). Στη γνώμη φαίνεται πως συμπυκνώνονται τα βασικά συμπεράσματα (κυρίως της πρόσφατης ευρωπαϊκής νομολογίας) για το ζήτημα των ορίων της πολιτικής έκφρασης των δικαστικών λειτουργών.

Ειδικότερα, το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση γνώμης καταλαμβάνει αναμφίβολα και τους δικαστικούς λειτουργούς, οι οποίοι ασκούν κρατική λειτουργία που απασχολεί το ευρύ κοινό. Οι περιορισμοί στην άσκησή του θα πρέπει να εξετάζονται υπό την ισχύ της αρχής ανεξαρτησίας της δικαστικής λειτουργίας. Στο σημείο αυτό, η Επιτροπή επαναλαμβάνει τη γνώμη του ΕΔΔΑ όπως αυτή σχηματίστηκε στην υπόθεση *Baka* κατά Ουγγαρίας, το 2016. Έτσι, το δικαίωμα στη δημόσια γνώμη προστατεύεται για τους δικαστικούς ακόμη και εάν η εκδήλωση προτιμήσεων επιφέρει αντικειμενικά πολιτικές επιπτώσεις. Οι δικαστικοί λειτουργοί δε θα πρέπει να αποτρέπονται από τη συμμετοχή τους στο διάλογο για ζητήματα γενικού ενδιαφέροντος, ιδίως

---

²⁷⁴ Council of Europe, European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Study No. 494/2008, Report on the Independence of the Judicial System, Part 1: the Independence of Judges, adopted by the Venice Commission at its 82nd Plenary Session, Strasbourg, 16.03.2010, σελ. 3 επ., διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/06/CDL-AD2010_004.pdf

²⁷⁵ Council of Europe, ό. π., σελ. 5.

²⁷⁶ Council of Europe, ό. π., σελ. 12.

²⁷⁷ Council of Europe, ό. π., σελ. 13 και 17.

μέσα από μηχανισμούς επιβολής κυρώσεων που θα τους αποθάρρυναν να εκφράζονται δημόσια²⁷⁸.

Συνεχίζοντας την εκτίμησή της, η Επιτροπή προτείνει, όσον αφορά τη ρύθμιση του δικαιώματος στη δημόσια γνώμη των δικαστικών, να αξιολογούνται οι ιδιαίτερες πολιτικές και ιστορικές συνθήκες κάθε κράτους²⁷⁹.

Από την Επιτροπή της Βενετίας αναγνωρίζεται ότι, τόσο τους τακτικούς δικαστές όσο και τους εισαγγελείς δεσμεύει το καθήκον της αυτοσυγκράτησης, με σκοπό να διαφυλάσσεται η εντύπωση των τρίτων στην αμερόληπτη άσκηση των καθηκόντων τους. Η επιτρεπτή δημόσια συμπεριφορά των δικαστικών καταλαμβάνει και την άσκηση αρνητικής κριτικής έναντι των άλλων κρατικών λειτουργιών ή μεμονωμένων φορέων τους. Όχι όμως και τυχόν δημόσια έκκληση για ανυπακοή προς τις αποφάσεις τους²⁸⁰.

Επικαλούμενη εκ νέου την απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση Βακα κατά Ουγγαρίας, η Επιτροπή επισημαίνει το απαράδεκτο της απόλυσης ή απομάκρυνσης δικαστικού λειτουργού από τη θέση του, επειδή εξέφρασε δημόσια αρνητική γνώμη αξιοποιώντας μετριοπαθή λόγο. Σε κάθε περίπτωση, οι περιορισμοί που επιβάλλονται στο δικαίωμα έκφρασης γνώμης των δικαστικών λειτουργών υπόκειται στο δικαστικό έλεγχο υπό το άρθρο 10 ΕΣΔΑ²⁸¹.

---

²⁷⁸ Council of Europe, European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Opinion No. 924/2018, Opinion on Amendments to Law No. 303/2004 on the statute of Judges and Prosecutors, Law No. 304/2004 on Judicial Organization, and Law No. 317/2004 on the superior council for magistracy, adopted by the Venice Commission at its 116th Plenary Session, Strasburg, 20.10.2018, σελ. 22 επ., διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2018\)017-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2018)017-e), Team Germany, OLG Köln, Political activity of judges in the light of judicial ethics, Themis Semi – final D, 2015, σελ. 10 επ., ΕΔΔΑ, Baka v. Hungary, 23.06.2016, §§140 επ.

²⁷⁹ Council of Europe, ό. π., σελ. 23.

²⁸⁰ Council of Europe, ό. π., σελ. 23.

²⁸¹ Council of Europe, ό. π., σελ. 23 επ.

Κεφάλαιο 3^ο

Η ρύθμιση της έκφρασης πολιτικής γνώμης των δικαστικών λειτουργών στις νομοθεσίες άλλων ευρωπαϊκών κρατών

I. Η γερμανική νομοθεσία

A. Το ειδικό νομικό πλαίσιο

Σύμφωνα με το γερμανικό δίκαιο, οι δικαστικοί λειτουργοί έχουν, κατ' αρχήν, το δικαίωμα να είναι μέλη των πολιτικών κομμάτων²⁸².

Ενώσει αυτού του δεδομένου, δεν θα μπορούσε να βοηθεί στη γερμανική νομοθεσία ερμηνευτική συναγωγή απαγορευτικού κανόνα υπό γενική ισχύ όσον αφορά την κομματική, δημόσια έκφραση δικαστικού λειτουργού, όπως προβλέπεται ανάλογα στο ελληνικό δίκαιο.

Σχετική κάμψη του εύρους του προεκτεθέντος δικαιώματος στην πολιτική και κομματική ενεργοποίηση των δικαστικών επέρχεται λόγω του άρθρου 39 του Deutsches Richtergezetz, δηλαδή του εκτελεστικού γερμανικού νόμου για τη ρύθμιση του νομικού καθεστώτος των δικαστικών λειτουργών. Στο άρθρο 39 DRiG προβλέπεται ότι: «*Der Richter hat innerhalb und ausserhalb seines Amtes, auch bei politischer Betätigung, so zu verhalten, dass das Vertrauen in seine Unabhängigkeit nicht gefährdet wird*» («Ο δικαστικός λειτουργός τόσο εντός όσο και εκτός της υπηρεσίας του, ακόμη και κατά την πολιτική δραστηριότητα, οφείλει να συμπεριφέρεται με τρόπο ώστε μην τεθεί υπό διακινδύνευση η εμπιστοσύνη στην ανεξαρτησία του»)²⁸³.

Ο παραπάνω κανόνας καταλαμβάνει αδιάκριτα τις δημόσιες εξωτερικές και όσων δικαστικών φέρουν ιδιότητα κομματικού μέλους. Σύμφωνα με αυτήν την πρόβλεψη, θεωρείται ότι εισάγεται καθήκον αποστασιοποίησης των δικαστικών λειτουργών από όποιας μορφής οξεία αντιπαράθεση στη δημόσια σφαίρα. Η κομματική δραστηριότητα του δικαστικού είναι επομένως σύννομη, υπό την πρόσθετη όμως προϋπόθεση ότι αυτός τηρεί μετριοπαθή δημόσια συμπεριφορά.

Η ρύθμιση του άρθρου 39 DRiG ανταποκρίνεται στην απαίτηση οι περιορισμοί που επιβάλλονται σε συνταγματικό δικαίωμα (και εν προκειμένω σε αυτό της ελευθερίας έκφρασης γνώμης), για όσους ανήκουν σε ειδική λειτουργική σχέση με το κράτος, να προβλέπονται σε ειδική διάταξη νόμου²⁸⁴.

Από τη ρύθμιση αυτή απουσιάζει ωστόσο ρητή πρόβλεψη σχετικά με την επίδραση που τυχόν ασκεί η αποκάλυψη της δικαστικής ιδιότητας κατά την εξωτερική έκφραση της πολιτικής ή κομματικής προτίμησης του δικαστικού λειτουργού²⁸⁵.

Ως προς το τελευταίο αυτό ζήτημα, φαίνεται να έχει υποστηριχτεί το κριτήριο σύμφωνα με το οποίο, σημασία έχει εάν ο δικαστικός λειτουργός, ενόσω είναι φορέας εξωτερικής έκφρασης πολιτικών προτιμήσεων, εκφράζεται επισημαίνοντας εκούσια τη δικαστική του ιδιότητα ή εάν, απεναντίας, τοποθετείται ως ιδιώτης. Ακόμη και υπό τον προαναφερόμενο διαχωρισμό, για τη θεμελίωση

---

²⁸² ΑΠ 4/1991 (Πρακτικό Ολομέλειας), ΔιΔίκη, 1991, σελ. 477 επ., Team Germany, OLG Köln, Political activity of judges in the light of judicial ethics, Themis Semi – final D, 2015, σελ. 3 επ.

²⁸³ ΑΠ 4/1991 (Πρακτικό Ολομέλειας), ό. π., σελ. 477 επ.

²⁸⁴ Όπως το κριτήριο αυτό έχει διαπλαστεί από τη γερμανική θεωρία και νομολογία. Βλ., ενδεικτικά, BVerfG, Beschluss v. 14.03.1972, NJW, Heft 18, 1972, σελ. 811 επ.

²⁸⁵ ΑΠ 4/1991 (Πρακτικό Ολομέλειας), ό. π., σελ. 477 επ.

του πειθαρχικά αξιόμεμπτου φαίνεται να μην αρκεί η εκφορά δημόσιου λόγου με έξαρση της δικαστικής ιδιότητας αλλά χρειάζεται επιπλέον καταχρηστικός τρόπος εκδήλωσης του πολιτικού λόγου²⁸⁶.

Η διάκριση αυτή αποκτά νομική σημασία όταν η πολιτική ή κομματική εκδήλωση πραγματοποιείται σε χρόνο εκτός των ανατεθειμένων δικαστικών καθηκόντων. Αντίθετα, κατά το χρόνο της άσκησης των καθηκόντων η όποια εξωτερική από δικαστικό λειτουργό δε νοείται ως προσωπική έκφραση αλλά, σε κάθε περίπτωση, ως εκδήλωση φορέα του δικαστικού λειτουργήματος, όπως είναι αναμενόμενο. Τέτοιας μορφής εκδηλώσεις δεν καταλαμβάνονται από την ισχύ της προστασίας του δικαιώματος στην ελευθερία της γνώμης, κατ' άρθρο 5§1 του Θεμελιώδους Νόμου της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας (Grundgesetz), δηλαδή του ισχύοντος γερμανικού Συντάγματος²⁸⁷.

Ως συνταγματική ratio των ελεγχόμενων προβλέψεων μπορεί να θεωρηθεί το άρθρο 97§1 GG. Σε αυτό καθορίζεται η αρχή της δικαστικής ανεξαρτησίας²⁸⁸.

Κατά μία θέση που υποστηρίχτηκε στη γερμανική θεωρία, η παραπάνω αρχή ενσωματώνει ένα γενικό καθήκον ουδετερότητας που φέρεται να βαραίνει ιδίως την άσκηση των δικαστικών καθηκόντων. Παρόλα αυτά, σύμφωνα πάντα με την ίδια άποψη, επιλέγεται να συσχετιστεί ο κατ' άρθρο 39 DRiG περιορισμός με το ζήτημα της διαφύλαξης της δικαστικής αμεροληψίας²⁸⁹.

Κρίσιμη για τον περιορισμό της ελευθερίας στη γνώμη των δικαστικών λειτουργών αναδεικνύεται και η διάταξη του άρθρου 33§5 GG, όπου και περιλαμβάνεται, κατά πάγια ερμηνευτική εκδοχή, το καθήκον για πολιτική υπακοή. Ως περιεχόμενο αυτού του καθήκοντος προσδιορίζεται η υπακοή προς την κρατική εξουσία και το τυπικό Σύνταγμα. Επιμέρους πτυχή του καθήκοντος υπακοής πρέπει να θεωρείται η υποχρέωση τήρησης αυτοσυγκράτησης, που δεσμεύει συνολικά τους δημοσίους λειτουργούς και υπαλλήλους²⁹⁰.

Επιπλέον, το καθήκον αυτοσυγκράτησης των δικαστικών λειτουργών σύμφωνα με το άρθρο 39 DRiG αποτελεί εξειδίκευση της επιφύλαξης υπέρ του κοινού νομοθέτη που τίθεται στην άσκηση του συνταγματικού δικαιώματος στην ελευθερία της γνώμης, σύμφωνα με το άρθρο 5§2 GG²⁹¹.

Ακόμη, κατά το άρθρο 3§4 του Bundesverfassungsgerichtsgesetz, δηλαδή του νόμου για το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο (Bundesverfassungsgericht), η ιδιότητα του ομοσπονδιακού δικαστή προβλέπεται ως ασυμβίβαστη με την κατοχή θέσης σε άλλο συνταγματικό σώμα εκτός του Δικαστηρίου. Αυτή η πρόβλεψη του εκτελεστικού νόμου εναρμονίζεται με το άρθρο 94§1 εδ. β' GG²⁹².

Έρρισμα της πρόβλεψης του οργανικού νόμου για το Δικαστήριο είναι το άρθρο 4§1 DRiG, κατά το οποίο δεν επιτρέπεται η ανάθεση σε δικαστικούς λειτουργούς καθηκόντων που

---

²⁸⁶ J. ADENITIRE, Judicial Independence in Europe – The Swedish, Italian and German Perspectives, 2012, σελ. 24, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://pdfs.semanticscholar.org/c7fc/34a90d3f46501ec271ee5feca0998279fb80.pdf>

²⁸⁷ H. FANGMANN, U. ZACHERT, Gewerkschaftliche und politische Betätigung von Richtern, Εκδ. Campus Verlag, 1986, σελ. 32 επ.

²⁸⁸ Σχετικά με τη νομολογιακή επεξεργασία της προκείμενης αρχής βλ., εντελώς ενδεικτικά, BVerfG, Beschluss v. 11.06.1969, NJW, Heft 49, 1969, σελ. 2193 επ.

²⁸⁹ K. STERN, Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland (Band II), Εκδ. C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1980, σελ. 910.

²⁹⁰ K. STERN, ό. π., σελ. 907 και 909 επ., H. SCHRADER, Rechtsbegriff und Rechtentwicklung der Verfassungstreue im öffentlichen Dienst, Εκδ. Duncker & Humblot, Berlin, 1985, σελ. 26 επ., BVerfG, Beschluss v. 22.05.1975, NJW, Heft 36, 1975, σελ. 1647.

²⁹¹ H. FANGMANN, U. ZACHERT, ό. π., σελ. 34.

²⁹² Team Germany, ό. π., σελ. 4.

υπάγονται στη νομοθετική και την εκτελεστική λειτουργία, κατ' εξειδίκευση της αρχής της διάκρισης των κρατικών λειτουργιών. Η νομοθετική καθιέρωση της ανεξαρτησίας της δικαστικής λειτουργίας έχει επισημανθεί ευρύτερα σε επίπεδο θεωρίας ως ο δικαιολογητικός λόγος πιθανών περιορισμών κατά την πολιτική δραστηριότητα των δικαστικών λειτουργών²⁹³.

Ήδη ωστόσο από τη διατύπωση του άρθρου 39 DRiG προκύπτει η ισχύς του δικαιώματος των δικαστικών σχετικά με τη δημόσια εκδήλωση γνώμης με πολιτικό ή ακόμη και κομματικό περιεχόμενο²⁹⁴. Μεταξύ άλλων, από το παραπάνω δικαίωμα απορρέει η ευχέρεια των δικαστικών να εμφανίζονται στα μέσα μαζικής επικοινωνίας²⁹⁵.

Στη βάση των προηγούμενων ρυθμίσεων, οι δικαστικοί διατηρούν και το παθητικό εκλογικό δικαίωμα, τόσο για την Ομοσπονδιακή Βουλή όσο και για τα νομοθετικά σώματα των Ομόσπονδων Χωρών, χωρίς να μεσολαβεί η υποχρεωτική απώλεια της δικαστικής ιδιότητας.

Σύμφωνα με το άρθρο 36§2 DRiG, στο ενδεχόμενο της εκλογής δικαστικού λειτουργού και της ταυτόχρονης απόκτησης της βουλευτικής ιδιότητας, ο δικαστικός οφείλει να διακόψει την άσκηση των δικαστικών καθηκόντων του για όσο χρονικό διάστημα είναι βουλευτής. Συνέπεια του προαναφερόμενου άρθρου είναι και το επιτρεπτό της απόκτησης ιδιότητας μέλους είτε της ομοσπονδιακής κυβέρνησης είτε κυβέρνησης Ομόσπονδης Χώρας. Συνάγεται ότι, είναι δυνατή η επανέναρξη της άσκησης των δικαστικών καθηκόντων μετά τη λήξη της θητείας σε νομοθετικό ή εκτελεστικό όργανο²⁹⁶.

Σύμφωνα με την κρατούσα θέση στη γερμανική επιστήμη, ακώλυτη θεωρείται επίσης η συμμετοχή δικαστικού στα όργανα της εκτελεστικής λειτουργίας στις βαθμίδες των τοπικών διοικήσεων, με παράλληλη εξακολούθηση όχι μόνο της κατοχής της δικαστικής ιδιότητας αλλά ακόμη και της άσκησης των δικαστικών καθηκόντων²⁹⁷.

Ισχυρή ένδειξη για ευρύτερη συνύφανση των φορέων των τριών κρατικών λειτουργιών προκύπτει και από το άρθρο 95§2 GG. Σύμφωνα με αυτό, η απόφαση διορισμού των δικαστικών λειτουργών στα ανώτατα γερμανικά Ομοσπονδιακά Δικαστήρια λαμβάνεται από σύνθετο όργανο στο οποίο μετέχουν, εκτός των άλλων, οι οριζόμενοι υπουργοί και βουλευτές της Ομοσπονδιακής Βουλής. Επομένως, τα πολιτικά κόμματα που έχουν σημαντική εκλογική επιρροή, μέσω τμήματος των μελών των κοινοβουλευτικών τους ομάδων, συμπράττουν στην εκλογή και το διορισμό ανώτατων, ομοσπονδιακών δικαστικών λειτουργών²⁹⁸.

Η παρέμβαση των κοινοβουλευτικά εκπροσωπούμενων κομμάτων είναι ακόμη πιο έντονη όταν πρόκειται για τη διαδικασία εκλογής της σύνθεσης του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου.

---

²⁹³ Team Germany, ό. π., σελ. 4, E. SCHMIDT, Politische Betätigung von Richtern (Ein Beitrag zur Unabhängigkeit der Richter – am Beispiel des 4§1 DRiG), ZRP, τχ. 8, 2008, σελ. 242 επ., BVerwG, Beschluss v. 10.04.2002, NJW, Heft 31, 2002, σελ. 2264.

²⁹⁴ «...auch bei politischer Betätigung...» – ΑΠ 4/1991 (Πρακτικό Ολομέλειας), ό. π., σελ. 477 επ., Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, Η συνταγματική διάσταση των δικαστικών ενώσεων, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

<https://www.constitutionalism.gr/tag/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%BD%CE%B1-%CF%83%CE%B1%CE%BA%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%80%CE%BF%CF%8D%CE%BB%CE%BF%CF%85/>

²⁹⁵ ΑΠ 4/1991 (Πρακτικό Ολομέλειας), ό. π., σελ. 477.

²⁹⁶ Team Germany, ό. π., σελ. 4, J. ADENITIRE, ό. π., σελ. 24.

²⁹⁷ Team Germany, ό. π., σελ. 4, J. ADENITIRE, ό. π., σελ. 24 και 29. Όμως προς υιοθέτηση αμφιβολιών ως προς την ορθότητα της παραπάνω νομοθετικής επιλογής κινείται ο E. Schmidt – E. SCHMIDT, ό. π., σελ. 242 επ.

²⁹⁸ Team Germany, ό. π., σελ. 5, J. ADENITIRE, ό. π., σελ. 19 επ., Κ. ΜΑΥΡΙΑΣ, Α. ΠΑΝΤΕΛΗΣ, Συνταγματικά κείμενα ελληνικά και ξένα, δεύτερη έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1990, σελ. 668 επ.

Σύμφωνα με το άρθρο 94§1 εδ. β' GG, οι δικαστικοί λειτουργοί του συγκεκριμένου Δικαστηρίου εκλέγονται με τη σύμπραξη της Ομοσπονδιακής Βουλής και του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου. Σε καθένα από αυτά τα νομοθετικά σώματα έχει ανατεθεί η εκλογή του μισού του συνολικού αριθμού των δικαστικών λειτουργών που θα υπηρετήσουν στο BVerfG. Ενώ, για την υπό αναφορά εκλογή απαιτείται επιπλέον να επιτευχθεί αυξημένη πλειοψηφία των δύο τρίτων των βουλευτών που μετέχουν στη σύνθεση του εκλεκτορικού οργάνου²⁹⁹.

Προς επιβεβαίωση της έντασης των κομματικών επιρροών (που παρατηρούνται ιδίως στη σύνθεση του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου), τη δημόσια συζήτηση στη Γερμανία απασχόλησε η σχετικά πρόσφατη περίπτωση ανώτατου δικαστικού λειτουργού και πρώην στελέχους πολιτικού κόμματος. Ο συγκεκριμένος δικαστής διετέλεσε για αρκετά έτη πρωθυπουργός και στη συνέχεια υπουργός δικαιοσύνης της Ομόσπονδης Χώρας του Σάαρ, πριν εκλεγεί μέλος της σύνθεσης του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου, το Δεκέμβριο 2011. Η εκλογή του στη θέση του στο δικαστήριο πραγματοποιήθηκε σχεδόν αμέσως μετά τη λήξη της υπουργικής του ιδιότητας³⁰⁰.

Όπως ορίζεται στη διάταξη του άρθρου 98§4 GG η ρύθμιση του τρόπου διορισμού των δικαστικών λειτουργών στις Ομόσπονδες Χώρες εναπόκειται σε μεγάλο βαθμό στα όργανα της εκτελεστικής λειτουργίας τους³⁰¹.

B. Η φιλελεύθερη δημοκρατική θεμελιώδης τάξη

Η δυνατότητα όμως που προβλέπεται από το συνδυασμό επιμέρους διατάξεων στους δικαστικούς λειτουργούς προς ανάπτυξη πολιτικής ή ακόμη και κομματικής δραστηριότητας σχετικοποιείται περαιτέρω, επειδή είναι εντεταγμένη στο πλαίσιο ενός συστήματος λήψης αυξημένων μέτρων προφύλαξης των θεμελιακών συστατικών στοιχείων του κρατούντος κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού, καθώς και του ισχύοντος γερμανικού πολιτεύματος.

Πρόκειται για τη συνταγματική τυποποίηση της γνωστής ως "φιλελεύθερης δημοκρατικής θεμελιώδους τάξης" (freiheitlich demokratische Grundordnung). Η προηγούμενη έννοια θεωρείται, σε σημαντική έκταση, ανελαστική και στηρίζεται σε συνταγματικές ρυθμίσεις αλλά και σε προβλέψεις της κοινής νομοθεσίας. Έχει ως περιεχόμενο τις επικρατούσες αξιολογήσεις αναφορικά με το οικονομικό και το πολιτικό σύστημα, τα οποία οφείλουν να διέπουν τη γερμανική έννομη τάξη.

Μέρος των αρχών στις οποίες συνίσταται η έννοια της fdGO είναι η εξασφάλιση της προστασίας ατομικών δικαιωμάτων, η διάκριση των κρατικών λειτουργιών και η ανεξαρτησία της δικαστικής λειτουργίας, η αρχή του πολυκομματισμού, με παράλληλη προστασία του δικαιώματος άσκησης αντιπολίτευσης, όπως και η πρόβλεψη για δικαστική λύση της λειτουργίας αντισυνταγματικών πολιτικών κομμάτων³⁰².

---

²⁹⁹ J. ADENITIRE, ό. π., σελ. 21, T. GINSBURG, N. GAROUPA, Building reputation in constitutional courts: Political and judicial audiences, *Arizona Journal of International and Comparative Law*, τ. 28, τχ. 3, 2011, σελ. 556, Γ. ΘΕΟΔΟΣΗΣ, Το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1991, σελ. 37, Κ. ΜΑΥΡΙΑΣ, Α. ΠΑΝΤΕΛΗΣ, ό. π., σελ. 668.

³⁰⁰ Team Germany, ό. π., σελ. 3.

³⁰¹ J. ADENITIRE, ό. π., σελ. 24, Κ. ΜΑΥΡΙΑΣ, Α. ΠΑΝΤΕΛΗΣ, ό. π., σελ. 669 επ.

³⁰² Κ. HESSE, Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland, Εκδ. C. F. Müller Verlag, Heidelberg, 1999, σελ. 297 επ., Μ. MORLOK, Parteiverbot als Verfassungsschutz – Ein unauflösbarer Widerspruch?, *NJW*, Heft 27, 2001, σελ. 2931 επ., D. MURSWIEK, Der Verfassungsschutzbericht – das scharfe Schwert der streitbaren Demokratie (Zur Problematik der Verdachtsberichterstattung), *NVwZ*, Heft 7, 2004, σελ. 770, H. SCHRADER, Rechtsbegriff und Rechtsentwicklung der Verfassungstreue im öffentlichen Dienst, Εκδ.

Η πλέον βασική παράμετρος είναι η συνύφανση σε απόλυτο βαθμό της fdGO με την εκπλήρωση του σκοπού για τη συνταγματική θωράκιση της λεγόμενης “δημοκρατίας με επιθετικό περιεχόμενο”. Σύμφωνα, δηλαδή, προς την απολύτως κρατούσα (θεωρητική και νομολογιακή) διάπλαση της εξεταζόμενης έννοιας, οι συνταγματικές και κοινές διατάξεις οι οποίες συναποτελούν την fdGO παρέχουν τη νομική διασφάλιση όσον αφορά τη λήψη προληπτικών ή και κατασταλτικών αποφάσεων εναντίον ατόμων ή και συλλογικών μορφωμάτων που, κατά τις κρατικές αρχές, φέρεται να αποσκοπούν στην τρώση του προαναφερόμενου (αξιακά φορτισμένου) συστήματος.

Ειδοποιό γνώρισμα της fdGO (σε σύγκριση με παραπλήσιες ρυθμίσεις προστασίας του Συντάγματος άλλων ευρωπαϊκών κρατών) αποτελεί η εξασφάλιση νομικής βάσης για την αποτροπή ενεργειών που έχουν κριθεί ότι αντιστρατεύονται την fdGO, στις οποίες όμως μπορεί να έχουν αξιοποιηθεί ακόμη και ιδεολογικές και όχι βίαιες μέθοδοι. Άρα, η έννοια της fdGO συνοψίζεται στη διασφάλιση αφενός της αναγωγής των κυρίαρχων ιδεολογικών παραδοχών σε ισχύοντες κανόνες δικαίου και αφετέρου, της υπαγωγής της πολιτικής δραστηριότητας σε αυστηρό προέλεγχο, αναφορικά με τη συμβατότητά της με πλήθος συνταγματικών προβλέψεων³⁰³.

Ειδικότερα, οι δημόσιοι λειτουργοί και υπάλληλοι αναλαμβάνουν τη δέσμευση να υπερασπίζονται με ενεργητικό τρόπο τις αποφάσεις των κρατικών οργάνων, οι οποίες, όπως αναμένεται, δεν είναι πολιτικά ουδέτερες³⁰⁴. Ταυτόχρονα, υποχρεούνται αφενός να αποστασιοποιούνται από κάθε δραστηριοποίηση η οποία αντιπαλεύει ή απαξιώνει το σύστημα αρχών της fdGO. Βαρύνονται επιπλέον με την υποχρέωση να διατηρούν θετική γνώμη προς το προαναφερόμενο σύστημα.

Οι προηγούμενες υποχρεώσεις των δημοσίων λειτουργών και υπαλλήλων έχουν ως νομική βάση το άρθρο 33§5 GG, από την οποία έχει συναχθεί το καθήκον πολιτικής υπακοής τους στην fdGO³⁰⁵.

Σε σχέση ειδικά με τη συνταγματική ρύθμιση του κομματικού φαινομένου στο γερμανικό δίκαιο (άρθρο 21§2 GG) η συμφωνία προς τις αρχές που περικλείονται στην fdGO έχει τεθεί ως προϋπόθεση για τη σύννομη δραστηριότητα των πολιτικών κομμάτων.

Τυχόν διαφορά σχετικά με ύπαρξη αντισυνταγματικών σκοπών πολιτικού κόμματος υπάγεται στη δικαιοδοσία του BVerfG. Σε χρόνο που προηγείται της έκδοσης απόφασης του BVerfG το πολιτικό κόμμα εξακολουθεί να ασκεί νόμιμη δραστηριότητα. Ακόμη και στο ενδεχόμενο στο οποίο προϋπάρχουν της δικαστικής απόφασης σκοποί ενάντιοι στις αρχές της fdGO³⁰⁶. Σύμφωνα με τη νομολογιακή επεξεργασία των συναφών ρυθμίσεων του GG, το πολιτικό κόμμα,

---

Duncker & Humblot, Berlin, 1985, σελ. 58 επ. Επισημαίνεται τεκμηριωμένα από τον Κ. Δημακόπουλο η προσπάθεια της άρχουσας γνώμης στη γερμανική θεωρία και νομολογία να αποδώσει τις προεκτεθείσες επιμέρους αρχές αλλά και στο σύνολό της την fdGO ως σχεδόν αναλλοίωτες και άρα ανιστορικές κατασκευές. Για τις άξιες προσοχής παρατηρήσεις από τον παραπάνω συγγραφέα βλ., επισταμένα, Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Γύρω από την έννοια του σκληρού πυρήνα της δημοκρατίας δυτικού τύπου – Έρευνα των θέσεων του ελληνικού και γερμανικού δημοσίου δικαίου πάνω στο πρόβλημα, ΤοΣ, τχ. 1, 1977, σελ. 112 και 116 επ.

³⁰³ Κ. HESSE, ό. π., σελ. 288 επ. Ενδιαφέροντες νομικοί συλλογισμοί σχετικά με τη ratio θέσπισης της fdGO εμπεριέχονται στην από 22 Μαΐου 1975 απόφαση του BVerfG. Σύμφωνα με αυτούς, λόγω της ιδιαίτερης σημασίας των αρχών που συγκροτούν την έννοια της fdGO δεν υπάρχει περιθώριο για να θεωρηθεί ουδέτερος ο χαρακτήρας του ισχύοντος γερμανικού Συντάγματος. Βλ., αναλυτικά, BVerfG, Beschluss, v. 22.05.1975, NJW, Heft 36, 1975, σελ. 1642.

³⁰⁴ W. LEISNER, Staat – Schriften zu Staatslehre und Staatsrecht 1975 – 1991, Εκδ. Duncker & Humblot, Berlin, 1994, σελ. 310 επ. και 321 επ.

³⁰⁵ BVerfG, Beschluss, ό. π., σελ. 1641 επ.

³⁰⁶ Κ. HESSE, ό. π., σελ. 77 και 297 επ., Κ. ΜΑΥΡΙΑΣ, Α. ΠΑΝΤΕΛΗΣ, Συνταγματικά κείμενα ελληνικά και ξένα, δεύτερη έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1990, σελ. 647.

προκειμένου να χαρακτηριστεί ως αντισυνταγματική ένωση προσώπων, αρκεί να υποστηρίζει σκοπούς οι οποίοι έχουν κριθεί ότι αντιβαίνουν προς τις αρχές της fdGO, ανεξάρτητα ακόμη και από το εάν έχει προηγηθεί κομματική δραστηριότητα με ανάλογο περιεχόμενο³⁰⁷.

Από απόφαση του BVerfG υποδείχθηκε έμμεσα το κατ' αρχήν επιτρεπτό της συμμετοχής δημοσίου λειτουργού ή υπαλλήλου σε πολιτικό κόμμα που λειτουργεί νόμιμα, έστω και εάν αυτό δρα με σκοπούς οι οποίοι πιθανολογούνται ως αντιβαίνοντες στην fdGO. Το BVerfG κατέληξε σε αυτήν την κρίση με το σκεπτικό ότι, το κατ' άρθρο 33§5 GG καθήκον της πολιτικής υπακοής δε μπορεί να έρχεται σε αντίθεση με το άρθρο 21§2 GG³⁰⁸.

Γ. Θέσεις της γερμανικής νομολογίας

Τα γερμανικά δικαστήρια ασχολήθηκαν με το ζήτημα της πολιτικής συμπεριφοράς δικαστικών λειτουργών με επίταση κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980. Η εξέλιξη αυτή οφείλεται στην έντονη εξωπληρεσιακή δραστηριότητα πολλών δικαστικών εκείνο το χρονικό διάστημα, λόγω των διεθνών σχέσεων της γερμανικής κυβέρνησης (κυρίως με τις ΗΠΑ). Καταγράφεται επίσης αξιολογή συμμετοχή αρκετών δικαστικών λειτουργών σε φιλειρηνικές πρωτοβουλίες³⁰⁹.

Ειδικότερα, τον Ιούνιο 1983, τετρακόσιοι πενήντα δικαστικοί λειτουργοί προχώρησαν σε δημόσια καταγγελία της απόφασης της γερμανικής ομοσπονδιακής κυβέρνησης να αποδεχτεί την υλοποίηση προγράμματος εγκατάστασης αμερικανικών πυραυλικών συστημάτων εντός της γερμανικής επικράτειας. Η θέση αυτή των Γερμανών δικαστικών συμπυκνώθηκε σε κείμενο έκκλησης, το οποίο στάλθηκε σε βουλευτές αλλά και προς δημοσίευση στον τύπο³¹⁰.

Σε παρόμοιο περιστατικό που κρίθηκε ενώπιον γερμανικών δικαστηρίων, τριάντα πέντε δικαστικοί λειτουργοί, με έδρα το πρωτοδικείο της πόλης της Λυβέκης στην Ομόσπονδη Χώρα του Σλέσβιχ – Χόλσταϊν, δημοσιοποίησαν δήλωση καταγγελίας της προαναφερόμενης απόφασης της γερμανικής ομοσπονδιακής κυβέρνησης. Η δημόσια εκδήλωση της πεποίθησής τους πραγματοποιήθηκε μέσα από την εφημερίδα "Frankfurter Rundschau", στην οποία καταχώρησαν κοινά υπογραφόμενη διακήρυξη. Επιλέχτηκε ως ημερομηνία δημοσίευσης της επιστολής η 6^η Αυγούστου 1983, δηλαδή συμβολικά, η ημέρα της επετείου από την πρώτη ρίψη ατομικής βόμβας των ΗΠΑ στη Χιροσίμα. Οι υπογράφωντες επέλεξαν την αναγραφή της δικαστικής τους ιδιότητας. Στο κείμενο της διακήρυξης οι δικαστικοί λειτουργοί επισημαίνουν την αντίθετη γνώμη τους στην απόφαση της γερμανικής κυβέρνησης, τονίζοντας ότι, εκτός άλλων, ήταν και αντισυνταγματική. Οι συλλογισμοί των δικαστικών λειτουργών στηρίζονταν και σε άλλα νομικά επιχειρήματα³¹¹.

Ενόψει της κατ' άρθρο 39 DRiG υποχρέωσης για μετριοπαθή δημόσια συμπεριφορά, ο πρόεδρος του πρωτοδικείου της Λυβέκης αποφάσισε την επιβολή της πειθαρχικής κύρωσης της έγγραφης παραίνεσης σε βάρος εκείνων από τους δικαστικούς λειτουργούς που εκφράστηκαν δημόσια και υπάγονταν στη δικαιοδοσία του πρωτοδικείου.

Η απόφαση του προέδρου δικαιολογήθηκε από το ύφος με το οποίο διατυπωνόταν ο τίτλος της διακήρυξης αλλά και από τη δημοσιοποίηση της δικαστικής ιδιότητας των υπογραφόντων. Ο

³⁰⁷ BVerfG, Beschluss v. 30.10.1963, NJW, Heft 12, 1964, σελ. 540 επ.

³⁰⁸ BVerfG, Beschluss, ό. π., σελ. 1645.

³⁰⁹ H. FANGMANN, U. ZACHERT, Gewerkschaftliche und politische Betätigung von Richern, Εκδ. Campus Verlag, 1986, σελ. 10 επ.

³¹⁰ Α. ΚΑΛΥΒΑΣ, Επιτρέπονται στους δικαστές δημόσιες εκδηλώσεις υπέρ της ειρήνης και κατά της εγκατάστασης πυραύλων στη δύση;, ΝοΒ, τ. 32, τχ. 3, 1984, σελ. 463.

³¹¹ Α. ΚΑΛΥΒΑΣ, ό. π., σελ. 463, ΑΠ 4/1991 (Πρακτικό Ολομέλειας), ΔιΔίκη, 1991, σελ. 477 επ.

πρόεδρος του πρωτοδικείου έκρινε επίσης ότι με αυτά τα δεδομένα συνέτρεχε ο κίνδυνος κλονισμού της εμπιστοσύνης των πολιτών προς τη σωστή εφαρμογή της αρχής ανεξαρτησίας της δικαστικής λειτουργίας³¹².

Στη συνέχεια, το κατά τόπο αρμόδιο διοικητικό εφετείο (Oberverwaltungsgericht) έκανε δεκτή, με απόφασή του της 10^{ης} Δεκεμβρίου 1985, τη στοιχειοθέτηση πειθαρχικού αδικήματος εξαιτίας της προαναφερόμενης ενέργειας των δικαστικών λειτουργών και παράλληλα της εξάρσης της δικαστικής τους ιδιότητας σε δημόσια επιστολή. Όπως εκτιμήθηκε στην απόφαση, το αξιόμιππο της κρινόμενης συμπεριφοράς υπάρχει, παρά το γεγονός ότι η δικαστική συμπεριφορά αφορούσε αποκλειστικά εκτός υπηρεσίας δραστηριότητα.

Το σκεπτικό της παραπάνω απόφασης στηρίχτηκε στην ανάγκη διασφάλισης της εφαρμογής των αρχών της δικαστικής ανεξαρτησίας και αμεροληψίας. Κρίθηκε ότι, έκφανση των αναφερόμενων αρχών αποτελεί η διατήρηση της ουδετερότητας των δικαστικών λειτουργών για θέματα που εμφανίζουν πολιτική διάσταση³¹³.

Παρατηρείται ακόμη επέκταση του σκεπτικού, συμπεριλαμβάνοντας *obiter dictum*, σε σχέση με τη μεθοδολογία εκδίκασης των ένδικων διαφορών. Στην απόφαση επισημάνθηκε ότι, τα γνωστικά αντικείμενα της κοινωνιολογίας και της πολιτειολογίας θα πρέπει να έχουν απλά υποβοηθητική θέση κατά την άσκηση των υπό στενή έννοια δικαστικών καθηκόντων, υπονοώντας ότι οι διωχθέντες δικαστικοί λειτουργοί δεν τήρησαν αυτήν την υποχρέωση. Σε αυτό το τμήμα του σκεπτικού περιλαμβάνεται και θέση της απόφασης για το ότι, οι δικαστικοί λειτουργοί που εκφράστηκαν με αυτούς τους τρόπους θα επηρεάζονταν κατά την άσκηση των *stricto sensu* καθηκόντων τους, καθώς εάν καλούνταν να κρίνουν σε παραπλήσια πραγματικά περιστατικά δε θα μπορούσαν να παραμείνουν αμερόληπτοι³¹⁴.

Με την από 6 Ιουνίου 1988 απόφαση του BVerfG επιβεβαιώθηκε η στοιχειοθέτηση πειθαρχικού παραπτώματος³¹⁵.

Σύμφωνα με την παραπάνω κρίση του BVerfG, οι δικαστικοί λειτουργοί θα πρέπει να απολαμβάνουν τα συνταγματικά δικαιώματα, παρά την αναγνώριση ορισμένης ιδιαίτερης σχέσης αυτών προς το κράτος. Κατ' επέκταση, περιορισμός στο δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση γνώμης του άρθρου 5§1 GG είναι δικαιολογημένος μόνο εφόσον πληροί τις προϋποθέσεις εισαγωγής περιορισμού στο εν λόγω συνταγματικό δικαίωμα, όπως προβλέπεται στο άρθρο 5§2 GG. Έμφαση δίνεται και πάλι στην ανάγκη διασφάλισης της εμπιστοσύνης των τρίτων προς την αμερόληπτη άσκηση των δικαστικών καθηκόντων.

Στην απόφαση αυτή του BVerfG προσδιορίζεται ωστόσο ως ανελαστική η δέσμευση των δικαστικών λειτουργών να τηρούν τους όρους της αυτοσυγκράτησης και της επιφυλακτικότητας, ειδικά εφόσον η εξωτερική πολιτική γνώμη συμπλέκεται με τη δικαστική ιδιότητα, ακόμη και στο ενδεχόμενο που πραγματοποιείται εκτός της άσκησης των καθηκόντων τους.

Με επιχείρημα *a contrario* συνάγεται ότι, είναι σύννομη η πολιτική ή κομματική εκδήλωση δικαστικού λειτουργού, υπό την προϋπόθεση ο δικαστικός λειτουργός να ενεργεί εμφανώς ως ιδιώτης και όχι ως δημόσιος λειτουργός, κατά τον κρίσιμο χρόνο που εξωτερικεύει δημόσια τη γνώμη του³¹⁶.

³¹² H. FANGMANN, U. ZACHERT, ό. π., σελ. 13 επ., Α. ΚΑΛΥΒΑΣ, ό. π., σελ. 463.

³¹³ OVG Lüneburg, Beschluss v. 10.12.1985, NJW, Heft 17, 1986, σελ. 1126 επ.

³¹⁴ OVG Lüneburg, ό. π., σελ. 1128.

³¹⁵ ΑΠ 4/1991 (Πρακτικό Ολομέλειας), ό. π., σελ. 477 επ.

³¹⁶ BVerfG, Beschluss v. 06.06.1988, NJW, Heft 2, 1989, σελ. 93 επ.

Από την απόφαση απουσιάζει όμως η θέση πιο συγκεκριμένων κριτηρίων για τους ακριβείς όρους βάσει των οποίων θεμελιώνεται πειθαρχικά το αξιόμιπτο της πολιτικής συμπεριφοράς δικαστικού λειτουργού³¹⁷.

Της έκδοσης της απόφασης είχε προηγηθεί η άσκηση του προδικαστικού ελέγχου επίσης του BVerfG επί συνταγματικής προσφυγής (Verfassungsbeschwerde), αναφορικά με μία άλλη υπόθεση εξωτερίκευσης πολιτικής γνώμης από δικαστικό. Τα πραγματικά περιστατικά αυτής της υπόθεσης είχαν ως εξής.

Το Νοέμβριο 1980 δημοσιεύτηκε σε εφημερίδα τοπικής κυκλοφορίας της Βόρειας Ρηνανίας Βεστφαλίας καταγγελία υπογραφόμενη από περίπου επτακόσιους πολίτες. Στόχος αυτής της καταγγελίας ήταν να μην εφαρμοστεί ο κανόνας της απαγόρευσης διατήρησης της θέσης στο δημόσιο τομέα για πολιτικούς λόγους (γνωστότερου στη γερμανική θεωρία ως ‘Berufsverbot’). Η επιβολή αυτής της απαγόρευσης ίσχυσε σε βάρος εκπαιδευτικού του δημόσιου συστήματος, επειδή είχε ασκήσει το παθητικό εκλογικό δικαίωμα, όντας υποψήφιος με συνδυασμό του Γερμανικού Κομμουνιστικού Κόμματος (κόμματος το οποίο λειτουργούσε νόμιμα ήδη από το 1968). Μεταξύ των συνυπογραφόντων την καταγγελία ήταν και δικαστικός λειτουργός, ο οποίος και δημοσιοποίησε ταυτόχρονα τη δικαστική του ιδιότητα. Εναντίον του δικαστικού κινήθηκε η πειθαρχική διαδικασία, σύμφωνα με το άρθρο 39 DRiG.

Ύστερα από αυτά, ο δικαστικός άσκησε το ένδικο βοήθημα της συνταγματικής προσφυγής, επικαλούμενος την παραβίαση του πεδίου προστασίας του κατ’ άρθρο 5§1 GG δικαιώματος στη μερικότερη ελευθερία εξωτερίκευσης της γνώμης³¹⁸.

Η συνταγματική προσφυγή εισήλθε προς κρίση κατά το στάδιο του προδικαστικού ελέγχου ενώπιον του BVerfG. Το BVerfG έκρινε απορριπτικά την προσφυγή του δικαστικού λειτουργού, με την αιτιολογία ότι εξέλειπαν πιθανότητες ευδοκίμησής της κατά την τακτική εκδίκαση³¹⁹.

Στην προδικαστική απόφασή του το BVerfG κάνει αποδεκτή την πιθανότητα συρρίκνωσης του προστατευτικού πεδίου του δικαιώματος στην ελευθερία έκφρασης γνώμης, λόγω της ισχύος του άρθρου 33§5 GG, στο οποίο προβλέπεται η ανάληψη της υποχρέωσης αυτοσυγκράτησης από τους δημοσίους λειτουργούς και υπαλλήλους.

Έκρινε επιπλέον τη ρύθμιση του άρθρου 39 DRiG ως εκτελεστική του παραπάνω συνταγματικού κανόνα. Κατά συνέπεια, η νομοθετική πρόβλεψη του καθήκοντος αυτοσυγκράτησης των δικαστικών λειτουργών διαθέτει, σύμφωνα με την παραπάνω απόφαση, συνταγματική βάση. Γενικότερα κατά την απόφαση, όταν υποκείμενο δημόσιας γνώμης είναι δημόσιος λειτουργός ή υπάλληλος η προστασία του δικαιώματος στη γνώμη (5§1 GG) τίθεται νόμιμα υπό τους περιορισμούς του άρθρου 33§5 GG³²⁰.

Σύμφωνα με την προαναφερόμενη απόφαση επίσης, η ισχύς του καθήκοντος αυτοσυγκράτησης συνδέεται στενά με την αρχή ανεξαρτησίας της δικαστικής λειτουργίας, τόσο στη λειτουργική όσο και στην προσωπική διάστασή της (άρθρο 97§1 GG).

Συμπλέκεται όμως και με την απαίτηση για διασφάλιση της εμπιστοσύνης του κοινωνικού συνόλου στην τήρηση της προαναφερόμενης αρχής. Η επιδιωκόμενη αυτή άποψη των πολιτών

---

³¹⁷ BVerfG, ό. π., σελ. 93 επ.

³¹⁸ BVerfG, Beschluss v. 30.08.1983, NJW, Heft 47, 1983, σελ. 2691, Γ. ΘΕΟΔΟΣΗΣ, Το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1991, σελ. 33 επ.

³¹⁹ BVerfG, ό. π., σελ. 2691, A. BOGDANDY, D. PARIS, Building judicial authority: A comparison between the Italian Constitutional Court and the German Federal Constitutional Court, Max Planck Institute Research Paper Series No. 2019 – 01, σελ. 4 επ., διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3313641, Γ. ΘΕΟΔΟΣΗΣ, ό. π., σελ. 33 επ.

³²⁰ BVerfG, ό. π., σελ. 2691.

σχετίζεται με την αντίληψη ότι, ο δικαστικός λειτουργός ασκεί τα καθήκοντά του με αντικειμενικότητα. Συναφώς, όταν δικαστικός λειτουργός δρα υπό τη δικαστική του ιδιότητα δεσμεύεται από το καθήκον αυτοσυγκράτησης κατά την εξωτερικευόμενη από αυτόν συμπεριφορά. Αυτό γιατί, αποτελεί το τρίτο και αμερόληπτο μέρος κατά τα στάδια επίλυσης των ένδικων διαφορών. Το καθήκον καταλαμβάνει την εντός αλλά και την εκτός υπηρεσίας δραστηριότητα των δικαστικών λειτουργών, σε όσα συμβάντα αποδεικνύεται ότι μεσολάβησε επίκληση της δικαστικής ιδιότητας.

Στην απόφαση υπογραμμίζεται και το ότι, οι δικαστικοί λειτουργοί οφείλουν να λαμβάνουν υπόψιν τους την αρχή της πολιτικής ουδετερότητας. Ωστόσο, το παραπάνω κριτήριο συσχετίστηκε αυστηρά με την ενδοϋπηρεσιακή δικαστική συμπεριφορά³²¹.

Σε άλλη υπόθεση και στο πλαίσιο των αυξημένων αντιδράσεων κατά της απόφασης της ομοσπονδιακής κυβέρνησης για αποδοχή της εγκατάστασης αμερικανικών πυραυλικών συστημάτων, δικαστικοί λειτουργοί με έδρα την Έσση δημοσίευσαν, στον τοπικό τύπο, σχετική επιστολή διαμαρτυρίας. Προηγουμένως, αποδέκτες αυτής της επιστολής είχαν γίνει δύο βουλευτές της Ομοσπονδιακής Βουλής. Στην επιστολή παρατέθηκαν νομικοί συλλογισμοί και μνημονευόταν το γεγονός ότι, ένας σημαντικός αριθμός Γερμανών δικαστικών είχε καταγγείλει δημόσια την προαναφερόμενη εγκατάσταση. Και στην παραπάνω επιστολή, οι δικαστικοί λειτουργοί ανέφεραν τη δικαστική ιδιότητά τους³²².

Με την απόφασή του στις 18 Οκτωβρίου 1984, το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο της Έσσης (Verwaltungsgerichtshof) έκρινε ότι, όφειλε να διασφαλιστεί ιδίως η εμπιστοσύνη των τρίτων ώστε να αποσοβηθούν υπόνοιες έλλειψης αντικειμενικότητας, κατά το χρόνο άσκησης των δικαστικών καθηκόντων. Σε αυτήν τη βάση, το VGH θεώρησε ότι, η ρητή αναφορά της δικαστικής ιδιότητας των υπογραφόντων είναι πιθανό να προξενήσει βλάβη στην παραπάνω απαίτηση, παρά το γεγονός ότι πραγματοποιήθηκε εκτός χρόνου άσκησης των καθηκόντων.

Σύμφωνα με επόμενη σκέψη του δικαστηρίου, γεννάται δυνητικά η εντύπωση ότι οι καταγγέλλοντες δικαστικοί θα ασκούν τη δικαιοδοτική λειτουργία μεροληπτικά, υπέρ όσων διαδίκων ασπάζονται την ίδια με αυτούς γνώμη, εφόσον υπάρξει ένδικη διαφορά με παραπλήσιο αντικείμενο.

Και στην παρούσα δικαστική εκτίμηση, ο περιορισμός του κατ' άρθρο 5§1 GG δικαιώματος στη δημοσιοποίηση πολιτικής γνώμης στηρίζεται στην μη τήρηση των όρων της αυτοσυγκράτησης και της επιφυλακτικότητας, που οφείλει να επιδεικνύει ο δικαστικός λειτουργός όταν δραστηριοποιείται εκτός της ιδιωτικής του σφαίρας, σύμφωνα με το συνδυασμό των άρθρων 33§5 GG και 39 DRiG. Το VGH αποδέχεται τελικά την αίτηση εξαίρεσης σε εκκρεμή δίκη η οποία είχε κατατεθεί εναντίον των παραπάνω δικαστικών λειτουργών³²³.

Συνοψίζοντας, η γερμανική νομολογία φαίνεται να εστίασε στη σημασία των εννοιών της αυτοσυγκράτησης και της επιφυλακτικότητας (Mäßigungsgebot και Zurückhaltungsgebot, αντιστοίχως). Στη χρήση αυτών των όρων εμφιλοχωρεί έντονος βαθμός αοριστίας, επειδή απουσιάζει η δικαστική διάπλαση των επίμαχων εννοιών.

Ο χαρακτηρισμός επομένως δημόσιας συμπεριφοράς δικαστικού λειτουργού ως επίμεμπτης ή όχι (λόγω και των καθηκόντων που τους βαρύνουν) εναπόκειται, κατά το μεγαλύτερο μέρος,

³²¹ BVerfG, ό. π., σελ. 2691.

³²² VGH Kassel, Beschluss v. 18.10.1984, NJW, Heft 19, 1985, σελ. 1105 επ.

³²³ VGH Kassel, ό. π., σελ. 1106 επ.

στην κάθε φορά μεμονωμένη δικαστική εκτίμηση και όχι σε ακριβείς, κατά το εφικτό, νομοθετικές ρυθμίσεις ή ολοκληρωμένη νομολογιακή επεξεργασία³²⁴.

Επισημαίνεται και μία *prima facie* μεθοδολογική ανακολουθία των προηγούμενων δικαστικών κρίσεων. Ενώ νομοθετείται ως επιτρεπτή τόσο η κτήση της ιδιότητας του κομματικού μέλους όσο και η υποβολή κομματικής υποψηφιότητας σε νομοθετικά ή και εκτελεστικά όργανα των τοπικών διοικήσεων από δικαστικούς λειτουργούς, η εξωτερίκευση της πολιτικής τους γνώμης, όσον αφορά τις προϋποθέσεις εξασφάλισης της παγκόσμιας ειρήνευσης, κρίθηκε περισσότερες από μία φορές ως μη επιτρεπτή, εξωπηρεσιακή δραστηριότητα. Πρόκειται για την απαγόρευση του ελάσσονος ενώ επιτρέπεται το μείζον.

Δε συνεκτιμήθηκε επιπρόσθετα η συνταγματικά και νομοθετικά προβλεπόμενη συμπλοκή της εκτελεστικής και της νομοθετικής λειτουργίας σε διαδικασίες εκλογής ανώτατων δικαστικών λειτουργών, η οποία προκαλεί, εκ των πραγμάτων, σοβαρή αμφισβήτηση στην εμπιστοσύνη των πολιτών ως προς την ανεξαρτησία της δικαστικής λειτουργίας.

Κατάληξη αυτών των νομολογιακών λύσεων ήταν η επιβολή εκτεταμένων περιορισμών, με τη χρήση των κριτηρίων της αυτοσυγκράτησης και της επιφυλακτικότητας, στην άσκηση του δικαιώματος των δικαστικών να δημοσιοποιούν προτιμήσεις με ενδεχόμενη πολιτική εμβέλεια. Παρότι στο γερμανικό δίκαιο δεν είναι σε ισχύ απαγορευτικός κανόνας ανάλογος με τον περιλαμβανόμενο στο άρθρο 29§3 εδ. α' Σ.

Θετική αντίθετα κρίνεται η ισχυρή τάση στη γερμανική νομολογιακή προσέγγιση έτσι ώστε οι περιορισμοί κατά την εκτός υπηρεσίας εκδήλωση πολιτικής γνώμης από δικαστικούς να αξιολογούνται σε συμφωνία με το περιεχόμενο του καθήκοντος αυτοσυγκράτησης και της απαίτησης διαφύλαξης της εμπιστοσύνης των τρίτων στην τήρηση της δικαστικής αμεροληψίας, και δευτερευόντως μόνο με τη λεγόμενη πολιτική ουδετερότητα των δικαστικών λειτουργών. Η επίκληση της αρχής της πολιτικής ουδετερότητας συνδέεται και με το σύστημα της *fdGO*, που αποτελεί όμως ειδικό γνώρισμα του γερμανικού δικαίου.

II. Η ιταλική νομοθεσία

Στο ισχύον ιταλικό Σύνταγμα δεν περιλαμβάνεται ειδικός απαγορευτικός κανόνας όσον αφορά τις κομματικές εκδηλώσεις των δικαστικών. Το θέμα μπορεί να ρυθμιστεί από την κοινή νομοθεσία.

Στο άρθρο 98§3 του ιταλικού Συντάγματος προβλέπεται ειδικότερα ότι, μπορούν να οριστούν περιορισμοί στο δικαίωμα των δικαστικών λειτουργών (καθώς και άλλων κατηγοριών δημοσίων λειτουργών και υπαλλήλων, όπως των εν ενεργεία στρατιωτικών και αστυνομικών υπαλλήλων) να αποκτήσουν ιδιότητα κομματικού μέλους, μέσω ρύθμισης της κοινής νομοθεσίας³²⁵.

Σύμφωνα ακόμη με το άρθρο 101§2 του ιταλικού Συντάγματος: «Οι δικαστές υπόκεινται μόνο στο νόμο», οπότε εισάγεται η τυπική κατοχύρωση του ανεπηρέαστου της άσκησης των δικαστικών καθηκόντων από εξωδικαιϊκές επιρροές. Αντιστοίχως, κατά το άρθρο 102§1: «Η δικαιοδοτική λειτουργία ασκείται από τακτικούς δικαστές, οι οποίοι διορίζονται και διέπονται από

³²⁴ ΑΠ 4/1991 (Πρακτικό Ολομέλειας), ό. π., σελ. 478.

³²⁵ Α. ΤΑΧΟΣ, Θεμελιώδεις υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1981, σελ. 195 επ., Κ. ΜΑΥΡΙΑΣ, Α. ΠΑΝΤΕΛΗΣ, Συνταγματικά κείμενα ελληνικά και ξένα, δεύτερη έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1990, σελ. 697.

τους κανόνες του οργανισμού των δικαστηρίων». Ενώ, στο άρθρο 104 κατοχυρώνεται η αρχή ανεξαρτησίας της δικαστικής λειτουργίας³²⁶.

Ωστόσο, οι Ιταλοί δικαστικοί λειτουργοί δικαιούνται να ασκούν το παθητικό εκλογικό δικαίωμα. Ορισμένοι από αυτούς απέκτησαν κατά το παρελθόν την ιδιότητα του βουλευτή. Η νομική θέση των εκλεγμένων δικαστικών χαρακτηρίζεται από την αναστολή άσκησης των καθηκόντων τους, για όσο χρόνο διατηρούν τη βουλευτική τους ιδιότητα.

Μετά την απώλεια της βουλευτικής ιδιότητας είναι επιτρεπτός ο επαναδιορισμός δικαστικού λειτουργού και η εξακολούθηση της άσκησης των δικαστικών καθηκόντων³²⁷.

Η απόκτηση ιδιότητας μέλους του κοινοβουλίου για τους δημοσίους υπαλλήλους είναι προβλεπόμενη στη γενική ρύθμιση του άρθρου 98§2 του ιταλικού Συντάγματος³²⁸.

Παρατηρείται επίσης σχετικά συχνή παρέμβαση των δικαστικών στα μαζικά μέσα επικοινωνίας, ακόμη και για τα ζητήματα που προκαλούν το γενικό ενδιαφέρον³²⁹.

Τονίζεται ότι, η εμπλοκή δικαστικού με την πολιτική δραστηριοποίηση διέπεται ευνότητα (και στην ιταλική ρύθμιση) από την παράλληλη ισχύ του καθήκοντος αυτοσυγκράτησης, κατά τις εκδηλώσεις που λαμβάνουν δημοσιότητα³³⁰.

Αυξημένο ενδιαφέρον προκαλείται και ως προς την ιδιαίτερη σχέση με την πολιτική που αναπτύσσουν οι ιταλικές ενώσεις δικαστικών λειτουργών. Διότι, δεν καθιερώνεται νομοθετικά η υποχρέωση των δικαστικών ενώσεων να περιορίζουν τους σκοπούς λειτουργίας τους στα επιστημονικά και συνδικαλιστικά θέματα. Μπορούν αντίθετα να διατηρούν σχέσεις με τα πολιτικά κόμματα ή ακόμη και να έχουν δημόσια δραστηριότητα επί θεμάτων γενικού ενδιαφέροντος.

Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η λειτουργία της Ένωσης Magistratura Democratica. Η Ένωση είναι μέλος του πανεθνικού συνδέσμου των ενώσεων των δικαστικών λειτουργών (Associazione Nazionale Magistrati). Η Magistratura Democratica διατηρεί την οργανωτική αυτοτέλειά της. Από το παρελθόν είναι γνωστή ευρύτερα η διασύνδεσή της με πολιτικά κόμματα που ανήκουν (αρχικά) στην Αριστερά και (μεταγενέστερα) στην Κεντροαριστερά³³¹.

Σύμφυση μεταξύ της δικαστικής λειτουργίας και των υπόλοιπων κρατικών λειτουργιών υπάρχει και όσον αφορά τη θεσμική ρύθμιση του τρόπου διορισμού των δικαστικών λειτουργών.

Συγκεκριμένα, συγκροτείται ειδικά επιφορτισμένο όργανο με αντικείμενο την διεκπεραίωση των κρίσεων διορισμού των δικαστικών λειτουργών. Το όργανο αυτό είναι συνταγματικά προβλεπόμενο και ανεξάρτητο σώμα της αυτοδιοικούμενης δικαιοσύνης (Consiglio Superiore della Magistratura). Συντίθενται κατά πλειοψηφία από εν ενεργεία δικαστικούς. Των αποφάσεων για τους διορισμούς προηγείται εξεταστική διαδικασία ελέγχου των τυπικών προσόντων. Στην άσκηση αυτής της αρμοδιότητας προβλέπεται όμως η σύμπραξη του υπουργείου δικαιοσύνης³³².

Πιο ουσιαστική καθορίζεται να είναι η αρμοδιότητα την οποία ασκεί η κυβέρνηση σε σχέση με τη διαδικασία διορισμού των δικαστικών λειτουργών των διοικητικών δικαστηρίων. Έτσι, η

---

³²⁶ J. ADENITIRE, *Judicial Independence in Europe – The Swedish, Italian and German Perspectives*, 2012, σελ. 14, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://pdfs.semanticscholar.org/c7fc/34a90d3f46501ec271ee5f6ea0998279fb80.pdf>, Κ. ΜΑΥΡΙΑΣ, Α. ΠΑΝΤΕΛΗΣ, ό. π., σελ. 697.

³²⁷ J. ADENITIRE, ό. π., σελ. 17, Team Germany, OLG Köln, Political activity of judges in the light of judicial ethics, Themis Semi – final D, 2015, σελ. 6.

³²⁸ Κ. ΜΑΥΡΙΑΣ, Α. ΠΑΝΤΕΛΗΣ, ό. π., σελ. 696 επ.

³²⁹ J. ADENITIRE, ό. π., σελ. 32.

³³⁰ ΑΠ 4/1991 (Πρακτικό Ολομέλειας), ΔιΔίκη, 1991, σελ. 478.

³³¹ J. ADENITIRE, ό. π., σελ. 17, ΕΔΔΑ, Perna v. Italy, 06.05.2003, §38.

³³² J. ADENITIRE, ό. π., σελ. 13 επ. και 32.

απόφαση του απευθείας διορισμού του προέδρου, καθώς και του ενός τετάρτου των μελών του ιταλικού Συμβουλίου της Επικρατείας, υπάγεται στην αποκλειστική αρμοδιότητα της κυβέρνησης. Δε μεσολαβεί η υποβολή των διορισθέντων σε προηγούμενη διαγωνιστική διαδικασία αξιολόγησης³³³.

Η κανονιστική ισχύς της αρχής ανεξαρτησίας της δικαστικής λειτουργίας σχετικοποιείται σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό λόγω του τρόπου σύνθεσης του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Ιταλίας. Για την εκλογή των δεκαπέντε μελών του προβλέπεται συνδυασμένη αρμοδιότητα του προέδρου της δημοκρατίας, του δικαμεραλικού νομοθετικού σώματος και των ανωτάτων δικαστηρίων³³⁴.

Την ιταλική θεωρία απασχόλησαν οι συνέπειες που έχει η δημόσια έκφραση γνώμης των δικαστικών αναφορικά με το δικονομικό θεσμό της εξαίρεσης υπό ευρεία έννοια.

Κατά μία γνώμη, για να ευδοκιμήσει αίτηση εξαίρεσης δικαστικού στο ιταλικό δικονομικό δίκαιο δεν είναι επαρκής λόγος η δημοσιοποίηση της πολιτικής του ιδεολογίας. Η θέση αυτή φαίνεται να είναι η κρατούσα στην ιταλική θεωρία και νομολογία. Να σημειωθεί ότι, οι λόγοι εξαίρεσης των δικαστικών λειτουργών προβλέπονται κατά περιοριστική απαρίθμηση. Στην απαγόρευση δε συμπεριλαμβάνεται λόγος συναπτόμενος με τυχόν πολιτική δραστηριοποίηση δικαστικού λειτουργού. Κατ' άλλη άποψη, οι υπόνοιες πολιτικής μεροληψίας για δικαστικό λειτουργό μπορούν να θεραπευτούν από το λόγο εξαίρεσης που σχετίζεται με την μη ευπρεπή άσκηση των δικαστικών καθηκόντων³³⁵.

Η κρατούσα θέση στηρίζεται, μεταξύ άλλων, στη συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στην ελεύθερη έκφραση γνώμης, καθώς και στο άρθρο 98 του ιταλικού Συντάγματος, βάσει του οποίου θα μπορούσε να αποκλειστεί νομοθετικά η οργανική ένταξη των δικαστικών στα πολιτικά κόμματα, όχι όμως και η συμμετοχή τους στην πολιτική με άλλους τρόπους.

Από την κρατούσα γνώμη στην ιταλική θεωρία τίθεται και η παρακάτω σημαντική παράμετρος.

Το κατά τα προηγούμενα οριοθετημένο δικαίωμα έκφρασης πολιτικής γνώμης από δικαστικό θα αποτελούσε αντικείμενο δικαστικής εκτίμησης, εφόσον θα συγκαταλεγόταν στους προβλεπόμενους από το δικονομικό δίκαιο λόγους εξαίρεσης των δικαστικών λειτουργών. Κατά συνέπεια, θα συνέτρεχε ο κίνδυνος στη δικαστική αυτή εκτίμηση να υπεισέλθει πολιτικό κίνητρο του δικαστικού λειτουργού που θα αναλάμβανε να διατυπώσει κρίση επί σχετικού αιτήματος εξαίρεσης, λόγω πιθανής αντίθεσής του με τις πολιτικές πεποιθήσεις του υπό εξαίρεση δικαστικού.

Η αμερόληπτη άσκηση των δικαστικών καθηκόντων διαφυλάσσεται μέσα από την υποβολή σε δικαστικό έλεγχο της δικαιοδοτικής κρίσης βάσει των προβλεπόμενων ενδίκων μέσων. Πάσχει έτσι απόφαση η οποία δε θα λάβει υπόψιν της τις μέσες κοινωνικές αντιλήψεις (όπου αυτό απαιτείται) και θα περιορίζεται αντίθετα στις προσωπικές προαντιλήψεις του δικαστή.

Από τις παρατηρήσεις μέρους της ιταλικής θεωρίας αναδεικνύεται η διακινδύνευση που υπάρχει όσον αφορά την ορθή εφαρμογή του νομοθετημένου καθήκοντος της δικαστικής αυτοσυγκράτησης, εξαιτίας και της εγγενούς αοριστίας της έννοιας³³⁶.

³³³ J. ADENITIRE, ό. π., σελ. 13.

³³⁴ J. ADENITIRE, ό. π., σελ. 32, T. GINSBURG, N. GAROUPA, Building reputation in constitutional courts: Political and judicial audiences, *Arizona Journal of International and Comparative Law*, τ. 28, τχ. 3, 2011, σελ. 561.

³³⁵ Σ. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, Η εξαίρεση του δικαστή (Συμβολή στην αρχή του φυσικού δικαστή), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1992, σελ. 205. Όμοια και στο ελληνικό δικονομικό δίκαιο, όπως προεκτέθηκε, όπου δεν προβλέπεται αυτοτελής λόγος εξαίρεσης δικαστικών προσώπων συναφής με υπόνοια πολιτικής μεροληψίας.

³³⁶ Σ. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, ό. π., σελ. 198 επ. και 200 επ.

III. Η γαλλική νομοθεσία

Στο γαλλικό δίκαιο ισχύει ειδική ρύθμιση του οργανικού νόμου για το καθεστώς των δικαστικών λειτουργών αναφορικά με τη μεταχείριση της έκφρασης πολιτικής γνώμης, ορίζοντας ότι: «*toute délibération politique est interdite au corps Judiciaire. Toute manifestation d'hostilité au prince ou à la forme du Gouvernement de la République est interdite aux magistrats, de que même toute démonstration politique incompatible avec la réserve que leur imposent leur fonctions*» («Οποιαδήποτε πολιτική συζήτηση δεν είναι επιτρεπτή εντός του δικαστικού σώματος. Οποιαδήποτε εκδήλωση είναι εχθρική προς τις αρχές ή την κυβέρνηση απαγορεύεται για τους δικαστές, καθώς και κάθε πολιτική διαδήλωση είναι ασυμβίβαστη με το καθήκον αποστασιοποίησης που τους επιβάλλεται από τα δικαστικά καθήκοντά τους»)³³⁷.

Συνέπεια της αυστηρής αυτής ρύθμισης είναι το ότι, οι δικαστικοί λειτουργοί επιβαρύνονται με το καθήκον αποστασιοποίησης (*obligation de réserve*), σε σχέση με θέματα που έχουν αντικειμενικά πολιτική διάσταση. Μπορεί να διαπιστωθεί επομένως η διαφορά σε σύγκριση με τη γερμανική και την ιταλική ρύθμιση, όπου επικράτησε η έννοια του καθήκοντος αυτοσυγκράτησης, κριτηρίου λιγότερο αυστηρού, καθότι δεν αποκλείει την εξωπηρεσιακή ενασχόληση αλλά την οριοθετεί³³⁸.

Ανάλογη κατεύθυνση ως προς τη δημόσια συμπεριφορά των δικαστικών λειτουργών προκύπτει και από το σχετικό *soft law*.

Συγκεκριμένα, μέσα από σχετικούς δεοντολογικούς κανόνες οι οποίοι συντάχθηκαν από το *Conseil d'Etat* (με πεδίο εφαρμογής τους δικαστές του κλάδου της διοικητικής δικαιοσύνης) επιβεβαιώνεται η ισχύς του καθήκοντος αποστασιοποίησης. Ενδιαφέρον εμφανίζει και ο αντίστοιχος κανόνας δεοντολογίας με βάση τον οποίο, σε περίπτωση δημόσιας έκφρασης γνώμης οι δικαστικοί λειτουργοί αποτρέπονται από την εξωτερίκευση της δικαστικής ιδιότητάς τους³³⁹.

Θα πρέπει να προσεχθεί η ιδιαιτερότητα της γαλλικής ρύθμισης όσον αφορά τις ενώσεις των δικαστικών λειτουργών. Σε αντιπαράθεση με τα όσα ισχύουν για τους μεμονωμένους δικαστικούς λειτουργούς, οι δικαστικές ενώσεις δε δεσμεύονται ως συλλογικοί φορείς (τουλάχιστον στην ίδια έκταση) από το καθήκον αποστασιοποίησης, διαθέτοντας δικαίωμα εκδήλωσης θέσεων και για τα ζητήματα που απασχολούν το δημόσιο διάλογο.

Ορισμένες γαλλικές δικαστικές ενώσεις αξιοποίησαν, διαχρονικά, την ευχέρεια άσκησης και γενικότερων παρεμβάσεων στη δημόσια σφαίρα³⁴⁰.

IV. Η σουηδική νομοθεσία

Στο σουηδικό δίκαιο αντίθετα δεν περιλαμβάνεται ειδικός κανόνας που να οριοθετεί τις κομματικές ή πολιτικές εκδηλώσεις των δικαστικών λειτουργών.

---

³³⁷ ΑΠ 4/1991 (Πρακτικό Ολομέλειας), ΔιΔίκη, 1991, σελ. 476 επ.

³³⁸ ΑΠ 4/1991 (Πρακτικό Ολομέλειας), ό. π., σελ. 476 επ.

³³⁹ Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, Η συνταγματική διάσταση των δικαστικών ενώσεων, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

<https://www.constitutionalism.gr/tag/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%BD%CE%B1-%CF%83%CE%B1%CE%BA%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%80%CE%BF%CF%8D%CE%BB%CE%BF%CF%85/>

³⁴⁰ ΑΠ 4/1991 (Πρακτικό Ολομέλειας), ό. π., σελ. 476 επ.

Η απουσία ρύθμισης αντανακλάται στο ισχυρό παθητικό εκλογικό δικαίωμα των δικαστικών λειτουργών. Οι δικαστικοί ασκούν το παθητικό εκλογικό δικαίωμά τους μέσα από κομματικές υποψηφιότητες, όπως και οι υπόλοιποι υποψήφιοι βουλευτές. Σε περίπτωση εκλογής δικαστικού ως βουλευτή στο νομοθετικό όργανο της Σουηδίας διατηρείται ενεργή η δικαστική ιδιότητα. Συνακόλουθα, ο δικαστικός λειτουργός δικαιούται να εξακολουθήσει την άσκηση των δικαστικών του καθηκόντων, παράλληλα με την κατοχή της βουλευτικής ιδιότητας³⁴¹.

Εκτός από τα διευρυμένα περιθώρια έκφρασης κομματικής και πολιτικής γνώμης από τους δικαστικούς, καθιερώνεται σύστημα με εκτεταμένη διασταύρωση μεταξύ των κρατικών λειτουργιών.

Και εδώ είναι, κατ' αρχάς, θεσμοθετημένη η συνύφανση μεταξύ της εκτελεστικής και της δικαστικής λειτουργίας. Επίταση αυτής της σχέσης παρατηρείται και πάλι στον κλάδο της διοικητικής δικαιοσύνης³⁴². Τακτικοί διοικητικοί δικαστές αποσπώνται σε θέσεις νομικών συμβούλων στις υπηρεσίες των υπουργείων, με ταυτόχρονη διατήρηση της δικαστικής τους ιδιότητας³⁴³.

Η συνάφεια της άσκησης του δικαστικού λειτουργήματος με την πολιτική δραστηριότητα εντείνεται και ενόψει του τρόπου με τον οποίο ρυθμίζεται η διαδικασία της νομοθέτησης.

Σε στάδιο που προηγείται της κοινοβουλευτικής επεξεργασίας των σχεδίων νόμων προβλέφθηκε η λειτουργία επιτροπών με αντικείμενο τη συμβουλευτική υποβοήθηση του νομοθετικού έργου, ώστε, εκτός των άλλων, να κατατίθενται σε αυτές οι νομοθετικές προτάσεις των κομμάτων και των πολιτικών οργανώσεων. Στη σύνθεση αυτών των επιτροπών μετέχουν στελέχη των πολιτικών κομμάτων. Συγχρόνως, μέλη είναι και δικαστικοί λειτουργοί. Υπάρχει επομένως σύμφυση των εν ενεργεία δικαστικών λειτουργών με τη λήψη αποφάσεων σχετικά με την άσκηση της νομοθετικής λειτουργίας³⁴⁴.

Ακόμη, λειτουργεί η πανεθνική ένωση των Σουηδών δικαστικών λειτουργών. Η ένωση αυτή είναι επαγγελματική οργάνωση με δικαίωμα να αναπτύσσει και συνδικαλιστική δράση. Σημαντικό μέρος των δραστηριοτήτων της σχετίζεται με ζητήματα διαφύλαξης της εφαρμογής της αρχής της δικαστικής ανεξαρτησίας, όπως και με τις μεθόδους νομοθέτησης όσον αφορά τη ρύθμιση της διοίκησης του δικαστικού συστήματος³⁴⁵.

V. Επισκόπηση άλλων ηπειρωτικών ευρωπαϊκών νομοθεσιών

Παρόμοια, στο φινλανδικό και το νορβηγικό δίκαιο δεν προβλέπεται συγκεκριμένη ρύθμιση όσον αφορά την απαγόρευση της κομματικής ή και της πολιτικής δραστηριότητας των δικαστικών λειτουργών.

---

³⁴¹ J. ADENITIRE, *Judicial Independence in Europe – The Swedish, Italian and German Perspectives*, 2012, σελ. 10, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://pdfs.semanticscholar.org/c7fc/34a90d3f46501ec271ee5f6ea0998279fb80.pdf>, Team Germany, OLG Köln, *Political activity of judges in the light of judicial ethics*, Themis Semi – final D, 2015, σελ. 6, ΑΠ 4/1991 (Πρακτικό Ολομέλειας), ΔιΔίκη, 1991, σελ. 478.

³⁴² J. ADENITIRE, *ό. π.*, σελ. 8.

³⁴³ J. ADENITIRE, *ό. π.*, σελ. 9, Team Germany, *ό. π.*, σελ. 6.

³⁴⁴ J. ADENITIRE, *ό. π.*, σελ. 9, Team Germany, *ό. π.*, σελ. 6.

³⁴⁵ J. ADENITIRE, *ό. π.*, σελ. 8.

Κατ' εξαίρεση, σύμφωνα με το άρθρο 62§1 του αναθεωρηθέντος νορβηγικού Συντάγματος, για τους δικαστικούς λειτουργούς που είναι μέλη της σύνθεσης του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Νορβηγίας δεν είναι συμβατή η παράλληλη κατοχή αξιώματος σε κεντρικά πολιτικά όργανα³⁴⁶.

Στις παραπάνω νομοθεσίες καταγράφεται γενική τάση εξομίωσης της νομικής θέσης των δικαστικών λειτουργών με αυτήν των υπόλοιπων ιδιωτών αναφορικά με τα κανονιστικά όρια των πολιτικών δικαιωμάτων³⁴⁷.

Όπως παρατηρήθηκε, η δραστηριοποίηση στα πολιτικά κόμματα είναι επιτρεπτή και στο ελβετικό δίκαιο.

Οι δικαστικοί λειτουργοί δικαιούνται ειδικότερα να αποκτήσουν ιδιότητα μέλους πολιτικού κόμματος. Καθώς και να ασκήσουν το παθητικό εκλογικό τους δικαίωμα, με ταυτόχρονη διατήρηση της δικαστικής ιδιότητας. Έχουν το παθητικό δικαίωμα εκλογής τόσο στα κοινοβούλια των Καντονίων όσο και στην Ομοσπονδιακή Βουλή της Ελβετίας. Περαιτέρω, στα τοπικής εμβέλειας κοινοβούλια των Καντονίων έχει ανατεθεί η γενική αρμοδιότητα επιλογής των δικαστικών λειτουργών. Οι προτάσεις υποψηφίων δικαστικών λειτουργών κατατίθενται από τις κοινοβουλευτικές ομάδες των πολιτικών κομμάτων³⁴⁸.

Η ρύθμιση του ίδιου ζητήματος στο αυστριακό δίκαιο κρίνεται απεναντίας ως σαφώς πιο περιοριστική, προσομοιάζοντας με τα ισχύοντα στη γερμανική νομοθεσία.

Απουσιάζει έτσι ειδικός κανόνας που να απαγορεύει σε δικαστικούς λειτουργούς να μετέχουν στα πολιτικά κόμματα. Εισάγεται ωστόσο η υποχρέωση τήρησης του καθήκοντος αυτοσυγκράτησης, όταν οι δικαστικοί λειτουργοί προχωρούν σε δημόσια εκδήλωση με πολιτική διάσταση. Σε αντικείμενο προστασίας ανάγεται, και στο αυστριακό δίκαιο, η διαφύλαξη των αρχών της δικαστικής ανεξαρτησίας και αμεροληψίας.

Στον αυστριακό νόμο για την κατάσταση των δικαστικών λειτουργών τίθεται ανάλογη πρόβλεψη με αυτήν του άρθρου 4§1 DRiG, δηλαδή κανόνας που απαγορεύει την ανάθεση σε δικαστικούς λειτουργούς αρμοδιοτήτων που ανήκουν στη νομοθετική και την εκτελεστική λειτουργία³⁴⁹.

Στη βάση της προαναφερόμενης πρόβλεψης, η αυστριακή ένωση των δικαστικών λειτουργών εξέδωσε πλέγμα συστάσεων το 2007 σχετικών με τη ρύθμιση της δικαστικής δεοντολογίας. Σύμφωνα με τις συστάσεις αυτές, οι δικαστικοί οφείλουν να αποστασιοποιούνται από την απόκτηση κομματικής ιδιότητας και ευρύτερα από την ενεργό συμμετοχή σε κομματικές δραστηριότητες, ενόψει του επιδιωκόμενου σκοπού διαφύλαξης της εμπιστοσύνης των τρίτων στην αμερόληπτη άσκηση των δικαστικών καθηκόντων³⁵⁰.

Παρατηρείται επιπλέον έντονη συνύφανση των πολιτικών λειτουργιών του κράτους με τη διαδικασία της εκλογής των ομοσπονδιακών δικαστών του Συνταγματικού Δικαστηρίου. Συναφώς, η κυβέρνηση, από κοινού με τα δύο νομοθετικά σώματα του αυστριακού

---

³⁴⁶ F. PALERMO, M. NICOLINI, Courts and the legislator: Tensions and influences in Norway and in a comparative perspective, σε G. FERRARI (επιμ.), Two centuries of norwegian constitution: Between tradition and innovation, Εκδ. Eleven international publishing, 2015, σελ. 130.

³⁴⁷ ΑΠ 4/1991 (Πρακτικό Ολομέλειας), ΔιΔίκη, 1991, σελ. 478.

³⁴⁸ Team Germany, OLG Köln, Political activity of judges in the light of judicial ethics, Themis Semi – final D, 2015, σελ. 7, Application/Requete No 10279/83, E. v. Switzerland/E. c. Suisse, 07.05.1984, σελ. 133 επ.

³⁴⁹ ΑΠ 4/1991 (Πρακτικό Ολομέλειας), ό. π., σελ. 477, Team Germany, ό. π., σελ. 7 επ.

³⁵⁰ Team Germany, ό. π., σελ. 7 επ., S. VLACHOPOULOS, C. MAKRIS, F. SARANTOPOULOU, Judicial Ethics: Reflecting on their influence on judges' private life – Themis Competition 2017, Teem Greece, 03 – 06 July 2017, σελ. 5 επ.

κοινοβουλίου, έχουν την αρμοδιότητα να επιλέγουν τους δικαστές της δεκατετραμελούς σύνθεσης του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Αυστρίας³⁵¹.

VI. Η νομοθεσία του Ηνωμένου Βασιλείου

Η ρύθμιση των πολιτικών και κομματικών εκδηλώσεων των δικαστικών λειτουργιών στο δίκαιο του Ηνωμένου Βασιλείου χαρακτηρίζεται από την εισαγωγή δεοντολογικών κωδίκων με σχετικά λεπτομερείς προβλέψεις. Μέσα και από την αξιοποίηση της δικαστικής δεοντολογίας, γενική κατεύθυνση μπορεί να θεωρηθεί η θέση αυστηρών περιορισμών κατά την εκτός υπηρεσίας δικαστική συμπεριφορά.

Αρχικά, η θέσπιση των κωδίκων δεοντολογίας που διέπουν γενικά τη συμπεριφορά των δικαστικών λειτουργιών στο Ηνωμένο Βασίλειο είναι πιο εκτεταμένη σε σύγκριση με τα δεδομένα άλλων ευρωπαϊκών κρατών. Η επιλογή προς ρύθμιση της εντός και εκτός υπηρεσίας συμπεριφοράς των δικαστικών λειτουργιών από δεοντολογικούς κανόνες ενισχύθηκε περαιτέρω το διάστημα των τελευταίων ετών. Είτε επειδή εκδόθηκαν νέοι κώδικες δεοντολογίας είτε γιατί επικαιροποιήθηκαν παλαιότεροι.

Οι υπό κρίση κώδικες δεοντολογίας βασίζονται στις προβλέψεις των Αρχών της Bangalore, σχετικά με την ενδεδειγμένη συμπεριφορά των δικαστικών λειτουργιών³⁵².

Ειδικότερα, στον κώδικα δεοντολογίας που ισχύει για τις περιοχές της Αγγλίας και της Ουαλίας³⁵³ περιλαμβάνεται κανόνας σύμφωνα με τον οποίο, οι δικαστικοί οφείλουν να αποστασιοποιούνται από οποιασδήποτε μορφής πολιτική δραστηριότητα. Θα πρέπει ακόμη να αποφεύγουν την ανάπτυξη δεσμών με τα πολιτικά κόμματα. Καθορίζεται ως ενδεδειγμένη συμπεριφορά η αποχή ιδιαίτερα από τη συστηματική κομματική δράση. Όπως για παράδειγμα από τη συμμετοχή σε συναθροίσεις οργανωμένες από πολιτικό κόμμα ή πράξεις οικονομικής συνεισφοράς σε ορισμένο κόμμα.

Ο επιδιωκόμενος σκοπός, σύμφωνα με τον κώδικα, είναι να αποτραπεί η δημιουργία της αντίληψης στους τρίτους ότι δικαστικός λειτουργός διαθέτει οργανική σχέση με συγκεκριμένο πολιτικό κόμμα³⁵⁴.

Οι δικαστικοί δεσμεύονται επιπρόσθετα με το καθήκον να αποφεύγουν τη λήψη θέσης σε εκκρεμή πολιτικά ζητήματα, τα οποία προξενούν έντονη διχογνωμία μεταξύ των πολιτών³⁵⁵.

Στη βρετανική συνταγματική θεωρία έχει υποστηριχτεί η γνώμη ότι, η υποχρέωση αποχής από την κομματική δραστηριότητα των δικαστικών λειτουργιών επέχει θέση συνθήκης του πολιτεύματος (constitutional convention). Δηλαδή, δεν αποτελεί θετικό κανόνα δικαίου που

---

³⁵¹ T. GINSBURG, N. GAROUPA, Building reputation in constitutional courts: Political and judicial audiences, *Arizona Journal of International and Comparative Law*, τ. 28, τχ. 3, 2011, σελ. 558, υποσημ. 97.

³⁵² Team Germany, OLG Köln, Political activity of judges in the light of judicial ethics, *Themis Semi – final D*, 2015, σελ. 8 επ., Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, Δικαστική δεοντολογία, σε Δικαστική δεοντολογία, ελευθερία του λόγου και προστασία της προσωπικότητας – Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2016, σελ. 24 επ., United Kingdom Supreme Court, *Guide to Judicial Conduct*, 2009, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.supremecourt.uk/docs/guide-to-judicial-conduct.pdf>

³⁵³ Ο οποίος δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 2006 και τροποποιήθηκε το 2013 – Team Germany, ό. π., σελ. 8 επ., Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, ό. π., σελ. 24 επ. Σημειώνεται ότι, τα δεδομένα που αξιοποιούνται στο παρόν αντλήθηκαν από την τροποποιημένη έκδοση του 2018 – *Courts and tribunals judiciary, Guide to judicial conduct*, March 2018, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2016/07/judicial-conduct-v2018-final-2.pdf>

³⁵⁴ *Courts and tribunals judiciary*, ό. π., σελ. 14, Team Germany, ό. π., σελ. 8 επ., R. BRAZIER, *Constitutional Practice – The Foundations of British Government*, τρίτη έκδοση, Εκδ. Oxford University Press, 1999, σελ. 282 επ.

³⁵⁵ R. BRAZIER, ό. π., σελ. 276.

παράγει νομική δεσμευτικότητα. Θα πρέπει όμως να τηρείται αδιάλειπτα στο πλαίσιο της πρακτικής των κρατικών οργάνων³⁵⁶.

Οι παραπάνω προβλέψεις έχουν ως πεδίο εφαρμογής τους τόσο την εντός όσο και την εκτός υπηρεσίας δραστηριοποίηση των δικαστικών λειτουργιών.

Εμπεριέχεται όμως και ειδικός δεοντολογικός κανόνας με τον οποίο επιβαρύνονται οι δικαστικοί λειτουργοί να επιδεικνύουν θέση αποστασιοποίησης στο χρόνο που δεν ασκούν τα καθήκοντά τους.

Δεν αποκλείεται η έγερση υπονοιών μεροληπτικής άσκησης των δικαστικών καθηκόντων από δικαστικό στο στενό οικογενειακό κύκλο του οποίου υπάρχει συγγενικό του πρόσωπο που αναπτύσσει πολιτική ή κομματική δραστηριότητα³⁵⁷. Στο αγγλικό δικονομικό δίκαιο δεν προβλέπεται ακόμη ο νομοθετικός καθορισμός των λόγων αποχής των δικαστικών λειτουργιών³⁵⁸.

Προστατευόμενο αγαθό των προαναφερόμενων δεοντολογικών ρυθμίσεων αναγνωρίζεται η απαίτηση διασφάλισης της δημόσιας εμπιστοσύνης προς την αρχή της αμεροληψίας της δικαστικής λειτουργίας, καθώς και προς το κύρος του δικαστικού λειτουργήματος³⁵⁹.

Μπορεί να παρατηρηθεί ότι, υπάρχει εκτεταμένη αυστηρότητα στους βρετανικούς κώδικες δεοντολογίας, έχοντας σε αυτούς συμπεριληφθεί και προβλέψεις που εισάγουν υπερβολικούς περιορισμούς.

Οι προηγούμενοι δεοντολογικοί περιορισμοί δεν εφαρμόζονται αντίθετα όσον αφορά την κατηγορία των δικαστικών λειτουργιών που έχουν συνταξιοδοτηθεί. Για όσους υπάγονται στην τελευταία περίπτωση η πολιτική δραστηριοποίηση φαίνεται να μπορεί να αναπτυχθεί ακώλυτα. Υπό τις προϋποθέσεις εκ νέου της αποφυγής προσβολής του κύρους του δικαστικού λειτουργήματος και της προστασίας της εμπιστοσύνης του κοινωνικού συνόλου στην αρχή ανεξαρτησίας της δικαστικής λειτουργίας³⁶⁰.

Τις ίδιες κατευθύνσεις δεοντολογικά ορθής συμπεριφοράς προβλέπει και ανάλογος κώδικας που έχει εισαχθεί καταλαμβάνοντας τους δικαστές του Ανωτάτου Δικαστηρίου του Ηνωμένου Βασιλείου.

Στον παραπάνω κώδικα, οι κανόνες αποχής από την κομματική δραστηριοποίηση εντάσσονται στην ενότητα σχετικά με την προστασία της εφαρμογής της αρχής της αμεροληψίας (κανόνες 3.1, 3.2 και 3.3 του δεοντολογικού κώδικα για το Ανώτατο Δικαστήριο του Ηνωμένου Βασιλείου). Παραταύτα, συμβατές με την παράλληλη κατοχή της δικαστικής ιδιότητας ορίζονται και οι εκτός υπηρεσίας δραστηριότητες δικαστικών λειτουργιών που σχετίζονται με τη σύσταση ή και τη συμμετοχή σε ενώσεις δικαστικών λειτουργιών (κανόνας 5.5). Ως σύννομη ορίζεται η δραστηριότητα της απόκτησης από δικαστικό της ιδιότητας μέλους σε κρατικό

---

³⁵⁶ A. BRADLEY, K. EWING, *Constitutional and Administrative Law*, δέκατη τέταρτη έκδοση, Εκδ. Pearson Longman, 2010, σελ. 395, Β. ΠΑΠΑΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, *Λαϊκή κυριαρχία και κοινοβουλευτισμός στην Αγγλία*, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 197 επ.

³⁵⁷ Team Germany, ό. π., σελ. 8.

³⁵⁸ Σ. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, *Η εξαίρεση του δικαστή (Συμβολή στην αρχή του φυσικού δικαστή)*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1992, σελ. 95.

³⁵⁹ Courts and tribunals judiciary, ό. π., σελ. 8, Team Germany, ό. π., σελ. 8 επ., Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Η συνταγματική διάσταση των δικαστικών ενώσεων*, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.constitutionalism.gr/tag/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%BD%CE%B1-%CF%83%CE%B1%CE%BA%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%80%CE%BF%CF%8D%CE%BB%CE%BF%CF%85/>

³⁶⁰ Courts and tribunals judiciary, ό. π., σελ. 5 και 15.

όργανο ή κυβερνητική επιτροπή ή και συμβουλευτικό σώμα, υπό τους όρους της τήρησης της δικαστικής αμεροληψίας και της πολιτικής ουδετερότητας (κανόνας 5.7)³⁶¹.

Για το σε ποιο βαθμό η εμπειρική καταγραφή συμβαδίζει με τη νομική ρύθμιση πρέπει να σημειωθεί ότι, η συνάφεια δικαστικών λειτουργών και πολιτικής πρακτικής είναι εμφανής τελικά και στην περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου, παρά την αυστηρότητα του θεσμικού πλαισίου.

Στο παρελθόν, υπήρξαν αρκετές περιπτώσεις Βρετανών δικαστικών λειτουργών που πριν το διορισμό τους είχαν εκλεγεί βουλευτές ή είχαν υπάρξει υποψήφιοι βουλευτές πολιτικών κομμάτων, στοιχείο το οποίο δεν αποτέλεσε στη συνέχεια κώλυμα για το δικαστικό διορισμό³⁶².

Επιπλέον, οι δικαστικοί λειτουργοί (κυρίως των ανώτερων δικαστηρίων) αναλαμβάνουν την ιδιότητα του προέδρου σε κρατικά οριζόμενες επιτροπές με εξεταστικό ή συμβουλευτικό χαρακτήρα. Πρόκειται όμως για ανάθεση καθηκόντων τα οποία δεν έχουν υπό στενή έννοια δικαιοδοτικό περιεχόμενο. Η λειτουργία των παραπάνω επιτροπών συμπλέκεται, εκ των πραγμάτων, με την κρατική και την πολιτική πρακτική³⁶³.

---

³⁶¹ United Kingdom Supreme Court, ό. π.

³⁶² R. BRAZIER, ό. π., σελ. 272 επ.

³⁶³ R. BRAZIER, ό. π., σελ. 286 επ.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

I. Στο άρθρο 29§3 εδ. α' Σ. τίθεται απόλυτη απαγόρευση όσον αφορά πτυχή της εκτός υπηρεσίας συμπεριφοράς των δικαστικών λειτουργών. Όπως όμως διαπιστώθηκε από τη συστηματική ερμηνεία των βασικών εννοιών και τη συγκριτική επισκόπηση των σχετικών αλλοδαπών ρυθμίσεων, το απόλυτο της απαγόρευσης στην εκτός υπηρεσίας δραστηριοποίηση των δικαστικών φαινομενικά μόνο προσεγγίζει την πλήρη αποστασιοποίηση των δικαστικών λειτουργών από τις κομματικές εκδηλώσεις κατά το χρόνο που ασκούν τα καθήκοντά τους.

Η παραπάνω εξέλιξη είναι αναμενόμενη, διότι η νομική αντιμετώπιση της εκτός υπηρεσίας συμπεριφοράς είναι πιο πολύπλοκο ζήτημα σε σχέση με την ενδοϋπηρεσιακή, όταν στην πρώτη περίπτωση υπάρχει η ανάγκη οριοθέτησης περισσότερων συγκρουόμενων δικαιωμάτων. Συνακόλουθα, παρά την απουσία από την ισχύουσα ρύθμιση του διαχωρισμού της εκτός από την εντός υπηρεσίας συμπεριφορά, η απαγόρευση των εκδηλώσεων για τους δικαστικούς (όσον αφορά τον εξωυπηρεσιακό χρόνο) δεν είναι της ίδιας έντασης με τα όσα ισχύουν κατά το χρόνο άσκησης των καθηκόντων, προϋποθέτοντας οριοθέτηση.

II. Ειδικότερα, το πειθαρχικά μεμπτό από "οποιασδήποτε μορφής εκδηλώσεις υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος" κατ' άρθρο 29§3 εδ. α' Σ., όπως και από την "έκφραση γνώμης δημόσια υπέρ ή κατά ορισμένου κόμματος" κατ' άρθρο 91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ, αποτελείται από τα ακόλουθα (σφωρευτικά απαιτούμενα) στοιχεία:

α) Ενεργητική συμπεριφορά δικαστικού λειτουργού με επίγνωση του ότι υπάρχει πιθανότητα γνώσης της από τρίτα πρόσωπα.

β) Διενεργούμενη αυτή στη δημόσια σφαίρα και εκτός των διαπροσωπικών σχέσεων του δικαστικού λειτουργού.

γ) Με περιεχόμενο την εξωτερίκευση της κομματικής προτίμησης (κατά βάση, μέσω της ονομαστικής αξιολόγησης ορισμένου πολιτικού κόμματος). Και

δ) Συμπεριφορά, η οποία, προκειμένου να θεμελιωθεί το αξιόμεμπτο, αρκεί να αποτελεί μεμονωμένο συμβάν.

Το παραπάνω ερμηνευτικό αποτέλεσμα προκύπτει σύμφωνα με τη συστηματική ερμηνεία του άρθρου 29§3 εδ. α' Σ. και της προστασίας των δικαιωμάτων στην ελεύθερη έκφραση γνώμης και την ιδιωτική ζωή, στη βάση των διατάξεων των άρθρων 14§1 Σ. και 9§1 εδ. β' Σ., αντιστοίχως. Η εδώ επιλεγόμενη οριοθέτηση του υπό αναφορά απαγορευτικού κανόνα ενισχύεται και από τη συρρέουσα ρύθμιση των ανάλογων δικαιωμάτων στα άρθρα 10§1 ΕΣΔΑ και 8§1 ΕΣΔΑ, η προστασία από τα οποία πρέπει να συναξιολογείται από το εσωτερικό πειθαρχικό όργανο ή δικαστήριο.

Η ανάγκη της συστηματικής ερμηνείας στηρίζεται στην υπάρχουσα ατομική διάσταση των κατ' άρθρο 29§1 Σ. πολιτικών δικαιωμάτων, από το προστατευτικό πεδίο των οποίων προβλέπεται αξιοσημείωτη κάμψη στις ρυθμίσεις του άρθρου 29§3 Σ. Κατά συνέπεια, στο άρθρο 29§3 Σ. προβλέπονται εξαιρέσεις στα δικαιώματα που εμπεριέχονται στο άρθρο 29§1 Σ., με περαιτέρω αποτέλεσμα να τεκμηριώνεται η επιλογή της συστηματικής ερμηνείας των άρθρων 29§3 Σ., 14§1 Σ. και 9§1 εδ. β' Σ. Παρά το γεγονός ότι, οι προβλέψεις των δύο τελευταίων άρθρων υπάγονται σε διαφορετική ρυθμιστέα ύλη του Συντάγματος³⁶⁴.

³⁶⁴ Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Άρθρο 29, σε Σύνταγμα – Κατ' άρθρο ερμηνεία, Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ (επιστ. διεύθυνση), Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, σελ. 773 επ., Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Η αναθεώρηση των διατάξεων για τα πολιτικά κόμματα και για τα δικαιώματα συλλογικής δράσης: Η περίπτωση των δημοσίων υπαλλήλων, των

III. Σύμφωνα προς τη γνώμη που υιοθετείται στη μελέτη, οφείλει επίσης να διατηρηθεί η απαγόρευση των κομματικών εκδηλώσεων από δικαστικούς λειτουργούς ως συνταγματικός κανόνας. Αυτό γιατί, η στέρηση των δικαστικών λειτουργών από τα δικαιώματα του άρθρου 29§1 Σ. δεν θα ήταν δόκιμο να ανατεθεί στη βούληση του κοινού νομοθέτη.

Σε μελλοντική ωστόσο αναθεώρηση του άρθρου 29§3 εδ. α' Σ. κρίνεται ορθότερη η απάλειψη του επιρρηματικού προσδιορισμού 'απολύτως'. Στον όρο 'εκδηλώσεις υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος' θα όφειλε να προστεθεί ο επιθετικός προσδιορισμός 'δημόσιες', με σκοπό την καλύτερη εναρμόνιση της διάταξης με την πρόβλεψη του άρθρου 9§1 εδ. β' Σ.

IV. Στον απαγορευτικό κανόνα του άρθρου 29§3 Σ. υπόκειται εκδήλωση δικαστικού λειτουργού υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος, όπως αυτό συστήνεται βάσει των προϋποθέσεων του άρθρου 29 του Ν. 3023/2002.

Σε αναφορά με το ζήτημα της παύσης λειτουργίας ενός κόμματος δεν είναι σε ισχύ σχετικός νομοθετικός καθορισμός στην ελληνική νομοθεσία, λόγω της συνταγματικά συναγόμενης αρχής της εσωτερικής αυτονομίας των πολιτικών κομμάτων (άρθρο 29§1 Σ.). Παραταύτα, ομόρροπα προς τη μέθοδο που ακολουθήθηκε από την εγχώρια νομολογία σε υποθέσεις με επίδικο τη διακρίβωση της παύσης λειτουργίας πολιτικού κόμματος, θα πρέπει να αναζητείται, πιο σωστά, απόφαση αρμόδιου κομματικού οργάνου, σχετικά με τη διακοπή λειτουργίας ή τη λύση του πολιτικού κόμματος.

Αποτέλεσμα της απαγόρευσης οποιασδήποτε μορφής κομματικής εκδήλωσης είναι ότι, οι δικαστικοί δε δικαιούνται να αποκτήσουν την ιδιότητα του κομματικού μέλους. Δεν επιτρέπεται ακόμη δικαστικός να υπογράψει ιδρυτική ή εκλογική δήλωση πολιτικού κόμματος, όπως και δήλωση υποψηφιότητας βουλευτή και ευρωβουλευτή. Η αξιοποίηση παλαιότερα από τμήμα της θεωρίας της κατασκευής του λεγόμενου παθητικού κομματικού μέλους σχετικά με τις κατηγορίες των δημοσίων υπαλλήλων και των υπαλλήλων του δημοσίου τομέα, δεν μπορεί να τύχει εφαρμογής στους δικαστικούς λειτουργούς, διότι προσκρούει στο άρθρο 29§3 εδ. α' Σ.³⁶⁵

V. Η επιβαλλόμενη συστατική ερμηνεία του εξεταζόμενου απαγορευτικού κανόνα καθιστά *contra constitutionem* εκείνη την ερμηνευτική προσέγγιση που θα ενέτασσε στο πεδίο εφαρμογής του ενώσεις προσώπων οι οποίες αναπτύσσουν πολιτική δραστηριότητα, χωρίς να αποτελούν συγχρόνως κόμματα υπό την έννοια του νόμου.

Για τον παραπάνω λόγο, η πρόβλεψη του άρθρου 91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΛ, κατά την οποία το πειθαρχικά αξιόμειπτο καταλαμβάνει και την υπέρ ή κατά πολιτικής οργάνωσης δημόσια έκφραση γνώμης από δικαστικό λειτουργό, πάσχει από αντισυνταγματικότητα. Επίσης, η δημόσια αξιολόγηση από δικαστικό ορισμένης παράταξης δημοτικού ή περιφερειακού συμβουλίου ή συνδικαλιστικής οργάνωσης δεν εντάσσεται στο κανονιστικό περιεχόμενο της απαγόρευσης των κομματικών εκδηλώσεων³⁶⁶.

VI. Ως προς το περιεχόμενό της, για να υπάρξει επίμεμπτη κομματική εκδήλωση θα πρέπει να αποτελείται από (ευμενή ή δυσμενή) αξιολόγηση ορισμένου κόμματος, το οποίο και αναφέρεται, κατ' αρχήν, ονομαστικά. Δεν απαιτείται η δημόσια κομματική αναφορά να πραγματοποιείται με

υπαλλήλων των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και, γενικότερα, του ευρύτερου δημοσίου τομέα, σε Το νέο Σύνταγμα – Πρακτικά Συνεδρίου, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου – Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2001, σελ. 199 επ.

³⁶⁵ Πρβλ. Γ. ΔΡΟΣΟΣ, Η νομική θέση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1982, σελ. 263.

³⁶⁶ Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Ε. Ε., 2015, σελ. 455.

χρήση οξέος ή καταχρηστικού λόγου προκειμένου να στοιχειοθετείται το πειθαρχικό αδίκημα της κομματικής εκδήλωσης.

Με την κατά τα προηγούμενα αξιολογική ονομαστική αναφορά εξομοιώνεται και η περίπτωση στην οποία πραγματοποιείται δημόσια έκφραση γνώμης σχετικά με προβεβλημένα στελέχη ή μέλη των πολιτικών κομμάτων, όπως όσα έχουν υπουργική, βουλευτική ή ευρωβουλευτική ιδιότητα. Επιπρόσθετος όρος είναι η δημόσια αξιολογική αναφορά να συνδέεται με την κομματική ιδιότητα ή προέλευση του στελέχους ή μέλους και όχι με τη λειτουργική διάσταση των θέσεων που αυτό πιθανόν κατέχει.

Ο δημόσιος χαρακτήρας που μετατρέπει την κομματική εκδήλωση σε πειθαρχικά μεμπτή συμπεριφορά μπορεί να θεμελιωθεί και λόγω ατομικής διαδικτυακής δραστηριότητας του δικαστικού λειτουργού, ιδιαίτερα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

VII. Αντίθετα, οι δικαστικοί λειτουργοί, τόσο ως μεμονωμένα άτομα όσο και μέσω των εκπροσώπων τους στις δικαστικές ενώσεις, διαθέτουν σχετικό δικαίωμα για άσκηση δημόσιας κριτικής έναντι αποφάσεων της κυβέρνησης. Το δικαίωμα αυτό απορρέει από το συνδυασμό των άρθρων 14§1 Σ. και 89§5 Σ., καθώς και από το άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ, όπως το τελευταίο ερμηνεύεται στη νομολογία του ΕΔΔΑ.

Θα πρόκειται, απεναντίας, για εκδήλωση που θα περιλαμβάνει επίμεμπτη κομματική εξωτερική εκδήλωση όταν ο δικαστικός επιλέξει να εκφέρει γνώμη για τον πρωθυπουργό ή υπουργό τονίζοντας την συντρέχουσα κομματική του ιδιότητα.

Ενόψει του άρθρου 29§3 εδ. α' Σ., δεν είναι επιτρεπτή στο ελληνικό δίκαιο η ύπαρξη δεσμών ανάμεσα στις δικαστικές ενώσεις και τα πολιτικά κόμματα. Ωστόσο, στην επιτρεπτή δραστηριότητα δικαστικής ένωσης θα μπορούσε να ενταχθεί, πιο σωστά, η κατ' εξαίρεση συνδρομή σε πολιτικό κόμμα για θέματα σχετιζόμενα με τη νομική επιστήμη.

Δε μπορεί επομένως, σε καμία περίπτωση, να γίνει δεκτή στο εγχώριο δίκαιο αυτό που επιτρέπεται στο ιταλικό δίκαιο, δηλαδή η ευχέρεια των αντίστοιχων ενώσεων των δικαστικών λειτουργών να αναπτύσσουν δημόσια σχέση με τα πολιτικά κόμματα³⁶⁷.

Ακόμη, όρια της κατ' αρχήν επιτρεπτής υποβολής κριτικής από μεμονωμένους δικαστικούς λειτουργούς ή ενώσεις δικαστικών λειτουργών τίθενται τόσο από την υποχρέωση αυτοσυγκράτησης κατά το περιεχόμενο και τον τρόπο εκφοράς της γνώμης όσο και από τη δέσμευση να απόσχουν από λήψη δημόσιας θέσης σε δικαστικά εκκρεμείς υποθέσεις. Οι δεσμεύσεις αυτές ισχύουν γενικότερα για το δημόσιο λόγο του δικαστικού λειτουργού.

VIII. Άλλο ζήτημα που απασχόλησε την παρούσα έρευνα ήταν και η επιρροή της ηθελημένης αποκάλυψης της ιδιότητάς του από δικαστικό λειτουργό, κατά το χρόνο που πραγματοποιεί κομματική εκδήλωση.

Η ρύθμιση φαίνεται να εναπόκειται στον κοινό νομοθέτη. Στη συναφή πρόβλεψη του άρθρου 91§4 περ. β) ΚΟΔΚΔΔ δεν τίθεται η δημοσιοποίηση της δικαστικής ιδιότητας ως προϋπόθεση της παραπάνω νομοτυπικής υπόστασης. Το έως τώρα νομοθετικό κενό πρέπει να θεωρηθεί εκούσιο.

Επομένως, συμπεριφορά δικαστικού η οποία συνίσταται σε δημόσια έκφραση γνώμης για πολιτικό κόμμα είναι πειθαρχικά αξιόμεμπτη ακόμη και εάν δε μεσολάβησε αποκάλυψη της δικαστικής ιδιότητας. Τυχόν δημοσιοποίηση της δικαστικής ιδιότητας επιβαρύνει το πειθαρχικά αξιόμεμπτο της συμπεριφοράς.

---

³⁶⁷ Πρβλ. την ιταλική περίπτωση σε J. ADENITIRE, *Judicial Independence in Europe – The Swedish, Italian and German Perspectives*, 2012, σελ. 17, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://pdfs.semanticscholar.org/c7fc/34a90d3f46501ec271ee5feca0998279fb80.pdf>

Η εγχώρια πειθαρχική αξιολόγηση της επίκλησης της δικαστικής ιδιότητας κατά την εκτός υπηρεσίας συμπεριφορά θα μπορούσε να ήταν διαφορετική, λαμβάνοντας υπόψιν και τις κατευθύνσεις της γερμανικής νομολογίας.

Όπως αναλύθηκε σχετικά, γερμανικά δικαστήρια επιλήφθηκαν στο παρελθόν υποθέσεων δημόσιας εξωπηρεσιακής έκφρασης πολιτικών προτιμήσεων από δικαστικούς λειτουργούς, στις οποίες είχε προηγηθεί η επισήμανση της δικαστικής ιδιότητας των υποκειμένων της γνώμης σε έντυπα ευρείας κυκλοφορίας. Παρότι η αποκάλυψη συνδέθηκε με τον κίνδυνο κλονισμού της εμπιστοσύνης των τρίτων στην αμερόληπτη άσκηση των δικαστικών καθηκόντων, η νομική αξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών θα μπορούσε να ήταν σε ηπιότερη κατεύθυνση, υπό την προϋπόθεση ότι διαπιστωνόταν ότι ο εκφρασθείς δικαστικός λειτουργός συμπεριφέρθηκε *in concreto* ως ιδιώτης³⁶⁸.

IX. Οι δικαστικοί λειτουργοί είναι φορείς του δικαιώματος στην ελεύθερη έκφραση γνώμης όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 10§1 ΕΣΔΑ και οι εσωτερικοί περιορισμοί που επιβάλλονται σε αυτό υπόκεινται στον δικαστικό έλεγχο από το ΕΔΔΑ.

Συγκεκριμένα, το δικαίωμα των δικαστικών προς δημόσια έκφραση της γνώμης τους υπόκειται στο νόμιμο περιορισμό ως προς τη διασφάλιση του κύρους και της αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας όπως ορίζεται, μεταξύ άλλων επιφυλάξεων, στο άρθρο 10§2 ΕΣΔΑ.

Κατά πάγια θέση των δικαιοδοτικών οργάνων της ΕΣΔΑ, οι προβλεπόμενοι περιορισμοί στο δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση γνώμης πρέπει να οριοθετούνται, όπως προκύπτει και από τη γραμματική ερμηνεία του άρθρου 10§2 ΕΣΔΑ.

Η παραπάνω νομολογία είχε από καιρού καθιερώσει τα παρακάτω στάδια άσκησης του ευρωπαϊκού ελέγχου συμβατότητας των περιοριστικών μέτρων των συμβαλλομένων κρατών στην ΕΣΔΑ όσον αφορά το υπό κρίση δικαίωμα:

α) Απαιτείται, δηλαδή, διαπίστωση επέμβασης των εσωτερικών αρχών στο προστατευτικό πεδίο του δικαιώματος στην ελεύθερη έκφραση γνώμης, που θα οφείλεται στη λήψη μέτρων περιορισμού της ελεύθερης έκφρασης γνώμης.

β) Έπειτα αρχίζει ο κυρίως έλεγχος συμβατότητας με την ΕΣΔΑ, εξετάζοντας πρώτα εάν η διάταξη επιβολής του εσωτερικού μέτρου είχε κατανοητή διατύπωση.

γ) Το εσωτερικό μέτρο θα πρέπει στη συνέχεια να μπορεί να υπαχθεί σε τουλάχιστον έναν από τους εξαντλητικά προβλεπόμενους περιορισμούς του άρθρου 10§2 ΕΣΔΑ. Ενώ,

δ) Στο τελευταίο στάδιο ελέγχου προϋποτίθεται το εσωτερικό μέτρο να κριθεί αναγκαίο σε μία “δημοκρατική κοινωνία”.

X. Στο πλαίσιο της νομολογίας της ΕυρΕΔΑ και του ΕΔΔΑ παρατηρήθηκε, κατ’ αρχάς, ότι, οι αρμόδιες αρχές των συμβαλλομένων μερών κατά την ερμηνεία των όρων “κύρος” και “αμεροληψία” της δικαστικής λειτουργίας διαθέτουν στενά περιθώρια παρέμβασης.

Κρίθηκε επιπλέον ότι, το αίσθημα της εμπιστοσύνης των πολιτών προς την αμερόληπτη άσκηση των δικαστικών καθηκόντων είναι συστατικό στοιχείο της κατ’ άρθρο 10§2 ΕΣΔΑ επιφύλαξης στο δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση γνώμης.

Σύμφωνα με την ίδια νομολογία, το καθήκον αυτοσυγκράτησης, καθώς και η προστασία έναντι του κινδύνου του “chilling effect”, φαίνεται να οριοθετούν το δικαίωμα των δικαστικών

---

³⁶⁸ H. FANGMANN, U. ZACHERT, *Gewerkschaftliche und politische Betätigung von Richtern*, Εκδ. Campus Verlag, 1986, σελ. 13, J. ADENITIRE, *ό. π.*, σελ. 24.

λειτουργών όταν αυτοί προβαίνουν σε δημόσια έκφραση γνώμης και για ζητήματα που θα μπορούσαν να είχαν πολιτικές επιπτώσεις³⁶⁹.

Ειδικότερα, επειδή οι δικαστικοί λειτουργοί βαρύνονται με το καθήκον αυτοσυγκράτησης, όντας παράλληλα δημόσια πρόσωπα, δεσμεύονται να απόσχουν από απάντηση σε δυσμενή αξιολογική κριτική την οποία πιθανό δημοσιοποιούν πολιτικά κόμματα.

Τεκμηριώθηκε έτσι σε αποφάσεις του ΕΔΔΑ ότι, ο κίνδυνος αποτροπής από τη συμμετοχή στο μελλοντικό δημόσιο διάλογο, μέσω της επιβολής εσωτερικών κυρώσεων, απειλεί το δικαίωμα στη δημόσια έκφραση γνώμης και των δικαστικών λειτουργών.

Η διαφύλαξη του δικαιώματος των δικαστικών στην ελεύθερη έκφραση γνώμης καταλαμβάνει και τις περιπτώσεις κατά τις οποίες, οι δικαστικοί λειτουργοί εξωτερικεύσαν γνώμη με αντικειμενική πολιτική εμβέλεια σε μέσο μαζικής επικοινωνίας. Εκτιμήθηκε, δηλαδή, ότι, δεν επαρκούν άνευ άλλων το ενδεχόμενο πολιτικό στοιχείο της άποψης και η ευρεία δημοσιότητα, ώστε να επιβληθεί επιτρεπτά εσωτερικός περιορισμός στη δημόσια έκφραση γνώμης δικαστικού, με επίκληση την προστασία του κύρους και της αμεροληψίας της δικαστικής λειτουργίας.

XI. Σε συνήθη μορφή περιγραφής κανόνων που προσδιορίζουν την τήρηση της αρχής της αμεροληψίας από τους δικαστικούς ανάγεται η σύνταξη δεοντολογικών κωδίκων, κυρίως από ομάδες εμπειρότερων δικαστικών λειτουργών. Στους υπό κρίση κώδικες, οι δικαστικοί αναλαμβάνουν δεσμεύσεις για τον καθορισμό της εξωυπηρεσιακής συμπεριφοράς τους.

Σε διεθνές επίπεδο τέθηκαν οι Αρχές της Bangalore. Εκτός από το ΕΔΔΑ, και στις βασικές ευρωπαϊκές έννομες τάξεις έχουν εισαχθεί δεοντολογικοί κανόνες περιγραφής δικαστικών υποχρεώσεων³⁷⁰.

Ιδιαίτερα στο Ηνωμένο Βασίλειο σε κώδικες δεοντολογίας έχει τεθεί η δέσμευση των δικαστικών λειτουργών προς αποστασιοποίηση από τα πολιτικά κόμματα, καθώς και γενικότερα από τη δημόσια πολιτική δραστηριοποίηση.

Κατά την άποψη της μελέτης, κοινό αρνητικό γνώρισμα των δεοντολογικών κανόνων είναι η αοριστία των χρησιμοποιούμενων όρων.

Στην ελληνική νομοθεσία είναι σε ισχύ το άρθρο 91§2 περ. δ) ΚΟΔΚΔΛ, κατά το οποίο τυποποιείται ως πειθαρχικό αδίκημα η διαπίστωση “αναξιοπρεπούς” ή “απρεπούς” εντός ή εκτός υπηρεσίας συμπεριφορά δικαστικού λειτουργού. Η υπό αναφορά νομοτυπική υπόσταση συγκροτείται από αόριστες έννοιες. Ενόψει και αυτής της αοριστίας, δε φαίνεται να συντρέχει ουσιαστικός λόγος επιβάρυνσης της θέσης των δικαστικών με επιβολή νέων κανόνων.

Η εξειδίκευση έπειτα των προϋποθέσεων ιδίως της σύννομης εκτός υπηρεσίας συμπεριφοράς των δικαστικών στη βάση κανόνων του soft law μπορεί να καταλήξει στη δημιουργία νέων προβλημάτων. Σύμφωνα με τα εδώ υποστηριζόμενα, προκειμένου να πληρείται η ασφάλεια δικαίου, η εισαγωγή περιορισμών ή απαγορεύσεων κατά την άσκηση των ανάλογων δικαιωμάτων θα πρέπει να πραγματοποιείται μέσα από ρυθμίσεις με πλήρη κανονιστική ισχύ.

---

³⁶⁹ P. CANNOOT, Baka v. Hungary: judicial independence at risk in Hungary’ new constitutional reality, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://strasbourgobservers.com/2016/07/12/baka-v-hungary-judicial-independence-at-risk-in-hungarys-new-constitutional-reality/>, ΕΔΔΑ, Wille v. Liechtenstein, 28.10.1999, §§50 και 51, ΕΔΔΑ, Baka v. Hungary, 23.06.2016, §§124, 125 και 140.

³⁷⁰ United Kingdom Supreme Court, Guide to Judicial Conduct, 2009, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.supremecourt.uk/docs/guide-to-judicial-conduct.pdf>, Courts and tribunals judiciary, Guide to judicial conduct, March 2018, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2016/07/judicial-conduct-v2018-final-2.pdf>

XII. Η ρύθμιση των κομματικών εκδηλώσεων των δικαστικών λειτουργών στα ευρωπαϊκά δίκαια που εξετάστηκαν δε μπορεί να χαρακτηριστεί ενιαία, λόγω και της σημαντικής διαφοροποίησης ως προς το βαθμό αυστηρότητας της νομικής μεταχείρισης των εκδηλώσεων αυτής της κατηγορίας.

Συγκεκριμένα, στο ελβετικό και το σουηδικό δίκαιο είναι επιτρεπτή η παράλληλη κατοχή κομματικής και δικαστικής ιδιότητας, όπως, κατ' αρχήν, και η επιτυχής άσκηση του παθητικού εκλογικού δικαιώματος, χωρίς την επίπτωση της παράλληλης απώλειας της δικαστικής ιδιότητας.

Τα παραπάνω δικαιώματα ισχύουν και στην ανάλογη γερμανική και ιταλική νομοθεσία, υπό ορισμένους επιπρόσθετους περιορισμούς. Ιδιαίτερα στη γερμανική έννομη τάξη, τα πολιτικά δικαιώματα τίθενται υπό την ισχύ της fdGO και της παρεπόμενης πρόβλεψης της δυνατότητας δικαστικής λύσης των αντισυνταγματικών πολιτικών κομμάτων.

Αυστηρότερη, απεναντίας, είναι η σχετική ρύθμιση στο γαλλικό δίκαιο και το δίκαιο του Ηνωμένου Βασιλείου, στα οποία και προβλέπεται καθήκον ολικής αποστασιοποίησης των δικαστικών λειτουργών από την κομματική και την πολιτική συμπεριφορά και κατά τον εκτός υπηρεσίας χρόνο. Σύμφωνα με τον κώδικα δικαστικής δεοντολογίας που καταλαμβάνει τους δικαστικούς της Αγγλίας και της Ουαλίας, θέμα μεροληπτικής άσκησης καθηκόντων για πολιτικούς λόγους πιθανόν να ανακύψει για δικαστικό λειτουργό ακόμη και εξαιτίας της συμμετοχής σε κόμμα συγγενικού του προσώπου.

Στη βάση κανόνα δικαστικής δεοντολογίας η απόκτηση κομματικής ιδιότητας φέρεται μη επιτρεπτή και για τους δικαστικούς λειτουργούς στην Αυστρία³⁷¹.

Άξια προσοχής είναι η γαλλική ρύθμιση κατά την οποία, ενώ δεν προβλέπεται δικαίωμα για μεμονωμένο δικαστικό λειτουργό να αναπτύσσει δημόσιο πολιτικό λόγο, ανάλογο δικαίωμα φαίνεται να καθιερώνεται ως προς τις δικαστικές ενώσεις, το οποίο ασκείται στην πράξη από τμήμα αυτών. Όπως αναφέρθηκε, στο ιταλικό δίκαιο το υπό κρίση δικαίωμα μπορεί να εκτιμηθεί ως πιο διευρυμένο, καθόσον η ύπαρξη δεσμού μεταξύ πολιτικών κομμάτων και ενώσεων δικαστικών λειτουργών δεν είναι απαγορευμένη.

Από την άποψη του συγκριτικού δικαίου, σε ορισμένα ευρωπαϊκά δίκαια η ταυτόχρονη διατήρηση της δικαστικής ιδιότητας με την απόκτηση κομματικής ή και βουλευτικής ιδιότητας είναι επιτρεπτή.

Αξιολογώντας τα προηγούμενα, η ρύθμιση του ελληνικού δικαίου σχετικά με τις κομματικές εκδηλώσεις θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι εντάσσεται στις σχετικά αυστηρές, επειδή οι δικαστικοί λειτουργοί υπόκεινται στη συνταγματική απαγόρευση των προηγούμενων δικαιωμάτων (πάντοτε εφόσον εξακολουθούν να κατέχουν ενεργή δικαστική ιδιότητα).

Παρόλα αυτά, η εγχώρια ρύθμιση σχετικά με την ανάπτυξη δημόσιου λόγου από δικαστικούς λειτουργούς δε φαίνεται να αποκλίνει από τα ισχύοντα στα περισσότερα από τα δίκαια που εξετάστηκαν, καθώς και το δίκαιο της ΕΣΔΑ.

Οι περιορισμοί οι οποίοι ισχύουν για το επιτρεπτό της δημόσιας έκφρασης γνώμης δικαστικού είναι στην πλειονότητα των περιπτώσεων συγκεκριμένες, αφορώντας κυρίως την αποτροπή από τη χρήση κάθε μορφής καταχρηστικού λόγου, πέραν, ασφαλώς, της απαγόρευσης της υπέρ ή κατά κόμματος εκδήλωσης. Επιπλέον, στην απόφαση του τμήματος του ΕΔΔΑ για την υπόθεση Perna κατά Ιταλίας το 2001, το Δικαστήριο εκτίμησε ως κίνδυνο για τη διασφάλιση της δικαστικής αμεροληψίας την κομματική δραστηριοποίηση των δικαστικών λειτουργών,

³⁷¹ Team Germany, OLG Köln, Political activity of judges in the light of judicial ethics, Themis Semi – final D, 2015, σελ. 7 επ.

καταλείποντας, κατά το μεγαλύτερο μέρος της, στην εσωτερική ρύθμιση την οριοθέτηση του δικαιώματος στην πολιτική έκφραση των δικαστικών λειτουργιών³⁷².

XIII. Σε αντίθεση με την επιμέρους νομική μεταχείριση της κομματικής και της πολιτικής δραστηριότητας των δικαστικών λειτουργών, μεταξύ των διαφόρων δικαίων καταγράφεται σύγκλιση όσον αφορά την επιλογή της *ratio legis* των ανάλογων ρυθμίσεων.

Η εκτός υπηρεσίας συμπεριφορά των δικαστικών οφείλει να τηρεί τον κανόνα της πολιτικής αμεροληψίας της δικαστικής λειτουργίας, ο οποίος συνιστά παρακολούθημα της γενικής αρχής της δικαστικής αμεροληψίας. Με την τελευταία αρχή (η οποία έχει κανονιστική ισχύ στις ευρωπαϊκές έννομες τάξεις, ως συνέπεια και του άρθρου 6§1 ΕΣΔΑ) σχετίστηκε και η απαίτηση διασφάλισης της αντίληψης των τρίτων ότι η άσκηση των δικαστικών καθηκόντων πραγματοποιείται κατά αμερόληπτο τρόπο.

Προβληματικές επιβιώσεις όμως του κριτηρίου της πολιτικής ουδετερότητας του δικαστικού λειτουργήματος υπάρχουν, ιδιαίτερα στη νομολογία των γερμανικών διοικητικών δικαστηρίων.

Σταθερό χαρακτηριστικό των ευρωπαϊκών ρυθμίσεων συνιστά και η ισχυρή αντίρροπη τάση που συνδέεται με τη σχετικοποίηση της αρχής της ανεξαρτησίας της δικαστικής λειτουργίας.

Πρόκειται, κατά κύριο λόγο, για ρυθμίσεις βάσει των οποίων προκύπτει διασταύρωση των τριών λειτουργιών. Έτσι, οργανώνεται η συμμετοχή φορέων της εκτελεστικής ή και της νομοθετικής λειτουργίας στις διαδικασίες προσλήψεων ή διορισμών των δικαστικών λειτουργών. Αυτή η σύμπραξη καθορίζεται συνήθως για τους δικαστικούς που υπηρετούν στις ανώτερες θέσεις των εσωτερικών δικαστικών συστημάτων³⁷³. Όπως είναι, για παράδειγμα, το σύνθετο εκλεκτορικό όργανο για το διορισμό των δικαστών των Ομοσπονδιακών Συνταγματικών Δικαστηρίων στη Γερμανία και την Αυστρία ή, αντιστοίχως, η ελληνική ρύθμιση του άρθρου 90§5 Σ.

Αντίστροφα, στα δίκαια αρκετών χωρών οι δικαστικοί λειτουργοί προβλέπεται να ασκούν διευρυμένα καθήκοντα τα οποία δεν εντάσσονται στο υπό στενή έννοια δικαιοδοτικό καθήκον, αναλαμβάνοντας και διοικητικές θέσεις, κυρίως στο πλαίσιο τοπικών ή περιφερειακών διοικήσεων.

XIV. Καταληκτικά, τα καταγεγραμμένα περιστατικά στενά κομματικής εκδήλωσης δικαστικών λειτουργών στην Ελλάδα δε φαίνεται να είναι ο βασικός λόγος για τον οποίο έχει αμφισβητηθεί η εμπιστοσύνη του κοινωνικού συνόλου προς την αμερόληπτη άσκηση των δικαστικών καθηκόντων, χωρίς η παρατήρηση αυτή να μειώνει τη σημασία της ισχύος της κατ' άρθρο 29§3 εδ. α' Σ. απαγόρευσης. Η σοβαρή υπονόμευση της αρχής της δικαστικής αμεροληψίας σχετίζεται και με ρυθμίσεις που εντείνουν τη σύμφυση μεταξύ των κρατικών λειτουργιών, σε συνδυασμό και με τον πολιτικό χαρακτήρα που ενυπάρχει αντικειμενικά στους κανόνες δικαίου.

Τα συνταγματικά και νομοθετικά όρια στην εκτός υπηρεσίας δικαστική δραστηριότητα έχουν ήδη τεθεί και δε θα ήταν είναι επιτρεπτή η επαναφορά προΐσχυόντων ή η προσθήκη νέων περιορισμών δικαιωμάτων στον ΚΟΔΚΔΛ.

Η προηγούμενη διαπίστωση ισχύει πολύ περισσότερο για τη δραστηριότητα των δικαστικών ενώσεων. Στο πλαίσιο της δραστηριότητας των δικαστικών ενώσεων, οι δικαστικοί λειτουργοί δικαιούνται να εκφέρουν γνώμη δημόσια, ανεξάρτητα από το περιεχόμενό της, αρκεί να τηρούν την μετριοπάθεια στην έκφρασή τους [άρθρο 91§4 περ. γ)].

³⁷² ΕΔΔΑ, *Perna v. Italy*, 25.07.2001, §41.

³⁷³ Team Germany, ό. π., σελ. 5, J. ADENITIRE, ό. π, σελ. 13, 19 επ. και 32, Κ. ΜΑΥΡΙΑΣ, Α. ΠΑΝΤΕΛΗΣ, Συνταγματικά κείμενα ελληνικά και ξένα, δεύτερη έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1990, σελ. 668 επ.

Οι ενώσεις των δικαστικών λειτουργιών θα πρέπει γι' αυτό να έχουν την ευχέρεια άσκησης συχνών και ουσιαστικών παρεμβάσεων στο δημόσιο διάλογο, ακόμη και για θέματα που δε σχετίζονται άμεσα με τη νομική επιστήμη και τη λειτουργία του δικαστικού συστήματος. Διατηρώντας αποστασιοποίηση από την κριτική στα πολιτικά κόμματα και από συγκεκριμένες υποθέσεις που βρίσκονται σε ένδικη εκκρεμότητα.

Τεκμηρίωση

I. Βιβλιογραφία & αρθρογραφία

A. Αλλοδαπή

J. ADENITIRE, Judicial Independence in Europe – The Swedish, Italian and German Perspectives, 2012, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://pdfs.semanticscholar.org/c7fc/34a90d3f46501ec271ee5feea0998279fb80.pdf>

A. BOGDANDY, D. PARIS, Building judicial authority: A comparison between the Italian Constitutional Court and the German Federal Constitutional Court, Max Planck Institute Research Paper Series No. 2019 – 01, σελ. 4 επ., διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3313641

A. BRADLEY, K. EWING, Constitutional and Administrative Law, δέκατη τέταρτη έκδοση, Εκδ. Pearson Longman, 2010

R. BRAZIER, Constitutional Practice – The Foundations of British Government, τρίτη έκδοση, Εκδ. Oxford University Press, 1999

D. CALIN, The Recent ECtHR Judgment Kövesi v. Romania. Reactions of Romanian Authorities and Implications regarding the Rule of Law, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://strasbourgobservers.com/2020/06/16/the-recent-ecthr-judgment-kovesi-v-romania-reactions-of-romanian-authorities-and-implications-regarding-the-rule-of-law/#more-4735>

P. CANNOOT, Baka v. Hungary: judicial independence at risk in Hungary’ new constitutional reality, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://strasbourgobservers.com/2016/07/12/baka-v-hungary-judicial-independence-at-risk-in-hungarys-new-constitutional-reality/>

M. DINU, I. GHERASIM, E. BAESU, The right to protest. Should judges and prosecutors react or exercise reserve? – Themis Ethics Semi – final, 03 – 06 July 2017, Budapest

D. EASTWOOD, The state we were in – Parliament, centralization and English state formation, σε R. ENGLISH, C. TOWNSHEND, The State – Historical and political dimensions, Εκδ. Routledge, 1999, σελ. 20 επ.

R. EATWELL, Introduction: What are political ideologies?, σε R. EATWELL, A. WRIGHT, Contemporary political ideologies, δεύτερη έκδοση, Εκδ. Pinter, London and New York, 1999

C. ESTLINBAUM, Social Networking and Judicial Ethics, St. Mary’s Journal on Legal Malpractice & Ethics, τχ. 2:2, 2012, σελ. 2 επ.

H. FANGMANN, U. ZACHERT, Gewerkschaftliche und politische Betätigung von Richtern, Εκδ. Campus Verlag, 1986

C. FUNDERBURK, R. THOBABEN, Political Ideologies (Left, Center, Right), δεύτερη έκδοση, Εκδ. Harper Collins College Publishers, 1994

C. GASTROPH, Die politischen Vereinigungen, Εκδ. Duncker & Humblot, Berlin, 1970

T. GINSBURG, N. GAROUPA, Building reputation in constitutional courts: Political and judicial audiences, Arizona Journal of International and Comparative Law, τ. 28, τχ. 3, 2011, σελ. 539 επ.

D. GRIMM, Recht und Politik, Juristische Schulung, τχ. 11, 1969, σελ. 501 επ.

D. GRIMM, Politische Parteien, σε E. BENDA, W. MAIHOFER, H. VOGEL, K. HESSE, W. HEYDE (επιμ.), Handbuch des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland, δεύτερη έκδοση, Εκδ. Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1994

C. GUSY, ‘Wirklichkeit’ in der Rechtsdogmatik, JZ, Heft 5, 1991, σελ. 213 επ.

R. HERZOG, Allgemeine Staatslehre, Εκδ. Athenäum, 1971

K. HESSE, Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland, Εκδ. C. F. Müller Verlag, Heidelberg, 1999

K. KOUSSOULIS, D. BLITSA, I. PAPATHANASIOU, M. SALMANLI, Judges & Social Media: Managing the risks – Themis Competition 2015, Teem Greece 3, 23 – 26 June 2015

R. KÜHNL, Μορφές αστικής κυριαρχίας (Φιλελευθερισμός – Φασισμός), μτφ. Χ. ΠΑΤΣΑΛΗΣ, Εκδ. Επίκεντρο, 1980

G. LEIBHOLZ, Das Wesen der Repräsentation und der Gestaltwandel der Demokratie im 20. Jahrhundert, τρίτη έκδοση, Εκδ. Walter de Gruyter & Co., Berlin, 1966

W. LEISNER, Staat – Schriften zu Staatslehre und Staatsrecht 1975 – 1991, Εκδ. Duncker & Humblot, Berlin, 1994

D. LIMBACH, P. VILLALON, R. ERRERA, T. MORSCHTSCHAKOWA, A. ZOLL, Judicial independence: Law and practice of appointments to the European Court of Human Rights, Interights, 2003, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.corteidh.or.cr/tablas/32795.pdf>

R. MACDONALD, H. KONG, Judicial independence as a constitutional virtue, σε M. ROSENFELD, A SAJO’, The Oxford handbook of comparative constitutional law, Εκδ. Oxford University Press, 2012, σελ. 831 επ.

T. MAUNZ, R. ZIPPELIUS, Deutsches Staatsrecht, Εκδ. Becksche Verlagsbuchhandlung, München, 1983

M. MIAILLE, Το Κράτος του Δικαίου – Εισαγωγή στην κριτική του συνταγματικού δικαίου, Δίκαιο και Πολιτική 6, Θεσσαλονίκη, 1983

R. MILIBAND, The State in Capitalist Society, Εκδ. Quartet Books, 1973

M. MORLOK, Parteiverbot als Verfassungsschutz – Ein unauflösbarer Widerspruch?, NJW, Heft 27, 2001, σελ. 2931 επ.

D. MURSWIEK, Der Verfassungsschutzbericht – das scharfe Schwert der streitbaren Demokratie (Zur Problematik der Verdachtsberichterstattung), NVwZ, Heft 7, 2004, σελ. 769 επ.

H. NAWIASKY, Allgemeine Staatslehre (Zweiter Teil, 1. Band, 2/I), Εκδ. Verlagsanstalt Benziger & Co. AG., 1952

H. NAWIASKY, Allgemeine Staatslehre (Zweiter Teil, 2. Band, 2/II), Εκδ. Verlagsanstalt Benziger & Co. AG., 1955

F. NEUMANN, The Decay of German Democracy, σε W. SCHEUERMAN, The Rule of Law under Siege, Εκδ. University of California Press, 1996

R. OGOREK, Richterkönig oder Subsumtionsautomat? (Zur Justiztheorie im 19. Jahrhundert), Εκδ. Vittorio Klosterman Frankfurt am Main, 1986

F. PALERMO, M. NICOLINI, Courts and the legislator: Tensions and influences in Norway and in a comparative perspective, σε G. FERRARI (επιμ.), Two centuries of norwegian constitution: Between tradition and innovation, Εκδ. Eleven international publishing, 2015, σελ. 119 επ.

Γ. ΠΑΣΟΥΚΑΝΙΣ, Οικονομία και νομική ρύθμιση, σε τριμηνιαία επιθεώρηση “Θέσεις”, τ. 142, μτφ. Δ. ΔΗΜΟΥΛΗΣ, Εκδ. Νήσος, Αθήνα, Ιανουάριος – Μάρτιος 2018, σελ. 54 επ.

Γ. ΠΛΕΧΑΝΩΦ, Η υλιστική αντίληψη της ιστορίας, μτφ. Γ. ΒΙΣΤΑΚΗΣ, Εκδ. Αλφειός, Αθήνα, 1988

G. POLITZER, Βασικές αρχές της Φιλοσοφίας, μτφ. Δ. ΜΑΛΕΑΣ, Εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα, 1975

N. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ, Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις, μτφ. Κ. ΦΙΛΙΝΗΣ, τρίτη έκδοση, τ. Α’, Εκδ. Θεμέλιο, 1985

J. RIEDEL, Das Postulat der Unparteilichkeit des Richters – Befangenheit und Parteilichkeit – im deutschen Verfassungs – und Verfahrensrecht, Εκδ. Duncker & Humblot, Berlin, 1980

- W. SCHEUERMAN, *The Rule of Law under Siege*, Εκδ. University of California Press, 1996
- E. SCHMIDT, *Politische Betätigung von Richtern (Ein Beitrag zur Unabhängigkeit der Richter – am Beispiel des 4§1 DRiG)*, ZRP, τχ. 8, 2008, σελ. 242 επ.
- C. SCHMITT, *Verfassungslehre*, τρίτη έκδοση, Εκδ. Duncker & Humblot, Berlin, 1957
- H. SCHRADER, *Rechtsbegriff und Rechtsentwicklung der Verfassungstreue im öffentlichen Dienst*, Εκδ. Duncker & Humblot, Berlin, 1985
- S. SHETREET, *Judges on trial – A Study of the Appointment and Accountability of the English Judiciary*, Εκδ. North – Holland Publishing Company, 1976
- K. STERN, *Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland (Band II)*, Εκδ. C.H. Becksche Verlagsbuchhandlung, München, 1980
- A. STONE, *Governing with Judges – Constitutional Politics in Europe*, Εκδ. Oxford University Press, 2000
- Π. ΣΤΟΥΤΣΚΑ, *Ο επαναστατικός ρόλος του δικαίου και του κράτους – Γενική θεωρία του δικαίου*, μτφ. Θ. ΓΙΑΝΝΑΔΗΣ, Εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1992
- Team Germany, OLG Köln, *Political activity of judges in the light of judicial ethics*, Themis Semi – final D, 2015
- D. TSATSOS, M. MORLOK, *Parteienrecht*, Εκδ. C. F. Müller Juristischer Verlag, Heidelberg, 1982
- S. VLACHOPOULOS, C. MAKRIS, F. SARANTOPOULOU, *Judicial Ethics: Reflecting on their influence on judges’ private life – Themis Competition 2017*, Teem Greece, 03 – 06 July 2017
- R. ZIPPELIUS, *Allgemeine Staatslehre*, Εκδ. Becksche Verlagsbuchhandlung, München, 1985

B. Ελληνική

Μ. ΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, *Βαϊμάρη: Σύνταγμα και έκτακτη ανάγκη*, σε *Η Δημοκρατία της Βαϊμάρης και οι σημερινές ‘αναβιώσεις’ της*, Αθήνα, 2012

Αιτιολογική έκθεση στο σχέδιο νόμου: «Για τη δίκαιη δίκη και την εύλογη διάρκεια αυτής», διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/g-dikaidi-eisig.pdf>

Χ. ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ, Άρθρο 9, σε *Σύνταγμα – Κατ’ άρθρο ερμηνεία*, Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ (επιστ. διεύθυνση), Κέντρο

Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, σελ. 195 επ.

Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων (II. Δικαιώματα και υποχρεώσεις των στρατιωτικών) – Δημοσιεύματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1992

Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, Β. ΜΑΛΛΙΟΣ, Ο πολιτικός λόγος στο Στρασβούργο, ΔιΜΕΕ, τχ. 4, 2008, σελ. 438 επ.

Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Άρθρο 29, σε Σύνταγμα – Κατ' άρθρο ερμηνεία, Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ (επιστ. διεύθυνση), Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, σελ. 773 επ.

Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Η εσωτερική δημοκρατία στα πολιτικά κόμματα. Σκέψεις με αφορμή την απόφαση ΑΠ 590/2009, ΕφημΔΔ, τχ.3, 2009, σελ. 300 επ.

Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Πολιτικά κόμματα και Δημοκρατία – Στοιχεία για μια επανερμηνεία του άρθρου 29 §1 Συντ., ΕφημΔΔ, τχ. 2, 2015, σελ. 157 επ.

Θ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Ιστορία Πολιτικών Ιδεών (Από τον 17^ο αιώνα έως τις απαρχές του 21^{ου} αιώνα), Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2016

Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, απόφαση 21/2019 (αρμοδιότητα δημοτικής Αρχής στην εγκατάσταση συστημάτων βιντεοεπιτήρησης σε σχολικές μονάδες)

Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Ε. Ε., 2015

Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Πολιτική ένταση και Σύνταγμα – η πορεία προς την αναθεώρηση του Συντάγματος, Εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1986

Α. ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ, “Για ένα ζωντανό Σύνταγμα”, ΕφημΔΔ, τχ. 2, 2013, σελ. 286 επ.

Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, Η δυναμική ερμηνεία του Συντάγματος – Η προσαρμογή του συνταγματικού κειμένου στις μεταβαλλόμενες συνθήκες, Εκδ. Ευρασία, Αθήνα, 2014

Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, Το ν.δ. 59/1974 περί συστάσεως και επαναλειτουργίας των πολιτικών κομμάτων, ΕφημΔΔ, τχ. 6, 2014, σελ. 751 επ.

Βουλή των Ελλήνων, Ε' Αναθεωρητική Βουλή, Περίοδος Α', Σύνοδος Α', Πρακτικά των Συνεδριάσεων των Υποεπιτροπών της επί του Συντάγματος 1975 Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, Συνεδρίαση 13

Βουλή των Ελλήνων, Ε' Αναθεωρητική Βουλή, Περίοδος Α', Σύνοδος Α', Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής των συζητήσεων επί του Συντάγματος 1975

Βουλή των Ελλήνων, Περίοδος Θ', Σύνοδος Β', Πρακτικά, Συνεδρίαση ΡΛΑ', 1998

Βουλή των Ελλήνων, Ζ' Αναθεωρητική Βουλή, Περίοδος Ι', Σύνοδος Α', Πρακτικά των συνεδριάσεων και Έκθεση της Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος, Αθήνα, 2000

Βουλή των Ελλήνων, Ζ' Αναθεωρητική Βουλή, Περίοδος Ι', Σύνοδος Α', Πρακτικά, Συνεδρίαση ΡΚΑ', 2001

Χ. ΒΡΕΤΤΟΥ, Η αιχμηρή κριτική ως συνταγματικό δικαίωμα, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2014

Θ. ΓΟΥΛΑΣ (επιμ.) κ. ά., Σύγχρονον ορθογραφικόν – ερμηνευτικόν λεξικόν της ελληνικής γλώσσης, Εκδ. Άτλας, 1961

Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, έβδομη έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2014

Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Συνταγματικό Δίκαιο – Ατομικά Δικαιώματα, τέταρτη έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2012

Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Γύρω από την έννοια του σκληρού πυρήνα της δημοκρατίας δυτικού τύπου – Έρευνα των θέσεων του ελληνικού και γερμανικού δημοσίου δικαίου πάνω στο πρόβλημα, ΤοΣ, τχ. 1, 1977, σελ. 90 επ.

Α. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Γενική συνταγματική θεωρία – Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, τ. Α', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2004

Α. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Η συνταγματική θέσις των πολιτικών κομμάτων, Αθήνα, 1974

Α. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Συνταγματικά δικαιώματα – Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, τ. Γ', Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2008

Α. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, δεύτερη έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2011

Δ. ΔΗΜΟΥΛΗΣ, Η διάκριση των λειτουργιών ως συνταγματικός κανόνας – Τετράδια Συνταγματικού Δικαίου (29), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2002

Δ. ΔΗΜΟΥΛΗΣ, Ο νομικός – πολιτικός πραγματισμός ως μέθοδος συνταγματικής ερμηνείας, σε ΕφαρΔΔ, τχ. 1, 1992, σελ. 420 επ.

Κ. ΔΟΥΖΙΝΑΣ, Μεταξύ απολογίας και ουτοπίας – Συνταγματισμός και κριτική θεωρία, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1986

Γ. ΔΡΟΣΟΣ, Η νομική θέση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1982

Ένωση Δικαστών και Εισαγγελέων, Ανακοίνωση με θέμα την ελευθερία έκφρασης Δικαστικού Λειτουργού, της 26^{ης} Φεβρουαρίου 2016, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://ende.gr/anakoinosi-me-thema-tin-elftheria-ekfrasis-dikastikoy-leitourgoy/>

Επικαιρότητα, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Τα πολιτικά κόμματα και τα πολιτικά ιδρύματα σε ευρωπαϊκό επίπεδο, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.europarl.europa.eu/news/el/faq/3/ti-einai-ta-politika-kommata-kai-ta-politika-idrumata-se-europaiko-epipedo>

Ι. ΠΓΛΕΖΑΚΗΣ, Ελευθερία έκφρασης και ανωνυμία στο Διαδίκτυο: το παράδειγμα των ιστολογίων, ΔιΜΕΕ, τχ. 3, 2011, σελ. 317 επ.

Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ, Πολιτική κριτική, δυσφήμιση και ελευθερία της έκφρασης, ΕΕΕυρΔ, τ. 3, 1985, σελ. 416 επ.

Γ. ΘΕΟΔΟΣΗΣ, Το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1991

Κ. ΚΑΚΟΥΡΗΣ, Δικαιοδοτική λειτουργία – Δικαιοδοτικό λειτούργημα, σε Τιμητικό Τόμο του Συμβουλίου της Επικρατείας (1929 – 1979), τ. 1, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1979

Α. ΚΑΛΥΒΑΣ, Επιτρέπονται στους δικαστές δημόσιες εκδηλώσεις υπέρ της ειρήνης και κατά της εγκατάστασης πυραύλων στη δύση;, ΝοΒ, τ. 32, τχ. 3, 1984, σελ. 463 επ.

Δ. ΚΑΛΤΣΩΝΗΣ, Δίκαιο και κοινωνία στον 21^ο αιώνα, Δίκαιο, οικονομική κρίση και δημοκρατία, Εκδ. Τόπος, 2014

Δ. ΚΑΛΤΣΩΝΗΣ, Το δικαστήριο από την πρωτόγονη κοινωνία στην αταξική, Εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2002

Ι. ΚΑΜΤΣΙΔΟΥ, Το κοινοβουλευτικό σύστημα – Δημοκρατική αρχή και κυβερνητική ευθύνη, Εκδ. Σαββάλας, 2011

Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Η αναθεώρηση των διατάξεων για τα πολιτικά κόμματα και για τα δικαιώματα συλλογικής δράσης: Η περίπτωση των δημοσίων υπαλλήλων, των υπαλλήλων των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και, γενικότερα, του ευρύτερου δημόσιου τομέα, σε Το νέο Σύνταγμα – Πρακτικά Συνεδρίου, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου – Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2001, σελ. 199 επ.

Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Η κομματική δραστηριότητα των δημοσίων υπαλλήλων (Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 29§3 του Συντάγματος του 1975/86 και του σχετικού νομοθετικού πλαισίου), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1990

Β. ΚΑΡΑΚΩΣΤΑΣ, Το Σύνταγμα (Ερμηνευτικά σχόλια – νομολογία), Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2006

Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, Δημοκρατία και πολιτικά κόμματα, ΤοΣ, τχ. 2, 1992, σελ. 201 επ.

Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, Μελέτες IV (Ειδικά θέματα δικαστικής εξουσίας 1973 – 1999), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2000

Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, Μορφές Ερμηνείας Ιεραρχικής Εναρμόνισης του Δικαίου – Οι νέες διαστάσεις της συστηματικής ερμηνείας του δικαίου, ΤοΣ, τχ. 1, 2006, σελ. 6 επ.

Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, Συνταγματική Δικαιοσύνη, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1999

Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, Συνταγματικό Δίκαιο II (Οι λειτουργίες του κράτους – τχ. α), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1980

Η. ΚΑΣΤΑΝΑΣ, Άρθρο 11, Ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι, σε Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ (επιμ.), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, σελ. 433 επ.

Α. ΚΕΧΡΗΣ, Περί της νομικής προσωπικότητας των πολιτικών κομμάτων ενόψει της αδειοδότησης των ραδιοτηλεοπτικών σταθμών, ΕφημΔΔ, τχ. 3, 2006, σελ. 298 επ.

Β. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, Ουδετερότητα – Μορφές πολιτικοποίησης, δικαιώματα και υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων. Ιστορική προσέγγιση του προβλήματος (Γαλλία, Μεγάλη Βρετανία και ΗΠΑ), Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τχ. 4, 1994, σελ. 99 επ.

Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Η Αναθεώρηση του Συντάγματος, τ. Ι. Μεθοδολογικά θεμέλια, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2000

Ι. ΚΟΡΟΤΖΗΣ, Η εξαίρεση των δικαστών και των υπαλλήλων της γραμματείας στην πολιτική δικονομία, ΕλλΔ/νη, τ. 29, τχ. 3, 1988, σελ. 438 επ.

Δ. ΚΟΡΣΟΣ, Υπάρχει εκ του Συντάγματος πλαίσιο ελευθερίας των δημοσίων διοικητικών υπαλλήλων προς εκδηλώσεις υπέρ πολιτικών κομμάτων;, ΤοΣ, τχ. 2, 1987, σελ. 235 επ.

Χ. ΚΟΥΡΟΥΝΔΗΣ, Το Σύνταγμα & η Αριστερά (από τη “βαθεία τομή” του 1963 στο Σύνταγμα του 1975), Εκδ. Νήσος, Αθήνα, 2018

Ε. ΚΟΥΤΟΥΠΑ – ΡΕΓΚΑΚΟΥ, Αόριστες και τεχνικές έννοιες στο δημόσιο δίκαιο – Μελέτες Διοικητικού Δικαίου (6) – Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1997

- A. ΚΟΥΤΣΑΥΤΗ, Άρθρο 12, Ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι, σε Β. ΤΖΕΜΟΣ (επιμ.), Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (Ερμηνεία κατ' άρθρο), Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σελ. 152 επ.
- Ε. ΚΡΟΥΣΤΑΛΑΚΗΣ, Η συνδικαλιστική ελευθερία στο χώρο της δικαιοσύνης, ΕλλΔ/νη, τ. 24, 1983, σελ. 14 επ.
- Ε. ΚΡΟΥΣΤΑΛΑΚΗΣ, Η υπόθεση Handyside (Η ελευθερία της εκφράσεως, η προστασία της ιδιοκτησίας και οι άσεμνες δημοσιεύσεις), ΠοινΧρον, τ. ΚΗ', 1978, σελ. 369 επ.
- Ε. ΚΡΟΥΣΤΑΛΑΚΗΣ, Οι αποφάσεις της 26^{ης} Απριλίου 1979 και της 6^{ης} Νοεμβρίου 1980, στην υπόθεση «SUNDAY TIMES» (η ελευθερία της εκφράσεως – η ελευθερία της πληροφόρησης), ΕλλΔ/νη, τ. 24, τχ. 3, 1983, σελ. 332 επ.
- Σ. ΚΤΙΣΤΑΚΗ, Δημοσιοϋπαλληλικό Δίκαιο και Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2004
- Α. ΚΩΣΤΑΡΑΣ, Ποινικό Δίκαιο – Επιλογές Ειδικού Μέρους, τρίτη έκδοση, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2012
- Α. ΜΑΓΓΑΝΑΣ, Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗΣ, Δ. ΒΑΝΔΩΡΟΣ, Λ. ΚΑΡΑΤΖΑ, Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Νομολογία & Ερμηνευτικά Σχόλια), τρίτη έκδοση, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2011
- Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, Αι εγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος, τ. 2, Εκδ. Π. Σάκκουλα, 1961 – 1965
- Α. ΜΑΝΕΣΗΣ, Το συνταγματικόν δίκαιον ως τεχνική της πολιτικής ελευθερίας, Αρμεν., 1962, σελ. 540 επ.
- Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Η ατυχής νομοθετική τροποποίηση της διαδικασίας επιλογής των Προεδρείων των Ανωτάτων Δικαστηρίων, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.constitutionalism.gr/1645-i-atyhis-nomotetiki-tropopoiisi-tis-diadikasias-ep/>
- Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Η νομική φύση και ο πολιτικός χαρακτήρας της ερμηνείας του Συντάγματος, σε ΤοΣ, τ. 4, 1985, σελ. 476 επ.
- Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας, Εκδ. Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1994
- Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Ο δικαστής υπηρέτης του νόμου ή εγγυητής των συνταγματικών δικαιωμάτων και μεσολαβητής διαφορών;, σε ΝοΒ, τ. 47, τχ. 2, 1999, σελ. 177 επ.
- Α. ΜΑΝΤΖΟΥΤΣΟΣ, Πολιτικά Δικαιώματα & Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2009

Π. ΜΑΝΤΖΟΥΦΑΣ, Νομικά ζητήματα από την χρήση του διαδικτύου – Η ελευθερία της έκφρασης στα ιστολόγια, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: https://www.constitutionalism.gr/wp-content/uploads/2016/03/2016_%CE%9C%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B6%CE%BF%CF%8D%CF%86%CE%B1%CF%82_%CE%9D%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AC-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%B2%CE%BB%CE%AE%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%B4%CE%AF%CE%BA%CF%84%CF%85%CE%BF.pdf

Λ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, Κ. ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ, Εγκληματικές οργανώσεις και πολιτικά κόμματα, ΠοινΔικ, τχ. 2, 2014, σελ. 169 επ.

Ν. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, Άρθρο 14, σε Σύνταγμα – Κατ' άρθρο ερμηνεία, Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ (επιστ. διεύθυνση), Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, σελ. 309 επ.

Σ. ΜΑΤΘΙΑΣ, Η αμεροληψία του δικαστή (Με αφορμή ένα διεθνές δικαστικό συνέδριο), ΕλλΔ/νη, τ. 42, τχ. 6, 2001, σελ. 1477 επ.

Κ. ΜΑΥΡΙΑΣ, Ιστορία των πολιτικών ιδεών (από την Ελληνική Αρχαιότητα έως τον Ρουσσώ), Εκδ. Δίκαιο & Οικονομία, Π. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2014

Κ. ΜΑΥΡΙΑΣ, Α. ΠΑΝΤΕΛΗΣ, Συνταγματικά κείμενα ελληνικά και ξένα, δεύτερη έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1990

Κ. ΜΑΥΡΙΑΣ, Συνταγματικό Δίκαιο, πέμπτη έκδοση, Εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2014

Ν. ΜΑΥΡΙΚΑΣ, Η νομική προσωπικότητα των πολιτικών κομμάτων ως στοιχείο άσκησης της δράσης τους, ΘΠΔΔ, τχ. 6, 2011, σελ. 577 επ.

Ή. ΜΑΥΡΟΜΟΥΣΤΑΚΟΥ, Η διάκριση των λειτουργιών, σε Θ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ (επιμ.), Γενικές Αρχές Δημοσίου Δικαίου, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2013 – 2014, σελ. 44 επ.

Κ. ΜΕΝΟΥΔΑΚΟΣ, Ο δημόσιος λόγος για τη δικαιοσύνη, σε Μ. ΠΙΚΡΑΜΕΝΟΣ (επιμ.), Ο δημόσιος λόγος για τη δικαιοσύνη, Εταιρία Ελλήνων Δικαστικών Λειτουργών για τη Δημοκρατία και τις Ελευθερίες – Ημερίδα 3^{ης} Νοεμβρίου 2017, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2018, σελ. 27 επ.

Κ. ΜΕΝΟΥΔΑΚΟΣ, Υπάρχουν όρια στην ελευθερία έκφρασης των δικαστών και στην κριτική του δημόσιου λόγου τους;, σε Δικαστική δεοντολογία, ελευθερία του λόγου και προστασία της προσωπικότητας – Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2016, σελ. 1 επ.

- Α. ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Η ανεξαρτησία της δικαστικής λειτουργίας, σε Αφιέρωμα στην ανεξαρτησία της δικαιοσύνης, ΕλλΔ/νη, τ. 27, τχ. 1 – 2, 1986, σελ. 9 επ.
- Α. ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Η δικαιοπλαστική εξουσία του δικαστή, ΕλλΔ/νη, τ. 31, 1990, σελ. 241 επ.
- Γ. ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Το δικαίωμα του συνέρχεσθαι στο ελληνικό, γαλλικό και αγγλικό δημόσιο δίκαιο, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1995
- Γ. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, δεύτερη έκδοση, Εκδ. Κέντρο Λεξικολογίας ΕΠΕ, Αθήνα, 2002
- Ν. ΝΙΚΑΣ, Κ. ΜΑΚΡΙΔΟΥ, Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας και Κώδικας Οργανισμού Δικαστηρίων και Καταστάσεως Δικαστικών Λειτουργιών (Με όλες τις τελευταίες τροποποιήσεις), Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2009
- Θ. ΞΗΡΟΣ, Κωλύματα εκλογιμότητας και ασυμβίβαστα στην τοπική αυτοδιοίκηση, ΘΠΔΔ, τχ. 6, 2014, σελ. 504 επ.
- Θ. ΞΗΡΟΣ, Το δικαίωμα πολιτικής συσσωμάτωσης, σε Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ (επιμ.), Θεμελιώδη δικαιώματα, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 659 επ.
- Θ. ΞΗΡΟΣ, Το δικαίωμα του εκλέγεσθαι, σε Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ (επιμ.), Θεμελιώδη δικαιώματα, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 637 επ.
- Σ. ΟΡΦΑΝΟΥΔΑΚΗΣ, Η ελευθερία της συνένωσης (Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 12 παρ. 1 – 4 του ισχύοντος Συντάγματος υπό το φως της νομολογίας των ελληνικών δικαστηρίων), Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1996
- Ν. ΠΑΝΤΑΖΗΣ, Ειδικό Πειθαρχικό Δίκαιο, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017
- Σ. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, Η εξαίρεση του δικαστή (Συμβολή στην αρχή του φυσικού δικαστή), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1992
- Α. ΠΑΝΤΕΛΗΣ, Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, τρίτη έκδοση, Εκδ. Λιβάνη, Αθήνα, 2016
- Β. ΠΑΠΑΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, Λαϊκή κυριαρχία και κοινοβουλευτισμός στην Αγγλία, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2006
- Γ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Δίκαιο των πολιτικών κομμάτων, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1994
- Δ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων (Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922 – 1967), Εκδ. Σαββάλας, 2006

Θ. ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ, Οι μεταπολιτευτικές πολιτικές διαστάσεις της επιλογής ηγεσίας των Ανωτάτων Δικαστηρίων, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.constitutionalism.gr/1969-oi-metapoliteytikes-politikes-diaastaseis-tis-epilo/>

Κ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, Άρθρο 56, σε Σύνταγμα – Κατ’ άρθρο ερμηνεία, Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ (επιστ. διεύθυνση), Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, σελ. 1027 επ.

Β. ΠΑΠΑΡΗ, Η ελευθερία του λόγου των δικαστών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://ende.gr/%CE%B7-%CE%B5%CE%BB%CE%B5%CF%85%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%85-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%89%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%B1/>

Π. ΠΑΡΑΡΑΣ, Σύνταγμα 1975 – Corpus I, άρθρα 1 – 50 (Νομολογία ΣτΕ, Παρατηρήσεις κατ’ άρθρον, Νομοθεσία), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1982

Π. ΠΑΡΑΡΑΣ, Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, δεύτερη έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2001

Μ. ΠΙΚΡΑΜΕΝΟΣ, Η ανάθεση διοικητικών καθηκόντων σε δικαστικούς λειτουργούς, σε Η Δικαιοσύνη και το Σύνταγμα: ορισμένα κρίσιμα προβλήματα, Γ. ΘΕΟΔΟΣΗΣ κ.ά., Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993

Μ. ΠΙΚΡΑΜΕΝΟΣ, Η δικαστική ανεξαρτησία στη δίνη των πολιτικών κρίσεων, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2002

Μ. ΠΙΚΡΑΜΕΝΟΣ, Κλασικές εγγυήσεις και αθέατες όψεις της δικαστικής ανεξαρτησίας: από τους θεσμούς και την ιστορική τους εξέλιξη στο forum internum του δικαστή, ΕλλΔ/νη, τ. 46, τχ. 5, 2005, σελ. 1611 επ.

Α. ΡΑΪΚΟΣ, Γενική πολιτειολογία, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2008

Δ. ΡΑΪΚΟΣ, Δικαστική ανεξαρτησία και αμεροληψία (& Πειθαρχικός έλεγχος των δικαστικών λειτουργών για “σφάλματα” της δικανικής κρίσης), Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2008

Χ. ΡΑΜΜΟΣ, Ελευθερία έκφρασης και κριτική δικαστικών λειτουργών, σε Δικαστική δεοντολογία, ελευθερία του λόγου και προστασία της προσωπικότητας – Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2016, σελ. 9 επ.

Γ. ΡΟΥΣΗΣ, Το κράτος – Από τον Μακιαβέλι στον Βέμπερ, Εκδ. Γκοβόστη, 1994

Β. ΡΩΤΗΣ, Ιδιαιτερότητες της ερμηνείας συνταγματικών διατάξεων, σε Χαρμόσυνο Α. ΜΑΝΕΣΗ, τ. ΙΙ, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1998, σελ. 439 επ.

Ν. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΣ, Το δικαίωμα ακρόασης και η πολιτική ουδετερότητα των δημοσίων υπαλλήλων – Παρατηρήσεις στις αποφάσεις ΣΕ 3138/91 και 2141/93, ΤοΣ, τχ. 2, 1994, σελ. 345 επ.

Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, Δικαστική δεοντολογία, σε Δικαστική δεοντολογία, ελευθερία του λόγου και προστασία της προσωπικότητας – Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2016, σελ. 23 επ.

Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, Η συνταγματική διάσταση των δικαστικών ενώσεων, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.constitutionalism.gr/tag/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%BD%CE%B1-%CF%83%CE%B1%CE%BA%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%80%CE%BF%CF%8D%CE%BB%CE%BF%CF%85/>

Ι. ΣΑΡΜΑΣ, Δικαστική δεοντολογία, ελευθερία εκφράσεως και προστασία της προσωπικότητας, σε Δικαστική δεοντολογία, ελευθερία του λόγου και προστασία της προσωπικότητας – Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2016, σελ. 35 επ.

Ι. ΣΑΡΜΑΣ, Ελευθερία με υπεροχή του δικαίου (Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2003

Χ. ΣΕΒΑΣΤΙΑΔΗΣ, Πόσο αποστασιοποιημένος είναι ο Δικαστής από την πραγματικότητα και πόσο αποφασιστικά την διαμορφώνει;, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://ende.gr/%cf%80%cf%8c%cf%83%ce%bf-%ce%b1%cf%80%ce%bf%cf%83%cf%84%ce%b1%cf%83%ce%b9%ce%bf%cf%80%ce%bf%ce%b9%ce%b7%ce%bc%ce%ad%ce%bd%ce%bf%cf%82-%ce%b5%ce%af%ce%bd%ce%b1%ce%b9-%ce%bf-%ce%b4%ce%b9%ce%ba%ce%b1/>

Γ. ΣΚΟΥΛΑΣ, Κοινωνικές Τάξεις και Κράτος – Μορφές Κράτους και Πρακτικές Κοινωνικών Τάξεων στη Νεώτερη Ευρώπη, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1996

Β. ΣΚΟΥΡΗΣ, Α. ΤΑΧΟΣ, Ειδικό Διοικητικό Δίκαιο (Δημοσιο – υπαλληλικό Δίκαιο), Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1985

Π. ΣΟΥΡΛΑΣ, Η διαπλοκή δικαίου και πολιτικής και η θεμελίωση των νομικών κρίσεων, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1989

Π. ΣΟΥΡΛΑΣ, Θεμελιώδη ζητήματα της μεθοδολογίας του δικαίου, τ. Α', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1986

Ε. ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗΣ, Βασικοί θεσμοί Δημοσιοϋπαλληλικού Δικαίου, ένατη έκδοση, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα – Κομοτηνή, 2017

Κ. ΣΤΑΜΑΤΗΣ, Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων – Εισαγωγή στη μεθοδολογία του δικαίου, τέταρτη έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1999

Τ. ΣΤΑΥΡΙΝΑΚΗ, Άρθρο 10, Ελευθερία έκφρασης, σε Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ (επιμ.), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, σελ. 394 επ.

Α. ΤΑΧΟΣ, Θεμελιώδεις υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1981

Β. ΤΙΜΠΙΑΝΟΥ, Μπορούν οι εισαγγελείς να σχολιάζουν;, ανάρτηση στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

<https://tsakyrakis.wordpress.com/2012/12/17/%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%83-%CE%B5%CE%BB%CE%B5%CF%85%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%85-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1/>

Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Εισηγήσεις Πολιτειολογίας, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1977

Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Πολιτεία, Εκδ. Γαβρηλίδης, Αθήνα, 2010

Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Προβλήματα Δημοκρατίας, Εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 1973

Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Σύνταγμα και πολιτική πραγματικότητα – Κείμενα για την διαλεκτική σχέση δικαίου και πολιτικής, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1980

Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Συνταγματικό Δίκαιο – Θεμελιώδη Δικαιώματα, τ. Γ', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1987

Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Συνταγματικό Δίκαιο – Οργάνωση και λειτουργία της Πολιτείας, τ. Β', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993

Α. ΤΣΙΡΩΝΑΣ, Άρθρο 89, σε Σύνταγμα – Κατ' άρθρο ερμηνεία, Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗΣ (επιστ. διεύθυνση), Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, σελ. 1362 επ.

Α. ΦΕΡΕΝΤΙΝΟΥ, Άρθρο 11, Ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης, σε Β. ΤΖΕΜΟΣ (επιμ.), Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (Ερμηνεία κατ' άρθρο), Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2015, σελ. 129 επ.

Σ. ΦΛΟΓΑΪΤΗΣ, Το ελληνικό διοικητικό σύστημα, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1987

Π. ΦΟΥΝΤΕΔΑΚΗ, Ενδοκομματική Δημοκρατία και Σύνταγμα, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1987

Α. ΦΩΤΙΑΔΟΥ, Αυτολογοκρισία, αυτοδέσμευση και ελευθερία της έκφρασης, σε Δικαστική δεοντολογία, ελευθερία του λόγου και προστασία της προσωπικότητας – Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2016, σελ. 53 επ.

Δ. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Υπόθεση Σιδηρόπουλου και λοιπών κατά Ελλάδα ενόπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΤοΣ, τχ. 2, 1999, σελ. 307 επ.

Χ. ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗΣ, Τα πολιτικά δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων. Το ζήτημα της κομματικής δραστηριότητας, σε Το Σύνταγμα και τα πολιτικά δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993

Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, τέταρτη έκδοση, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017

Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, Συνταγματικό Δίκαιο, δεύτερη έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2014

II. Ευρωπαϊκά νομικά κείμενα

Council of Europe, European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Opinion No. 403/2006, Venice, 22.06.2007, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/06/CDL-AD2007_028.pdf

Council of Europe, European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Opinion No. 924/2018, Opinion on Amendments to Law No. 303/2004 on the statute of Judges and Prosecutors, Law No. 304/2004 on Judicial Organization, and Law No. 317/2004 on the superior council for magistracy, adopted by the Venice Commission at its 116th Plenary Session, Strasbourg, 20.10.2018, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2018\)017-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2018)017-e)

Council of Europe, European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Study No. 494/2008, Report on the Independence of the Judicial System, Part 1: the Independence of Judges, adopted by the Venice Commission at its 82nd Plenary Session, Strasbourg, 16.03.2010, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/06/CDL-AD2010_004.pdf

Council of Europe, European Court of Human Rights, Resolution on Judicial Ethics, 2008

Council of Europe, Judges: independence, efficiency and responsibilities, Committee of Ministers, Recommendation CM/Rec (2010)12 and explanatory memorandum, Council of Europe Publishing, 2011

Council of Europe, on the Independence, Efficiency and role of Judges, Committee of Ministers, Recommendation No. R (94) 12, 1994

Council of Europe, on the role of Public Prosecution in the Criminal Justice System, Committee of Ministers, Recommendation REC(2000)19 and explanatory memorandum, 2000

Courts and tribunals judiciary, Guide to judicial conduct, March 2018, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2016/07/judicial-conduct-v2018-final-2.pdf>

United Kingdom Supreme Court, Guide to Judicial Conduct, 2009, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.supremecourt.uk/docs/guide-to-judicial-conduct.pdf>

III. Αλλοδαπή νομολογία

A. Αποφάσεις γερμανικών δικαστηρίων

BVerwG, Beschluss v. 10.04.2002, NJW, Heft 31, 2002, σελ. 2264.

BVerfG, Beschluss v. 06.06.1988, NJW, Heft 2, 1989, σελ. 93 επ.

OVG Lüneburg, Beschluss v. 10.12.1985, NJW, Heft 17, 1986, σελ. 1126 επ.

VGH Kassel, Beschluss v. 18.10.1984, NJW, Heft 19, 1985, σελ. 1105 επ.

BVerfG, Beschluss v. 30.08.1983, NJW, Heft 47, 1983, σελ. 2691

BVerfG, Beschluss v. 22.05.1975, NJW, Heft 36, 1975, σελ. 1647 επ.

BVerfG, Beschluss v. 14.03.1972, NJW, Heft 18, 1972, σελ. 811 επ.

BVerfG, Beschluss v. 11.06.1969, NJW, Heft 49, 1969, σελ. 2193 επ.

BVerfG, Beschluss v. 30.10.1963, NJW, Heft 12, 1964, σελ. 539 επ.

B. Νομολογία Ευρωπαϊκού & Ελληνικού Δικαστηρίου

Application/Requete No 10279/83, E. v. Switzerland/E. c. Suisse, 07.05.1984

ΕΔΔΑ, Jhangiryan v. Armenia, 08.10.2020

Kövesi v. Romania, 05.08.2020

Baka v. Hungary, 23.06.2016

Perincek v. Switzerland, 15.10.2015

Couderc and Hachette Filipacchi Associés v. France, 12.06.2014

M. K. κατά Ελλάδας, 30.10.2012

Özpinar v. Turkey, 19.10.2010

Sanoma Uitgevers B.V. v. the Netherlands, 14.09.2010

Αλφαντάκης κατά Ελλάδας, 11.02.2010

Guja v. Moldova, 12.02.2008

Κατράμη κατά Ελλάδας, 06.12.2007

Partidul Comunistilor (Nepeceristi) and Ungureanu v. Romania, 03.02.2005

Hrico v. Slovakia, 20.10.2004

Ρίζος και Δάσκακας κατά Ελλάδας, 27.05.2004

Skalka v. Poland, 27.05.2003

Perna v. Italy, 06.05.2003

Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria, 02.01.2002

N. F. v. Italy, 02.08.2001

Perna v. Italy, 25.07.2001

Wille v. Liechtenstein, 28.10.1999

Rekvenyi v. Hungary, 20.05.1999

Ahmed and others v. United Kingdom, 02.09.1998

United Communist Party of Turkey and others v. Turkey, 30.01.1998

Worm v. Austria, 29.08.1997

Bryan v. the United Kingdom, 22.11.1995

Prager und Oberschlick v. Austria, 26.04.1995

Castells v. Spain, 23.04.1992

Lingens v. Austria, 08.07.1986

